

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI

**R.1339/M.1923-24 TARİHLİ MİLLÎ NEVSÂL'İN TRANSKRİPSİYON ve
DEĞERLENDİRMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NAZLI ŞEN

İSTANBUL 2020

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI

**R.1339/M.1923-24 TARİHLİ MİLLÎ NEVSÂL'İN TRANSKRİPSİYON ve
DEĞERLENDİRMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NAZLI ŞEN

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. KEMALETTİN KUZUCU

İSTANBUL 2020

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR.....	VI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SALNAME ÇEŞİTLERİ ve MİLLÎ NEVSÂL	3
1.1. SALNAME VE SALNAME ÇEŞİTLERİ.....	3
1.1.1. Devlet Salnameleri	4
1.1.2. Nezaret Salnameleri.....	5
1.1.3. Vilayet Salnameleri	6
1.1.4. Özel Salnameler	7
1.2. MİLLÎ NEVSÂL	8
1.2.1. 1339/1923 Tarihli Millî Nevsâl	9

İKİNCİ BÖLÜM

R. 1339/M. 1923-24 TARİHLİ MİLLÎ NEVSÂL'İN DEĞERLENDİRMESİ	14
2.1. İSTANBUL REHBERİ	14
2.2. BELEDİYE TEŞKİLATI VE SU İŞLERİ.....	23
2.3. ULAŞIM VE AYDINLANMA.....	24
2.4. MALİYE VE İKTİSAT	26
2.5. HİLAFET.....	28
2.6. BİLİM VE EDEBİYAT.....	31
2.7. MİLLÎ MÜCADELE.....	35
2.8. DÜNYA SİYASETİ.....	43
2.9. VEFAT EDENLER.....	46
2.10. SPOR	46
2.11. BİLİM.....	48
2.12. ZİRAAT VE HAYVANCILIK.....	49
2.13. TİYATRO FAALİYETLERİ.....	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

R.1339 / M.1923-24 TARİHLİ MİLLÎ NEVSÂL'İN TRANSKRİPSİYONU51

SONUÇ266

KAYNAKÇA268

EKLER270

ÖNSÖZ

Bir sene içinde meydana gelen olayları anlatan salnameler, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecine ait önemli kaynaklardır. Resmi salnamelerin yanı sıra şahsi ve kuruluşlar tarafından çıkarılan özel salnameler de bulunmaktadır. Dönemin siyasî, idarî, askerî, ekonomik, sosyal ve kültürel yapısına dair bilgiler içeren bu salnameler, tarih ve diğer sosyal bilim çalışma alanları için önem arz etmektedirler. *Millî Nevsâl*, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında Kurtuluş mücadelesi nedeniyle maddi-manevi zorluklar yaşanan bir zamanda yayım hayatına başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin yönetim biçiminden, Cumhuriyet rejimin oluşum sürecine tanıklık eden *Millî Nevsâl*, siyasi ve sosyal olaylar çerçevesinde oluşmuştur. Döneme ışık tutan *Millî Nevsâl*'in bu zamana kadar birçok çalışmada yer almış olsa bile tamamının günümüz Türkçesine çevrilmemiş olması tarih ve diğer sosyal bilimler alanları için eksikliğe sebebiyet vermiştir. Bu nedenle *Millî Nevsâl*'in ikinci cildi, tez konusu olarak belirlenmiştir.

Çalışmada transkripsiyon bölümünden sonra, eserin içeriği sınıflandırılmış, ortaya çıkan ana başlıklar ile *Millî Nevsâl*'in değerlendirmesi yapılmıştır. *Nevsâl*'in ilk bölümleri, her yılda yapıldığı üzere yıllık takvime ve genel bilgilere ayrılmıştır. Bu bilgiler tarihsel süreklilik içerisinde değişmeyen nitelikte olan ve sürekli tekrarlanan gelen türden olduğu için transkripsiyona dâhil edilmemiş ve değerlendirmeye tâbi tutulmamıştır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde salnameler açıklanmış, *Millî Nevsâl*'in salname türleri içerisindeki yeri tespit edilmiş ve özellikleri incelenmiştir. İkinci bölümde *Millî Nevsâl*'in içeriği dönemi anlatan diğer kaynaklarla desteklenerek değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise *Millî Nevsâl*'in transkripsiyonu bulunmaktadır.

Bu çalışmanın gerçekleşmesinde benden hiçbir yardımı esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Kemalettin Kuzucu'ya sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Tezin oluşum aşamasında yanımda olan Atakan Can Hacısalihoğlu'na, Yeşim Karadeniz'e, Merve Tuğçe Pala'ya ve Ayça Turan'a çok teşekkür ediyorum. Her zaman bana güvenen, yanımda olan aileme saygımı ve sevgimi sunuyorum.

Nazlı Şen

İstanbul 2020

ÖZET

Yıllık, genel anlamda geçmiş yıllara ait veya bir önceki yılda meydana gelen her türlü olay ile çeşitli konulardaki faaliyetlerin özetlendiği, birtakım gelişmelerle ilgili istatistikî bilgiler içeren eserdir. Bugün almanak da denilen bu yayın türüne Osmanlı döneminde nevsâl ve daha yaygın olarak salname adları verilmiştir. Salnameler, yazıldıkları dönemin tarihî, coğrafî, siyasi, iktisadi bilimsel, sosyal ve kültürel durumu hakkında önemli bilgiler içerirler. Osmanlı döneminde yayımlanmış olanları devlet salnameleri, vilayet salnameleri, kurum salnameleri ve özel salnameler olmak üzere dört grupta incelemek mümkündür. Bu çalışmada İstanbul Kanaat Kütüphanesi tarafından yayımlanmış ve dört ciltten oluşan *Millî Nevsâl* serisinin Rumî 1339 tarihli ikinci cildinin transkripsiyon ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Özel salnameler grubuna giren *Millî Nevsâl*, sanattan topluma, siyasal ve teknolojik gelişmelerden ekonomik faaliyetlere kadar her şeyi konu edinmiştir. “Padişahım çok yaşa” tezahüratından “Hâkimiyet Milletindir” bilincine geçiş yıllarındaki olayları yansıttığı için özel yıllıklar arasında önemli bir yere sahiptir. Millî Mücadele dönemi bütün ayrıntılarıyla kaydedildiği için o günün heyecanını yansıtmaktadır. Bilimsel, edebî, kültürel, sanatsal ve sportif etkinlikler hakkında bilgiler vererek, hem geçmiş faaliyetleri gözler önüne sermekte hem de yeni oluşan Türkiye’nin dayandığı ilkeler hakkında fikir vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Salname, Millî Nevsâl, Osmanlı Dönemi, Cumhuriyet Tarihi, Sosyal Hayat, Mimari, Ekonomi, Kültür, Modernleşme

ABSTRACT

Almanac or yearbook is an artifact that contains statistical information about a number of developments, summarizing all kinds of events and activities on various subjects, annually, in general or in the previous year. This type of publication, which is also called almanac today, was given the names of nevsâl and more commonly salname in the Ottoman period. The yearbooks contain important information about the historical, geographical, political, economic, scientific, social and cultural situation of the period in which they were written. It is possible to examine those published in the Ottoman period in four groups, namely, state-owned, province-style, institutional-style and private-style. In this study, the transcription and evaluation of the second volume of Rumî 1339 of the Millî Nevsâl series, which was published by the Istanbul Library of Content and consists of four volumes, was made. Millî Nevsâl, which is included in the private group of salname, has everything from art to society, from political and technological developments to economic activities. Since it reflects the events in the transition period from “Live long the Sultan!” cheer to “Sovereignty belongs to nation” consciousness, it has an important place among private yearbooks. The Turkish National Struggle period reflects the excitement of that day as it is recorded in all its details. Scientific, literary, cultural, artistic and sporting events providing information about both activities and which are also based on history reveals Turkey's newly formed gives an idea about principles.

Keywords: Almanac, Millî Nevsâl, The Ottoman Period, Republic History, Social Life, Architectural, Economy, Culture, Modernization.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
a.g.y.	: Adı geçen yayın
C.	: Cilt
der.	: Derleyen
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
H.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan/Yayına hazırlayan
IRCICA	: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
M.	: Milâdi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
R.	: Rûmi
s.	: Sayfa
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
vb.	: ve benzeri

GİRİŞ

Günümüzde yıllık olarak bilinen eserlere Osmanlı döneminde nevsâl ya da daha yaygın olarak salname adı verilmekteydi. Bu türün matbuatta yer alması ise Tanzimat'tan sonradır. Salnameler, bir yıl içerisinde gerçekleşen olayları bir bütün halinde okuyucuya sunan eserlerdir. Bir vilayetin ya da kurumun bir senelik sosyal, kültürel, siyasi, ekonomik ve idari bilgileriyle yazıldıkları dönemi vurgulayan salnameler, belge niteliği taşımaktadırlar. Bu özelliği ile tarih araştırmalarının ana başvuru kaynaklarından biri olmuştur.

Salnameler genelde devlet tarafından oluşturulsa da kişisel ve kurumsal olarak yayımlanmış olan salnameler de bulunmaktadır. Osmanlı salnameleri içerik bakımından devlet salnameleri, vilayet salnameleri, nezaret salnameleri ve özel salnameler olmak üzere dört kısımda incelenmektedir. Devlet salnameleri, dinî günlerden toplumsal olaylara, sanatsal ve kültürel aktivitelere, idari ve mali işlere kadar çeşitli konuları içerdiği gibi, devlet teşkilatı ve kadroları ile buralara atanan yüksek makamlı devlet adamlarını, yüksek dereceli memur adlarını ve memlekete ait bilgileri de içermektedir. Devlet salnamelerinin faydalı olduğu görüldükten sonra vilayet salnameleri çıkarılmaya başlanmış ve vilayetlerin bazılarında sürekli, bazılarında ise belirli aralıklarla basılarak ait oldukları vilayetin sosyal ve idari oluşumu beraberinde tarihi bilgiler ile coğrafi konumları ve fiziki özellikleri hakkında bilgiler verilerek, meydana gelen değişimlerin izlenmesine olanak sağlanmıştır. Nezaretler tarafından hazırlanan salnameler kurumun tarihçesi, teşkilat ve hiyerarşik yapısı, ilgi alanları ve diğer kurumlarla ilişkilerine dair bilgiler içerir. Özel salnamelerde ise siyasi tarihin yanı sıra güzel sanatlar, mimari, beşerî ve sosyal bilimleri içeren metinler yer almaktadır. Birinci Dünya Savaşı boyunca devlet salnamelerinin yayımlanmasının aksaması sonucu özel salnamelerin değeri daha da artmıştır.

Özel salnameler içinde H.1338-1341 (M.1922-1925) tarihlerinde dört defa İstanbul Kanaat Matbaa ve Kütüphanesi tarafından yayımlanmış *Millî Nevsâl*, Cumhuriyet döneminin ilk özel yıllığı olma özelliğine sahiptir. *Millî Nevsâl* külliyyatı, siyasi ve idari yapıya, sanatsal faaliyetlerden toplumsal olaylara, teknolojik gelişmelerden ekonomik faaliyetlere, spordan tiyatroya kadar yıl içerisinde cereyan etmiş her şeyin kayıt altına alındığı, içeriklerin zaman zaman karikatür, fotoğraf, grafik ve tablo gibi görsellerle zenginleştirildiği kaynaklardır. Ayrıca istatistik cetvelleri ve reklamları ile ait oldukları

dönemin üretim ve tüketim ilişkilerine, toplumsal alışkanlıklara ve gündelik hayata ışık tutan birer koleksiyon değeri de taşımaktadırlar.

İstiklâl Harbi'ni ayrıntılarıyla anlattığı için önemli bir belge özelliği taşıyan *Millî Nevsâl*, ayrıca saltanattan Cumhuriyet'e kadar geçen dönemde yaşanan siyasi ve sosyal olayları İstanbul'un gözünden ele alarak anlatmaktadır. *Millî Nevsâl*'in H.1339/M.1923 tarihli nüshasında birçok önemli yazarın makalelerine yer verildiği görülmektedir. Bundan başka, İstanbul'un kısa tarihi, Bizans ve Türk dönemlerinde vücuda getirilmiş kurumsal ve anıtsal yapılar, mabetler, saraylar, kütüphaneler, müzeler medeniyet ve kültür tarihi açısından önemlidir. Eserde sanat, siyaset ve edebiyattaki gelişmeler de derlenmiştir. Ayrıca bazı önemli kişilerin biyografileri yer almaktadır. Elektriğin keşfi ve elektrikli aletlerin tanıtımı gibi bilimsel buluşlar ve endüstriyel gelişmeler anlatılmıştır. Bunların haricinde, gündelik hayatı kolaylaştırmaya çalışan ve evde yapılabilecek pratik yemek tarifleri, bilmece, sanat, tiyatro, spor gibi toplum için önemli olan kültürel etkinlikler üzerinde de durulmuştur. 1923 tarihli *Millî Nevsâl*'in en çarpıcı özelliği ise "Padişahım çok yaşa" tezahüratından "Hâkimiyet Milletindir" bilincine geçiş yıllarındaki olayları bire bir yansımasıdır.

Yine eserin baş kısmında, orta bölümlerde ve bilhassa son kısımlarda yer alan ve modern deyimle reklam denilebilecek "ilan"lara yer verilmiştir. Tanıtılan ürünler dönemin popüler ihtiyaç maddeleri ve tüketim kültürü hakkında fikir verdiği gibi gözde işletmelerden de haberdar etmektedir. Ürünlerin menşeleri, içerikleri, kullanım pratikleri, gündelik yaşamda meydana getirdiği kolaylıklar, pazarlama yöntemleri ve daha birçok özellikleri döneme farklı bir bakış açısı sunabilmektedir. İlan sayfalarında yeni çıkan kitap ve dergilerin, sahnelenen oyunların tanıtımları da yapılmıştır.

Nevsâl'in sayfa tasarımı yapılırken, bunların çoğunun alt tarafında birtakım atasözü, düzgü, deyim, vecize ve aforizmaların yerleştirildiği görülmektedir. Birçoğu tasarrufa yönlendirici, dürüstlüğü ve sabretmeyi öğütleyen bu sözler tematik olarak bölümlerin başlığına göre seçildiği gibi, bazen gelişigüzel biçimde de serpiştirilmiştir. Bütün bunlar bir arada düşünüldüğünde eserin, hedef kitlesini salt bilgilendirmek amacıyla neşredilmediği, altı asırlık imparatorluğun dağılmasıyla maddi ve manevi açıdan kayıplar yaşadığı için maneviyatı bozulmuş bir toplumu hayata bağlamak, yeni sosyal ve siyasi düzene ısındırmak ve eğitmek gibi amaçlar taşıdığı ortadadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SALNAME ÇEŞİTLERİ ve MİLLÎ NEVSÂL

1.1. SALNAME VE SALNAME ÇEŞİTLERİ

“Salname”, bir yıllık gelişmeleri anlatan yapıtlardır. Belirli konulara ilişkin olarak seneden seneye basılan eserler için kullanılan bir terimdir¹. Türkçeye Tanzimat’dan sonra giren salname, genel anlamda geçmiş yıllara ait veya bir önceki yılda meydana gelen her türlü olaylar ile çeşitli konulardaki faaliyetleri özetler halde yayımlanan tarihi nitelikli belgelerdir². Kelime, Farsça kökenli bir sözcüktür. Farsça "sene" anlamına gelen “sâl” ile “mektup, kitap” anlamına gelen “nâme” sözcüğünün bir araya getirilmiş şekli olan bu deyişin bugünkü karşılığı “yıllık” tır³. Avrupa dillerinde salname, “almanak” ve “kalenderiye” isimleriyle de bilinmektedir.

Salname, Osmanlı Devleti’nde Batılaşmanın da etkisiyle Tanzimat’tan sonra etkisini göstermiştir. Osmanlı salnameleri, bir sene içinde devletin veya vilayetlerin tarihi, coğrafyası, idari, askeri, hukuki örgütlenmeleri, nüfusu ve ekonomik durumu, eğitim yapısıyla ilgili önemli bilgilere yer vermektedir. İçeriği dolayısıyla tarihi bir belge niteliği taşıyan salnameler, Osmanlı şehir tarihi çalışmalarında kaynak olarak yer almaktadır. Ayrıca bu eserlerde mimari, musiki, edebiyat ve diğer güzel sanatlara da yer verilmesi dönemin düşünce ve kültürel hayatını anlamamıza olanak sağlamaktadır⁴.

Osmanlı salnamelerini isimleri ve içerikleri bakımından dört gruba ayırabilmekteyiz;

- Devlet Salnameleri
- Vilayet Salnameleri
- Nezaret Salnameleri
- Özel Salnameler

¹ Hasan Duman, *Osmanlı Salnâmeleri ve Nevsâlleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu*, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2000, s. 1.

² Mehmet Bayartan, “Türkiye’de Tarihi Coğrafya Araştırmaları Açısından Osmanlı Yıllıklarının (Salnâme) Değerlendirilmesi”, *Sosyoloji ve Coğrafya*, (Ed. A. Eğribel-U. Özcan), Kızılelma Yayınları, İstanbul 2006, s. 602.

³ Bilgin Aydın, “Salnâme”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 32, s. 52.

⁴ Ahmet Zeki İzgöer, “Osmanlı Salnâmelerinin Şehir Tarihi Bakımından Önemi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.3, S.6, İstanbul 2005, s. 539.

1.1.1. Devlet Salnameleri

Devlet salnameleri, salnameler içinde en eski, en düzenli ve en bilinenidir. İlk devlet salnamesi, Padişah Abdülmecid'in döneminde Sadrazam Reşit Paşa'nın isteği üzerine Hekimbaşı Abdülhak Efendizâde ve 19. yüzyıl Osmanlı ilim adamlarından Ahmed Cevdet Paşa'nın katkıları ile Ahmet Vefik Paşa tarafından hazırlanmıştır⁵. Bu ilk salname, H.1263 (M.1847) yılında *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye* adı ile yayımlanmıştır⁶. Devlet salnamesi geleneği R.1328 (M. 1912) tarihine kadar düzenli bir şekilde sürmüştür. İlk başlarda küçük boyutlarda, yüz sayfa şeklinde çıkarılmış olup, yıllar geçtikçe yaprak, büyüklük ve içerik bakımından gelişerek yüzlerce sayfayı aşmıştır⁷.

Devlet salnamelerini, H.1300/M. 1882 tarihini ele alarak iki kısma ayırabiliriz. Buna göre, H.1300'den önceki devlet salnameleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun idari ve iktisadi tarafları hakkında bilgiler içermiştir⁸. Ek olarak, nüfus, yönetimin gelir gider durumu, öğrenci sayım gibi istatistikleri ve tablolarını da içinde barındırmıştır. H.1300 sonrası devlet salnamelerinde ise H.1300 öncesi konularına ek olarak, devlet görevlilerinin ve yabancı temsilcilerinde içinde bulunduğu uzun listeler bulunmaktaydı. Çoğu zaman bütçe ve genel istatistik gibi⁹ farklı istatistik ciltleri halinde de yayınlanmıştır.

Savaş dönemi boyunca H.1328–1332 / M.1913–1916 tarihleri arasında yıllık yayınlanamamıştır. En son devlet salnamesi 68 kere yayınlanarak 1918 yılında çıkarılmıştır¹⁰. Cumhuriyet döneminde de bu gelenek devam etmiş ve *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi* adıyla üç ciltlik bir yayın yapılmıştır¹¹. Yayınlanan bu salname 1929'da *Devlet Yıllığı* adını almıştır¹².

Osmanlı devlet salnameleri, dinî günlerden toplumsal olaylara, sanatsal ve kültürel aktivitelere, idari ve mali işlere kadar çeşitli konuları içerdiği gibi, devlet teşkilatı ve kadroları ile buralara atanan yüksek makamlı devlet adamlarını, yüksek dereceli memur adlarını ve memlekete ait bilgileri de içermektedir. Bu nedenle, kültür, eğitim

⁵ İlhan Palalı, "Osmanlı Salnâmeleri ve Tarih Araştırmalarındaki Kaynak Değeri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.23, Şanlıurfa (2010/Ocak-Haziran), s. 3.

⁶ Hasan Duman, *Osmanlı Yıllıkları*, İslam Tarihi Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul 1982, s. 17.

⁷ Hasan Duman, *Osmanlı Yıllıkları*, s. 18.

⁸ İlhan Palalı, *Osmanlı Salnâmeleri ve Tarih Araştırmalarındaki Kaynak Değeri*, s. 4.

⁹ Duman, a.g.e., s. 19.

¹⁰ Palalı, a.g.m., s. 3.

¹¹ Duman, a.g.e., s. 35.

¹² Selim Nüzhet Gerçek, 1941, "*İstanbul Salnâmeleri*", Akşam Gazetesi, 18 Haziran, s. 4.

basın, sosyal ve şehir tarihi araştırmalarında önemli bir kaynaktır¹³. Osmanlı Devleti'nde, devlet salnamelerinin yararı anlaşılınca nezaret ve vilayet salnameleri de yayımlanmaya başlanmıştır.

1.1.2. Nezaret Salnameleri

Nezaret salnameleri, bazı nazırlıklar (bakanlıklar) tarafından hazırlanarak 1865-1908 yılları arasında elli bir defa yayınlanmıştır. Bu salnameler, ilişkili oldukları nazırlıkların tarihçelerini, teşkilat yapısını, memur ve personel kadrolarını, çalışma alanlarını, diğer kurumlarla olan ilişkilerini, bazı istatistik değerleri ve daha pek çok bilgiyi içermektedir¹⁴. Sistemli bir şekilde yayınlanmamalarına rağmen muhtevaları açısından dönemin ana kaynakları arasında yer almaktadır.

Nezaret salnameleri Harbiye, Bahriye, Hariciye, İlmiye, Maarif, Rasathane-i Amire, Rüşumat vb. nazırlıklarınca çıkarılmıştır. Bu nazırlıkların içinde Serasker ve Harbiye nazırlığı tarafından 1865-1908 seneleri arasında on dört defa yayımlanan *Salnâme-i Askeri* isimli salname, diğer nezaret salnamelerinden çok önceki tarihlerde yayınlanması bakımından dikkat çekmektedir¹⁵. Harbiye salnameleri, dönemin Osmanlı ordusu kadrolarını açıklayarak, bu kadrolar içerisinde bulunan veya bulunmuş olan şahısların mevkilerini, isimlerini ve vazifelerini içermektedir¹⁶.

H.1307 (M. 1890) senesinde basılmaya başlanmış olan *Bahriye Salnâmesi*, nazırlıkların çıkarmış olduğu salnameler arasında en düzenli olanıdır¹⁷. Diğer bir nezaret salnamesi olan *Salnâme-i Nezâret-i Hâriciyye*'dir. Sicil-i Ahvâl Müdüriyeti tarafından H.1302–1320 (M.1885–1902) seneleri arasında çıkarılan dört defa neşredilmiş olan Hariciye Salnamesi'nde nezaretin tarihçesi, teşkilât yapısı, hariciye nâzırları, reisülküttaplar, Osmanlı Devleti'nin yurtdışı temsilcileri (sefirler, maslahat gûzarlar, şehbenderler vs.), uluslararası antlaşmalar vb. konular hakkında malumat bulunmaktadır. Bu salname Ahmet Nezih Galitekin tarafından yeniden düzenlenerek yayımlanmıştır¹⁸.

Maarif Nazırlığı'nın H.1316-1321 (M.1898-1903) senelerinde çıkarmış olduğu *Maarif Nezâreti Salnâmesi*'nin altı defa basıldığı anlaşılmaktadır. Bunda aynı şekilde

¹³ Bilgin Aydın, *Salname*, s. 52.

¹⁴ Palalı, *a.g.m.*, s. 4.

¹⁵ Aydın, *a.g.m.*, s. 52.

¹⁶ Uğur Ünal, *Askeri Salnâmelerin Tarih Araştırmalarındaki Yeri*, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 2, Ankara 2008, s. 204.

¹⁷ Fahri Çoker, *Bahriye Sâlnâmeleri*, *Donanma Dergisi*, İstanbul Deniz Basımevi, C.76, S. 441, İstanbul 1963, s. 1.

¹⁸ Aydın, *a.g.m.*, s. 52.

nezaretin tarihçesi, teşkilat yapısı ve taşra birimleri, maarif nâzırları, eğitimle ilgili yasa ve tüzükler, maarif memurları, maarife bağlı okullar, öğrenci sayıları, kütüphaneler ve benzeri kültür kurumları, ayrıca yürürlükteki sınavlar, ödül cetvelleri hakkında da bilgiler yer almaktadır¹⁹.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti yarı resmî bir kurum kimliğiyle H.1329-1331 yıllarına ait verileri içeren H.1329 (M.1913) tarihli bir salname neşretmiştir. Eserde kurumun tarihçesi, işleyişi, çalışmaları, ilgilendiği konular, dayanışma örnekleri, kurumun devlet ve toplum hayatında edindiği yer ve daha pek çok konuda özgün bilgi bulmak mümkündür. Eser görsel malzeme açısından hayli zengindir. Yine Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslamiye'nin 1914'de yayınlamış olduğu iki salname de nezaret salnameleri arasında sayılmaktadır²⁰. Ancak bunları kurum salnameleri olarak nitelemek daha doğrudur.

1.1.3. Vilayet Salnameleri

Devlet salnamelerinin faydalı oldukları görüldükten sonra vilayet salnamelerinin çıkarılmasına karar verilmiştir. Esasen 1864 ve 1867 tarihli vilayet düzenlemesiyle ilgili kararın bir parçası olarak vilayetlerde matbaalar tesis edilmesi projesi kapsamında her vilayetin kendi yerel bilgilerinin derlenmesi için birer salname çıkarmaları istenmişti. Nitekim belirtilen tarihlerden itibaren, hazırlıklarını tamamlayan vilayetler yıllıklarını basmışlardır. Vilayet salnamelerinin belli bir düzenleri olmadığı, bazen her yıl peş peşe, bazen aralıklarla yayımlandıkları görülmektedir.²¹ Yayımlanmış toplam salname sayısı 504 olup, içlerinde Türkçe, Arapça, Rumca, Boşnakça gibi farklı dillerde yayımlanmış olanları da bulunmaktadır²².

İlk vilayet salnamesi H.1283 (M.1866) yılında Saraybosna'da yayımlanan *Salnâme-i Vilâyet-i Bosna* olup, sonuncusu ise Hicri 1334 yılında yayımlanmış *Müstakil Bolu Sancağı Salnâmesi*'dir²³. Bu tür salnameler, ilgili vilayetin idari teşkilatı, memur listeleri, mahalli tarihi ve coğrafyası, eski eserleri, üretim durumu ve ekonomik faaliyetleri, nüfusu gibi pek çok konuda ayrıntılı bilgiler verir. Vilayet salnameleri her yıl yayımlanarak ait oldukları vilayette meydana gelen değişimlerin izlenmesine olanak

¹⁹ Duman, a.g.e., s. 21.

²⁰ Aydın, a.g.m., s. 53.

²¹ Duman, a.g.e., s. 19.

²² Aydın, a.g.m., s. 53.

²³ Duman, a.g.e., s. 19

sağlamıştır. Ek olarak Vilayet salnamelerinin içeriklerinde kent tarihi, şehir hayatı gibi konuların yer alması, yerel tarih çalışmaları için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır²⁴.

Vilayet salnamelerinde başlangıçta alfabetik sıra takip edilerek Edirne'den başlanmış ise de, II. Abdülhamid döneminin İslamcılık siyaseti gereği vilayetleri sıralamaya Hicaz vilayetinden başlanmıştır. Böylece, önce Rumeli, sonra Anadolu ve daha sonra da Arabistan vilayetlerinin gösterilmesi yolundaki yöntem terk edilerek, Arabistan vilayetlerinin başa alınması yöntemine geçilmiştir²⁵.

1.1.4. Özel Salmameler

Devletin herhangi bir kurumuyla alakası olmayıp, bir kurum, kuruluş, dernek, cemiyet tarafından ya da şahısların kendi imkânlarıyla basılan salnamelerdir. Ali Suavi'nin Paris'te yayımladığı *Türkiye Fî Sene 1288* isimli eseri özel salnamelere ilk örnek olmuştur. Salmamenin içerisinde Osmanlı Devleti'nin coğrafyası, nüfusu, zirai, sanayi ve ticari faaliyetleri, kara ve deniz yolları, para ile ölçü birimlerine dair birçok konuya yer verilmiştir²⁶. Bu tarihten sonra özel salnamelere ilginin arttığı görülmektedir. Ebuzziya Bey tarafından kaleme alınan ve Hicri 1290 yılında neşredilen *Sâlnâme-i Hadika* Türkiye'de yayımlanan ilk özel salnameler arasında yer almaktadır. Özel salname, Ebuzziya Bey tarafından ileri bir düzeye getirilmiştir. Kişilerce basılan özel salnamelerde genelde edebiyat, coğrafya, tarih konuları ve biyografiler başta olmak üzere çeşitli konulara yer verilmiştir²⁷.

Özel yıllıklar içerisinde toplumsal ve siyasal konuların yanında her şeyden bahseden *Nevsâl* adı altında salnamelerde yayımlanmıştır. Ahmet İhsan Tokgöz tarafından oluşturulan *Nevsâl-i Servet-i Fünûn* R.1311. (M.1895) tarihinde yayımlanmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra *Millî Nevsâl* olarak neşredilen eser, özel salnameler içinde muhtevası bakımından diğerlerinden ayrılır. *Millî Nevsâl* içerisinde siyaset, diplomasi, edebiyat, tarih, coğrafya, sanat, spor vs. gibi konulara yer verilmiştir²⁸. Ayrıca özel yıllıklar arasında siyasi konulara en fazla ağırlık veren yıllık özelliği taşımaktadır. 1925 yılında Zekeriya Sertel tarafından oluşturulan *Resimli Yıl 1341* 'de ise aktif siyasette bulunan şahısların biyografileri ve fotoğrafları yer almaktadır. 1928 yılında basılan *Türk Yılı* Yusuf Akçura tarafından yazılmıştır. Diğer özel salnameler ise; Mehmed

²⁴ Palalı, a.g.m., s. 5.

²⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.7, T.T.K. Yayınları, Ankara 1983, s. 545.

²⁶ Aydın, a.g.m., s. 53.

²⁷ Hasan Refik Ertuğ, "Eski Harflerle Özel Yıllıklar", *Hayat Tarih Mecmuası*, C. 1, S. 4, İstanbul 1974, s. 19.

²⁸ Aydın, a.g.m., s. 53.

Arif'in *El-Münakkah* (1292), Hüseyin Vassaf'ın *Nevsâl-i Asr* (1313-1315 arasında üç sayı), *Musavver Nevsâl-i Meşâhîr* (1314), *Nevsâl-i Ma'lûmat* (1315 ve 1317 yıllarında iki sayı), Selânikli Tefvik, *Nevsâl-i Askerî* (1316), Osman Ferid ve Ekrem Reşad, *Nevsâl-i Bahrî* (1325), *Nevsâl-i Osmân i* (1325-1327 arasında üç sayı), *Şirket-i Hayriye Salnâmesi*, *Nevsâl-i Millî: 1330* (1332), *Nevsâl-i Edebi* (1340), *Büyük Salnâme* (1923-1926) şeklinde sıralanabilir.

1.2. MİLLÎ NEVSÂL

Cumhuriyet döneminin ilk özel yıllığı olma özelliğine sahip²⁹ olan “*Millî Nevsâl*” H.1338-1341 (M.1922-25) tarihlerinde 4 cilt halinde İstanbul Kanaat Matbaa ve Kütüphanesi tarafından yayımlanmıştır. *Millî Nevsâl*, güncel siyasi gelişmelere daha fazla yer vermesi bakımından diğer özel yıllıklardan ayrılmıştır.

Millî Nevsâl, sanattan topluma, siyasal ve teknolojik gelişmelerden ekonomik faaliyetlere kadar her şeyi konu edinmiştir. İçerik bakımından dönemin edebiyat ağırlıklı nevsâllerinden ayrılarak tipik bir almanak özelliği taşımaktadır. Dahası imzasız karikatürleri, fotoğrafları, reklamları ve istatistik cetvelleri ile dönemin diğer benzerleri gibi önemli bir kaynak ve koleksiyon unsuru olmuştur³⁰.

İstiklâl Savaşı'nı ayrıntılarıyla anlattığı için önemli bir belge özelliği taşıyan *Millî Nevsâl*, ayrıca saltanattan Cumhuriyet'e kadar geçen dönemde yaşanan siyasi ve sosyal olayları İstanbul ekseninde anlatmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde *Millî Nevsâl*'in kendi içerisinde devamlılık taşıdığı söylenebilir³¹.

Dört sene boyunca yayımlanmış olan *Millî Nevsâl*'in H. 1338 (M. 1922) tarihli birincisi,³² dönemin siyasi ortamını ayrıntılarıyla vermiş olmasına rağmen, içeriği bakımından diğer ciltler arasında zayıflık göstermektedir. İstanbul'u, İstanbul'un gözünden anlatan H. 1339 (M.1923) tarihli ikinci cildi ise, içerik bakımından daha doyurucu olmuştur. H. 1340 (M.1924) tarihli üçüncü cilt, görev yapmış milletvekillerini fotoğraf ilaveleri ile anlatmıştır. H. 1341(M.1925) tarihli dördüncü ve son cilt ise içerik ve sayfa sayısı olarak diğer ciltlere nazaran en donanımlısı olmuştur³³.

²⁹ Duman, a.g.e., s. 12-13.

³⁰ Necdet Sakaoğlu, “Millî Nevsâl 1339-1923”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S.33, İstanbul 1986, s. 63.

³¹ Hadiye Yılmaz, “The First Yearbook Of The: Millî Nevsâl [TheNational Yearbook]”, *İnternational Journal of Turcologia*, Vol: XI, No:22 s. 35.

³² *Millî Nevsâl*'in birincisi üzerine yapılan çalışma için bkz. Merve Tuğçe Pala, *R.1338/1922-23 Tarihli Millî Nevsâl'in Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

³³ Duman, a.g.e., s. 12-13.

Millî Nevsâl, H.1338-1341 (M. 1922-25) yılları arasında dört defa ve karton kapak ile 19x14 cm boyutlarında siyah beyaz olarak basılmıştır. Birincisi 288, ikincisi 324 sayfa, üçüncüsü 376 sayfa ve 62 sayfa ek sayfadan (Kanaat Kütüphanesi tarafından hazırlanan kitap hakkında bilgiler içerir) oluşmaktadır. 1924 tarihli son cildi ise 384 sayfadır. Nevsâl, dönemin emekli maaşının 800 kuruş olduğu dönemde 250 kuruş gibi pahalı bir fiyata satışa çıkarılmıştır. Bu fiyat doğrultusunda taşraya gönderilmiş beklendiği derecede alıcı bulamamıştır³⁴. Hatta satışı sadece İstanbul'un zengin aydın kesimiyle sınırlı kalmıştır³⁵.

Millî Nevsâl'in bütün ciltleri İstanbul, Babiâli Caddesi No: 132 adresinde, İlyas Bayar tarafından kurulmuş olan Kanaat Matbaa ve Kütüphanesi tarafından yayımlanmıştır. *Millî Nevsâl*'in 1922 yılındaki ilk cildinde anonim yazarlar bulunmaktadır. 1923 yılında ise anonim yazarların yanı sıra dönemin devlet adamı ve yazarlarından Ali Seydi ve Dârülfûnûn'da Türk Edebiyatı Tarihi Müdürü Köprülüzade Mehmed Fuad'ın yazıları da yer almıştır. *Nevsâl*'in okuyucularından biri olan Orhan Bey, 1924 tarihli cildin başyazarı olarak karşımıza çıkacaktır. 1925 tarihli son cildinde ise; Mehmet Fuat, Süleyman Nazif, Doktor Safiye Ali, M. Şemsettin (Günaltay), Mehmet İzzet (Deniz Hatlarının Yöneticisi ve Darüşşafaka Bilim Komitesinin Profesörü), Ali Seydi, İstefan Arapyan, Mehmet Ferit ve Ali Reşad gibi isimler yazılarıyla *Nevsâl*'e destek vereceklerdir³⁶.

1.2.1. 1339/1923 Tarihli Millî Nevsâl

Millî Nevsâl'in ikinci cildi olan 1339 / 1923 tarihli yıllık 324 sayfa ve orta boy şeklinde üretilmiştir. Yayın tarihi ve içeriği, kapak kısmında yer alan “*Her sene Mart İbtidâsında neşrolunur ve her şeyden bahseder.*” ifadesiyle ortaya konulmuştur. Gerçekten de bir sene içinde gerçekleşen her şeyden bahsetmiş olan *Nevsâl*'in yine de odak noktasını Dersâadet ve halifelik etrafında süregelen olaylar oluşturmıştır. *Nevsâl*'in “Padişahım çok yaşa” tezahüratından “Hâkimiyet Milletindir” bilincine geçiş yıllarındaki olayları, o dönemin merkezi olan İstanbul'dan yansıtmasından dolayı Millî Mücadele'ye kuşku içinde bakılsa bile bir umut kaynağı olmuştur³⁷.

³⁴ Necdet Sakaoğlu, *a.g.m.*, s. 63.

³⁵ Necdet Sakaoğlu, *a.g.m.*, s. 62.

³⁶ Yılmaz, *a.g.m.*, s. 38.

³⁷ Sakaoğlu, *a.g.m.*, s. 61

Yıllık genel olarak “İstanbul Rehberi”, “Mebâhis-ı Mâliyye ve İktisâdiyye”, “Hilâfet-i Küberâ-yı İslamiyye”, “Mebâhis-i Edebiyye ve Tarihiyye”, “Geçirdiğimiz Hadisâta Bir Nazar”, “Vekâyi-i Siyasiyye-i Âlem”, Vefeyât-ı Meşâhîr, “Spor Şuûnu”, “Ziraat” ve “Temaşa Âlemi” bölümlerinden oluşmaktadır. Nevsâl’in giriş kısmında Kanaat Kütüphanesi’nin kurucusu sıfatıyla İlyas Bey, eserin ele alınma gerekçesini “Arz-ı Maksad” başlığı altında anlatmıştır. Yıllığın içerisinde ise, İstanbul’un kısa tarihi, Bizans eserleri, büyük ve önemli yapılar ile kurumlar, saraylar, kütüphaneler, müzeler; sanat, siyaset ve edebiyattaki gelişmeler; bazı önemli kişilerin biyografileri yer almaktadır. Elektriğin keşfi ve elektrikli aletlerin tanıtımı gibi bilimsel ve endüstriyel gelişmeler anlatılmıştır. Bunlardan başka, gündelik hayatı kolaylaştırmaya veya bir başka deyişle günlük temel sorunları çözmeye odaklı evde yapılabilecek pratik yemek tarifleri ve doğal sabun üretimi gibi pratik ve sıhhi bilgiler ile eserin içeriği zenginleştirilip eğlenceli hale getirilmiştir³⁸.

Nevsâl’de Osmanlı Devleti’nin son dönemlerine ilişkin ekonomik gelişmelere ve bütçelere dair bilgiler tablolar ile ortaya konulmuştur. Bu anlamda *Nevsâl*’de nicel verilere ulaşmak da mümkündür. İstanbul Darülfünun’da Türk Edebiyatı Tarihi Müdürü Köprülüzâde Mehmed Fuad’ın “*İlim Edebiyat Âleminde*”de başlığıyla kaleme almış olduğu makalesi ile Türkoloji’nin Avrupa ve Türkiye’de olan gelişimini, oluşturulan eserleri görmekteyiz. Bu makale özellikle Türkoloji alanında yapılacak olan çalışmalarda yardımcı kaynak olarak değerlendirilebilir.

Siyasi tarih açısından *Millî Nevsâl*’in en önemli kısmı Millî Mücadele ile ilgili bilgilerin yer aldığı bölümdür. Cumhuriyet ile halifeliğin durumu, geçmiş tarihe atıfta bulunularak tarafsız bir şekilde o dönemde yazılan belgeler ile gözler önüne serilmiştir. Ali Seydi Bey, halifeliğin, Türk-İslam devletlerindeki yerini de belirleyerek tarihsel sürecini ayrıntılı biçimde ele alarak okuyucuya dönemle ilgili güncel bilgiler vermiştir. Bu genel ve giriş mahiyetindeki bilgilerden sonra, Millî Mücadele’nin son dönemi olan Büyük Taarruz Savaşı ile devamında imzalanmış olan Mudanya Mütarekesi ve Lozan Barış Antlaşması sırasında cereyan eden olaylar düzenli bir şekilde hikâye edilmiştir. *Nevsâl*’de “Vefiyât-ı Meşâhîr” bölümünde Osmanlı dönemine damga vurmuş siyaset, edebiyat ve kültür adamlarından o yıl içerisinde ölenlerin hayat hikâyeleri anlatılmıştır.

³⁸ Sakaoğlu, a.g.m., s. 62.

Nevsâl'in son bölümleri bilimsel ve teknolojik, zirai gelişmelerden; sanat ve spora dair yazılara ayrılmıştır.

Giriş bölümünde değinildiği üzere, Nevsâl'in sayfalarının alt kısmına serpiştirilen birtakım atasözü, kelâm-ı kibar ve özlü sözler eğitici amaç taşımaları açısından dikkate değer niteliktedir. Bunlar konularına göre incelendiğinde, güzel ahlâkı, azimle çalışıp sabretmeyi, çalışırken planlamanın önemini, koruyucu sağlığı öğütledikleri için yeni durulmakta olan devletin ruhuna ve felsefesine uygundur. Bunlardan daha önemlisi akli kullanmayı ve hayatı anlamlı kılacak bir yaşamı öğütledikleri için ayrıca dikkate değerdir. Doğruluk ve dürüstlüğü, kısacası güzel ahlâkı hatırlatan sözlerden bazıları, “İstediğini söylemeyen istemediğini işitir”, “Herkes yâr ol, bâr olma”, “Ehl-i dil birbirini bilmemek insaf değil”, “Hile ile iş gören mihnet ile can verir”, “Az söylemek çok söylemekten hayırlıdır”, “Aza kanaat etmeyen çoğu hiç bulamaz”, “Nazargâh-ı Hüda müminin kalbidir”, “Tövbe ehl-i isyana rahmettir” şeklinde sıralanabilir. Akli ve akli kullanmayı tavsiye eden sözlerin sayısı hayli fazladır: “Akıldan hariç iş tutma”, “Akılsız başın zahmetini ayak çeker”, “Akıl ile nefis yekdiğerinin düşmanıdır”, “Aklınla gör, kalbinle işit”, “Akıllı düşman akılsız dosttan yeğdir” bunlardan birkaçıdır. Birlik ve beraberlik, dayanışma ve komşuluk ilişkilerinin değeri “Baş başa vermeyince iş olmaz”, “Noksan var ise onu da sen itmâm et”, “Komşu komşuya ne vakit olsa lazım olur”, “Komşu komşudan huy kapar, ayanına su katar”, “Komşu hakkı tanrı hakkıdır” gibi sözlerde ifadesini bulmuştur. *Nevsâl*'in eğitimde ve bilimde yükselmenin, meslek edinmenin ve sanatın değerine vurgu yapan sözler arasında, “Erbab-ı hüner pabuçlukta kalmaz”, “Ay doğuşundan, insan yürüyüşünden bellidir”, “Kişi bilmediğinin düşmanıdır”, “Bilen ile bilmeyenin hâli bir midir”, “Kişi bilmemek ayıp değil, sormamak ayıptır”, “Sınâatı üstâddan görmeyen öğrenemez”, “Sanat altın bileziktir”, “Hünersiz adam meyvesiz ağaca benzer” bulunmaktadır. Gerek iş hayatında gerekse gündelik yaşamda planlı hareket etmenin önemi ise, “Bir işi bitirmeyince bir işe koşma”, “Bin ölçüp bir biçmeli”, “Tazısız ava çıkan, tavşansız eve gelir”, “Bir iş başlanmayınca uçlanmaz”, “Besmelesiz işe şeytan karışır”, “Kışın yorgansız, yazın ayransız yola çıkma”, “Bilerek yapan aldanmaz”, “Eski pamuktan bez, kötü demirden kılıç olmaz”, “Muhâl işe şeytan karışır”, “Sabır meserret, acele nedamet anahtarıdır”, “İki karpuz bir koltuğa sığmaz”, “Zaman büyük bir muallimdir”, “Demiri kızgın iken dövmelidir” sözlerinde dile getirilmiştir. Bilhassa Millî Mücadele'nin anlatıldığı kısımda sabırla ilerlemenin, ümidin ve azmin ne gibi başarılar getirdiğine işaret eden “Sabır eyle işine, hayır gelsin başına”, “Sabreden derviş muradına

ermiş”, “Sabır acıdır, meyvesi tatlıdır”, “Dağ ne kadar yüce olsa bir geçidi bulunur”, “Gün doğmadan neler doğar”, “Arayan bulur” gibi atasözlerine yer verilmiştir. Tutumlu olmayı ve tasarrufu öğütlemenin yanında tedbiri elden bırakmamanın önemini vurgulayan sözler ve deyimler arasında “Adam beklemekle marifetli olur”, “Alet işler el öğrenir”, “İğne ile kuyu kazmak”, “Akla gelmeyen başa gelir”, “Kara kışta ak sadeler giymiş” bulunmaktadır. Yine tedbirli davranmayı öğütlediği kadar geleneksel takvim hakkında da bilgi veren “Mart ayların çingenesidir”, “Mart ayı dert ayı”, “Nisan’da ra’d ve berk hayır haberdır”, “Nisan’da gök gürler, çiftçinin yüzü güler”, “Nisan’ın yağmuru, Mayıs’ın şebnemi”, “Yağmurlu Nisan, rüzgârlı Mayıs” gibi söz ve deyimler zikredilmelidir. Hayatın, gençliğin ve sağlığın değerini vurgulayan, güçlükler karşısında yılmayıp metanetle yürümeyi salık veren sözler şunlardır: “Gençliğin kıymeti ihtiyarlıkta bilinir”, “Gençliğin lezzeti dinçliktedir”, “Bildiğin gibi değil, bulduğun gibi”, “Gülün kadrini bülbül bilir”, “Sayılı gün tez geçer”, “Cami yıkılmış ise mihrap yerinde duruyor”, “Sanatını hor gören boğazına torba takar”, “Mum dibine ışık vermez”. Yeni kurulan devletin felsefesine uygun olarak, işi ehline vermenin önemini çağrıştıran “Cevherin kıymetini cevahirici bilir”, “Mermerde kıl bitmez”, “Cami dururken mescitte namaz kılınmaz”, “Namaza meyli olmayanın kulağı ezanda olmaz”, Sanatına güvenenin para ayağına gelir” türden sözler oldukça anlamlıdır. Namazı metafor olarak kullanan sözlerden bahsetmişken, bunun doğrudan anlamını hatırlatan “Namaz Müslüman’ın misbahıdır”, “Namaz adamı yabanda komaz”, Namaz bir borçtur, selamet için kalb-i selim gerek” gibi sözlerle de yer verilmiştir. İstanbul’un sularının anlatıldığı bölümde, “suya sabuna dokunmamak”, “suya seccade sermek”, “suyu kesilmiş dereye dönmek”, “suyu yumuşak”, “suyun akıntısına gitmek”, “su küçüğün söz büyüğün”, “su bulanmayınca durulmaz”, “su uyur düşman uyumaz”, “su içene yılan bile dokunmaz”; ulaşım ile ilgili kısımda “yol ile giden yorulmaz”, “yol bilen kervana katılmaz”, “yolcu yolundan kalmaz”, “yoluyla giden yorulmaz” gibi deyim ve atasözlerine yer verilerek Türkçenin su ve yol hakkındaki söz varlığından bir kısmı ortaya konulmuştur. *Nevsâl*’de ayrıca “Kahve tütün keyifler bütün” türünden eğlenceye ve mutluluğa dönük sözler de kaydedilmiştir.

Millî *Nevsâl*’in, takdim yazısında, okuyuculara seslenilirken, “kâri” ve “kârie” şeklinde sözcükleriyle, kadın ve erkek okuyucuları arasında cinsiyet ayrımı gözetmesi dikkat çekicidir. Zira erkek egemen olarak bilinen Türk toplumunda bu hassasiyeti literatürde görmek neredeyse imkânsızdır. *Nevsâl*’in bu tercihinde, yeni Türk devletinde

kadın unsurunun yerini ve statüsünü belirleyici yaklaşımının rolü olmalıdır. Aynı zamanda okuyucu kitlesi arasında kadınların önemli bir orana sahip olabileceği de akla gelmektedir. Nitekim önceki yılın *Nevsâl*'inde sorulan soruyu cevaplayanların isimlerinin yayımlandığı bu sayıdaki listede 22 erkek, 26 kadın görülmektedir. Yani bilmecenin cevabını doğru bilen kadınların sayısı erkeklerden daha fazladır. Bu sonuç, eserin kadınlar nezdinde de ilgi gördüğünü yansıtmaları bakımından çarpıcıdır. Nevsâl de bu sonuçtan memnun kalmış olacak ki, bilmece sorma alışkanlığını bu sayıda da sürdürmüştür.

İKİNCİ BÖLÜM

R. 1339/M. 1923-24 TARİHLİ MİLLÎ NEVSÂL'İN DEĞERLENDİRMESİ

2.1. İSTANBUL REHBERİ

Millî Nevsâl'in bu bölümünde, ilk çağlardan yıllığı basıldığı tarihe kadar İstanbul'un mimarî ve kültürel birikimi tanıtılarak bir bilinç oluşturulmaya çalışılmıştır. Bölümün oluşmasında iki sebep bulunmaktadır. Birincisi, her şehrin coğrafi yapısı, tarihi, ziraatı, sanayisi gibi o şehrin bütün özelliklerini yazıya döken rehberlerin Dersaâdet ile ilgili bazı bilgileri yanlış olarak aktarmasıdır. İkinci sebep ise, bugüne kadar bu amaçla eser ortaya çıkmamış olmasıdır.

İstanbul rehberi oluşturulurken Celal Esat Beyefendi'nin *Eski İstanbul, Kadıköy ve Galata* adlı eserleriyle, Mehmed Ziya'nın (İhtifalci) *İstanbul ve Boğaziçi* isimli kitabının birinci cildinden, ayrıca ikişer ciltten oluşan *Hadikatü'l-Cevâmi* ile *Mecmua-ı Cevâmi* adlı eserlerden faydalanılmış, bunlarda yayımlanmış olan fotoğraf, plan, gravür gibi görsel malzemeler iktibas edilerek okuyucuya sunulmuştur. İstanbulluların bu rehber ile birlikte İstanbul'un muazzam bölgelerini ve eserlerini görmeleri, ecnebilerin ise İstanbul'u daha yakından tanımaları amaçlanmıştır. Bu bakımdan bölümün içeriği gerçekten de bir şehir rehberi niteliğindedir.

İstanbul tarihin her devrinde en önemli medeniyet merkezlerinden biri olmuştur. İstanbul'a Bizanslılar Bizantion, Novaroma ve Konstantinopolis demişlerdir. Araplar Kostantiniye ve Faruk gibi isimler vermişler; Türkler ise İslambol, Dersaâdet, Deraliye ve Asitane demişlerdir.

İstanbul Asya ve Avrupa kıtalarını birbirine bağlaması ve Boğaziçi, Marmara ve Haliç'in birleştiği noktada bulunmasından kaynaklı olarak mühim bir coğrafyaya sahiptir ve dünyada hiçbir şehir bu kadar önemli bir konumda olmamıştır.

İstanbul, M.Ö. 658 ve hicretten 1241 sene evvel Megaralılar (Bizans) tarafından kurulmuştur. Bizans bir ara, İran hükümdarı Birinci Dara tarafından ele geçirilerek tahrip olursa da sonrasında Spartalıların eline geçmiştir. Uzun muharebeler sonucunda İmparator Konstantin kendini kral ilan ederek, İstanbul'un etrafına uzun kale duvarları inşa ettirmiştir. Şehrin resmen kuruluşu M.Ö. 330 senesindedir. Nihayet 1261 senesinde Latinlerden kurtulmuşsa da dönem içerisinde Bizans'ta ahlak bozukluğu ve sefahat ise son raddeye varmıştı. M.Ö. 1390'da Yıldırım Bayezid'in, 1423'de ise İkinci Murat'ın

İstanbul'u kuşatma girişimleri başarısız olmuştur. İstanbul 29 Mayıs 1453 tarihinde Fatih Sultan Mehmed'in yönetimindeki Osmanlı Türkleri tarafından fethedilmiştir.

İstanbul'un kurulduğu tarihten 1453 tarihine kadar, yedisi Araplar ve beşi Türkler tarafından olmak üzere, Yunanlılar, Romalılar, İranlılar, Avarlar, Bulgarlar, Slavlar, Ruslar, Varekler ve Latinler gibi farklı devlet ve topluluklar tarafından 29 defa kuşatıldığı veya işgal edildiği, yedi defa işgalcilerin eline geçtiği tarihî kayıtlarla sabittir.

Bilindiği üzere İstanbul'un Türk döneminde yangın ve deprem gibi biri sosyal diğeri doğal olan afetten dolayı şehir planlaması yapılamamış ve kentleşme açısından çarpık bir manzara ortaya çıkmıştır. *Millî Nevsâl* bu bakımdan, şehrin arkaik döneminin şehirleşme ve yerleşme konularını incelemiştir. Konstantin döneminde Bizans şehri beş tepe üzerinde bulunmaktaydı. Halkın yaşam yerleri mahalleler oluşunca İkinci Teodos bu mahallelerin muhafazasız kalmaması için ikinci bir sur bina ettirmiş ve İstanbul'u yedi tepeye dönüştürmüştür. Şehri baştanbaşa çevreleyen kemerli direkler Divanyolu istikametini takip ederek Çemberlitaş ve Bayezid Meydanlarına kadar gelmiştir. Bizans döneminde evler ise iki ya da üç katlı olup tuğladan yapılmıştır. O dönemde şehrin en büyük limanı Haliç idi. Marmara sahilinde ise Kadirga ve Langa limanları hayli büyük olup bir kısmı bazı Bizantenler ve bir kısmı da Türkler tarafından doldurulmuştur.

O dönemde İstanbul'un civarında surlar haricinde bağlar, bahçeler ve ormanlar da bulunmaktaydı. Halk yazın Veliefendi ve Çırpıcı mesirelerinin yerlerinde bulunan çayırılık alanlarda dinlenirken, imparatorlar ise dinlenmek için Balıklı ayazmasına gitmekte idiler. Eyüp mevkiinde Kozmidon isminde bir köy yer almaktaydı. Bunun karşı tarafındaki Söğüt'e ise o zamanlar Galatyanı denilmekteydi. Burada mevcut olan ayazmanın, kadınların sütünü çoğalttığına ve bu yüzden şifalı olduğuna dair inanç doğmuştu. Hasköy'ün ismi Paraskevi' idi. Vaktiyle Türklerin ok talimi yaptıkları Okmeydanı ise Hasköy sırtlarında yer almaktaydı.

Bizans'ın ticareti Latinlerin elinde olduğu için, Galata öncesinde bir köy halinde iken Latinlerin istilasına maruz kalmıştır. Bizanslılar ile Venedikliler arasında meydana gelen muharebede Cenevizlilerin Bizanslılara yardım etmeleriyle Galata'nın etrafını surlar ve hendekler ile çevrelemişlerdir. Fatih tarafından bu surların bir kısmı yıktırılmakla beraber bazı eserleri hala mevcuttur. Beyoğlu ise Galata'nın sırtlarında bulunan bağ ve bahçelerin halk ile dolmasıyla oluşmuştur.

Fındıklı ile Galata arası yani Tophane ve çevresi o zamanlar ormanlıktı. Sahil yolunda Fındıklı'dan sonra Beşiktaş semti gelmektedir. Bu iki köy arasındaki koy Sultan I. Ahmed zamanında doldurularak Dolmabahçe dediğimiz mevki meydana getirilmiştir. Arnavutköy ve Bebek'ten sonra ise Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra inşa ettirilen Rumelihisarı yer almaktadır. Bu kalenin karşısında, Anadolu tarafında ise İstanbul'u ilk kuşatan Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılan Güzelcehisar bulunmaktadır.

Boğaziçi'nin Anadolu yönünde de birçok köyler mevcuttu. Boğaz'ın en yüksek dağı olan Yuşa Tepesi'nde Hazreti Yuşa'ya ait bir kabir bulunmaktadır. Bizanslılar, kabrin büyüklüğünden dolayı buraya Herkül Tepesi demiştir. Üsküdar'a ise buradaki evlerin İstanbul tarafından yaldızlı görünmelerinden dolayı Hrisopolis yani, Altın Şehir denilmiştir. Üsküdar tabiri ise Bizans zamanında burada Scutari denilen bir sınıf askere mahsus kışlanın mevcudiyetinden ileri gelmiştir. Bizanslılar Üsküdar'a Damalis, Üsküdar önünde bulunan Kız Kulesi'ne de Damalis Kulesi adını vermişlerdir.

Kadıköy'ün eski adı ise Kalkedeonia'dır. Burası Bizans öncesinden mevcut idi. Buradaki mevcut surların İmparator Valens tarafından yıktırılarak Bozdoğan Kemerinin inşaatında kullanıldığı bilinmektedir. İstanbul'dan ancak sekiz on mil kadar mesafede bulunan ve şehrin en sessiz sakin yerlerinden olan Adalar bulunmaktadır.

İstanbul'da Mevcut Bizans Eserleri

Nevsâl bu bölümde 1923 senesinde mevcut olan Bizans eserlerini okuyucuya aktarmıştır. Bizans dönemine ait günümüzde neredeyse hiçbir eser kalmamakla birlikte Çatladıkapı'daki Bukoleon ve Hürmüz Sarayları ile Balat üstündeki Blakerna ve Tekfur Sarayları'nın birkaç duvardan ibaret olan harabeleri dikkat çekmektedir. Bizans'ın en büyük ve görkemli sarayı olan İmparator Konstantin tarafından inşa edilen Büyük Saray, şimdiki Topkapı Sarayı mevkiindeydi. Saray gittikçe harabeye yüz tutmuş ve Türklerin şehri fethettikleri sırada saraydan eser kalmamıştı. Avrupa tarihçileri bu saray hakkında ciltlerce yazı yazmışlardır. Justinyen adıyla anılan Bukoleon veya Hürmüz Sarayları'nın Çatladıkapı'da şimendifer güzergâhında bulunmakta idi. Bu saray Konstantin zamanında Bizans'a iltica etmiş bir İran Prensi'nin ikametine tahsis olunmasından dolayı Hürmüz Sarayı ismiyle anılmıştır. Bu sarayın Bukoleon ismiyle anılmasının sebebi: sarayın o günlerde gayet düzenli bir şekilde mermerden yapılmış olarak limanda bulunan bir

aslanla, boğanın mücadelesini göstermekte olan heykelin mevcudiyetinden kaynaklanmıştır.

Blakerna Sarayı'na gelince; saray M.Ö. 497 senesinde İmparator Anastasius tarafından inşa edilmiş olup imparatorlar ava çıktıkları zaman gelip burada ikamet etmiştir. Aktarmış olduğumuz sarayların yanı sıra Bizans'a ait birçok saray daha mevcut ise de günümüze kalıntıları dahi ulaşmamıştır.

At Meydanı namıyla bilinen Hipodrom, M.Ö. ikinci asırda Septimius Severus tarafından yaptırılmıştır. Vaktiyle hayvan koşularının yapıldığı dairenin yakınında, dikili taşlar ve heykeller bulunmaktadır. Dairenin çevresinde halk için oturma yerleri bulunan hipodromda, oyunlar oynanmıştır. Bizans'ın son dönemlerinde hipodrom oyunları terk edilmiş, Latinlerin istilası üzerine her taraf harap olmuş, heykeller ise para yapılmak üzere eritilmiştir.

İstanbul'da yer alan Bizans mimari eserleri içerisinde taşlar ve sütunlar önemli yer tutar. Bunların en meşhurları Dikilitaş, Örme Sütun ve Burmalı Sütun'dur. Bugün Sultanahmet Meydanı olarak bildiğimiz At Meydanı'nda bulunan dikilitaşlar, Mısır'da M.Ö. 1700 senesinde Heliopolis şehrinde Firavun Üçüncü Tutmosis tarafından yaptırılmış olup, 390 senesinde Birinci Teodos tarafından Bizans'a nakledilmiştir. Burmalı sütun ise, Yunan eser mimarisinin en mühimlerinden biri olmuştur. Rivayete göre, bu sütun Yunanlıların İranilerden aldıkları aletlerin eritilmesiyle oluşturulmuştur. Hatta bükümlerin üzerindeki yazılar İranilere karşı savaşıyan Yunan şehirlerinin isimleridir. Bu sütunun bir aralık çeşme gibi kullanıldığı da söylenmiştir. Konstantin tarafından yaptırılan Örme Sütun, levha ile kaplı iken Latinler tarafından para yapılmak için sökülüştür. Divanyolu üzerinde bulunan Çemberlitaş, Bizans döneminde Yanık Taş olarak bilinmekteydi. Marsiyan sütunu o dönemde Kıztaşı olarak da bilinmekteydi. Sözde bu heykelin yanından geçen kızlar şayet bakire veya dul değillerse belli olurmuş. Hatta İmparator Justinyen'in baldızının bu heykelin yanından geçerken bakire olmadığına ahali tarafından öğrenilmesi üzerine imparatorun emriyle kırdırıldığı yönünde rivayet bulunmaktadır.

Bizans, büyük mahallelere yapılan sarnıçlar ve su kemerleri ile su akışına önem vermiştir. Sarnıçlar o dönemde açık ve kapalı olmak üzere iki türlü idi. Çukurbostan'da Bonos, Altımermer'de Aspar açık bir sarnıç olarak bilinmektedir. Üstü kapalı sarnıçların

en meşhurlarına gelince, Binbirdirek (Philoxenus), Yerebatan (Bazilika), Tenosdos (Binbirdirek civarında) ve Fucas (Çukurçeşme taraflarında) sarnıçları söylenebilir.

Su kemerleri ise yukarıda bahsedilen sarnıçlara suyu ulaştırmak için yapılmıştır. Bizans döneminde boru imalatı yapılmadığından dolayı, sular inşa edilen kemerler üzerinden geçirilmiştir. Bu sular, İstanbul civarında bent ile biriktirilen yağmur sularıdır. Belgrad Ormanlarında bulunan bentlerin bir kısmı Bizans döneminden kalma olup, bir kısmı Osmanlı döneminde ilave edilmiştir. Bozdoğan Kemerî'nin inşası Konstantin zamanında başlamış, ancak Velnes zamanında yapımı tamamlanabilmiştir. Kemer Sultan Süleyman döneminde büyük tamirden geçirilmiştir. Bu kemerin getirdiği sular Bizans zamanında talim meydanı altında ve Nifeum Maksimum denilen bir sarnıca toplanmaktaydı.

İstanbul'un etrafını çevreleyen surlar İkinci Teodos'un zamanında İstanbul valisi bulunan Antomiyos tarafından yaptırılmıştır. Surlar harp ve zelzele dolayısıyla defalarca harap olmuş ve yeniden tamir edilmiştir. Şehrin Yedikule'den itibaren 33 kapısı bulunmaktadır. Özellikle Yedikule harp döneminde, zindan olarak kullanıldığı için dikkat çekmektedir. Kapılar şunlardır: 1. Güzel veya Yıldızlı Kapı, 2. Yedikule Kapısı, 3. Süvari Kapısı, 4. Mevlevihane Kapısı, 5. Topkapı, 6. Sulukule Kapısı, 7. Edirne Kapısı, 8. Kostantin Kapısı (örülüdür), 9. Eğri Kapı, 10. Ayvansaray Kapısı (mevcut değildir), 11. Ayos Kalinikos Kapısı, 12. Balat Kapısı, 13. Fener Kapısı, 14. Petri Kapısı, 15. Eski Aya Kapısı, 16. Yeni Aya Kapısı, 17. Cibali Kapısı, 18. Unkapanı Kapısı, 19. Odun Kapısı, 20. Zindan Kapısı, 21. Balıkpazarı Kapısı, 22. Yeni Cami Kapısı, 23. Bahçe Kapısı, 24. Topkapı, 25. Değirmen Kapı, 26. Ayos Lazaros Kapısı, 27. Saray İmparatoru Kapısı, 28. Çatladıkapı, 29. Kounto Eskali Kapısı, 30. Langa Kapısı, 31. Ayos Emiliyanos Kapısı, 32. Samatya Kapısı, 33. Narlı Kapı yer almıştır. Galata tarafındaki kapılar ise, 1. Meyyit veya Yeni Azap Kapısı, 2. Azap Kapısı, 3. Portesan Antonyo, 4. Kürkçü Kapısı, 5. Yağ Kapanı Kapısı, 6. Balıkpazarı Kapısı, 7. Karaköy Kapısı, 8. Kurşunlu Mağara Kapısı, 9. Yeni Kapı, 10. Mumhane Kapısı, 11. Eğrikapı, 12. Kireç Kapısı şeklinde sıralanmaktadır. Bunların hepsi de deniz tarafından açılan kapılardır. Kara kapılarına gelince, bunlar beş tane olup Tophane, Hasan Ağa, Feriköy, Küçük Kule ve Büyük Kule isimleriyle bilinmektedir.

Galata Kulesi'ne Bizans döneminde fiziki görünümünden dolayı İsa Kulesi denilmiştir. Seneler sonrasında meydana gelen depremler ve zelzeleler sonucunda bazı bölümleri yıkılmış olan kule, Sultan Selim ve Mahmud tarafından tamir ettirilmiştir.

1923-1924 senesinde ise kule nöbetçilere tahsis kılınarak aynı zamanda işaret kulesi olarak kullanılmıştır. Millî Mücadele döneminde ise Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası Galata Kulesi İngilizler tarafından gözlem kulesi olarak kullanılmıştır. Kız Kulesi ise Bizanslıların bir rivayetine göre Atina Generali Halyes'in zevcesi Damalis'in burada hapsolmasından dolayı Damalis ismi ile anılmaktadır. Ayrıca, yabancılar Kız Kulesi'ne Leander Kalesi de demiştir. Bizans döneminde kule ile Sarayburnu arasına zincir çekilmekte ve geçen gemilerden vergi alınmaktaydı. Ayrıca bu kule o dönemde fener işlevi de görmüştür.

İstanbul'un Camileri

Osmanlı İstanbulu'ndan Cumhuriyet dönemine 820 adet cami intikal etmiştir. Bunların tek tek anlatılması mümkün olmadığından *Millî Nevsâl*'de sadece selâtin camilerine yer verilmiştir. Eserlerin inşaat süreçleri, fiziki özellikleri, sanatsal ve mimari değerleri ve konumları anlatılırken fotoğraflar ile konu desteklenmiş, ayrıca bunların öne çıkan özelliklerinden söz edilmiştir. Selâtin camilerinin sadece 13 tanesinde çift veya daha fazla minare bulunmaktadır. Bu Ayasofya, Bayezid, Fatih, Sultan Selim, Süleymaniye, Sultanahmed, Şehzade, Yeni Cami, Valide Cami, Laleli, Valide, Nuruosmaniye, Hırka-i Şerif, Eyüp Sultan, Kasımpaşa, Nusretiye, Selimiye, Dolmabahçe, Ortaköy, Valide-i Cedîd, Beylerbeyi, Üsküdar da Mihribah Sultan, Valide-i Atîk ve Halıcıoğlu'ndaki Humbarhane Camileridir³⁹. Camilerin minareleri arasında ramazan ayı boyunca mahyalar asılır.

Bizans döneminden intikal edip ibadethaneye dönüştürülen eserler arasında Mirahor Cami, Gül Cami, Küçük Ayasofya Cami, Kariye Cami, Kalenderhane (Vefa Kilisesi) Cami, Fethiye Cami, Koca Mustafa Paşa Cami sayılabilir. Koca Mustafa Paşa Cami, Aya Andreas Kilisesi'nden bozmadır. Zamanla tamirat görmesiyle Bizans mimarisinin izlerini kısmen kaybetmiştir. Bizans döneminde inşa edilip Türk fethinden sonra İslam mabedine dönüştürülen diğer yapılar Rüstem Paşa Cami, Zeyrek Cami, Mahmud Paşa Cami, Galata Yeni Cami, Cihangir Cami, Arab Cami, Piyale Paşa Cami, Zeynep Sultan Cami, Yeraltı Camii, Atik Ali Paşa Camii, Haseki Camii, Firuz Ağa Cami, Cerrahpaşa Cami, Davud Paşa Cami, Topkapı Cami, Mahmud Paşa Cami, Murad Paşa Cami, Zal Mahmud Paşa Cami, Hamidiye Cami, Tophane Cami, Beşiktaş Cami'dir.

³⁹ *Millî Nevsâl* R. 1339 / M.1922, İstanbul: Kanaat Matbaası, s. 107-123.

İstanbul'daki Önemli Yapılar ve Kurumlar

Bu bölümde halen kullanılmakta olan ya da atıl yahut viran durumdaki yapılar tanıtılmıştır. Bunların içerisinde saraylar, yönetim binaları, eğitim kurumları, askeri binalar, kütüphaneler, müzeler, bedestenler, çarşı ve pazarlar bulunmaktadır. Yapıların fiziki özellikleri, tarihçeleri, yapılış amaçları, içerisinde cereyan etmiş önemli hadiseler ya da tarihe mal olmuş özellikleri ile öne çıkan ayırt edici nitelikleri hakkında irili ufaklı bilgiler verilmiştir.

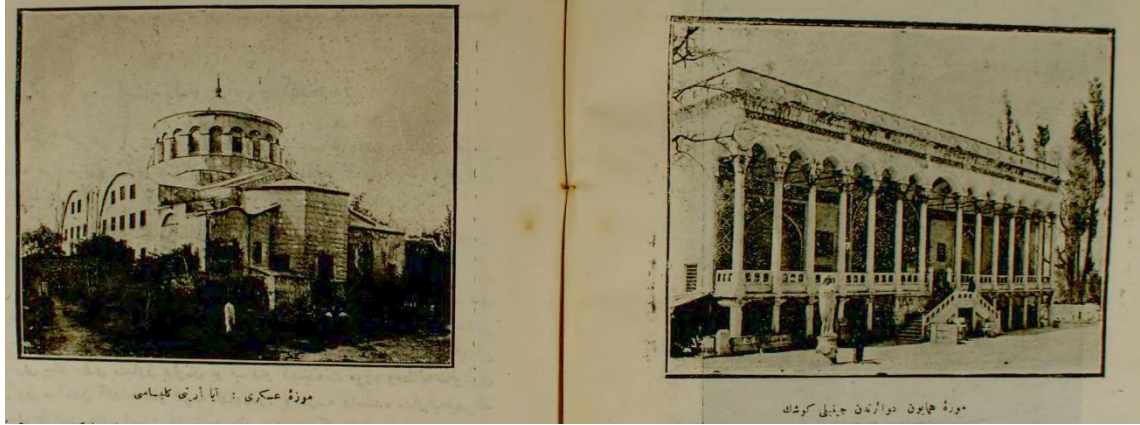
Saraylardan en önemlisi şüphesiz Topkapı Sarayı'dır. Ancak bunun önemli mimari değerinden değil, yaklaşık dört yüz yıl idarenin başının burada oturmuş bulunmasından ileri gelir. Topkapı Sarayı'nın yerinde Bizans döneminde Akropol bulunmaktaydı. Fatih Sultan Mehmed saltanatının sonlarına doğru buradaki harabeler üzerine saray inşa ettirilmiştir. "Topkapı" adı ise Abdülmecid Han'ın Topkapı semtine nispet olsun diye saray içerisindeki bahçenin altına yaptırmış olduğu küçük saraydan gelmektedir. İstanbul'un en gözde saraylarından biri Dolmabahçe Sarayı'dır. Mimarı Hacı Kalfa olup, Abdülmecid Han tarafından 1854 senesinde inşa ettirilmiştir. Bu saray dönemine göre yüksek bir meblağ olan 10 milyon liraya mal olmuştur. Beşiktaş'tan Ortaköy yolu üzerinde bulunan diğer bir muazzam saray ise Çırağan'dır. Saray, döneminde Damat İbrahim Paşa'nın Çırağan eğlenceleri ile tanınmıştır. Çırağan Sarayı karşısındaki Beylerbeyi Sarayı, Sultan İkinci Mahmud tarafından ahşap olarak inşa ettirilmiş, daha sonra bu bina yanınca yerine şimdiki bina yapılmıştır. Beşiktaş'tan Ortaköy'ün sırtlarına kadar devam eden Yıldız Sarayı Sultan Abdülhamid'in ikametgâhı olmuştur. İçerisindeki büyük ve gösterişli havuzlarıyla meşhurdur. Göksu Kasrı ise Anadoluhisarı ve Kandilli arasında yer almaktadır. Sultanlar ve yurtdışından gelen misafirler birçok defa bu kasırda konaklamışlardır.

İstanbul Osmanlı İmparatorluğu'nun payitahtı olduğu için Saray'ın dışında, başta nazırlıklar olmak üzere çeşitli idari birimlere ait resmî binalar bakımından da oldukça zengindir. Dâhiliye ve Hariciye vekâletlerinin yer aldığı Bâbıâli binası, İstanbul'un en merkezi ve en bilinen noktalarından birinde konumlanmıştır. Birçok deprem görmüş olan Bâbıâli bölgesi bir rivayete göre, 1050 – 1060 tarihinde Sultan İbrahim zamanında sadrazam bulunan Kara Mustafa Paşa'nın konağı iken Kara Mustafa Paşa'dan sonra ise bu konak sadrazamlara tahsis kılınmıştır. Harbiye ve Maliye Nezareti binaları Bayezid Meydanı'nda bulunmaktadır. Maliye Nezareti'nin bulunduğu bina vaktiyle Fuad Paşa'ya ait iken, onun ölümünden sonra varislerinden alınarak adı geçen nezarete tahsis edilmiştir.

Adliye Nezareti ise, ilk başta Darülfünun olarak inşa edilmiş olan Ayasofya'nın karşısındaki binada hizmet görmüştür. Maarif Nezareti Divanyolu'ndaki binası bir zamanlar Darülfünun ve Dârülmuallimat olarak kullanıldıktan sonra bu nezaretin kullanımına verilmiştir. Bunun biraz ilerisinde Ticaret ve Ziraat Nezareti, Posta ve Telgraf Dairesi, Rûsumât İdaresi bulunmaktadır. Düyûn-ı Umûmiyye binası payitahtın en görkemli yapılarından biridir. Diğer kurum binaları Süleymaniye'deki Meşihat Dairesi (Şeyhülislam ve ailesinin yaşadığı yer), Evkaf Nezareti, Jandarma Dairesi, Muhacirin Dairesi (jandarmalara tahsis edilmiştir.), Divan-ı Muhasebât, Şehremaneti, Darülfünun, Tıp Fakültesi, Dârülmuallimîn, Dârülmuallimât ve Galatasaray Sultanisi olarak sıralanabilir. Bunların her birisi mimari kıymeti haizdirler.

Müzecilik Osmanlılarda yeni bir alan olmakla birlikte son zamanlarda Müze-i Hümayun, Müze-i Askerî, Evkâf-ı Hümayun Müzesi, Bahriye Müzesi ve Sıhhiye Müzesi gibi kuruluşlar değerli koleksiyonlara sahip olarak ilgi toplamışlardır. Müze-i Hümayun, Topkapı Sarayı içinde bulunan bir müzedir ve o dönemler İstanbul'un en büyük kütüphanelerinden biri bunun içerisinde yer almıştır. Kütüphanede 3498'si İslamiyet'e, 955'i Mısırlılara, 6522'si Asurîlere, 3656'sı Finike, İbrani vs. uygarlıklarına, 253'ü Kıbrislilere, 224'ü Himyerîlere, 347'si Hitay'a, 12676'sı Yunan, Roma, Bizans ve Latinlere ait meskûkât bulunmaktadır. Müze eserlerinin geneli Bizans döneminden kalmış olup, bazıları depremlerden dolayı yıkılmış olsa da sonrasında tadilat geçirerek müze konumunu korumuştur. Bizans döneminde yapılmış olan müzelerin çoğunda kütüphane ve sinema mevcuttur. Bu durum Bizans döneminde toplumsal ve kültürel gelişim için kaynakların mevcut olduğunun bir göstergesi olmuştur. Topkapı Sarayı himayesinde yer alan Saint İrene Kilisesi Meşrutiyet'i müteakip Ahmed Muhtar Paşa'nın girişimleriyle Askerî Müze olarak kullanılmıştır. Müzeler, Bizans döneminde şu anki haliyle sadece eski eserleri ve yapıtları sergilemek için değil, içinde bulunan kütüphane ve sinema ile toplumun sadece bilimsel alanda değil kültürel olarak da ilerlemesinde öncü olmuş kurumlardır. Kiliseden dönüştürülen Müze-i Askerî o tarihlerde her gün açık olmakla beraber, sinema sadece Pazar günleri açıktır. Yazının devamında ise Osmanlı Dönemi'nde inşa edilen Evkâf-ı Hümayun, Bahriye ve Sıhhiye müzelerini açıklayarak içerisinden kaç adet meskûkât bulunduğu da eklenmiştir. Bu müzelerin biri Erkan-ı Hümayun içerisinde, diğerleri ise bir camide veya farklı bir yapının içerisinde yer almaktadır. *Nevsâl*'de, Bizans dönemindeki müzelerin halka sunmuş oldukları imkânlar ve içerisindeki alanlar bakımından Osmanlı dönemine göre daha fazla ve işlek olduğu

belirtilmiştir. Osmanlı döneminde ise müzecilik, başta değinildiği üzere yeni bir saha olup emekleme aşamasındadır.

Millî Nevsâl'de Müze-i Hümâyûn ve Askerî Müze

Osmanlı Devleti'nde kütüphanelerin bir kısmı bir müzenin veya idarî bir yapının içerisinde yer almaktaydı. O dönemde, Kütüphane-i Umumi, Yıldız Kütüphanesi, Millet Kütüphanesi, Evkâf Kütüphanesi vb. kütüphaneler mevcuttu. Fatih mevkiinde yer alan Millet Kütüphanesi, Fevziye Medresesi'nin dâhilindedir. İçerisinde, harabeye dönüşen Hüseyin Paşa Kütüphanesi'ne ait 543, Pertev Paşa Kütüphanesi'ne ait 711, Ali Paşa Kütüphanesi'ne ait 1026, Mehmed Reşad Efendi Kütüphanesi'nden devredilmiş 2.132 adet eser bulundurmaktadır. Millet Kütüphanesi'nden sonra en çok içerik barındıran diğer bir kütüphanede vakıf kütüphanelerinden biri olan Evkâf Kütüphanesi'dir. İçerisinde 150 bin adet eser bulundurmıştır. Burada bulunan eserler, bir süre sonra Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir.

İstanbul'da Osmanlı Dönemi'nde halkın ihtiyaçlarını karşıladığı çarşılar, pazarlar ve eğlence yerlerinden biri olan panayırlar kurulmuştur. Büyüklükleri bakımından Çarşı-yı Kebir (Kapalıçarşı), Mısır Çarşısı ve Yemiş Çarşısı öne çıkmıştır. Çarşıların içerisinde en bilineni ise Kapalıçarşı'dır⁴⁰. İki bin dükkân barındıran Çarşı'nın etrafında mahalleler ve konutlar bulunmaktaydı. Geçen zamanda harap olan çarşı, Mahmud Paşa tarafından tamir ettirilmiştir. İstanbul'un en tanınmış çarşılarından olan Mısır Çarşısı'nda baharatçılar, tatlıcılar, aktarlar ve bir kısım mobilyacılar faaliyet göstermekte idiler.

⁴⁰ Çarşı-yı Kebir'in büyüklüğünü algılamamız için sadece Kapalıçarşı'nın boyutları hakkında bazı rakamlar vermek yeterlidir: Kapalıçarşı 30 hektarlık bir alana yayılmaktadır. XIX. yüzyılda Kapalıçarşı'nın 18 kapısı, 73 sokağı, iki bedesteni (Cevahir ve Sandal Bedestenleri), 497 dolabı, 22 hanesi, 2 bin 195 hücre ve odası, bir çifte hamamı, bir mahkemesi, 22 hazinesi, bir camii, 10 mescidi, bir muvakkithanesi, bir imareti, 16 çeşmesi, dokuz kuyusu, sekiz tulumbası, iki şadırvanı, bir sebili, bir türbesi, iki mektebi ve 24 hanı bulunmakta idi.

Kadın unsurunun kamusal alanda görülmesine karşı çıkan düşünce sisteminin etkisiyle İstanbul'un birçok semtinde pazarlar doğmuştur. Bir evin bütün ihtiyacını karşılayan pazarlar o dönem için büyük bir önem arz etmiş olsa da ilerleyen zamanlarda kadınlar daha serbest hareket ettikleri için eski önemi kalmamıştır. Pazarlar haftanın her günü, özellikle merkezi Fatih olmak üzere kurulmuştur. Halkın eğlence yerlerinden biri olan panayırlar ise Bâbiâli ve çevresi gibi büyük semtlerde değil de Tahtakale, Balıklı gibi daha küçük birimler olan kasabalarda kurulmuştur.

2.2. BELEDİYE TEŞKİLATI VE SU İŞLERİ

1923 tarihi itibarıyla İstanbul Bayezid, Fatih, Beyoğlu, Yeniköy, Anadoluhisarı, Üsküdar, Kadıköy, Makrıköy ve Adalar olmak üzere 9 belediye dairesine ayrılmış bulunmaktaydı. *Millî Nevsâl*'de okuyucuya kolaylık sağlaması açısından dokuz belediye içerisinde kaç adet semtin bulunduğu ayrıntılarıyla listelenmiştir. Yukarıdaki bölümlerde sıralanmış olan cami, kütüphane vb. yanında kaç adet kilise, mektep ve diğer sosyal birimlerin miktarı tablo halinde sunulmuştur. Buna göre selâtin olanlar da dâhil 276 cami, 303 mescit, 258 tekke, 173 türbe, 171 medrese mevcuttur. Gayrimüslim halkın ibadet yerleri olan 59 Rum Kilise, 37 Ermeni Kilise, 12 Ermeni Katolik Kilisesi, 38 Sinagog bulunmaktaydı. Okullar 403 Türk, 32 Musevi, 76 Ermeni, 120 Rum mektebi olarak sıralanmaktadır. Sağlık alanında 25 hastane, 389 eczane; kültür kurumu olarak 6 müze, 97 kütüphane, 61 tiyatro ve sinema yer almaktaydı. Küçükbaş ve büyükbaş oranında önemli bir yere sahip ahırlardan ise 1165 tane bulunmaktadır. Görüldüğü üzere farklılık gözetmeksizin halkın ibadet etmeleri sağlanmış, çeşitli ihtiyaçları için eğitim, kültür ve sağlık kurumları oluşturulmuştur.

İstanbul'un yüzölçümü 283.749.492, nüfusu ise 1.129.655'dir. Toplamda 115.000 civarında bina bulunmaktadır. Ancak geçen seneki nüshada "*İstanbul'un Büyük Yangınları*" ismiyle yayınlanan makaleden de anlaşılacağı üzere; tam sayı verilmemiş olsa bile yirmi bine yakın bina harap olmuştur. Bayezid'de 124, Fatih'te 218, Beyoğlu'nda 104, Yeniköy'de 31, Anadoluhisarı'nda 22, Üsküdar'da 40, Kadıköy'de 11, Adalar'da 11, Makrıköy'de 8 olmak üzere toplamda 569 adet semt bulunmakta idi.

Bizans döneminde yağmur suları ve diğer sular Halkalı, Belgrat ve Bahçeköy'deki bentler ve kemerler sayesinde ikamet merkezlerine taşınmaktaydı. Osmanlılar da Bizanslılar gibi su sistemlerine önem vermişler, bilhassa Sultan Süleyman ve Mimar Sinan'ın gayretleriyle muhtelif kemerler ve bentler inşa edilmiş, eskiyenler elden geçirilmiştir. *Millî Nevsâl*, bu konu hakkında Doktor Galip Ata Bey Efendi'nin "*İstanbul*

Evkâf Suları” makalesine yer vermiştir⁴¹. Galip Bey makalesinde şehrin su ihtiyacını büyük ölçüde karşılayan Kâğıthane-Terkos ve Üsküdar-Kadıköy sularının maliyetleri, miktarları, uzunlukları ve hızları hakkında bilgi vermiştir.

İkinci Abdülhamid tarafından 1316 ve 1317 senelerinde kırk beş bin lira karşılığında tesis edilen Kâğıthane suları, şehrin kısmen aylık su ihtiyacını temin etmekte ve 129 çeşmeye akmaktadır. Terkos Gölü Suyu’ndan İstanbul’un başlıca su ihtiyacını temin eden Dersâdet Su Şirketi, 1882 yılında 75 sene müddetli ve 880.000 lira sermaye ile kurulmuştur. Abonesi 12.000 kişiyi geçmektedir. Üsküdar – Kadıköy Suyu, 65 sene müddetle ve 75.000 lira sermaye ile 1893 senesinde kurulmuştur. İstanbul’daki çeşmelerin miktarı 1080 raddesinde olup, 380 kadarı harap vaziyettedir.

Bu bölümde gözlemlerine ve çalışma sistemlerine değinilmiştir. İstanbul’un ilk rasathanesi 1867 yılında Beyoğlu’nda inşa edilmiştir. Meşrutiyet’ten sonra Maçka Kışlası’na nakledilen rasathanede 31 Mart hadisesinden dolayı alet edevat tahrip edilmiş, 41 senelik ölçüm cetvelinden başka bir şey kalmamıştır. Rasadhane, Çengelköy-İcadiye mevkiinde yeniden inşa edilmiştir. 1874 tarihinde vilayet ve liva merkezlerinden 16 yerdeki telgrafhanelere bazı âlât ve edevât gönderilerek buralardan Rasadhane’ye düzenli bilgi aktarılması istenmiş, fakat istenildiği gibi verim alınamamış, I. Dünya Savaşı’nın patlak vermesi Rasadhane’nin işlerini iyice aksatmıştır. Rasathane ölçümleri ile İstanbul’un hava durumunu ve harita üzerindeki koordinatları⁴² tablolar içerisinde verilmiştir. Ayrıca Marmara Denizi’nde yer alan mevcut limanlarımızın birbirine olan mesafesini, Çanakkale ve Karadeniz limanlarına uzaklık miktarını gösteren tablolar da mevcuttur.

2.3. ULAŞIM VE AYDINLANMA

Osmanlı Dönemi’nde şehir içi ulaşım başlıca tren, tramvay, vapur gibi araçlarla sağlanmıştır. Şark Tramvay Yolları, Anadolu Şimendiferleri, Seyr-i Sefâin İdaresi, Şirket-i Hayriye, Haliç Vapurları, Tünel şirketlerince yürütülen ulaşım sahasında tramvaylar önemli ulaşım araçları arasında yer almıştır. Tramvaylar başlangıçta at ve katır vb. hayvanlarla çekilmişken, Meşrutiyet’e müteakip elektrikli tramvay hizmeti başlatılmıştır. 1871 yılında tesis edilen Şark Tramvayı, Sirkeci’den başlayıp, Küçükçekmece’ye kadar gitmekte olup, senede altı milyon yolcu bu hattı kullanmıştır. 1887 yılında çalışmaya başlayan Anadolu Şimendiferleri ise Haydarpaşa’dan başlayıp,

⁴¹ Nevsâl, s. 154 – 157.

⁴² Nevsâl, s. 157.

Pendik’e yolcu taşımaktaydı. Bir senelik yolcu nakliyesi 2.600.000 kişiyi bulmaktaydı. Müdafaa-i Milliye Vekâleti’ne bağlı olan Seyr-i Sefâin, Osmanlı Devleti’nde gemi işletme işiyle meşgul olan bir kuruluştur. 16 adet vapuru seyrek saatlerde, Moda’dan başlayarak; Kalamış, Caddebostan, Bostancı, Maltepe, Kartal, Pendik’e kadar gitmektedir. Bir sene boyunca on beş milyon üzerinde yolcu taşıdığı bilinen Şirket-i Hayriye ise 1851 tarihinde 99 sene müddetle ve iki yüz bin lira sermaye ile kurulmuştur. Şirketin vapurlarının çoğu Birinci Dünya Savaşı sırasında telef olduğu için, işler vaziyette sadece 25 vapuru kalmıştır. Galata Köprüsü’nden başlayarak Eyüp’e kadar gitmekte olan Haliç Vapurları 1907 yılında 100.000 lira sermaye ile kurulmuştur. Karaköy, Galata ulaşımının gözbebeği olan Tünel ise 1869 senesinde 165.000 lira sermaye ile teşkil edilmiştir. Bir sene zarfında yolcu miktarı 16 buçuk milyon oranında olmuştur. Dersaâdet Tramvayları, araba noksanlığı sebebiyle Eminönü-Fatih, Eminönü-Topkapı, Eminönü-Yedikule, Tünel-Şişli, Tünel-Tatavla, Sirkeci-Maçka, Karaköy-Beşiktaş, Ortaköy-Aksaray, Bebek-Eminönü, Fatih-Harbiye (Pangaltı) hatları arasında yolcu taşımaktadır. Bu hatlar üzerinde taşıdığı yolcu sayısı kırk sekiz milyona yakındır. Üsküdar Tramvayı ise Alemdağ hattından, Bulgurlu mevkiine kadar gitmektedir.

Cisr-i Cedid (Galata Köprüsü) ve Cisr-i Atik (Unkapanı Köprüsü) en bilinen köprüler arasında yer almaktadır. Ancak, Unkapanı Köprüsü iki araba ve iki yüklü hayvan geçebilecek genişlikte idi. Cisr-i Cedid olarak bilinen Karaköy Köprüsü, Abdülmecid tarafından inşa ettirilmiştir. 1862 yılında Ayvansaray ile Hasköy arasındaki üçüncü bir köprü olan Yahudi Köprüsü tesis edilmiş ise de on gün sonra çıkan bir yangın neticesinde kullanılamaz hale gelmiştir.

İstanbul Dersaâdet, Galata, Haydarpaşa ve Kadıköy’de olmak üzere dört rıhtıma sahipti. Dersaâdet rıhtımları 1890 senesinde 85 sene süreyle 23.875.000 frank sermaye ile teşkil edilen bir şirket tarafından 1.739.648 liraya mal olmuştur. Haydarpaşa Rıhtımı, 1897 senesinde 99 sene müddetli ve 8.000.000 Frank sermaye ile bir şirket anlaşılması 1900 yılında ise resmi olarak yapımına başlanmıştır. Kadıköy Rıhtımı, 1904 tarihinde inşa ettirilmiş ve Kadıköy Belediyesi’ne devredilmiştir.

İstanbul şehrinin aydınlatılması Yedikule’de, Dolmabahçe’de ve Kadıköy Kurbağalıdere’de bulunan üç gazhane ile sağlanmaktaydı. Gazhaneler maden kömüründen elde edilen ısı ve ışık sağlamakta kullanılan gaz üretimini sağlamaktaydı. Beyoğlu bölgesinin elektriği Haliç’te bulunan elektrik fabrikasından temin edilmiştir.

Kurulan elektrik şirketlerinin sermayesi çok yüksek (12 bin frank) olmakla beraber, Dersaadet Elektrik Şirketi on beş bin kilovolt kadar elektrik üretmiştir.

Ramazan Mahyaları

Aydınlatma sanatı olan mahyacılık, günümüzde elektrik lambalarıyla yapılsa da o dönem koşullarında kandiller ile yapılmıştır. Mahyacılık sanat dallarından biri olmasına rağmen, işi bilen kişilerin azlığından dolayı İslam sanatında değeri bilinmemiştir. Bununla birlikte birçok camide Ramazan ayı süresince mahyalar kurulmaktaydı. Ayasofya, Sultanahmet, Yeni Cami, Nuruosmaniye, Bayezid, Süleymaniye, Sultanselim, Fatih, Şehzade, Laleli, Aksaray Valide, Hırka-i Şerif, Eyüp Sultan, Kumbarahane, Kasımpaşa, Nusretiye, Dolmabahçe, Ortaköy, Beylerbeyi camileri ile Üsküdar'daki Mihrimah Sultan, Yeni Cami, Atik Valide ve Selimiye Camileri mahyasız ramazan geçirmemişlerdir.

Mahyalar sadece Ramazan ayında kurulurken, bir istisna yapılarak Kurtuluş Savaşı bitiminde halktaki coşkuyu arttırmak İstanbul ve Edirne'deki camilerde asılmıştır. Mahyacılık ince bir sanattır, mahya yazımında dikkatli olunması gerekir, aksi takdirde hata düzeltilemez. Bazı mahyacıların rüzgârlı havaları bahane ederek mahya kurmaktan vazgeçmelerine rağmen bazı sanatkâr mahyacılarımızca rüzgârlı havalarda dahi mahya kurulduğuna şahit olduğunu dile getiren *Millî Nevsâl* mahya sanatının ilerlemesi ve korunması gerektiği üzerinde özellikle durmuştur. İlerleyen zamanlarda mahya için elektrikli ampuller kullanıldığı fakat dönemin şartlarından kaynaklı istenilen verimin alınamadığı, kandillere geri dönüş yapıldığı görülmektedir.

2.4. MALİYE VE İKTİSAT

Millî Nevsâl, 1922'deki nüshasında Meşrutiyet'ten itibaren devlet tarafından sürdürülen bütçe yöntemini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. 1923 nüshasında yer alan “Bütçeler” bölümünde ise, 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşundan itibaren 2 Kasım 1923 tarihine kadar belirlenen bütçeler, tablolar halinde incelenmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi yönetime geçtiği 1922 senesinde, ekonomik hedefine ulaşabilmek için çeşitli bütçe kanunları oluşturmuştur. İlk olarak 1920 senesinin Mayıs ve Ekim ayları için 20.000.000 lira tahsis edilmiştir. Kısa zamanda Ekim ayında çıkarılan 305 numaralı Kanun ile Kasım ve Aralık ayları için 11.923.400 lira, Ocak ve Şubat aylarında da 10.300.000 lira kabul edilmiştir. 28 Şubat 1921'de ise genel denge sağlanmıştır.

1921 mali yılında ise 28 Şubat tarihli avans kanunuyla 2.000.000 lira, Mart tarihli kanun ile 8.000.000 lira, Temmuz ve Ağustos ayı arasında ise 10.000.000 lira tahsilât yapılmıştır. 2 Nisan tarihli kanun ile 44.160.058, 30 Ocak 1922 tarihli kanun ile 2.000.000 lira daha ilave olmuştur. 28 Şubat 1922 tarihli birinci avans kanunu ile 7.000.000, ikinci avans kanunu ile de 15.000.000 lira ortaya çıkmıştır. 1922 senesine mahsuben toplamda 42.000.000 liralık tahsilât kabul edilmiştir.

İstanbul hükümetinin 1922 senesindeki bütçesini incelediğimizde, Maliye Nezareti 1922 senesi için altışar aylık olmak üzere iki bütçe oluşturmuştur. Bu bütçeler 1920-1921 senelerinde olduğu gibi üç kısıma ayrılmıştır. Ayrılan bütçelerin birincisi vilayetlere, ikincisi ulaşımı olamayan mahallere ait bütçe ve üçüncüsü ise İstanbul'a ait olan bütçeydi. Gelir gider durumuna bakıldığında 1922 senesinin birinci altı ayı zarfındaki tahsilât 11.000.000 ve ikinci altı aylık tahsilâtı ise 11.500.000 liradan ibaret olduğu anlaşılmaktadır⁴³.

Millî Nevsâl, ilerleyen sayfalarda İstanbul memurlarının durumuna ve mecburi mezuniyetin etkisine değinmiştir. Mezunluk derecesinin memurlar için ne gibi sonuçlar doğuracağı sorularına cevap arayarak bu konu hakkındaki gelişmelere yer vermiştir. 1922 senesinde Düyûn-ı Umumiye idaresinin Rum memurlardan oluşan heyetinin tatbikiyle Tevfik Bey tarafından alınan kararlar, memur olabilmek için bir okuldan mezun olma mecburiyeti getirilmiştir. İstanbul içerisinde dört bin memur bulunduğu, mezuniyet sistemi ile memurların ziyan olmayacağı düşünülmüş, lakin 2 Kasım 1922'de İstanbul'un yönetiminin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne geçmesi üzerine bazı memurlar açıkta kalmıştır. Bu sorun ise, İstanbul memurlarının müreccah (üstün kabul edilen) ve gayr-i müreccah (diğerleri) namıyla ikiye bölünmesi, priorite (öncelikli) maaşlarının tam olarak verilmesi, kalan memurlara ise yirmi günde bir eşit maaş verilmesi ile çözülmüştür. Bu bölümde daha öncesinde İstanbul'da görevlendirilmiş ve mezun memurların sayısı ile ikinci altı aylık maaşlarının dökümü tablo halinde sunulmuştur. Devamında ise Düyûn-i Umumiye memurlarının ne kadar maaş aldıkları ayrıntılı bir şekilde açıklanarak, Türkiye'de o dönemde idari bölümlerde kaç adet memur çalıştığına da ayrıca yer verilmiştir. Düyûn-i Umumiye hariç olmak üzere toplamda 66.226 adet memur bulunmaktaydı. Memurlara beş yüz kuruştan başlayan ve on bin kuruşa kadar artan

⁴³ Nevsâl, s. 170 – 171.

kademeli maaşlar verildiği söylene de dönem koşullarında verilen maaşın yarı yarıya düşürülmüş olduğu görülmektedir.

Millî Nevsâl'in 1922 tarihli birinci nüshasında, evrak kontrolü sırasında göze çarpmış olan sahte yirmi, yirmi beş ve elli liralıklar ile yirmi, yirmi beş ve elli kuruşlukların analizi yapılmıştır. İncelemiş olduğumuz bu cildinde de sahte para meselesine yer verilmiştir. Sahte paralar 28 Mart 1922 tarihinde toplanarak yakılmıştır. Paralar iyi taklit edilmesine rağmen ortasındaki Türkçe karakterlerin daha da kalın yazılması sahtekârlığı ele vermiştir⁴⁴. *Millî Nevsâl* sahte paraların asıl paradan nasıl ayırt edileceğine dair bir yazı yayımlayarak okuyucularını bu hususta aydınlatmaya çalışmıştır.

Para konusunda üzerinde durulan bir başka husus ise Mark'ın durumudur. Mark'ın artıp azalmasından bağımsız olarak, yabancı pazarlarda satılan eşyaların fiyatının arttığı görülmektedir. Örneğin bir kilogram tereyağı 1.700, kahve 3.500, markalı bir ayakkabı 30.000 Mark'a tedarik edilebilmiştir. Fransızların Ruhr kömür havzasını işgal etmesi, Mark'ın değerinin düşmesine sebep olmuştur. Nevsâl böylelikle, siyasi olayların ekonomi üzerindeki etkisini gözler önüne sermiştir. *Millî Nevsâl*'in yabancı para birimleri ile ilgili bilgileri paylaşmasındaki amacı, komşu ülkelerin refah durumları hakkında okuyucuların fikir yürütülebilmesini sağlamaktır. Diğer bir sebep ise Türk lirasının değerini kıyaslayarak, ülkedeki ekonomik durumun anlaşılması arzusuymuştu.

2.5. HİLAFAFET

Ali Seydi Bey tarafından kaleme alınan bu bölümde; hilafetin doğuşuna, dört halifenin seçimine ve İslamiyet'in yayıldığı bölgelerdeki etkisine ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. İlerleyen bölümlerde Abdülmecid'in halifelik süreci ele alınacağı için öncesinde hilafetin tarihsel sürecinin ve öneminin anlaşılması istenmiştir. *Millî Nevsâl*'de bu gibi konulara yer verilmesi okuyucunun zihninde konu bütünlüğünü sağlamak açısından önem teşkil etmektedir. Ali Seydi Bey'e göre hilafet; vekil, kaymakam anlamına geldiği gibi bir görevin devamlılığını sürdüren kişidir. Hazreti Muhammed, hayattayken kendisine halef tayin etmediğinden bu durum halife seçiminde birçok münakaşaya sebebiyet vermiştir.

Hiz. Peygamber'in vefatından sonra, hilafet için ilk münakaşa Ensar ile Muhacirler arasında gerçekleşmiştir. Bir sonuca varılamayınca, Hiz. Muhammed'in en güvendiği yakını olan Ebubekir es-Sıddık'ın halife olmasında mutabık kalınmıştır. Hiz. Ebubekir ise,

⁴⁴ Nevsâl, s. 176.

evlat ve akrabasından hiç kimseyi veliaht tayin etmemiş, vefatından bir hafta önce ahdname yazdırarak, Hz. Ömer'ül-Faruk'un halife olmasını sağlamıştır. Hz. Ömer, hilafetin yükünü hafifletmek için bir şura oluşturmuş, nitekim kendisinin vefatından sonra şura içerisinde yapılan müzakereler sonucu Hz. Osman halife seçilmiştir. Hz. Ali'nin hilafeti ise Medine halkının seçimi ile olmuştur. Tarihsel süreçte önemli hizmetlerde bulunan Emevilerden 14, İslam medeniyetinin gelişmesinde büyük rolü olan Abbasilerden 37 halife görev yapmıştır. Osmanlı Devleti'ne halifelik 16. yüzyılda Yavuz Sultan Selim'in Arabistan Yarımadası'nı ele geçirmesi ile intikal etmiştir. Böylece Osmanlı hanedanından son halife Abdülmecid Efendi de dâhil olmak üzere 28 kişi bu görevi ifa etmiştir.

Bu bölümün devamında yukarıda bahsedildiği gibi, Abdülmecid Efendi'nin halife olma süreci ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Onun hilafeti Lozan Barış Konferansı öncesinde yaşanan siyasi olaylar neticesinde gerçekleştiği için ilerleyen bölümler içerisinde yer alan “Vekâyi’-i Siyasiye” kısmında okuyucuyu sıkmamak adına bu süreç daha genel anlatılmıştır. Lozan Barış Konferansı öncesinde Müttefik Devletler ikilik çıkarmak hem TBMM’ye hem de İstanbul Hükümeti’ne davet göndermişlerdir. Bu oyunu bozmak için TBMM Hükümeti, Teşkilat-ı Esasiye’nin “*Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir ve hükümeti de “Büyük Millet Meclisi Hükümeti”*” adını taşır” maddesi doğrultusunda 1 Kasım 1922’de saltanatı kaldırmıştır. Bunun üzerine Bâbîâli’yi temsil eden Tefvik Paşa, istifasını Sultan Vahdeddin’e sunmuştur. Saltanatın kaldırılmasıyla sadece halifelik yetkisi kalan Vahdeddin 17 Kasım Cuma günü bir İngiliz gemisiyle İstanbul’dan ayrılarak Malta’ya gitmiş, bunun sonucunda padişahlık kurumu da fiilen sona ermiştir. Vahdeddin’in firarı yalnız Türkiye’de değil bütün İslam âleminde nefretle karşılanmıştır. *Nevsâl*’in bu bölümünde saray hayatının mahremiyetinden dolayı Vahdeddin’in özel hayatının ayrıntılarına girilmeyerek, sadece olayın siyasi etkileri gün yüzüne çıkarılmıştır. TBMM içerisinde bu firar büyük bir heyecan ve asabiyete neden olmuştur. Hükümet üyeleri tarafından yapılan seçim üzerine, Abdülmecid Efendi 146, Selim Efendi 3, Abdürrahim Efendi 2 oy almış ve halife olarak Abdülmecid Efendi seçilmiştir. Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal Paşa’nın 19 Kasım 1922 Abdülmecid Efendi’ye yazdığı telgraf ile kendisinin halife seçildiğini bildirmiş⁴⁵, Abdülmecid Efendi’de bu telgrafa karşılık Meclis’e ve Mustafa Kemal’e teşekkürlerini ve iyi

⁴⁵ Nevsâl, s. 186-191.

niyetlerini iletmiştir. *Millî Nevsâl*, bu iki önemli telgrafa içeriğinde yer vererek, tarihe bire bir tanıklık ettiğini bir kez daha kanıtlamıştır.

Hilafet merasimi ve kutsal emanetlerin verilişi 23 Kasım günü gerçekleşmiştir. Abdülmecid Efendi halka hitabında, Türk milletinin vermiş olduğu vazifeyi koruyacağına, her saat, her dakika, hatta bütün hayatını bu uğurda çalışarak feda edeceğine dair söz vermiştir. Merasimden sonra başta Abdülmecid Efendi olmak üzere, Osmanlı hanedanı üyeleri, ilmiye mensupları, mülkiye sınıfı, asker ve jandarmanın alkışları arasında Fatih Cami'ne gelinmiştir. Abdülmecid Efendi *Millî Nevsâl*'de ayrıntılı bir şekilde yer alan Cuma namazı hutbesini burada okumuştur. Sonrasında Beşiktaş Sarayı'na geri dönerek bütün İslam âlemine beyanatta bulunmuştur⁴⁶. Kasım sonlarında Dolmabahçe Sarayı'nda idari müdürlere vermiş olduğu davette “*Ben bütün nefesimi sizlere feda ettim. Son nefesime kadar sizler için çalışacağım*” diyerek halifelik sıfatına vermiş olduğu değeri bir kez daha vurgulamıştır.

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Tarihi Nutku

Bilindiği üzere Mustafa Kemal Paşa tarafından kaleme alınan *Nutuk*, Milli Mücadele sürecini ve Cumhuriyet'in kuruluşunda etrafında gelişen hadiseleri içermektedir. *Nevsâl*'in bu bölümünde, Mustafa Kemal Paşa'nın Türk milletinin hakikati ve gelişimi için Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne yapmış olduğu kısa ve seri bir anlatıma yer verilmiştir⁴⁷. Mustafa Kemal, konuşması sırasında İstanbul Hükümeti'nin usulsüz davranışları, halifelik unvanının genel işlevini belirtmek için İslam tarihi, toplum bilincinin akıllarda fikir oluşturması icabıyla insanlık tarihi vb. konular üzerinde durmuştur.

Sadrazam Tefvîk Paşa, İslam yönetimini teşvik etmek amacıyla Türk Ordusu Başkumandanı'na saygısız bir tarzda telgraf göndermiş, Mustafa Kemal telgraftaki ifadelerin tam düşmanların isteyeceği gibi bir zihniyetin ürünü olduğunu belirtmiştir. Milletin ortak kararı ise, halkın hukuk hükümleri içerisinde yönetilip, sultanın ise bir şahıs olarak kalmasıydı. Mustafa Kemal, bu gelişmeler üzerine halkın güvenmiş olduğu milletvekilleri tarafından muhtelif düşüncelerle söylenmiş olan konuları bir daha ele alarak, milletvekillerinin “hay hay” nidalarıyla onayladıkları konuşmasına devam etmiştir. Türk tarihi ve gelişimi ile ilgili konulara değinen Mustafa Kemal, Türk neslinin Nuh Peygamber'in soyundan geldiğini, Türklerin on beş asır evvel Asya'nın göbeğinde

⁴⁶ Nevsâl, s. 196-197.

⁴⁷ Nevsâl, s. 199- 208.

muazzam devletler kurduğunu belirtmiş, Türk milletinin teşkil ettiği devletin elçilerini Çin’e gönderen ve Bizans’tan elçi kabul eden bir devlet olduğunu dile getirmiştir.

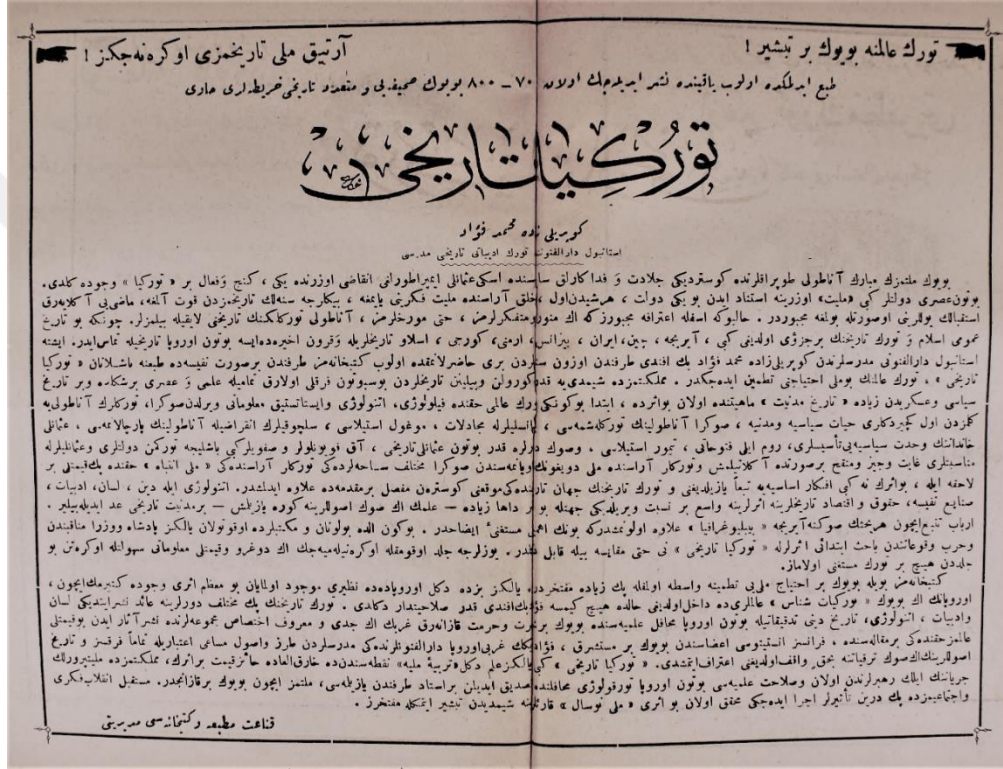
Mustafa Kemal konuşmasında, halifelik süreci üzerinde durarak, bu makamın Osmanlı yönetimindeki yerine ve etkilerine değinmiştir. Devamında ise memlekette saltanat kaldırıldıktan sonra nasıl bir düzen tesis edileceği üzerine sözler söylemiştir. Türk milletinin tek temsilcisinin TBMM olduğunu vurgulamıştır. Mustafa Kemal’e göre, tarihte bir Cengiz, bir Selçuk, bir Osmanlı Devleti tesis eden ve bunların hepsini tecrübe eden Türk milleti bugün doğrudan doğruya kendi iradesiyle, millî hürriyetini ve hâkimiyetini bir mecliste toplamıştır. İşte o meclis, herkesin sesi olan Meclis-i âlîdir. Türkiye Büyük Millet Meclisi’dir. Bundan başka bir makam, Sultan, bundan başka bir hükümet yoktur ve olmayacaktır. Mustafa Kemal hilafetin akıbetinin ne olacağı sorusuna ise, “*Abbasî ve Bağdat’ta hilafet ve saltanatı ayrı olarak gördük. Bugün ise halife ve saltanat yan yanadır. Şu fark ile ki Bağdat ve Mısır’da saltanat makamında bir şahıs oturuyordu. Türkiye’de o makamda asıl olan milletin kendisi oturuyor*” şeklinde yanıt vermiştir.

2.6. BİLİM VE EDEBİYAT

Millî Nevsâl, bu bölümde Türk halkları ve özellikle Türk dil ve lehçeleriyle ilgilenen Türkoloji bilim dalı üzerinde durmuştur. Köprülüzâde Mehmed Fuad’ın makalesine yer verilerek; Türkoloji’nin gelişimi ve Türklere etkisi açıklanmaya çalışılmıştır. Mehmed Fuad makalesinde, Türklere ait incelemelerin ne kadar ilerlediğini, Türkoloji mecmularının içeriğinin dünyadaki etkilerinin nasıl olduğunu anlatarak, sorulara cevap vermiştir.

1923 senesinde ülkemizde ilim ve edebiyat; Millî Mücadele’nin topluma etkisi, siyasi münakaşalar ve ekonomik buhranların son bulmadığı bir dönemde ilerlemeye çalışmıştır. Maddi sıkıntılar, Avrupa’daki mecmuaları da etkilemiş, Asya araştırmalarına eğilen Fransızca *Journal Asiatique* her sene altı nüsha yayımlanırken, o yıl daha küçük hacimde ve 4 nüsha çıkabilmiştir. Aynı şekilde Almanca Doğu araştırmaları dergisi olan *Der Islam* da eskisine kıyasla daha az neşredilmiştir. Bu duruma rağmen her iki mecmua da eskisi gibi başarılı olacaklarını düşünerek çalışmalarına devam etmişlerdir. Bu çerçevede Türkoloji unvanı ile bir araya gelen âlimler grubu Türklük araştırmalarında daha yavaş ilerleme kaydetmişlerdir.

Türkoloji'ye ait mecmuaların çoğu Viyana ve Peşte'de neşredilmiştir. Özellikle 1921 yılında Türklüğe ait iki önemli neşriyat çıkarılmaya başlanmıştır. Bunlar, Peşte'de çıkarılmaya başlanan *Körösi Csoma* ve *Keleti Szemle* mecmualarıdır. Harp döneminde *Turan* unvanlı bir mecmuanın tutunamaması sonucu Körösi Csoma neşredilmeye başlanmıştır. Monkaçi, Ziçi, Brokalman gibi ünlü araştırmacıların yer aldığı bu mecmua Almanca, Macarca ve kısmen Fransızca çıkarılmış olup, içeriğinde Türk antolojisine, tarihine ve coğrafyasına ait makaleler bulunmaktadır. Türklük araştırmalarıyla uğraşanlar için daima müracaat edilecek bir eserdir.

Türkiye Tarihi adlı eserin tanıtımıyla ilgili ilan

Osmanlı tarihiyle uğraşanlara şiddetle tavsiye edilen diğer bir Türkoloji mecmuası ise Viyana Darülfünun'u tarafından çıkarılan *Mitteilungen zur Osmanische Geschichte Anischen*'dir. İçerisinde Osmanlı tarihi, Anadolu tarihi, Kırım tarihi ve Simavnalı Bedrettin'in hayatı ve eserleri hakkında makaleler bulunmaktadır. Bu eserin Osmanlı tarihi çalışanlar için gerekli bir kaynak olduğu üzerinde durulmuştur. Türk filolojisi sahasında atılmış diğer bir adım da Paris Lisani Şarkiyeye Mektebi Türkçe Müdürü Jean Deny'nin neşrettiği Osmanlı Grameri'dir. Rus Doğubilimcisi Mösyö Minorsky'nin Paris'teki *Âlem-i İslam* mecmuasında kaleme almış olduğu İran'daki Aliyullahiler hakkındaki eser de din tarihiyle uğraşanlar için önemli bir monografik çalışmadır. Alman Türkologları da eski Türk Halk şairleri hakkında eserler çıkartmış ve bu alana katkıda bulunmuşlardır.

Türkoloji bilimi gün geçtikçe genişleyerek dünyada ismini duyurmaya başlamıştır. İlk önemli adımlardan biri Asya Cemiyeti tarafından Paris’te düzenlenen merasimde atılmıştır. Bu merasimde Türkoloji’ye ait eserler sunularak yeni gelişen bu bilim dalı hakkında konuşmalar yapılmıştır. Türkoloji bilimi için bundan daha önemli olan diğer hâdise ise Darülfünun Filoloji Müderrisi William Thomsen’in sekseninci senesine girmiş olmasıdır. Thomsen 1893’te yapmış olduğu bir toplantıda Orhun ve Yenisey Yazıtları’nda kullanılan eski Türk runik alfabesini çözdüğünü tüm dünyaya duyurmuştur⁴⁸. Thomsen Orhun Abideleri’nde yakaladığı başarısını ilerleyen yıllarda farklı Türkoloji çalışmalarında da göstermiştir.

Köprülüzâde Mehmed Fuad, memleketimizdeki Türkoloji gelişmelerini yabancı ülkelerle kıyaslayarak bizdekilerin onlardan geri kalınmadığını vurgulamıştır. Türk klasiklerinden sayılabilecek *Nedim Divanı* ve *Kadı Burhâneddin Divanı* yayımlanarak benzeri görülmemiş eserler vücuda getirilmiştir. *Kadı Burhâneddin Divanı*’nın Kıpçak (Tümen) gibi farklı bir dili de içerisinde barındırdığı göz önüne alınırsa, yapılan çalışmanın dönemsel ve stratejik açıdan ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılır. Memleketimizde Türkoloji araştırmaları hakkında en önemli gelişme, *Darülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*’nın bir seneden beri yayınlanmaya başlamış olmasıdır. Bu mecmua Avrupa’daki Türkoloji çalışmalarını tercüme etmek suretiyle Türk bilimine değerli kaynaklar sunmuştur. *Millî Nevsâl*, oluşturulan bu bölümle hem ülkemiz hem de dünya için önemli bir alan olan Türkoloji bilimini okuyucuya tanıtmak ve aşlamak için elinden geleni yapmıştır. Ayrıca, bu bölümün Türkoloji alanında kendini yetiştirmek isteyenlere öncülük edeceği düşünülmüştür.

Tuğra’nın Tarihi

Bu bölümde hâkimiyetin en önemli sembollerinden biri olan tuğranın tarihine ayrıntılı bir biçimde yer verilerek merak edilen sorular üzerinde durulmuştur. Ayrıca, *Millî Nevsâl*, tuğranın siyasi emellere ters düşen saltanatın kaldırılmasından sonra kullanılıp kullanılmayacağını sorgulayan ilk neşriyat olmuştur.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi’nde tuğra, Oğuz hakanlarından Osmanlı padişahlarına kadar Türk hükümdarlarını temsilen kullanılan yazılı alâmet ve işaretler olarak tanımlanmıştır⁴⁹. Osmanlı’da çoğunlukla sikke ve fermanlarda yer alan tuğra ayrıca arma görevi de görmüştür. Bir anlatıma göre tuğra şekli; Murat

⁴⁸ Talat Tekin, *Orhun Yazıtları*, Simurg Dil ve Edebiyat Dizisi:1, İstanbul 1998, s. 28.

⁴⁹ M. Uğur Derman, “Tuğra”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul 2009, s. 336.

Hüdavendigâr'ın Raguzalılar ile yapılan ahdnameye Padişah'ın emri ile parmağını basmasından dolayı doğmuştur. *Millî Nevsâl* bu konu hakkında Murad Hüdavendigâr'ın imza atamayacak kadar okuma yazması olmadığı kabul edilemeyeceği için bu olayın rivayet olarak kaldığını dile getirmiştir. Aslında antlaşmalara el/parmak basma âdeti ilk olarak eski Türkler zamanında görülmüştür. Osmanlı'da sikke ve fermanlarda kullanılan ilk tuğralara alâmet denilmiştir.

Lehçe-i Osmanî'de tuğra hakkında, Türkçede bu kelimeye *tuğra*, *turga*, *tuğrul*, *ta'rib* ve "*tuğr*" denildiği; Farsçada ise "*tuğra ve tuğru iki kanadı açık toğan veya kartaldır ki: nişan hakanı kabul edilmiştir*" şeklinde tanımlandığı belirtilmiştir. *Kâmûs-ı Arabî* de tuğranın bir kuş adı olduğunu desteklemektedir. *Takvim-i Meskûkât-ı Osmâniye*'de yer alan bilgiye göre; Osmanlı'da tuğra şeklini sikkesinde kullanan ilk şehzadenin Emir Sultan yani Süleyman Çelebi olduğu iddia edilmiştir. İstanbul'un fethinden ve Dîvân-ı Hümâyûn'un oluşmasından sonra tuğra kullanımı genelleşmiş ve tuğradan sorumlu olan kişiye "nişancı" denilmiştir. II. Mahmud döneminde ise tuğranın şekli yeniden düzenlenmiştir. Ali Seydi'nin vermiş olduğu bilgiye göre, Osmanlı tuğralarında dönemin padişahı ve pederinin ismi yer almıştır. Fatih Sultan Mehmed ve İkinci Bayezid'in tuğraları ve fermanları Bâbıâli Kütüphanesi'nde, Yavuz Sultan Selim'in tuğralı fermanı ise Millet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır⁵⁰.

İstatistik

Millî Nevsâl, Cerâim İstatistiği bölümünde, resmi dairelerin ve diğer kurumların istatistik bilgilerine yer vererek, verileri tablolar içerisinde sunmuştur. Bu dönemde resmi dairelerde kullanılan istatistik rakamları düzenli bir şekilde verilmediğinden, bu rakamların çok fazla bir şey ifade etmediğinin üzerinde durulmuştur. Bu nedenle İstanbul Polis Müdürlüğü 1919-1921 tarihlerine ait suç sayılarını istatistik cetveli kullanarak oluşturmuştur⁵¹.

İstatistik cetveline göre; 1919 yılında 6.170 kişi tarafından işlenen hırsızlık suçu ilerleyen iki yılda azalarak 1920'de 4.636'e, 1921'de ise 4.387'ye düşmüştür. Darp ve cinayet suçlarının da verilen yıllar arasında asayiş tedbirlerinin arttırılmasıyla beraber gerilediği görülmektedir. Buradan hareketle 1919 yılında bu rakam 3.284 iken 1920'de 3.450, 1921'de 3.918 şeklinde görülmüştür. Toplamda 1919 yılında 14.328, 1920 yılında

⁵⁰ Nevsâl, s. 220.

⁵¹ Nevsâl, s. 223.

12.017, 1921 yılında ise 11,955 kişi bu suçlardan herhangi birini işlemiştir. Suçların etnik dağılımına gelince, 1921 senesinde 8.675 Müslüman, 2.535 Rum, 1.051 Ermeni, 357 Musevi ve 870 ecnebi çeşitli suçlar işlemişlerdir. İstanbul’da suç oranının artmasında genel ahlaki çöküşün yanında, çeşitli ülkelerden kaçarak payitahta sığınmış olan mültecilerin de bu artışta payları büyüktür. Zira mültecilerin çoğu iş bulamadığı için hırsızlığa ve ahlaksızlığa yönelmişlerdir. Diğer bir neden ise savaş ve bunun yol açtığı kriz nedeniyle iş yaşamının durağanlaşması ve mali konularda düzen kurulamamasıydı.⁵²

Millî Nevsâl’e göre; 1920 senesinde toplam 19.505 kişi vefat etmiştir. Bunların 10.669’u erkek, 8.836’sı kadın olup, istatistikte dinleri ve milliyetleri konusunda ayrıntıya girilmemiştir.⁵³ Bir yaşına kadar olan çocuklardan 4.572 kişinin öldüğüne bakılırsa, bebek ölümlerinin hayli yüksek olduğu görülür. Bunun sebepleri olarak, sağlık hizmetlerindeki yetersizliğinin yanında annelerin çocuk sağlığı hakkında kendilerini geliştirmemiş olmaları gösterilmiştir. O dönemde kız mekteplerinde, özellikle İstanbul Dârülmüâllimatı’nda çocuk yetiştirme üzerine bir ders bulunmuyordu⁵⁴. Bu durum mekteplerde yetişen öğrencilerin kendilerini hayata hazırlamaları açısından eksikliğe neden olmuştur.

2.7. MİLLÎ MÜCADELE

Millî Nevsâl’in birinci nüshasında, II. Meşrutiyet’ten başlayarak Birinci Dünya Savaşı’na kadar gelişen olaylar, Osmanlı’nın Birinci Dünya Savaşı’na girişi, Mondros Mütarekesi ve devamında yaşanan Millî Mücadele süreci, Anadolu’daki direniş hareketleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin kuruluşu ve ilk faaliyetleri, Meclis’in imzaladığı antlaşmalar gibi konular özet bir şekilde ele alınmıştır⁵⁵. Nevsâller konu ve içerik bakımından birbirlerini tamamladıkları için, ikinci nüshasında da “Geçirdiğimiz Hâdisâtâ Bir Nazar” başlığı altında birinci nüshanın bıraktığı yerden devam ederek siyasi gelişmeleri, Büyük Taaruz’u, Mudanya Ateşkes Antlaşması’nı ve Lozan Barış Konferansı’na giden süreci aktarmıştır.

1922 yılı gelişmeleri siyasi, askerî ve dâhili konu başlıkları altında incelenmiştir. Siyasi olayların en önemlisi Millî Mücadele’dir. Bu mücadelenin dâhilî ve haricî boyutları bulunmakla birlikte sosyal ve mali etkileri de önemlidir. Millî Mücadele

⁵² İlbeyi Özer, "Mütareke Ve İşgal Yıllarında Osmanlı Devletinde Görülen Sosyal Çöküntü Ve Toplumsal Yaşam.", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C.14, S.14, Ankara 2003, s. 264-265.

⁵³ Nevsâl, s. 224.

⁵⁴ Cengiz Mutlu, "Millî Mücadele’de Türkiye’de Azalan Nüfus ve İzdivaç Meselesi.", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.29, S.85, Ankara 2013, s. 182.

⁵⁵ Merve Tuğçe Pala, *R.1338/1922-23 Tarihli Millî Nevsâl’in Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, s.27.

sürecinde Sakarya Meydan Muharebesi sonucu Yunanlıların Sakarya'dan Ankara'ya geçme hayalleri suya düşmüştür. Bu yenilgi üzerine ne yapacaklarını bilemeyen Yunanlılar, Avrupa'ya temsilciler göndererek İtilaf Devletlerinden yardım istemişlerdir. Sayısız tahribata ve hasara neden olan bu mücadeleye bir nihayet vermek için İngiltere, Fransa ve İtalya Paris'te bir konferans toplamayı kararlaştırmışlar ve nitekim konferans 22 Mart 1922'de başlamıştır.

Paris Konferansı için Büyük Millet Meclisi'nce görevlendirilen Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey başkanlığındaki heyet Londra, Paris ve Rusya'ya giderek üç müttefik devletin başvekilleri, hariciye nazırları ve bazı önemli siyasileri ile birtakım mülakatlar gerçekleştirmişlerdir. Bu mülakatların asıl amacı *Misak-ı Milli*'yi Avrupalı devletlere anlatarak, Türklerin söz sahibinin TBMM olduğunu göstermektir.

Paris Barış Konferansı, İngiliz Hariciye Nazırı Lord Curzon, Fransa Başvekili ve Hariciye Nazırı Mösyö Poincaré ve İtalya Hariciye Nazırı Mösyö Şanzare'den ibaretti. İlk bölümde Lord Curzon, mücadele eden iki devlete büyük bir sabır ve tahammül gösterildiğini vurgulayarak bir mütareke yapılması teklifini sunmuştur. Konferansın devamında ise İtilaf Devletleri, Türkiye ve Yunan Hükümetlerinin mütareke şartları ve Anadolu'nun tahliye edilmesi üzerinde durmuştur⁵⁶. Mütareke kabul edilirse; idari düzenleme yapılacak, limanlarda Yunan askerinin emri geçecek ve iki taraf arasında bir muntaka bırakılacaktır. Mütareke şartlarında ise; her iki cephe de on kilometre geri alınması, mütareke döneminde orduların takviye edilmeyeceği gibi maddeler yer almıştır. Konferansta verilen 26 Mart tarihli notada genel olarak, Türk millet ve devlet yapısı, Sultan'ın yeniden söz sahibi olması, Yunanlıların şehri dört ayda tahliye etmesi, esirlerin durumu, mali durum, Batı Trakya ve Adalar, Sevr Antlaşması'nın bazı maddelerin değiştirilmesi vb. konular görüşülmüş, *Misâk-ı Milli*'yi önemsemeyen maddeler sıralanmıştır⁵⁷.

Bu sırada Sakarya'da hem maddi hem manevi zarara uğrayan Yunanistan, gerek Anadolu'daki savaşta gerekse genel siyasette başarıya ulaşamayacağını anladığından, ne koparabilirse kâr sağlayacağı düşüncesi ile umutlarını mütarekeye bağlamıştır. TBMM Hükümeti ise *Misâk-ı Milli*'yi hiçe sayan bu tebliğ için; şartlara bakıldığında barışçıl bir çözüm sunulmadığını söylemiş ve İtilaf Devletleri'ne, Türkiye için geçerli olacak

⁵⁶ Nevsâl, s. 230 – 231.

⁵⁷ Nevsâl, s. 231 – 234.

maddeler sıralanarak bir nota gönderilmiştir⁵⁸. TBMM gönderdiği notada, mütareke şartı olarak tahliye kararının gerçekleşmesini istemiş ve mütareke döneminin tahliye zamanıyla aynı olmasını teklif etmiştir. Ayrıca Yunanlıların, ilk on beş günde Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisar hattını, dört ay sonunda ise İzmir dâhil olmak üzere bütün Anadolu'yu tahliye etmesi de istenmiştir. TBMM Hükümeti barış çerçevesi içinde yazmış olduğu notada İtilaf Devletleri tarafından kabul edilmesi halinde üç hafta içerisinde delegelerini göndereceğini de eklemiştir. Gönderilen nota İtilaf Devletlerine tesir ederken, Yunan Hükümeti bu karara şiddetle karşı çıkmıştır. Yunanistan, Rumların Anadolu'yu terk etmeyeceklerini söyleyerek, böyle bir duruma karşı İzmir'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkiline karar vermiştir. Cemiyet için zenginlerden vergiler toplanarak, Rum ahaliden de gönüllü asker alınmış,⁵⁹ dahası Yunanlılar Atina'da ve İzmir'de birçok yaygara ve gösteri düzenleyerek hırçınlıklarını bütün dünyaya ispatlamışlardır.

İtilaf Devletleri 15 Nisan'da gönderilen notaya cevap olarak, tahliye zamanının mütareke ile aynı dönemde olmasını kabul edemeyeceklerini, böyle bir durumda Anadolu'da bulunan Yunan ordusunun katliam ve zulümlerini daha da arttıracaklarını öne sürmüştür. Yukarıda vermiş olduğumuz bilgiler, İtilaf Devletleri'nin bu tutumunu karşılamaktadır. Müttefik devletler metni, İngiliz başvekilinin 1918'de söylediği, *“Biz Türkiye'yi payitahtından ve ırken hâkim bir suretle Türk olan zengin ve meşhur Anadolu ve Trakya topraklarından mahrum etmek için harp etmiyoruz.”* teminatı ile bitirmiştir.

TBMM ise bu notayı, öncesinde olduğu gibi tarihler üzerinde ısrarcı olduğunu belirterek cevaplamıştır. Bu cevap üzerine İtilaf Devletleri Babiâli'den destek alabilmek umuduyla sekiz maddelik bir nota göndermişlerdir⁶⁰. Devletler birbirlerine notalar gönderdiği sırada İtalya'nın Aydın Sancağını tahliye edeceğini duyan Yunanlılar, bu bölgede şiddetli facialara sebep olmuşlardır. Bu durum karşısında 6-7 bin Müslüman memleketlerinden ayrılmak zorunda kalarak, sefaletle sürüklenmişlerdir. Bu olaylar sırasında Yunanlılar, her gün biraz daha askerî sevkiyatını Anadolu'ya yaymaya başlamış, hatta gerçekleşmeyeceğini bildiği halde Anadolu'da hükümet kurma düşüncesine bile kapılmıştır. Bu sırada, İtilaf Devletleri 26 Mart notasına cevap vermeyen Yunan Hükümeti'ne şartları zorla kabul ettirmek için Gounaris kabinesini düşürmüştür.

⁵⁸ Nevsâl, s. 235 – 236.

⁵⁹ Nevsâl, s. 237.

⁶⁰ Nevsâl, s. 240-241.

Haftalarca devam eden buhran neticesinde yeni kabine kurulmuş ve Papoulis istifa ederek yerine Hacı Anestis başkumandan olmuştur.

Bu sırada Yunanlılar yaygara ve propagandalara devam ederek, Amerika heyetine göndermiş oldukları telgrafta Türklerin Pontus Rumlarını ve Hristiyanları katlettiğine dair iftirada bulunmuşlardı. Hatta bu telgrafları *Times* gazetesine bile manşet olmuştur. TBMM ise böyle bir durum olmadığını, Yunanlıların geçen sene Yalova'da bir sürü insanı katlettiğini belgelerle ispat etmiştir. Bu arada Karadeniz'de bulunan TBMM'ye bağlı mürettebat, Yunan gemisini tutuklamıştır. Yunan hükümeti bu yenilgilere rağmen saldırılarına devam etmiş, Antalya ve Samsun limanları olmak üzere birçok yerden bombardıman yaparak Anadolu'da bulunan Rumların dikkatini çekmek istemiştir. Yapılan bombardımanlar TBMM tarafından şiddetle protesto edilmiş ve devletlerce de hoş karşılanmamıştır. *Millî Nevsâl*, Türk kahramanlarının Yunanlıları imha ettiği güne kadar en zor günlerini geçirdiğini dile getirerek, gerçekleşen diğer hadiseleri ayrıntılı bir şekilde aktarmıştır.

Savaş devam ederken, Yunanlılar Türk azmini kıramayacaklarını anlayarak, yas ve buhran içinde birçok yol denemiş ama başarılı olamamışlardır.⁶¹ Çatalca hattına birçok kere girişimde bulunmuş ayrıca, İtilaf Devletleri tarafından da reddedilen notalar göndermişlerdir. Bu dönemde Türkiye için iki önemli siyasi olay yaşanmıştır. İlki, Dâhiliye Vekili Fethi Bey'in tedavi için Avrupa'ya gitmesi ve Fransa ve İngiltere başkentlerini ziyaret etmesidir. Fethi Bey Fransa ile temaslarından olumlu bir sonuç elde ederken, İngiltere'den tam tersine eli boş dönmüştür. İkinci olay ise İngiliz hükümetinden gizli bir şekilde Ankara'ya gelen General Thowsand'ın İngiliz-Türk dostluğu için beyanatta bulunmuş olmasıdır.

Vaziyet bu şekildeyken İtilaf Devletleri, Türkiye ile Yunanistan arasındaki krize son vermek amacıyla Venedik'te bir konferans düzenlemeyi kararlaştırmışlardır. Konferansta 26 Mart notasında ele alınan konuların tartışılması planlanmıştır, fakat ne Yunanistan'a ne de Türkiye'ye resmi bir tebligat icra edilmemiştir. Bu olaylar cereyan ederken, Türk mıntıkası tarafından 19-21 Ağustos'ta Bolu ve Nazilli'de birçok cephane, makineli tüfek ve esir ele geçirilmiş, 22-25 Ağustos'ta ise Kocaeli Rum köyü civarında düşmanın zaptı gerçekleşmiştir. Silahlı mücadeleler devam ederken kurtuluşun yakın olduğunu hisseden İstanbul halkı heyecanlı bir bekleyiş içinde idi. İstanbul'a ulaşan

⁶¹ Nevsâl, s. 245-247.

telgraflarda, Türk kuvvetlerinin Afyonkarahisar cephesine taarruz ederek bazı bölgeleri ele geçirdiği ve Bilecik'e ilerlemeye hazırlandığı bilgisine yer verilmişti. Atina'dan gelen telgraflar neticesinde bu bilgiler doğrulanmıştır⁶². Telgraflar Millî Mücadele'nin istenildiği şekilde biteceğinin göstergesiydi.

26 Ağustos günü kurtuluşun son adımı olan Büyük Taarruz Afyonkarahisar'da başlamıştır. Karşılıklı ateş ayın 27'sinde Afyon'un ele geçirilmesiyle sona ermiştir. 28 Ağustos günü gelen bildiride ordunun sol bölgeye kırk kilometre ilerleyeceği aynı zamanda cephede bugüne kadar düşmandan otomobilli ağır toplarla beraber yirmi beş top ve birçok makineli tüfeğin ve cephanenin ele geçirildiği bilgisi verilmiştir. Ağustos'un 29 ve 30'unda Dumlupınar, 31'inde Eskişehir'de çatışmalar vuku bulmuş ve topraklarımız geri alınmıştır. Eylül ayında ise Uşak dâhil olmak üzere birçok Türk toprağı işgal kuvvetlerden kurtarılmıştır. Başarılı savunmalar sonucunda Mustafa Kemal Paşa herkesçe bilinen “*Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir!*” emrini vermiştir. 6 ve 7 Eylül dolaylarında Türk ordusu Bursa ve İzmir şehirlerinin kapısına dayanmıştır. Bu başarılı ilerleyişi durduramayan İtilaf Devletleri, durumu kontrol altına almak için İstanbul Hükümeti'ne mütareke teklifinde bulunmuş, Ankara'ya ve bütün ilgili makamlara telgraf göndermişlerdir⁶³. *Millî Nevsâl* devletlerarasında geçen notaları ve telgrafların içeriklerini aynen yayımlamıştır.

9 Eylül Cumartesi günü Türk ordusu, kahraman süvari komutanı İstanbullu Şerefeddin Bey önderliğinde İzmir'e, sonraki gün ise Rüştü Bey önderliğinde Bursa'ya girmiştir. İzmir ve Bursa'ya giren başarılı zabıtlara 500 lira ikramiye verilmiş, Uşak civarında esir alınan Yunan Başkumandanı Trikopis'in kılıcı ise Kazım Paşa'ya hediye edilmiştir. Mütareke sırasında 212 bin kişilik Yunan ordusundan sadece 50 bin kişi kurutulabilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, “*Büyük ve asîl Türk milleti!*” diye hitap ettiği ahaliye, “*Türk Ordusu 9 Eylül sabahı İzmir'i, akşamı Bursa'yı kurtardılar. Akdeniz askerimizin zafer teraneleriyle dalgalanıyor.*” cümlesiyle başlayan ve Türk ordusunun başarısını kutlayan bir zafername yayınlamıştır⁶⁴. Akşin'in de vurgulamış olduğu üzere Mustafa Kemal Paşa yayınladığı bu zafername ile cumhuriyetin yolunu açmıştır⁶⁵.

İzmir'in kurtuluşu sırasında Yunan kuvvetleri Turgutlu ve Manisa başta olmak üzere birçok şehri yakıp yıkmış, ayrıca halka türlü fenalıklarda bulunmaktan geri

⁶² Nevsâl, s. 251.

⁶³ Nevsâl, s. 257.

⁶⁴ Nevsâl, s. 265-266.

⁶⁵ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, 22. Basım, İstanbul, 2017, s. 171.

durmamıştır. Yunanlıların sadece Kordon'da başlattıkları 24 saatlik yangının maddi faturası on iki milyon İngiliz lirası olarak hesap edilmekteydi⁶⁶. *Nevsâl* bu yangının dünyanın en büyük ve en korkunç yangınlarından biri olduğunu kaydetmiştir. Kurtuluştan sonra Müslüman halkın kendilerinden intikam alacağını düşünen Rum ve Ermeni halkı İzmir, Bursa ve Mudanya'dan Yunan gemilerine binerek Türkiye'yi terk etmiştir. Bu süreç devam ederken İtilaf Devletleri özellikle Lloyd George dominyonlarla birlikte donanmasını Türklere karşı savaşa sokmak istemiş, işgallerinin yönünü Çanakkale, Yunanlılar ise Doğu Trakya dolaylarına çevirmeye başlamıştır.

İzmir ve Bursa'nın kurtuluşu ile Doğu Trakya'da mücadeleye devam eden Türklerin durmayacağını anlayan İtilaf Devletleri, Sovyetlerin yeniden patlayacak bir Türk-Yunan savaşının Avrupa'da yeni olaylara sebep olacağı yönündeki uyarısını dikkate alarak⁶⁷, 23 Eylül'de TBMM'ye bir nota gönderip barış konferansı önermiştir. Türkiye ise Yunanlıların Trakya çevresindeki işgal ve zulümlerine son verilmesi koşuluyla Mudanya'daki konferansa katılacağını bildirmiştir⁶⁸. Neticede 3 Ekim'de başlayan konferansa, İngiltere'yi General Harrington, Fransa'yı General Charpy, İtalya'yı da General Monbelli temsil etmiştir. Konferansa TBMM adına ise İsmet Paşa katılmıştır. Yunan Hükümetini temsil etmek üzere General Mazarakis ile Miralay Sarıyanis gelmişler ise de kendilerinin konferansa katılmalarına müsaade edilmemiş, onlar da görüşmeleri gemiden izlemekle yetinmişlerdir⁶⁹. Zaman zaman gerginliklere ve tartışmalara sahne olan konferans görüşmeleri 11 Ekim'de uzlaşmayla sonuçlanmış ve Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır⁷⁰.

Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın 14 maddesinde ana hatlarıyla, Türk ve Yunan kuvvetleri arasındaki silahlı çatışmanın sona erdirileceği, Yunanlıların Doğu Trakya'yı 15 gün içerisinde boşaltacağı, sulh antlaşmasının imzalanmasına kadar Trakya'nın, Meriç'in sağ sahilinin ile Karaağaç'ın Müttefik Devletlerin işgali altında kalacağı, aynı zamanda Türk ordusunun Çanakkale Boğazı ve İzmit'te belirlenen sınırı geçemeyeceği gibi kararlar alınmıştır⁷¹.

Yunan Hükümeti ateşkes antlaşmasında yetkisi olmadığını öne sürerek bunu imzalamaktan kaçınmıştır. Fakat bu konuda İtilaf Devletleri'nden beklediği desteği

⁶⁶ Nevsâl, s. 262-264.

⁶⁷ Akşin, *a.g.e.*, s. 172.

⁶⁸ Nevsâl, s. 269-273.

⁶⁹ Nevsâl, s.273.

⁷⁰ Nevsâl, s. 276.

⁷¹ Nevsâl, s. 278.

alamayınca 14 Ekim’de imzalamak zorunda kalmıştır. Mudanya Mütarekesi, bundan sonra imzalanacak daha genel barış konferansına zemin hazırlamıştır⁷². Bu arada TBMM hükümeti, Refet Paşa’yı Doğu Trakya’nın teslim alınması ve bölgede Türk idaresinin kurulması için görevlendirmiştir. Refet Paşa 19 Ekim’de İstanbul’a girmiş, burada halkın büyük heyecanı ile karşılaşmıştır⁷³. *Millî Nevsâl*, ateşkes antlaşması ile ilgili Türk tarafı lehine olumlu sonuçlar elde edilse de Türk egemenliğinin tam anlamıyla gerçekleşmediğini dile getirmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, barış konferansının 20 Ekim 1922’de İzmir’de toplanmasını teklif etmiştir⁷⁴. Fakat İtilaf Devletleri bu teklife sıcak bakmamış, TBMM Hükümeti’ne 27 Ekim tarihli bir nota ile konferansın 13 Kasım’da Lozan’da toplanacağını bildirmiştir. Müttefikler ikilik çıkarmak için barış konferansına Osmanlı temsilcilerini de davet etmişlerdi⁷⁵. Hem Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda yer alan maddeye, hem de Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa’nın Türkiye Devleti’nin tek temsilcisinin TBMM olduğunu izah etmesine rağmen⁷⁶, Sadrazam Tevfik Paşa, bu açıklamaları yok sayarak, TBMM Hükümeti’ne konferansta beraber izleyecekleri yolu belirlemek amacıyla telgraf çekmiştir. Bu durum Bâbiâli ve çevresinin TBMM’ye hala geçici bir kurul olarak nazarıyla baktıklarını göstermekteydi. Tevfik Paşa’nın bu telgrafı üzerine Millet Meclisi saltanatın kaldırılmasına karar vermiştir. Nitekim 1 Kasım 1922’de yapılan oylamayla Saltanat kaldırılmıştır.⁷⁷ Böylece 600 yılı aşkın bir süre yönetimde bulunan Osmanlı hanedanının egemenliğine son bulmuş oluyordu⁷⁸. Öte yandan toplanacak barış konferansında Türk milletinin tek temsilcisinin TBMM olacağı gözler önüne seriliyordu⁷⁹.

Lozan Konferansı’na baş delege İsmet Paşa, Dr. Rıza Nur Bey ve Hasan Bey müşavirleriyle birlikte katılmışlardır. Türk heyetine Lozan’a gitmeden önce Hükümet tarafından 14 maddelik talimatname verilmiştir⁸⁰. Bu talimatnameye göre özellikle Ermeni yurdunun oluşturulması ve kapitülasyonların kaldırılması konusunda taviz

⁷² Nevsâl, s. 274.

⁷³ Nevsâl, s. 280-281.

⁷⁴ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, C. I, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1957, s. 88.

⁷⁵ Nevsâl, s. 283.

⁷⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. III, 9. Baskı, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1969, s. 1236.

⁷⁷ Nevsâl, s. 285-287.

⁷⁸ Temuçin Faik Ertan, “Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti ile TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkiler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 6, S. 18, Ankara 1990, s. 616.

⁷⁹ Nevsâl, s. 288.

⁸⁰ Nevsâl, s. 288-290.

verilmemesi istenmiştir⁸¹. 13 Kasım'da başlayacak olan Lozan Barış Konferansı, İngiliz hükümetinin iç sorunları ve Müttefik Devletlerin dış işleri bakanları arasındaki görüş ayrılıkları nedeniyle 20 Kasım 1922'de başlayabilmiştir⁸². Kazanılan askerî zafere bir de diplomatik başarıyı eklemek isteyen Türk heyeti, konferansta Mudanya Ateşkes Antlaşması'nı ve Misak-ı Millî'yi esas almıştır⁸³. Buna karşılık İtilaf Devletleri, konferansı Birinci Dünya Savaşı'nın devamı olarak gördükleri için Mudanya'nın değil, Mondros Antlaşması'nın esas alınması gerektiğini üzerinde durmuşlardır⁸⁴.

Görüşmelerde üç komisyon kurulmuştur. Birinci komisyon arazi ile ilgili sorunlara, askerlikle ilgili işlere ve boğazların statüsüne bakacaktı. İkinci komisyon ekonomik sorunlarla ilgilenecek, üçüncü komisyon ise azınlıklar ve diğer hukuki sorunlarla ilgilenecekti. Barış Konferansı'nın ilk gününden itibaren Musul, Boğazlar, ayrıcalıklar ve kabotaj gibi konularda tarafların taban tabana zıt düşünceler içinde olmaları gerginliğe sebebiyet vermiştir. Yunanistan ile harp ve sivil esirler için bir sözleşme imzalanmış olsa da Karaağaç sorunu, tazminat bedeli ve ahali mübadelesi problemlerinde ciddi fikir ayrılıkları çıkmıştır⁸⁵.

Barış Konferansı'nda iki taraf arasında iki ay sonrasında bile Musul (Irak Sınırı), Karaağaç (Doğu Trakya Sınırı), malî ve iktisadî hususlar, kapitülasyonlar ve Yunanistan'ın tamirat bedeli gibi konularda ortak görüşe varılamamıştır. Fikir ayrılıkları üzerinde hiçbir gelişme kaydedilemeyince konferans 4 Şubat'ta kesilmiştir. Türk Heyeti Lozan'ı terk etmiş ve yurda geri dönmüştür⁸⁶.

Millî Nevsâl yer azlığı dolayısıyla bu bölümde Lozan'ın birinci dönemine kadar olan siyasi sürece yer vermiştir. Lozan'ın ikinci dönemine, imza merasimine, antlaşmanın ayrıntılarına, dönemin devam eden siyasi, sosyal ve malî olaylarına ise üçüncü nüshasında yer vereceğini eklemiştir⁸⁷.

⁸¹ Abidin Tüzel, *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, İstiklal Harbi'nin Son Safhası (18 Eylül 1922 - 1 Kasım 1923)*, C: 2, Ks. 6, 4. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, 1.Baskı, Ankara, 1969, s. 117-118.

⁸² Nevsâl, s. 288.

⁸³ Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, Başnur Matbaası, Ankara 1971, s. 25.

⁸⁴ Temuçin Faik Ertan, "Mudanya Mütarekesi'nden Lozan Barış Antlaşması'na", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (Ed. Temuçin Faik Ertan), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2011, s. 151 – 152.

⁸⁵ Nevsâl, s. 289-296.

⁸⁶ Nevsâl, s. 296-303.

⁸⁷ Nevsâl, s. 304.

2.8. DÜNYA SİYASETİ

Millî Nevşâl 1922 senesindeki nüshasında, dünya siyaseti hakkında İngiltere'ye karşı Mısır, İrlanda gibi birçok sömürüye maruz kalan devletlerin, Wilson ilkeleriyle beraber milliyetçilik hareketlerinin uyanması sonucu ayaklanarak bağımsızlık mücadelelerine değinerek, Almanya'nın savaş tazminatı meselelerini konuşmak üzere toplanan Cannes ve Cenova Konferanslarından ve İspanya'ya karşı Fas'ın bağımsızlık serüveninden bahsetmiştir. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda devletlerarası barışın sağlanması için oluşturulan Paris Konferansı'nın içeriği ve kanunları hakkında bilgi vermiştir⁸⁸. 1923 tarihli *Millî Nevşâl* ise Mısır'ın bağımsızlığını kazandıktan sonraki sürecinden, Cenova Konferansı'nda alınan kararlardan, Paris Antlaşması'nın İtilaf Devletlerine etkisinden ve son olarak Fas'ın İspanya'ya karşı devam eden bağımsızlık mücadelesinden bahsetmiştir.

Wilson ilkeleriyle bağımsızlık mücadelesine başlayan Mısır'da milliyetçilik hareketlerinin sorumlusu olarak görülen Sa'd Zağlul Paşa ile beraberindeki arkadaşları tutuklanarak sürgüne yollanmışlardır. İngiltere Hükümeti tarafından, yerine getirilen Servet Paşa'nın da aynı fikirde olduğu görülmüş ve iki taraf arasında görüşmelere başlanmıştır. Alınan kararlara göre; Mısır'ın bağımsızlığı kabul edilecek, İngiltere Hükümeti bölgedeki ecnebi cemaatlerin hakları ve Mısır'ı her türlü müdahaleden koruyacak, ayrıca Mısır'a imparatorluk işlemleri için nakil sağlayacaktır. Böylelikle İngiltere Hükümeti'nin Mısır üzerindeki himayesi sona ermiştir. Londra'ya çağırılmış olan İngiltere müsteşarlarına artık Mısır'da bir Hariciye Nezaretine gerek kalmadığı söylenerek, müzakere sonucunda Mısır'ın istiklâli ve Fuad Paşa'nın sultanlığı ilan edilmiştir. Mısır yönetimi tarafından ilk olarak İngiliz müsteşarı ve müşavirlerine yol verilmiş, yönetim kendi iradesini kendi eline almıştır. Bağımsızlık heyecanı büyük şenliklerle kutlanmıştır. Mısır bundan sonra kendi kanunlarını hazırlamak üzere çalışmalara başlanmıştır. İlerleyen zamanda Paşa adına Mısır temsilcileri İstanbul ve Ankara'ya gelerek hükümet temsilcileriyle sohbet etmişlerdir. Bu süreçte İngiltere Süveyş Kanalı'ndaki çıkarlarının devam etmesini isterken, buna karşılık Mısırlı milliyetçiler İngiltere'nin bu ısrarından ve diğer yaptırımlarından vazgeçmesini istemekten geri durmamışlardır. Görüldüğü üzere Mısır her ne kadar bağımsızlığını

⁸⁸ Pala, a.g.t., s. 36-43.

sağlayabilmiş gözükse de, İngiliz hegemonyası bürokraside ve idarede etkisini sürdürmekteydi.⁸⁹

Bu sırada İngiltere tarafından Seychelles adasındaki sürgününden sonra Cebelitarık'a getirilmiş olan Sa'd Zağlul Paşa'nın karısı, eşine kavuşmak için görevlilerle birlikte Kahire'den yola çıkmıştır. Tren güzergâhında bulunan heyecanlı köy halkı, Paşa'nın eşine "Hatû Sa'd, bize Sa'd'ı getir", tezahüratları yapıp, çiçekler atmışlardır. Ertesi gün Mısırlı kadınlar şehri gezdirdikten sonra, kendileri akşam dokuz - on sularında Naldera Vapuru ile Cebelitarık'a hareket etmiştir.⁹⁰

Birinci Dünya Savaşı sonrası, tazminat, savaş borçları ve Avrupa'nın toparlanmasını sağlamak amacıyla İngiliz Hükümeti'nin girişimleri ile Fransa'nın Cannes şehrinde bir konferans toplanması kararlaştırıldı. Konferansta Avrupa'nın iktisadî faaliyetlerini canlandırmaya dönük çözümler tartışılacak, Almanya'nın tamirat ve tazminat meseleleri çözüme kavuşturulacaktı. İlk toplantıda Avrupa'nın gelişimi için izlenecek yollar ve oluşan ekonomik bunalımı çözmek üzere Mart ayında İtalya'nın Cenova şehrinde kırk beş hükümet temsilcisinden oluşan büyük bir konferans yapılması kararlaştırıldı.

Cenova Konferansı planlandığı üzere 8 Mart'ta değil, 10 Nisan'da başlanabilmiştir. Konferansta Rusya ile Avrupa devletleri arasındaki ekonomik ilişkileri canlandırıp düzene koymak ve Almanya'nın tazminat meselesini çözmek konusundaki görüşler müzakere edilmiştir. Her iki konu üzerinde de uzun tartışmalar yapılmış olmasına rağmen, ortak bir kanaate varılamamış, hatta bazı delegeler konferansı terk etmeyi düşünmüşlerdir. Bazı Avrupalı ülke temsilcileri ise, Rusya ile bire bir ekonomik ilişki sağlamaya dönük çözümlere yönelmişlerdir. Kısacası Rusya ile ilişkiler konusunda Avrupa devletleri arasında birlik sağlanamamıştır. Nihayet Rusya ile kurulacak ilişkilerin belirlenmesi için Lahey'de bir heyet seçilmesi ve bunların Haziran'dan itibaren on ay incelemede bulunarak bir karara varmaları uygun görülmüştür.⁹¹

Üç Müttefik devlet, Cenova Konferansı'nda halledilemedikleri Almanya'nın tamirat ve tazminat meselesini görüşmek üzere Ekim ayında Paris'te bir konferans teşkil etmiştir. Versailles Antlaşması'nın talep ettiği moratoryum (borç erteleme) isteğini

⁸⁹ Nevsâl, s. 305.

⁹⁰ Nevsâl, s. 306.

⁹¹ Nevsâl, s. 307-308.

İngiltere desteklerken, Fransa sert çıkarak onaylamamıştır. Fransa böyle bir isteğin imkân dâhilinde olmadığını dile getirmiştir.

Bilindiği üzere 1921 senesinde cereyan eden Fas'ın İspanya'ya karşı bağımsızlık mücadelesi Abdülkerim'in önderliğindeki askeri harekât ile başlamıştır. Birçok kayıp verilen bu harekât sonucu İspanya Hükümeti meseleyi siyasi yolla çözme yoluna gitmiştir. Bu müracaatta Abdülkerim, Rif halkının rahat yaşamak istediğini, İspanyollar içerisindeki Rifli esirlerin karşılığında, Fas'taki İspanyol esirlerin iadesi ile birlikte 4 milyon dirhem verilmesi gerektiğini söylemiştir. İspanyollar teklife bir aralık sıcak baktılsa da durumu askerî işgalle kontrol etmek istemişler fakat başarılı olamamışlardır. On dört bin İspanyol askerine karşı yedi sekiz yüz Rifli tarafından kazanılan bu zafer, İspanyollar için hatırı sayılır bir hezimet olmuştur. İspanyolların mağlup olması ve savaş sırasında Rif halkının birçok can kaybına uğraması sonucu halk protesto hareketlerine başlamıştır. İspanyolların güçsüz oldukları halde harpten ne istedikleri anlaşılamamıştır. Abdülkerim "İspanyollar neden memleketimize gelmişlerdir? Köye medeniyet getirmek için mi gelmişler" şeklinde tepki göstermiştir. İspanyol yönetiminin kapanmak üzere olduğunu söyleyerek, bağımsızlığını kazanan Riflilerin daha medeni olan Avrupa milletleri ile ticaret, fikir ve dostluk ilişkilerinde bulunacaklarını söylemiştir. *Millî Nevsâl*, bu konu hakkında dindaşlarımızın barış ve sükûnetinden ümit var olalım diyerek, Abdülkerim'in sözlerini desteklemiştir.⁹²

İstanbul Yangınları

İstanbul Rehberi bölümünde belirtildiği üzere; geçen seneki nüshada İstanbul'da son on beş senede yirmi bine yakın hanenin yangın sebebiyle harap olmuştur. *Millî Nevsâl* bu bölümde yangınlar hakkında daha ayrıntılı bilgiler vermiş, Rumi 1290-1324 (Miladi 1874-1908) tarihleri arasında meydana gelen yangınların miktarı ile yanan yapıların sayılarını tablolar halinde sunmuştur. Böylelikle yangının oluşmaması ve söndürülmesi için yapılan çalışmaların etkileri, yıllar arasındaki yangın oranlarına bakılarak kıyaslanabilmektedir. Sonuç olarak verilen yıllar arasında toplam 134 yangın meydana gelirken, 9772 yapı kül olmuştur.⁹³

⁹² Nevsâl, s. 310-311.

⁹³ Nevsâl, s. 311.

2.9. VEFAT EDENLER

1922 yılında pek çok devlet adamı ile bazı önemli şahsiyetler vefat etmiştir. Bu bölümde, vefat edenlerin biyografileri, mesleki kariyerleri ve öne çıkan özellikleriyle hayât hikâyelerine yer verilmiştir. Ama hiçbirinin fotoğrafının basılmaması dikkat çekicidir. O yıl kaybedilen kişiler Ahmet Afif Paşa, İsmail Hakkı Bey, Enver Paşa, Bahaeddin Şakir Bey, Tevfik Bey, Cemal Azmi Bey, Cemal Paşa, Hayri Efendi, Rauf Paşa, Zicni (Széchenyi) Paşa, Seyyid Abdülmuttalib Bey, Abdülkerim Paşa, Ömer Rüşdü Paşa, Osman Şakir Paşa, Nasır Paşa, Damad Fahir Bey ve Yusuf İzzet Paşa'dır. *Nevsâl*, tamamı Osmanlı döneminde yaşamış ve Türk devletine çeşitli alanlarda hizmet etmiş bu kişileri unutturmamak amacıyla vefa örneği göstermiştir. Bu yaklaşım Osmanlı'dan Cumhuriyet'e tarihî süreklilik vurgusunun kişiler bağlamında yansıtılması açısından önemlidir.

2.10. SPOR

Millî Nevsâl'in birinci yılında olduğu gibi, ikinci nüshasında da spor alanında vuku bulan gelişmelere yer vermiştir. Ancak bu defa spora daha az yer ayrıldığı gibi Türkiye dışındaki gelişmelerden de bahsedilmemiştir. Bunu, “Geçen sene spor âleminde şâyân-ı kayd mühim hadisât cereyan etmemiştir” şeklinde açıklamıştır. Örneğin futbol alanındaki mücadelelerin, Fenerbahçe, Galatasaray ve Altınordu ile diğer bazı güzide takımların çeşitli tarihlerde karşılaştıkları yabancı rakiplerine “goller yapmak sûretiyle” üstün geldiklerini belirtmekle yetinmiştir. O yıl boks karşılaşmaları da sönük geçmiştir. Şehzadebaşı'nda bir boks kulübü açılmış ise de, ilgisizlik nedeniyle kısa süre sonra kapanmıştır. Güreş oyunlarına da pek fazla rağbet olmamış, meraklı birkaç kişinin girişimiyle Ramazan ayında Şehzadebaşı'nda açılan geleneksel pehlivan güreşleri kısa bir heyecan yaratmıştır. Dönemin en seçkin güreşçilerinin katıldıkları müsabakalarda Türkiye pehlivanlığını Eyüp Pehlivan kazanmıştır. Siyasi gelişmelerin yoğunluğu ve işlerin bu alana teksif edilmesi sporun geri planda kalmasına sebep olmuştur. Zira güreş turnuvası açık ve düzensiz bir alanda tertip edildiği için çoğu kesimler ilgisiz kalmışlardır. Bu yüzden *Nevsâl*, gelecek yarışların daha uygun bir mekânda düzenlenmesi ümidini dile getirmiştir. *Nevsâl* alafranga güreşlerin de millî sporculara teşvik edilmesini ve ayrıca İstanbul'da bir dünya şampiyonası düzenlenmesi için girişimlerde bulunulması çağrısında bulunmuştur. Öte yandan o yıl at yarışları da durgun geçmiştir. Bunun sebebi, yarışları tertip eden İngiliz şirketinin programı hazırlarken gereken ciddiyeti göstermemesi ve Velî Efendi Çayırı'nın yağışlara uygun hale getirmemesiydi.

Bununla birlikte *Nevsâl*, 1922 yılının sonlarına doğru halkta okçuluğa karşı bir ilgi başladığını kaydetmiştir. Bu bölümde kendisi de bir okçu olan Kemaleddin Bey'in makalesine yer vermiştir. Kemaleddin Bey makalesinde, okçuluğun tarihsel gelişiminden, okçulukla ilgili terimler ve ritüellerden, ok atmanın ipuçlarından, ayrıca unutulmaya yüz tutmuş bu spor dalının büyük ustalarından bahsetmiştir. Buna göre okçuluk eskiden beri bilinmektedir. Peygamber Efendimiz tarafından teşvik edilmiş, Müslüman hükümdarlar ve Osmanlı padişahları tarafından tatbik edilmiş ve korunmuş bir spordur. Fatih Sultan Mehmed Edirne'de okçulara geniş bir meydan tahsis ettiği gibi, müsabakanın ilk gününe vezirleri, şeyhleri ve ilmiye sınıfı ile birlikte bizzat katılmıştır. Müsabakaya iştirak edenlere hediyeler de dağıtmıştır. Sultan Bayezid İstanbul'daki Okmeydanı'nda dergâh inşa ettirmiş, İkinci Mahmud ise bu dergâhı daha da genişletmiştir. Okçulukta iki tarz geçerlidir. Bunlardan birincisi "*remy-i sedâd*", diğeri "*remy-i semâdir*". Remy-i sedâd pota taşı olup on-on beş metre uzağa konulan bir nişana atılmaktadır. Remy-i semâ ise 400 metreden 1200 metreye kadar iki veya daha fazla kimsenin müsabaka için atışlarına denir. Bizde buna menzil atışları denilmektedir. En uzağa giden okun sahibine "sahib-i menzil" adı verilmiştir. En uzağa atılan okun düştüğü yere bir taş dikilir ve buna "menzil taşı" denilirdi.⁹⁴ Çileye takılan kısımda üç tane yele yeri bulunmaktaydı. Bunlardan beyaz yeledilere sultanî, uzun yeledilere hâkânî denilmektedir. Okun nişana veya menzile gitmesi için kullanılan yayın imalatında akça ağaç, boynuz ve sinir kullanılmaktaydı. Bunların harmanlanmasıyla elde edilen karışımın bir yıl içerisinde kaynaşıp sertleşmesi beklenirdi. Ok çubuğu ise çam ağacından yapılmaktaydı. Yayın iki ucuna takılan bağa "çile", okun çileden kurtulduğu zaman ele isabetine engel olmak için kullanılan kısma "siper" veya "kabza", çileyi tutmak için ilk önce başparmağa takılan yüzüğe ise "zehgir" denilmiştir. Okların korunması için kullanılan mahfazaya "kandîl", çileyi bırakmaya "ıtlak", sağ elle girişi çekmeye "med", nişanı birden vurmaya "fer" savaşta kullanılan ucu demirli oka "ihtirâ", pota okuna ise "cânî" isimleri verilmiştir.

Türk okçuluğunun en tanınmış isimleri arasında Pervane Veli, Salih, Büyük İbrahim, Küçük İbrahim, Sinan, Ahmed ve Avni Süleyman'ı zikretmek gerekir. Bunlardan başka çeşitli zamanlarda yetişmiş başka ustalar da bulunmaktadır. Battalgazi neslinden gelen Gazi Evrenos ve Gelibolu'da Hallaç Baba, Şecaüddin Baba da bu alanda gayet başarılı olmuşlardır. Bu zatlar savaş sırasında kullanılmak üzere demirden ok ve

⁹⁴ Nevsâl, s. 323.

yay imal etmişlerdir. Kemankeşlik için yaz mevsiminde poyraz ve gün doğusu; ilkbahar ve sonbaharda ise lodos, batı lodos ve karayel rüzgârlarının estiği anlar en müsait vakitlerdir. Okmeydanı'ndaki Okçuluk Dergâhı Hıdırellez'de açılır, Kasım ayında kapanırdı. Dergâhta bulunan okçular yemek yedikten ve namaz kıldıktan sonra müsabakaya başlanırdı. Herkes oku çileden kurtarıırken “*Yâ Hak!*” diye bağırır, yüzlerce mesafede Yâ Hak sedasını bekleyen havacılar ise “*Yâ Hâfız*” nidâlarıyla cevap verirlerdi. *Millî Nevsâl* bu gibi konulara yer vermek suretiyle yine önemli bir geleneği yaşatmak arzusunda bulunduğunu ızhâr ederken, aynı şeklide Osmanlı'dan Cumhuriyet'e tarihsel sürekliliğin bir yönüne daha vurgu yapmıştır.

2.11. BİLİM

Bu bölümde tıp tarihinde önemli bir yere sahip bulunan Fransız kimyager ve mikrobiyolog Pasteur hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Louis Pasteur şarbon, kuduz, kuşpalazı gibi çeşitli hastalıkların nedenini ve tedavisini bularak dünya bilim tarihine değeri tartışılmayacak katkılarda bulunmuştur. *Millî Nevsâl*, Pasteur'un hayatını, bilim anlayışını, girişimciliğini ve başarılarını sütunlarına taşımak suretiyle onu Türk kamuoyuna tanıtırken, aynı zaman onun örnek kişiliğini bilim çevrelerine ve tıp öğrencilerine örnek olarak sunmak istemiştir.

Pasteur'un yüzüncü yıl ölüm yıldönümü için bütün dünyada olduğu gibi, memleketimizde de Darülfünun konferans salonunda büyük bir anma töreni gerçekleştirilmiştir. Törende, Türk ve yabancı bilim insanları, Pasteur'un hayatı, ilime ve bilime katkısı gibi konularda konuşmalar yapmışlardır. Dârülfünûn Emîni (Rektörü) Besim Ömer Paşa Pasteur'ün hayatından, dehâsından bahsettiği konuşmasında, aslen Fransız olsa da onun ettiği büyük hizmetten dolayı bütün insanlığın değeri ve gurur kaynağı olduğunu dile getirmiştir. Aynı zamanda, onun çalışmasına imkân verip uygun ortamı sağlayan Fransız hükümetini de takdirle anmış, böylelikle büyük ülke olmak iddiasındaki Türkiye'nin bilime vermesi gerektiği değeri ima etmiştir. Konferans salonunda davetli bulunan Fransız siyasi temsilcisi General Pelle de Beism Ömer Bey'in övgülerine cevaben, Türklerin bilim tarihinde seçkin bir yerleri bulunduğunu, bir milletin büyüklüğü hiçbir zaman askerî güçle ölçülemeyeceğini belirtmiştir.

Nevsâl konunun devamında Pasteur'ün hayatını yayımlamıştır. Buna göre Louis Pasteur bir asır önce 1822 yılında Fransa'nın Dole şehrinde küçük bir evde dünyaya gelmiştir. Babası bir derici, annesi ise bahçıvan kızı idi. Pasteur on üç yaşında Pezansone Koleji'ne gönderilmiştir. Kendisi kimyaya meraklıydı. Genç yaşta başladığı çalışmaları

neticesinde yirmi beş yaşında fen doktoru, bir sene sonra da öğretmen olmuştur. Öğretmenliği sırasında çalıştığı okulun laboratuvarında kimyasal deneyler yaparak yeni bilgiler ortaya çıkarmıştır. Mayalanmanın, sırf mikroplardan ileri geldiğini ve bunların bulunmadığı yerde kendiliğinden meydana gelemeyeceğini tecrübeyle ispat eden Pasteur, şarbon hastalığını ve serumunu bulmuştur. En önemli hizmeti ise kuduz aşısını geliştirmesidir. Kuşpalazı mikrobunu da keşfederek, bu hastalığa karşı bulmuş olduğu serum ve diğer buluşları sayesinde insanlığa büyük hizmetlerde bulunmuştur. *Millî Nevsâl*'in ifadesiyle Pasteur bu buluşları ve sağlık alanına yaptığı evrensel katkılarıyla bütün dünyayı etkilemiştir.

2.12. ZİRAAT VE HAYVANCILIK

Millî Nevsâl'in bu kısmında okuyuculara aşına olmadıkları ve memleketimizde üretimi yapılmayan Arabistan fıstığı ve habbülleziz (Abdülleziz) meyveleri ve kuluçka döneminde olan tavukların bakımı ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Böylece okuyucu farklı üretim alanlarında bilgilendirilmeye çalışılmıştır. *Millî Nevsâl*, meyvelerin bakımına özen gösterilmesi gerektiğinin üzerinde durarak, özellikle Mart ayı içerisinde güzelce çapalanarak dikilmesi gerektiğini belirtmiştir. Kuluçka tavuklarıyla ilgili olarak ise hangi cins tavuğun daha iyi yumurta verdiği, tavuğun daha çok yumurtlaması için neler yapılması gerektiği izah edilmiştir.

2.13. TİYATRO FAALİYETLERİ

Millî Nevsâl, önceki seneki nüshasında tiyatro sanatının memleketimizde ilk örneklerinden bahsetmiş, bir dönem Heveskârân Cemiyeti'nde çalışmış olan Benliyan Efendi ve Reşad Rıdvan Bey'in yardımlarıyla Milli Osmanlı Operet Kumpanyası'nı anlatmıştı. Ek olarak dönemin sanatkârlarını ve oyunlarını incelemişti⁹⁵. *Millî Nevsâl* bu nüshasında ise şirket müdürleriyle etraflıca konuşup bilgiler almak ve bunları yayımlamak istemiş ise de, yayına yetişmeyeceği düşüncesiyle röportajdan vazgeçmiştir. Ancak Milli Opera Kumpanyası sanatkârı Benliyan Efendi'den alınan bilgiler aktarılmıştır.

Benliyan Efendi'nin tiyatro hayatı 1885 tarihinde, Küçük İsmail Efendi'nin teşkil ettiği Dram Kumpanyası'na katılmasıyla başlamıştır. Beş yıl Fasulyeciyan Efendi ve şirketiyle taşralarda ve bir sene sonra da Hasan Efendi'nin yanında çalışmış, 1895 yılında Bulgaristan'a giderek kendi şöhretini yaymaya başlamıştır. Meşrutiyet'e kadar

⁹⁵ Pala, a.g.t., s. 58.

Bulgaristan'da her vilayette Türkçe olarak oyunlar sergilemiştir. 1908'de İstanbul'a gelerek ilk defa *Mürebbiye* oyununu Beyoğlu tiyatrosunda seyircilere sahnelemiştir. Sonrasında Reşad Rıdvan Bey ile birleşerek bir müddet millî ve vatanî konuları içeren piyesler oynadıktan sonra "Milli Operat Kumpanyasını"na katılarak *Leblebici Horhor* operetinin çalışmalarına başlamıştır. Bu piyes altı ay zarfında 70 defa sahnelenmiştir. Bundan başka Fransızcadan çevrilen *Claret'in Yirmi Sekiz Günlük Askerliği*, *Matmazel Nitoş* oyunlarından başka; *Memiş Çelebi*, *İki Fidan Bir Yılan*, *Oynak Viktorin*, *Ah Şu Karım*, *Ali Baba*, *Tosun Ağa*, *Pembe Kız*, *Himmet Ağa'nın İzdivâcı*, *İstanbul Efendisi* gibi millî piyesleri sergilemiştir. Benliyan Efendi Aralık 1910 tarihinde Londra'ya giderek bir buçuk ay hipodrom tiyatrosunda *Leblebici Horhor* operetini temsil etmiştir.

Benliyan Efendi, Primadonna Madam Rozali, Madam Lucy, Madam Arusyan gibi yabancı sanatkârlar ile Hakkı Necib, Faik, Ömer Aydın, İsmail Zahid Bey, Karakaş ve Baltazar Efendi gibi dönemin en başarılı oyuncularıyla da sahneye çıkmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
R.1339 / M.1923-24 TARİHLİ MİLLÎ NEVSÂL'İN TRANSKRİPSİYONU

İkinci Sene

1339 Sene-i Maliyesine Mahsûs

MİLLÎ NEVSÂL

Her Sene Mart İbtidâsında Neşrolunur ve Her Şeyden Bahseder Türk
Salnâmesi

Nâşiri: Kanaat Kütüphanesi

Üç yüze karîb resim ve haritayı muhtevidir

İSTANBUL: Kanaat Matbaa ve Kütüphanesi

1339- 1923

ARZ-I TAHMÎDÂT

Kütüphanemizin bidâyet-i tesisinden beri irfan-ı memlekete ibrâz etmiş olduğu hidemât-ı fedakârâneye zamîme-i fâika olmak üzere, hayat-ı iktisadiyyenin en buhranlı senelerinden ma'dûd olan bir zamanda her türlü müşkilâtı iktihâm etmek suretiyle, neşretmiş olduğu 1338 *Senesine Mahsûs Millî Nevsâl* halen nüshası kalmamak derecesinde, umûmun rağbet ve teveccüh-i marifet-perverîsine mazhar olmuş olmakla mübâhîdir. Bu mazhariyet-i mes'ûdeye karşı kâri'în-i kirâma bilhassa arz-ı tahmidâta müsâraat ediyoruz.

“Marifet iltifata tâbidir” kelim-ı hakikat-iştîmâline mâ-sadak olmak için *Millî Nevsâl*'in 1339 sene-i maliyesine mahsûs olan nüshası da bi'n-nisbe daha rengîn bir kisve ile saha-i matbuatta arz-ı endam ediyor. Binâenaleyh kazanmış olduğu rağbete kesb-i istihkak edeceğini ümîd ederim.

Millî Nevsâl'in temin-i mükemmeliyeti yolunda himem-i ber-güzîdelerini dirîğ etmeyen heyet-i muhtereme-i tahririyyeye bu bâbdaki mesai-i irfan-perverîlerinden dolayı takdim-i güldeste-i şükran ettiğim sırada eserin bir tarz-ı dil-nişinde tertib ve tanzimi ve resimlerimizin hüsn-i intihâbıyla beraber münderecâtının tenvi'i emrinde pek büyük bir himmet ve gayret sarf etmiş olan güzide gençlerimizden *Nevsâl-i Râgıb* muharrir-i bed'îa-perdâzı Mahmud Râgıb Beyefendi'ye de suret-i mahsûsada arz-ı minnet-dârî eylemeyi vazifeden addeylerim

Millî Nevsâl'in mütenevvi, ciddi ve müfid malumatı ihtiva etmesine fevkalâde itina olunmuş olmakla beraber hacm-i mu'tâdı çok geçirmemek suretine mebnî fevâid-âver birçok mebhasın sene-i âtiyyeye ta'likî mecburiyeti hâsıl olmuş ve maa-hâzâ muhterem kâri'lerimizin gelecek sene için ihtar buyuracakları teceddüdât ve tezyinat dahi maa'l-şükran nazar-ı itinaya alınarak nüsha-ı âtiyyemizin daha ziyade tekmili esbâbının istikmâli mukarrer bulunmuş olduğundan nevsâlimiz için ne yolda bir teceddüde lüzum görüldüğünü ve ne gibi mebâhisin ilavesi arzu edildiğini lütfen iş'âr etmek suretiyle bizi tenvîr buyurmalarının erbâb-ı fazl ve kemâlden istirham eyleriz.

Kanaat Kütüphane ve Matbaası Sahibi İLYAS

Müسابakalarımız

Millî Nevsâl'in geçen sene küşâd ettiği müsabakada maalesef pek az kâri'lerimiz iştirak etmiş ve müspet bir netice elde edilememiştir. Binâenaleyh aynı şerâit dairesinde müsabakalarımıza devam eyliyoruz:

1. Edebî, fennî, ziraî, sıhî, hülâsa herhangi bir meslek üzerinde intihâb edilecek bir mevzu' üzerine üç sahifeyi geçmemek üzere en iyi yazan kâri'mize eserini aynen derc ile beraber 1.000 kuruş mükâfat itâ edeceğimiz gibi diğer iyi yazanlardan sırasıyla on kişiye beşer ve otuz kişiye de birer lira kıymetinde arzu eyledikleri kitapları hediye eyleyeceğiz.
2. Gerek İstanbul'un gerek taşranın en güzel menâzırını ihtiva eden fotoğraflardan idarehanemize gönderilecekler arasında birinciliği ihrâz eden resim sahibine 500 kuruş itâ edeceğimiz gibi diğer resimler arasında sırasıyla ihrâz-ı muvaffakiyet eden otuz resim için de yarımşar lira kıymetinde arzu olunan kitapları hediye eyleyeceğiz.
3. 328. sahifede münderiç bilmeceyi halleden kâri'e ve kâri'lerimiz arasında kur'a keşide edeceğiz. Birinciliği kazanana 500 kuruş, ikinciliği ihrâz edene 250 kuruş itâ edeceğimiz gibi onuncuya kadar kâri'lerimize yüzer ve ellinciye kadar da ellişer kuruşluk arzu ettikleri kitapları hediye eyleyeceğiz.

İhtar: Her üç müsabakada mükâfat ve hediyelerimizi kazanan kâri'lerimizin isimleri *Millî Nevsâl*'in üçüncü senesinde neşr ve ilan edilecektir.

**Üç Numerolu Müsabakamızın Sûret-i Halli ile Halleden Kâri'lerin İsim
ve Adreslerini Kayda Mahsûs Kupon**

İstanbul'da Bâbîâli Caddesi'nde Kanaat Matbaası ve Kütüphanesi'nde
Millî Nevsâl İdaresine

.....

.....

İSİM:

ADRES:

Geçen Seneki Müsabakamız ve Netâyici

Geçen seneki müsabakalarımızın birinci ve ikinci kısımlarına maatteessüf ancak bir-iki kâri'miz iştirak etmiş ve binâenaleyh bir netice hâsıl olamamıştır. Üçüncü müsabakamıza gelince, 288. sahifedeki resimde ihtiyar kadının kedisi ağaç üzerinde baş aşağı durduğunu birçok kâri'e ve kâri'lerimiz görerek bize bildirmişlerdir.

Matbaamıza vürûd eden hall varakaları üzerine geçtiğimiz kur'ada birinciliği Turgut Ali, ikinciliği İrşadeddin Haluk Beyler kazanmışlardır. Onuncuya kadar olan kâri'lerimiz şunlardır: Reşid, Vefik, Mahmud Süreyya, Halid Beyler ile Müzehher, Muhsine, Havva, Nesime, Refia, Sâbite Hanımlar.

Ellinciye kadar olan kâri'e ve kâri'lerimizin isimleri de ber-vech-i âtidir:

Bahri Turgut, Muzaffer, Mazhar Alparslan, Süleyman, Hüseyin Yakup, Celal, Mehmed Emin, Hüseyin Ferruh, Kudret Şevket, Osman Kadri, Hüsnü, Ekrem, Ali Süha, Mehmed Fâik, Enis, Şadan, Galip Şükrü, Hilmi, Tayfur, Fethi, M. Suad, Ali Ferruh Beyler ile, Hatice Halise, Ülker Nâmi, Fesiha İzzet, Leyla Aziz Fikret, Füzûzan, Şukufe, Remziye, Melek, Süadâ, Rıkkıye, Hüsna, Şadiye, Naciye, Vedia Şükrü, Salime, Perran, Bedia, Perestû, Pervin, Zahide, Hayriye, Cazibe, Naime, Nevvâre, Kamuran, Hatice Nimet Hanımlardır.

Müsabakamıza iştirak etmiş olan kâri'e ve kâri'lerimizin adresleri idarehanemizce mazbut olduğu cihetle birinci ve ikinciliği kazanan Turgut ve Haluk Beylere mev'ûd mükâfatlarımız takdim kılınmıştır. Diğer kâri'lerimiz adreslerini beyan eyledikleri halde fihristimizde münderiç kitaplardan intihâb ettiklerini derhal takdim edeceğiz. Taşra kâri'lerimizin ayrıca posta ücreti irsâl eylemeleri muktezidir.

Millî Nevsâl

İkinci Sene Münderecâtına Bir Nazar

–	Arz-ı Tahmidât
–	Müsabakalarımız
1-2	Kâri’lerimizden Bir Rica
3-4	Millî Nevsâl’in Birinci Senesi Münderecâtı
5-9	1341-1342 Sene-i Hicriyye-i Kameriyyesi
10-12	Hıristiyanların Eyyâm-ı Mahsûsası
12-13	Musevilerin Eyyâm-ı Mahsûsası
14-16	Zayiçe-i Sâl
17	Küsûf-ı Şems ve Husûf-ı Kamer
17	Mebâdi-i Fusûl-ı Erba’a
18	İmtidâd-ı Fusûl
18	Tabiat-ı Fusûl
18	Senenin En Uzun ve En Kısa Günleri
19	Mart (Evkât-ı Şer’iyye Cetveli)
20	Mart Muhtırası
21-22	Mart Hakkında Malumat-ı Tarihiye
23-24	Elektriğin Tarihçesi
25	Nisan (Evkât-ı Şer’iyye Cetveli)
26	Nisan Muhtırası
27-28	Nisan Hakkında Malumat-ı Tarihiyye
28	Umûr-ı Beytiyye ve Eğlenceli Oyunlar
29 – 30	Elektriğin Tarihçesi (mâ-ba’d)
31	Mayıs (Evkât-ı Şer’iyye Cetveli)
32	Mayıs Muhtırası
33	Mayıs Hakkında Malumat-ı Tarihiyye
34	Umûr-ı Beytiyye ve Vesâyâ-yı Sıhhiyye
35-36	Elektriğin Tarihçesi (mâ-ba’d)
37	Haziran (Evkât-ı Şer’iyye Cetveli)
38	Haziran Muhtırası
39-40	Haziran Hakkında Malumat-ı Tarihiyye
40	Umûr-ı Beytiyye
41-42	Elektriğin Tarihçesi (mâ-ba’d)
43	Temmuz (Evkât-ı Şer’iyye Cetveli)

44	Temmuz Muhtırası
45-46	Temmuz Hakkında Malumat-ı Tarihiyye
46	Umûr-ı Beytiyye, Eğlenceli Oyunlar
47-48	Elektriğin Tarihçesi (mâ-ba'd)
49	Ağustos (Evkât-ı Şer'ıyye Cetveli)
50	Ağustos Muhtırası
51-52	Ağustos Hakkında Malumat-ı Tarihiyye
52	Umûr-ı Beytiyye, Müzhik Fıkra
53-54	Elektriğin Tarihçesi (mâ-ba'd)
55	Eylül (Evkât-ı Şer'ıyye Cetveli)
56	Eylül Muhtırası
57-58	Eylül Hakkında Malumat-ı Tarihiyye
58	Vesâyâ-yı Sıhhiyye, Müzhik Fıkra
59-60	Elektriğin Tarihçesi (mâ-ba'd)
61	Teşrînievvel (Evkât-ı Şer'ıyye Cetveli)
62	Teşrînievvel Muhtırası
63-64	Teşrînievvel Hakkında Malumat-ı Tarihiyye
64	Umûr-ı Beytiyye, Müzhik Fıkra
65-66	Elektriğin Tarihçesi (mâ-ba'd)
67	Teşrînisânî (Evkât-ı Şer'ıyye Cetveli)
68	Teşrînisânî Muhtırası
69-70	Teşrînisânî Hakkında Malumat-ı Tarihiyye
70	Umûr-ı Beytiyye
71-72	Elektriğin Tarihçesi (mâ-ba'd)
73	Kânûnievvel (Evkât-ı Şer'ıyye Cetveli)
74	Kânûnievvel Muhtırası
75-76	Kânûnievvel Hakkında Malumat-ı Tarihiyye
77	Elektriğin Tarihçesi (mâ-ba'd)
78	Ebced Hesabı
79	Kânûnisânî (Evkât-ı Şer'ıyye Cetveli)
80	Kânûnisânî Muhtırası
81-82	Kânûnisânî Hakkında Malumat-ı Tarihiyye
83-84	Ebced Hesabı
85	Şubat (Evkât-ı Şer'ıyye Cetveli)
86	Şubat Muhtırası

87-88	Şubat Hakkında Malumat-ı Tarihiyye
88	Vesâya-yı Sıhhiye, Eğlenceli Oyunlar
89-90	İstanbul Rehberi
90-95	Arz-ı Maksad
96-97	İstanbul Tarihine Bir Nazar

İstanbul'da Mevcûd Bizans Âsârı

99	Hipodrom, Dikili Taş, Örme ve Burmalı Sütun
100-101	Çemberlitaş, Marsiyan ve Gotlar Sütunları
102-103	Yerebatan ve Bozdoğan Kemer
103-104	Surlar, Kuleler ve Kapılar
105-106	Galata ve Kız Kuleleri

İstanbul'da Ne Kadar Cami Var?

107-108	Ayasofya Camii
109	Fatih Camii
110	Bayezid Camii
111	Sultanselim Camii
112	Şehzade Camii
113	Süleymaniye Camii
114	Sultanahmed Camii
115	Yeni Camii
116	Laleli Camii
117	Valide Camii
118	Eyüp Camii
119	Nusretiye Camii
120	Dolmabahçe Camii
121	Ortaköy Camii
122	Üsküdar'da Mihrimah Sultan Camii
123	Hırka-i Şerif Camii

Bizans Zamanına Ait Mabedler

123	Gül Camii
124	Küçük Ayasofya Camii
124-125	Ka'riye Camii
125	Kalenderhane (Vefa Kilise) Camii
126	Fethiye Camii
126	Koca Mustafa Paşa Camii

Diğer Bazı Cevâmî‘

127	Rüstem Paşa Camii
128	Mahmud Paşa Camii
128	Cihangir Camii
128	Galata Yeni Cami
129	Garp Camii
129	Piyale Paşa Camii
129	Zeyneb Sultan Camii
130	Yeraltı Camii
130	Gazi Atikali Paşa Camii
130	Haseki Camii
130	Firuzaga Camii
130	Cerrahpaşa Camii
131	Davut Paşa Camii
131	Topkapı Camii
131	Mahmud Paşa Camii
131	Murad Paşa Camii
131	Zal Mahmud Paşa Camii
131	Hamidiye Camii
131	Tophane Camii

İstanbul’daki Mebânî ve Müessesât-ı Âliyye: Saraylar

132	Topkapı Sarayı
132-133	Dolmabahçe ve Çırağan Sarayları
134	Beylerbeyi Sarayı
135	Yıldız Sarayı
135	Göksu Kasrı Âlisi

Devâir-i Hükümet

135	Bâbiâli
136	Harbiye
136	Nâfia
136	Maliye
137	Bahriye, Adliye, Maarif, Defterhane
137	Posta ve Telgraf, Rüsumât
138	Düyûn-ı Umûmiyye
138	Meşihat, Evkâf, Jandarma, Tophane, Muhacirîn Daireleri

- 139 Divân-ı Muhasebât, Şehremaneti, Dârülfünûn, Tıp Fakültesi,
Darülmualimat
- 139 Galatasaray Sultanîsi

Abideler

- 139 Sultanahmed Çeşmesi
- 140 Almanya İmparatorunun Çeşmesi
- 140 Tophane Sebili ve Çeşmesi
- 140 Göksu ve Diğer Çeşmeler
- 141 Abide-i Hürriyet

İstanbul'da Mevcûd Müzeler

- 142 Müze-i Hümayûn
- 143 Müze-i Askerî
- 143 Evkâf Müzesi
- 144 Bahriye ve Sıhhiye Müzesi

İstanbul'da Mevcûd Kütüphaneler

- 144 Kütüphane-i Umûmî
- 144 Millet Kütüphanesi
- 145 Evkâf Kütüphaneleri
- 145 İstanbul'daki Çarşılar
- 145 İstanbul'da Kurulan Pazar ve Panayırlar
- 146 İstanbul'daki Müessesât ve Mebânînin Envâ'ı
- 148 İstanbul Mahallâtının Esâmîsi
- 153 İstanbul Surları
- 157 İstanbul Rasathanesi
- 158 Emyâl-i Bahriye Cetveli

İstanbul'un Vesait Nakliyesi

- 161 Köprüler
- 161 İstanbul'un Rıhtımları
- 162 İstanbul'da Tenvirat
- 162 İ'tizâr
- 163-167 Ramazan Mahyaları

Mebâhis-i Maliye ve İktisadiyye

- 168-170 Bütçelerimiz
- 171 İstanbul Memurlarının Ahvâline Bir Nazar
- 172 Memurîn-i Me'zûne

173	Memurîn-i Mülkiye ve Askeriye Maaşları Ne Kadardır?
173	Ma‘zulîn ve Mütেকâidîne Ne Veriliyor?
174	Eytâm ve Erâmîl Maaşları
174-175	Düyûn-ı Umûmiyye Memurları Ne Alıyor?
175-176	Türkiye’de Ne Kadar Memur Var İdi?
176	Sahte Evrak Nakdiyyenin Yüz Liralıkları
177	Mark’ın Sükûtu
178	Hilâfet-i Muazzama-i İslamiyye’ye Abdülmecid bin Abdülaziz Han Hazretlerinin İntihâb ve İs‘âdları
176-181	Hilâfet-i Küberâ-yı İslamiyye
186-198	Abdülmecid Hazretlerinin Makam-ı Muallâ-yı Hilâfete İntihabı ve Bu Bâbda İcra Olunan Merasimin Tafsilatı
198-207	Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Tarihî Nutku

Mebâhis-i Edebiyye ve Tarihiyye

208-216	İlim ve Edebiyat Âleminde
217-220	Tuğralar Hakkında Malumat-ı Tarihiye
220	Validelere Kolaylık
221	Seyyar Hane
221	Eğlenceli Oyunlar
222	18 Çocuklu Mesud Bir Aile
222	Ağaç İçinde Define
223	Cerâim İstatistiği
224	İstanbul’da Bir Sene de Kaç Kişi Ölüyor?

Geçirdiğimiz Hadisâta Bir Nazar

220	Vekâyi’-i Sâbıkanın İcmali
227	Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Tasvir-i Âlîleri
228	Geçen Senenin Hadisâtı
244	Samsun Bombardımanı
246	İzmir Muhtariyeti Müzhikası
247-251	İki Mühim Hadise-i Siyasiye
251-253	Yunan Taarruzu ve Afyon Karahisar’ın İstirdadı
253-254	Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın Orduya ve Millete Beyannameleri
262-257	İzmir ve Bursa’nın İstirdadı
262-243	İzmir Yangını
264-266	Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın İzmir’e Duhûlü ve Bazı Hadisât-ı Siyasiye
266-271	Yeniden Mütareke Teklifi

271	Mudanya Konferansı
276	Mudanya Mukavelenâme-i Askeriyyesi
280	Refet Paşa'nın İstanbul'a Vürûdu
283	İstanbul'da Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Tesisi
286	Hilafetin Hâkimiyet-i Milliyeden Tefriki ve Buna Dair Büyük Millet Meclisince Kabul Olunan Kanun
287-291	Sulh Murahhaslarımızın Lozan'a Azimetleri ve Sulh Konferansının Suret-i İctimâ'ıyla Müzakerâtı
291	Mübadele-i Üserâ Hakkındaki Mukavele
293-302	Konferans Müzakerâtının Netâyici
302	Murahhaslarımızın Lozan'dan Avdeti
304	İzmir ve İzmit Limanlarının Seddi
305	Vekâyi-i Siyasiyye-i Âlem
305-306	Mısır
307	Cenova Konferansı
308	Paris Konferansı
309-310	Fas İspanya
311	İstanbul'un Büyük Yangınları
312-320	Vefeyât-ı Meşâhîr
321	Spor Şuûnu
322-323	Kemankeşlik
323-326	Pasteur İhtifâli
326	Ziraat: Şamfıstığı, Habbülleziz
327-328	Temaşa Âlemi
328	339 Senesine Mahsûs Müsabakamız
328	Kuluçka Meraklılarına

Üçüncü Sene

MİLLÎ NEVSÂL

1340 Sene-i Maliyesine Mahsûs

Muhterem Kâri'e ve Kâri'lerimizden Bir Rica

Millî Nevsâl'in 1338 sene-i maliyesine mahsûs ilk nüshası fevkalâde mazhar-ı rağbet ve takdir oldu; muhterem kâri'e ve kâri'lerimizin lütfen ızhâr buyurdıkları teveccüh ve teşvikâta iğtirâren nevsâlimizin 1339 senesine ait ikinci nüshasını mümkün mertebe büyük bir tekemmül ile saha-yı intişâra arz ediyoruz. *Millî Nevsâl* her sene muhterem kâri'lerinin mütalaa ve arzuları dairesinde münderecâtını tezyîn ve tenvî' emeliyle meşbû' olduğundan bi-mennihî teâlâ sene-i âtiyye ibtidâsında neşri mukarrer olan üçüncü nüshasında muhterem kâri' ve kâri'lerimizin *Millî Nevsâl*'de ne gibi bir teceddüde lüzum gördüklerini ve münderecâtının ne gibi mebâhisi câmi' olmasını arzu eylediklerini bi'l-etraf -nihayet Teşrînievvel 1339 gayesine kadar- idarehanemize bildirmek suretiyle bizi minnet-dâr bırakmalarını suret-i mahsûsada ricaya ictisâr ediyoruz. Şu suretle gerek *Millî Nevsâl* hakkındaki fikir ve mütalaalarını bildirmek lütfunda bulunacak muhterem kâri'lerimize gerek ihdâ-yı âsâr suretiyle lütuf ve muâvenetlerini ibzâl buyuracak zevât-ı kirâma şimdiden teşekkürâtımızı takdim ile arz-ı mübâhât eyleriz.

İhtar: Gönderilecek mütalaaların tahrîri için bu sahifenin arka ciheti tahsis kılınmış olduğundan işbu sahifenin kesilerek mahâll-i mahsûsasına mütalaât-ı lâzîmenin okunaklı bir yazı ile tahrîrinden ve imza ve adresin muvazzah olarak vaz'ından sonra Bâbîâli Caddesi'nde 132 numaralı Kanaat Matbaa ve Kütüphanesi'nde Millî Nevsâl İdaresi nâmına postaya tevdi'an irsali mercûdur.

MİLLÎ NEVSÂL

1338 Sene-i Maliyesine Mahsûs Birinci Sene Münderecâtına Bir Nazar

Takvim ve Salnameler Hakkında Malumat-ı Mükemmele: Takvim-i garbî ne vakit kabul olundu? Takvim-i ziraî (her aya mahsûs); Ahkâm-ı nücûmiyye (her aya mahsûs); Ensâl-i benî beşer (51 resmi vardır)

Mebâhis-i Maliyye ve İktisâdiyye: Tevhîd-i meskûkât meselesi; Ne kadar evrâk-ı nakdiyye neşrettik? Meskûkâtımızın miktar ve ecnâsı; Altın kâğıt para meselesi ve mahkeme-i temyiz kararı; Sahte evrak-ı nakdiyye ve bütçelerimiz hakkında malumat-ı mükemmele; Düyûn-ı umûmiyyemizin miktarı; İstikraz ve avanslar envâ'ı

Mebâhis-i Coğrafiyye: Eski Türkiye, Yeni Türkiye (haritalarıyla); Padişahlar ile şehzadegân ve sultanların isim ve tarih-i veladetleri; Nişan ve madalyalar; Türkiye demiryolları (bilumum hututu, mevâkifi ve kilometrelerini irâe eder); Yeni ve eski İslam hükümetleri ile bilumum hükûmât-ı ecnebiyye hakkında malumat-ı coğrafiyye

Vekâyi-i Milliyyenin Tarihçesi: İlan-ı Meşrutiyet'ten Harb-i Umûmî'ye kadar geçen hadisât; Harb-i Umûmî'nin netâyici; Mondros Mütarekenâmesi; İzmir Facia-yı işgali; Misâk-ı Millî; Sevr Muahedenâmesi ve Şûrâ-yı Saltanat; Londra Konferansı; Ermenistan hadisesi; İkinci İnönü muharebesi; İzmir'in istirdadı; Sakarya muzafferiyeti; Türkiye-Rusya Ahidnamesi; Türkiye-Fransa İtilafnâmesi (haritasıyla); Kars Muahedenâmesi; Türkiye-Ukrayna Ahidnamesi; Türkiye Büyük Millet Meclisi azasının daire-i intihâblarıyla esâmîsi

Mustafa Kemal Paşa'nın Hayat-ı Hususiyyesi

Vekâyi-i Siyasiyye-i Âlem: İngiltere-Mısır itilafı; İrlanda istiklali; Washington Konferansı; Arnavut, Sırp ve Fas; İspanya hadisâtı; Cannes Konferansı ve netâyici;

Harb-i Umûmî'nin Netâic-i Elîmesi: Harb-i Umûmî'de cemiyet-i beşeriyye ne kaybetti? Berrî ve bahrî zayiâtımız; Esirlerimizin miktarı

Vefeyât-ı Meşâhîr: Said Halim, Talat, Rıza, Hüsameddin, Mazhar Paşalar ile Salih Zeki, Selahaddin, Said, Reşad Fuad, Mahmud ve Talha Beylerin tercüme-i hâl ve tesâvîri

'Ulûm ve Fünûna Mûteallik Şuûn ve Hadisât: 1920 senesinde Cihan Kütüphanesi; Dârülfünûnumuz; Nobel mükâfatı; Einstein nazariyesi; Telsiz telefon; Pierre Loti ve Claude Farrere; Kutup ve devr-i âlem seyahatleri; Edison'un sene-i devriyesi

Hayat-ı Nisvân: Türk kadınlarında terakkiyât fikriyye; Tıp tahsil eden İzmirli hanım kızlar – Madam Corie’nin akademi azalığı

Mebâhis-i Edebiyye ve Tarihiyye: Tarih nedir ve nasıl yazılmalıdır? Tıba‘âtın 200ncü sene-i devriyesi ve memleketimizde suret-i zuhur ve tesisi; Landru meselesi (1 resmi vardır); İstanbul’un büyük yangınları; İstanbul’daki emlâk miktarı

Spor: Galatasaraylıların Avrupa’ya seyahati; Karpantiye-Dempsey müsâraası; Boksör Bakrat’ın vefatı; Kızılıklı Mahmut Pehlivan ve muhtelif spor vukuatı

Temâşa Âlemi: Tiyatrolarımız ne halde? Hayat-ı temâşâda geçen safahât; Darülbedayi ve operet tiyatroları; Molliere’in 300üncü sene-i devriyesi; Maks Linder

Müteaddid Karikatürler; 300’e karîb resim ve o miktar durûb-ı emsâl; Muhtelif ve mütenevvi şuûn; Sıhhî ve beytî tedbirler; İstifadeli istatistikler; Bilmece ve ikramiyeli müsabakalar ilh.

İSTANBUL REHBERİ

Arz-ı maksad – İstanbul'un Tarihine Bir Nazar – İstanbul'da Mevcûd Bizans Âsârı: Saraylar, Hipodrom, Dikili Taşlar ve Sütunlar, Sarnıçlar ve Su Kemerleri, Surlar, Kuleler ve Kapılar – İstanbul'da Ne kadar Cami Var? – Selâtin Camileri – Bizans Zamanından Kalma Mabedler – Şâyân-ı Kayd Bazı Cevâmi' – İstanbul'daki Mebânî ve Müessesât-ı Aliyye: Saraylar, Devâir-i Hükümet, Müzeler, Kütüphaneler –Pazar ve Panayırlar – İstanbul'daki Müessesât ve Mebânînin Envâi – Mahallâtın Esamisi – İstanbul'un Civar Köyler ile Limanlara Bu'd-ı Mesafesi – İstanbul'un Ahvâl-i Meteorolojisi ve Suları – Vesait-i Nakliye-i Muhtelif Hakkında Malumat – Köprüler, Rıhtımlar, Tenvirat

Arz-ı Maksad

Her memlekette büyük şehirlerden küçük kasabalara varıncaya kadar o belde şâyân-ı temaşa ve ziyaret ne gibi mebânî ve müessesât mevcûd olduğunu, şehrin taksimât-ı dâhiliyye ve belediyyesini, hayat-ı ticariyye ve sanaiyye ve ziraiyyesini, ahvâl-i coğrafıyyesini, hülâsa yerlilerin ve zâirinin istifadelerine hâdim bin türlü hususâtı ve şehrin planlarını muhtevi olmak üzere “rehber”ler tertip ve neşri taammüm etmiştir. Bizde ise maalesef şimdiye kadar bu yolda bir eser vücuda getirilmemiştir. Ancak muhtelif lisanlarda münteşir rehberlerde Dersaâdet'e dair yalan yanlış malumata tesadüf edilmekte olup şehrimizi ziyaret eden seyyahîn de umumiyetle bu rehberlerden isti'âne etmektedirler.

Züvvâr-ı ecnebiyyeyi yabancı tercümanların ilkaât-ı mefsedet-kârânelerinden vikâye ile kendilerine memleketimizi bihakkın tanıtmak hiss-i vatanperverânesiyle geçen sene teşekkül etmiş olan Müstakbilîn Cemiyeti'nce İstanbul'un şâyân-ı temaşa ve ziyaret âsâr ve abidâtını muhtevi bir rehber tanzimine karar verildiği kemal-i memnuniyetle işitilmiş ise de böyle ciddi ve kıymetdâr bir eserin ikmal ve eydî-i istifadeye arzı bittabi uzun bir zamana mütevakıf olması tabîi bulunduğundan nevsâlimizde bu seneden itibaren İstanbul'u İstanbullulara ve bütün Türklere tanıtmak gibi bir emel-i halisane ile ve umumun istifadesini câlib bir şekilde muhtasar bir rehber tertip ve peyderpey dercini tasmim eyledik.

Elyevm elimizde Celal Esad Beyefendi'nin *Eski İstanbul, Kadıköy ve Galata* nâmındaki eser-i güzînleriyle Mehmed Ziya Beyefendi'nin *İstanbul ve Boğaziçi* nâmıyla tertip buyurdıkları mecele-i kıymet-dârın yalnız birinci cildi mevcûddur. Mukaddemâ

tertip ve bir cildi tab‘ olunan *Mir‘ât-ı İstanbul*‘un matbuu yoktur. Kezâ ikişer [s. 90] ciltten ibaret olan *Hadikatü‘l-Cevâmi‘* ile *Mecmua-ı Cevâmi‘*‘in de nüshâ-ı matbuası kalmamıştır.

Biz bu kitaplardan ve sair âsârdan topladığımız ve bizzat cem‘ ve telfik eylediğimiz müfid malumatı, tedarik ettiğimiz resim ve planlar ile birlikte muhterem kâri‘lerimizin piş-î istifadesine vaz‘a ictisâr ediyoruz. Eminiz ki bu seneki nevsâlimize derceylediğimiz “İstanbul Rehberi” kâri‘în-i kiramca pek ziyade makbule geçecektir. Ve şunu da şiddetle arzu ederiz ki İstanbul‘umuzda gerek Türkçe olarak ve gerek muhtelif lisanlar ile bu kabîl âsâr meydan-ı intişara vaz‘ edilsin de İstanbullular kendi mukaddes ve muazzam beldelerini ve ecnebilerde hakiki İstanbul‘u tanısinlar. Tevfik Allah‘tandır.

İSTANBUL‘UN TARİHİNE BİR NAZAR

Kadîmen Bizans denilen İstanbul, mevki-i siyasi ve coğrafisi itibarıyla kurûn-ı vüstânın en mühim merkez-i medeniyeti idi. Bizanslılar Bizantion ve Novaroma ve Konstantinopolis dahi derler idi. Araplar Kostantiniye ve Faruk nâmıyla yâd etmişler; Türkler de İslambol, Dersaâdet, Deraliye ve Asitane demişlerdir. Fakat asıl taammüm eden İstanbul‘dur ki bazı müelliflere göre Konstantinopolis kelimesinin muhaffefi olan Saint Polis‘ten geldiği anlaşıyor.

İstanbul Avrupa ve Asya gibi iki kıta-yı arzun ve Boğaziçi ile Marmara Denizi ve Haliç‘in telâki eylediği noktada bulunması hasebiyle dünyada hiçbir şehir bu kadar mühim bir mevki-i coğrafi ve ticarîye malik değildir.

İstanbul, kable‘t-tarih zamanlarda bile meskûn idi. Milad-ı İsa‘dan 658 ve hicretten 1241 sene evvel Megarahlılardan Bizans tarafından tesis olunmuştur. Daha evvelleri bu şehirde Tras akvâmı iskân eder imiş.

Bizans bir aralık İran hükümdarı Birinci Dara tarafından muhasara edilerek zabt ve tahrip olundu. Sonra Spartalıların eline geçti. Hülâsa uzun müddet İstanbul etrafında muhaberele tevâlî eyledi. Bilahare Roma eyaletleri miyanına idhâl edildi ve İmparator Konstantin kendine payitaht ittihaz ederek etrafına cesim ve uzun kale duvarları inşa edildi. Birçok saraylar, kiliseler, hamamlar, kaleler, su kemerleri, çeşmeler, meydanlar vücuda getirildi. Şehrin resm-i tesisi 330 sene-i miladîsinde icra ve Nearoma tevsim olundu.

Asırlarca türlü türlü vekâyia sahne olan Bizans nihayet 1261 senesinde Paleolog tarafından Latinlerden istirdâd edilmiş ise de keşmekeş el-ân devam ediyor, ahlak bozukluğu ve sefahat ise son raddeye varmış bulunuyordu. [s. 91]

1390 sene-i miladîsinde Yıldırım Bayezid İstanbul'u taht-ı muhasaraya almış, 1423'de ise Murad-ı Sâni tarafından muhasara edilmiş idi. Bilahare Fatih Sultan Mehmed ecdadının kuvveden file getiremediği bu emr-i azîme teşebbüsle 54 gün devam eden muhasara neticesinde 1453 sene-i miladiyyesi Mayısının 29. gününe müsadif 857 sene-i hicriye-i kameriyyesi Cumâdelûlâsının 20. Salı günü İstanbul'u fethi muvaffak ve "Leteftahanne'l-Kostantiniyyete ve le-ni'me'l-emîru emîruhâ ve le-ni'me'l-ceyşü zâlîke'l-ceyşü" hadisi şerîfinin sırrına mazhar olmuştur.

İstanbul bidâyet-i tesisinden fethine kadar yedisi Araplar ve beşi Türkler tarafından olmak üzere Yunaniler, Romalılar, İraniler, Avarlar, Bulgarlar, Slavlar, Ruslar, Varekler, Latinler tarafından tam 29 defa muhasara edilmiş ve yedi defa muhasırların eline geçmiştir !..

Konstantin zamanında Bizans şehri beş tepe üzerine müesses olup Fatih ve Avratpazarı tepeleri surlardan hariç idi. Bilahare ahalinin tekessürü üzerine surları haricinde mahalleler teşekkül etmeye başladığından imparator İkinci Teodos bu mahallelerin muhafazasız kalmaması için ikinci bir sur bina ettirmiş ve İstanbul'u Roma [s. 92] gibi yedi tepeye iblağ eylemiştir. Elyevm kısmen mevcûd olan surlar işte bunlardır. O zaman İstanbul'un mahallâtı yani tıpkı Roma gibi 14 daireye taksim edilmiş ve her dairenin idaresi bir müdüre tevdi kılınmış idi.

Topkapı Sarayı'nın bulunduğu mevkide Bizanslılar tarafından inşa edilmiş Akropol mevcûd olup burası şehrin kalesi gibi idi. Fethi müteâkib buradaki harabeler üzerine elyevm mevcûd saray bina olunmuştur.

Şehri baştanbaşa katleden ve etrafı kemerli direklerle muhât olan Mese nâmındaki büyük cadde şimdiki Divanyolu istikâmetini takiben Çemberlitaş ve Bayezid Meydanlarına kadar gelir idi. Forum Tauri denilen Bayezid Meydanı'nda şimdiki yangın kulesinin⁹⁶ bulunduğu mevkide Birinci Teodos'un bir sütunu var imiş ki Sultan Selim zamanında bir fırtına neticesinde harap olmuş. Kezâ burada İkinci Teodos'un heykeli ile bir tâk-ı zafer var imiş. Bu meydandan iki yol Haliç'e iner, iki yolda Ayasofya'ya gider idi ki bunlardan biri Çarşı-yı Kebîr'in altında kalmıştır. Diğer bir yol Bozdoğan kemerini

⁹⁶ Bayezid Harik Kulesi Sultan Mahmud-ı Sâni devrinde 1224 tarihinde inşa edilmiştir. İrtifai 75 metredir.

takiben Fatih'e çıktığı gibi ikinci bir yol da Aksaray'a inerdi. Buralardan şehrin kapılarına kadar muhtelif caddeler var idi. İstanbul'un eski planlarına göre şimdi ki sokaklarımızın taksimâtı pek değişmemiştir. Sokaklar o vakit de dar idi. Binalar iki nihayet üç katlı fakat kârgir idi.

Şehrin en büyük limanı Haliç idi. Marmara sahilinde ise Kadırga ve Langa limanları hayli cesim olup bir kısım bazı Bizantenler ve bir kısmı da Türkler tarafından doldurulmuştur.

İstanbul'un civarına gelince: Surların haricinde bağ ve bahçeler ve ormanlar var idi. Halk yazın buralarda teferrüc ederlerdi. Veliefendi, Çırpıcı mesireleri o vakit de ahalinin tenezzüh-gâhı idi. Balıklı ayazmasına ekseriya imparatorlar gider, büyük merasim-i diniyye icra olunurdu. Şimdiki Eyüp mevkiinde Kozmidon isminde bir köy vardı. Onun karşı cihetindeki Sütlüce'ye "Galatyani" denirdi. Burada mevcûd bir ayazma kadınların sütünü çoğaltmak hassa-i şifa'iiyesini hâiz imiş, Hasköy'ün ismi Paraskevi idi. Buranın bir kısmına da Ramidya-Piri Paşa tevsim olunur imiş. Vaktiyle Türklerin ok talimi yaptıkları Okmeydanı Hasköy sırtlarındadır.

Galata, Bizans'ın on dört dairesinden birini teşkil ediyordu. Evvelce bir köy halinde iken tedricen Latinlerin istilasına maruz kalmış idi. Çünkü Bizans'ın [s. 93] ticareti bunların elinde idi. Birçok imtiyazât elde etmişler idi. Bilahare Bizanslılar ile Venedikliler arasında vukua gelen muharebede Cenevizlilerin bitaraf kalmaları, hatta Bizanslılara yardım etmeleri hasebiyle birçok araziye sahip olarak Galata'nın etrafını surlar ve hendekler ile ihâta etmişlerdir. Fatih tarafından bu surların bir kısmı yıktırılmakla beraber elyevm bazı âsârı mevcûddur. Bizanslıların burada bir kaleleri var idi. Haliç'i seddeden zincirin bir ucu bu kaleye merbut imiş. Galata'nın surları haricinde de bağlar ve bostanlar mevcûd olup ahali tezâyüd ettikçe şehir Beyoğlu sırtlarına doğru ilerlemiş ve bu suretle elhâletü hâzihî İstanbul'un en müzeyyen bir kısmını teşkil eden Beyoğlu vücuda gelmiştir.

Boğaziçi⁹⁷ Galata'dan itibaren birçok köyleri ihtiva ediyordu. Fındıklı-Arkiropolis köyü ile Galata arası yani şimdiki Tophane ve civarı o zamanlar ormanlık idi. Fındıklıdan sonra Diplokionion-Beşiktaş geliyor idi. Bu iki köy arasında mevcûd liman

⁹⁷ Boğazın Rumeli sahili 31.000 Anadolu sahili 38000 metre tûlündedir. En geniş yeri 4330 ve en dar teri 500 metredir. Umk-ı vasatı 27 metre olup en derin mahalli ise 53 metredir.

1203 senesinde Sultan Ahmed Han-ı Evvel tarafından doldurularak Dolmabahçe dediğimiz mevki meydana çıkmıştır.

Arnavut Köyü-Megaraoma ve bir liman olan Bebek-Şile'den sonra Rumelihisarı gelir ki buradaki kale Fatih hazretleri tarafından fetihten on ay evvel inşa ettirilmiştir. Boğazkesen Hisarı tabir edilen bu kalenin karşısında ve Anadolu cihetinde ise Yıldırım Bayezid tarafından yapılan Güzelcehisar vardır. İstinye-Susatenion limanı ile meşhur idi. Tarabya sayfiyeden ma'dûd idi. Büyükdere'nin eski ismi Vanikolipos'dur. Rumeli Kavağı'ndan sonra Cenevizlilerin kalesi gelir ki Bizanslıların Haliç'i seddettikleri gibi bunlar da boğazı buradan zincirle seddederler imiş.

Boğaziçi'nin Anadolu cihetinde de birçok köyler var idi. Anadolu Kavağından sonra Söğütözü'ne gelir. Boğazın en yüksek dağı olan Yuşa Tepesinde Hazreti Yuşa'ya aidiyeti mervî olan bir kabir vardır.⁹⁸ Bu tepeye Bizanslılar Herkül derlerdi. Beykoz, Çubuklu, Kanlıca- Limos, Vaniköy-Nausimakahion, Çengelköy-Protos Diskos, Beylerbeyi-Dotros Diskos, [s. 94] Kuzguncuk-Hrisokeros, Üsküdar-Hrisopolis Anadolu sahilinin en ma'rûf kasabaları idi. Üsküdar'a Hrisopolis yani altın şehir denilmesi, gurûb-ı şemsde buradaki evlerin İstanbul cihetinden yaldızlı görünmelerinden münba'is imiş. Üsküdar tabiri ise Bizans zamanında burada Scutari denilen bir sınıf askere mahsûs kışlânın mevcûdiyetinden ileri geliyor imiş. Bizantinler Üsküdar'a Damalis dahi derlerdi. Hatta Üsküdar önünde bulunan Kız Kulesi'ne de Damalis Kulesi denilmektedir. Üsküdar'ın arkasına tesadûf eden Çamlıca Dağlarına⁹⁹ Diskos derler idi. Bilahare çamlık manasına gelen Pinkia diye tevsim edilmeye başlanmıştır. Çamlıca'nın Marmara sahiline doğru eteklerinde Haydarpaşa vadisine tesadûf olunur. Vaktiyle Anadolu'ya sefere gidecek olan Bizans ordusu burada toplanır ve yola çıkardı.

Kadıköy'ün eski ismi Kalkedonia'dır. Burası Bizans'tan evvel mevcûd idi. Buradaki mevcûd surların İmparator Valens tarafından yıktırılarak Bozdoğan Kemeri'nin inşaatında kullanıldığı mervîdir. Kadıköyü Moda'ya kadar mümtedd idi ve burası zaman-ı kadîmde Fenikelilerin bir ticaretgâhı idi. Kadıköy'ünden İzmit'e kadar sahilde de birçok köyler var idi. Kalamış Körfezi denilmesi oraların sazlık olmasından [s. 95]

⁹⁸ 195 metre irtifâ'ında olan bu tepede 1169 tarihinde Sadrazam Mehmed Said Paşa tarafından bina ve Sultan Aziz tarafından tamir ettirilmiş bir cami vardır. Hazreti Yuşa milattan 1580 sene akdem irtihal edip elyevm kabirleri Suriye'de bulunmasına nazaran burada medfûn olan zatın mazanneden veya havariyûndan bir zata ait olduğu zikredilmektedir.

⁹⁹ İstanbul'un en yüksek tepesi olan Büyük Çamlıca'nın irtifâ'ı 268, Küçük Çamlıca'nın irtifâ'ı 185 metredir.

mütevelliddir. Rumlar sazlığa Kalamisya derler. İstanbul'un en ferah-bahşâ bir mevkii olan Fenerbahçe'de İmparator Justinien'in sayfiyesi var idi.

Fenerbahçe'de şimdiki fener kulesi misillü o vakit de bir işaret kulesi mevcûd olup Kayışdağı'ndaki kuleden aldığı işareti İstanbul'da saray içindeki kuleye verir imiş. Kayışdağı'nda el-ân âsârı mevcûd bulunan bir ma'bed var imiş.

İstanbul'dan ancak sekiz on mil kadar mesafede bulunan ve şehrimizin en ruh-efzâ sayfiyelerini teşkil eden adalara kadîmen Cin Adaları ve bilahare Papas Adaları manasına Papadonisia denilirmiş. Bizans zamanında birçok imparatorlar, prensler buraya nefyedilmesinden nâşi Rumlarca Prinkipos ve ecnebilerce Les iles des Saint tesmiye olunmuştur. Bu adalar dokuz tane olup sırasıyla Büyükada'nın cenubunda Şeytan Adası, Büyükada'nın şarkında Neandros, Antirovithos (Sedef Adası), Prinkipos (Büyükada), Halki (Heybeli Ada), Pitiusa (Burgaz ile Heybeli arasında), Antigoni (Burgaz), Proti (Kınalı), Ohia (Sivri Ada), Plati (Yassı Ada)'dir. Bunlardan dördü yani Kınalı, Burgaz, Heybeli, Büyükada meskûn olup Piti ile Neandros küçük birer kayadan ibarettir. Sivri ve Yassı adalara hayırsız adalar denir. [s. 96]

İSTANBUL'DA MEVCÛD BİZANS ÂSÂRI

Bizans şehrini tezin eden abidâtın ekserisi harap olmuştur. Elyevm mevcûd olanları hakkında hûlasaten arz-ı malumat eyliyoruz:

Saraylar: Bizans saraylarından bugün hemen hiçbir eser yoktur. Yalnız Çatladıkapı'daki Bukoleon ve Hürmüz saraylarıyla Balat üstündeki Blakerna ve Tekfur saraylarının birkaç duvardan ibaret olan harabeleri enzâr-ı dikkate çarpmaktadır. Bizans'ın en cesim ve mükellef sarayı (Büyük Saray) nâmıyla maruf olup şimdiki Topkapı Saray-ı Hümayûnu mevkiinde idi. Bu saray İmparator Konstantin tarafından inşa edilmiş ve bilahare 532 ihtilal-i kebîrinde muhterik olmakla Justinien tarafından yeniden yaptırılmış idi. Bizans imparatorları tarafından asırlarca iskân edilen Büyük Saray on ikinci asırda imparatorların, Manuel Komnenos tarafından tevsî ve tezyin edilen Blakerna ve Tekfur saraylarına nakl-i mekân etmelerini müteâkiben metruk kalmış ise de yine büsbütün terk olunmayıp on üçüncü asır bidâyetlerine doğru üçüncü Aleksi tarafından işgal edilmekte idi. Bilahare yavaş yavaş harabeye yüz tutmuş ve Türklerin fethinden evvel [s. 97] bu saraydan eser kalmamıştır. Avrupa müverrihleri bu sarayın azameti hakkında ciltler ile yazı yazmışlardır. Justinien sarayı nâmıyla da yâd edilmiş olan Bukoleon ve Hürmüz saraylarının Çatladıkapı'da şimendifer güzergâhından mer'îdir. Bu

saray sahil-i bahrde olup önündeki limana Bukoleon denilir imiş. Bu saray Konstantin zamanında Bizans'a iltica etmiş bir İran prensinin ikametine tahsis olunmasından dolayı Hürmüz Sarayı nâmiyla yâd edilmekte idi. Justinien prensliğinde burada oturmuştur. Justinien imparator olduktan sonra pek sevdiği Hürmüz Sarayı'nı da kendi saray hududu dâhiline alarak her iki sarayı birleştirmiştir. Ayasofya'da Daire-i Adliye'nin bulunduğu mevkide (Manivra) sarayı bunun civarında da (Vasilika) sarayları bulunuyor imiş.

Blakerna Sarayı'na gelince; İkinci Teodos zamanında sur haricinde ve Haliç'e nazır bir tepede kâin olan bu saray İmparator Heraklius'un surları ileriye inşa etmesi üzerine şehir dâhilinde kalmış ve önündeki surlar hedmedilmiştir. Blakerna Sarayı 497 sene-i miladisinde İmparator Anastasius tarafından inşa edilmiş olup imparatorlar [s. 98] ava çıktıkları zaman gelip burada kalırlardı. Bu sarayın da elyevm bazı harici duvarları Ayvansaray cihetlerinde görülmektedir. Tekfur sarayı Balat üstünde Teodos duvarlarına mülâsıktır. Eodomon veya Velisar Sarayı dahi denir. Bazılarınca Blakerna Sarayı'nın müştemilatından addolunmaktadır. Bu sarayın dört duvarıyla pencereleri ve alt katın direkleri bugün mevcûddur.

İstanbul'da bu saraylardan mâadâ daha birçok saraylar var imiş. Ezcümle Süleymaniye'de Meşihat dairesinin bulunduğu mevkide Valantien Sarayı, Sultan Selim Cami-i şerîfinin yakınında Vonos sarayı bulunuyor imiş.

Hipodrom: Elyevm Atmeydanı nâmiyla dahi addedilen Sultanahmed Cami-i şerîfi önündeki kadim hipodrom mevkii ikinci asır-ı miladi nihayetinde Roma İmparatoru Septimius Severus tarafından vücuda getirilmiştir. Buranın tûlü 270 arzı 180 metre olup yüz bin seyirciyi isti'âb eder idi. Hayvanların koştuğu mahal mustatil'üş-şekil olup şimdiki dikili taşlar ile müteaddid heykeller orta yerde yapılan ve spina denilen bir duvar üstünde idi. Etrafta ahalinin oturmasına mahsûs sedler var idi. Ayasofya cihetinde inşa edilmiş olan bir bina saraya merbut olup [s. 99] imparatorun ve sair ricalin localarını muhtevi idi. Güneşli havalarda meydana cesim tente gerilir imiş. Bizans'ın son zamanlarında hipodrom oyunları terk edilmiş, Latinlerin istilasına üzerine her taraf harap olmuş, heykeller para yapılmak üzere eritilmiştir. Bilahare bu meydan molozlar ile setredilmiş hatta bir aralık üzerine evler bile inşa olunmuştur.

Dikilitaş: Kadîmen Hipodrom-Atmeydanı denilen şimdiki Sultanahmed Meydanı'ndadır. Yekpare granitten mamul olup 30 metre irtifâ'ında ve kâidesi iki metre arzındadır. Üzerindeki hiyeroglif yazılarına nazaran milad-ı İsa'dan 1700 sene evvel

Mısır-ı kadimde Heliopolis şehrinde Firavun Üçüncü Tutmosis tarafından rezkolunmuş olan bu taş miladın 390 senesinde Birinci Teodos tarafından Bizans'a nakledilmiştir. Kaidenin üzerinde Teodos'un vekâyi-i hayatiyyesi mahkûk olup taş ile kâide arasında beher köşede dört adet tunç mik'ab vardır. Kaidenin üzerinde Rumca olarak "yerde yatan bu sütun şehrin valisi Prokopius'un muavenetiyle rekedilmiştir" ibaresi muharrerdir.

Burmali Sütun: Sultanahmed Meydanının ortasında olan bu sütun birbirine sarılmış üç yılan şeklindedir. Kâidesi mik'abiyy'üş-şekl bir mermerden ibaret olup toprak altındadır. Etrafı vaktiyle 8 metre iken bu gün ancak 5 metre kalmıştır. Yunan âsâr-ı atıkasının en mühimlerinden olan bu eser büyük Konstantin tarafından getirilmiştir. Rivayete göre bu sütun Yunanlıların İranilerden aldıkları alât-ı harbiyyeyi eritmek suretiyle vücuda gelmiştir. Büklümlerin üzerindeki yazılar İranilere karşı muharebe eden Yunan kadim şehirlerinin isimleridir. Bu yılanların üzerinde vaktiyle zafer hatırası olarak altın sehpa mevcûd imiş. Bu sütunun bir aralık çeşme gibi kullanıldığı da mervîdir.

Örme Sütun: Sultanahmed Meydanının Orman ve Maadin ve Ziraat dairesi cihetinde mevzu' olan bu sütun 25 metre tûlünde olup yontma taşlardan örülmüştür. Yedinci Konstantin tarafından 959 sene-i miladîsinde rektettirilmiştir. İşbu sütunun üstü Konstantin ceddi Birinci Vasil'in muzafferiyâtını musavver tunç levha ile kaplı iken Latinler tarafından para darbı için sökülmüştür. Vaktiyle tepesiyle tunçtan bir kare var imiş. Mürûr-ı zamanla harap olmakla büyük zelzeleden sonra tamir edilmiştir. Bu sütuna Mıknatıslı Sütun dahi deniliyor. [s. 100]

Çemberlitaş: Divanyolu'nda Matbaa-i Osmaniye karşısındadır. Mukaddema bu sütun 9 üstüvâne taşından ibaret olduğu halde elyevm ancak yedisi meydanda olup ikisi Sultan Mustafa zamanında kaidenin tahkimi için yapılan kalın duvar arasında kalmıştır. Çemberli taş denilmesi, ya her taşın birbirine ittisal eylediği mahallerin belli olmaması için işlenen çeltiklerden veyahut vukû'a gelen hariklerde harap olarak tahkimi için demir çember geçirilmiş olmasından dolayıdır. Bazı müverrihlerce Yanık Taş diye yâd olunuyor. Bu sütun Konstantin tarafından Roma'dan nakledilmiş ve üzerine kendi heykeli rezkolunmuştur. Heykel ile beraber irtifâ'ı ol vakit 50 metre kadar imiş. Bilahare Julien'in ve Teodos'un heykelleri vaz' olunmuş ve 1081 sene-i miladîsinde vukû'a gelen zelzelede üstüvaneler ile heykel yere düşmesiyle Alexis Komnenos tarafından tamir ettirilmiştir. Mûmâ-ileyh heykel yerine sütunun üstüne Rumca yazılar muharrer korintiyen bir başlık yaptırmış ve üstüne yaldızlı bir salıp kondurmuştur.

Marsiyan ve Gotlar Sütunları: İmparator Marsiyan'ın heykelini muhtevi olmak üzere beşinci asr-ı miladîde rekedilmiş olan ve Kıztaşı denilen Marsiyan sütunu Fatih'te Saraçhanebaşı'nda tramvay mevkiinin arka cihetindedir. Vaktiyle bir mektep bahçesinde kalmış iken çırçır harikini müteâkib meydana çıkmıştır. İrtifai 11 metre olup üç dört basamaktan ibaret olan kâidesi toprak içinde kalmıştır. Aslı 21 metre irtifâ'ında imiş. Elyevm üzerinde heykel yoktur. Bu taştan başka ortasında aşk ilahesi Afrodite'in heykeli bulunan bir sütun varmış ki asıl buna Kıztaşı denir imiş. Güya bu heykelin yanından geçen kızlar şayet bakire dul değilseler belli olur imiş. [s. 101] İmparator Justinien'in baldızı bu heykel yanından geçerken bakire olmadığı bir sadâ-yı gâible ahaliye ihbar edildiğinden imparatorun emriyle heykelin kırdırıldığı rivayât-ı tarihiyyedendir.

Gotlar sütununa gelince, işbu sütun Topkapı parkının Sarayburnu cihetinde ve saray kapısı önünde mevzû'dur. İrtifai on beş metre olup yekpare granittir. Başlığı korintiye tarzındadır. Kaidesinde Latince olarak muharrer yazılara nazaran imparator ikinci Kalud zamanında Gotlar üzerine kazanılan muzafferiyete bir hatıra olmak üzere rekedilmiştir. Bazı müverrihlere göre İstanbul'un en eski bir abidesi olan bu sütunun üstünde İstanbul'un bânisi ve Vizas'ın heykeli var imiş.

SARNIÇLAR VE SU KEMERLERİ

Bizans daima mahsur kalmak muhâtarasına ma'rûz bulunduğundan ahalinin birkaç senelik ihtiyacına kâfi suyun muhafazası için şehrin muhtelif mahallelerinde büyük sarnıçlar inşasına pek ziyade ehemmiyet verilmiştir. Bu sarnıçlar açık ve kapalı olmak üzere iki türlü idi. Edirnekapı civarındaki Çukurbostan (Bonos) sarnıcı denilen açık bir havuz idi. Sultanselim civarında da böyle açık bir sarnıç vardır. Altımermer'de de "Aspar" açık sarnıcı vardı. Bunların ekserisi toprakla doldurularak elyevm bostan olarak isti'mâl edilmektedir. Üstü kapalı sarnıçlara gelince, bunların en meşhuru Binbirdirek (Philoxenus), Yerebatan (Bazilika), Tenosdos (Binbirdirek civarında) ve Fucas (Çukurçeşme taraflarında) sarnıçlarıdır.

Binbirdirek: 528 sene-i miladîsinde Justinien tarafından inşa ettirilmiştir. Divanyolu ile Sultanahmed Meydanı arasındadır. Üstünde vaktiyle Fazlı Paşa Konağı [s. 102] bulunuyor imiş. Tûlü 100, arzı 50 metredir. Dâhilinde 224 adet başlıklı sütun mevcûd olup yekdiğerine kemerlerle merbuttur ve sütunlar birbirinden 4 metre mesafe ile 15 sıradadır. Dâhilindeki suyun hava alması ve içeriye aydınlık vermesi için muhtelif bacalar açılmıştır. Sütunlar vaktiyle 18 metre iken mürûr-ı zamanla suların getirdiği

çamur ile dolduğundan elyevm 8 metresi toprak altında kalmıştır. Zamanında 15 metre aşağıda bulunan sarnıca taş bir merdivenle inilmektedir. Bir aralık burada ipek ve iplik bükkenlerin destgâhları var idi. Şimdi hâlidir. Üzerindeki meydanda Çarşamba günleri pazar kurulmaktadır.

Yerebatan: Ayasofya Camii'nin karşısındaki sokak içerisinde kâin bir hanenin altındadır. Elyevm bir şirket tarafından züvvâra temaşa ettirilmekte olan bu sarnıcın tûlü 113 arzı 7 metredir. Beşinci asr-ı miladide 330 sütun üzerine yapılmıştır. Sütunların irtifâ'ı 13,5 metre olup yekdiğerine mesafesi 3 metre ve üzerleri kemerle mestûrdur. İçerisi su dolu olduğundan derununda kayıkla gezilmektedir. Sarnıcın üzerinde bulunan evlerden sarnıca açılmış kuyu ağızları vardır.

Su Kemerleri: Bâlâda arz ettiğimiz sarnıçlar ile daha bu kabîl yer yer ihdas edilmiş olan sarnıçlara muktezî sular, İstanbul civarında bir bend ile biriktirilen [s. 103] ve müteaddid su kemerleriyle şehre îsâl edilen yağmur sularıdır. Belgrad Ormanı civarındaki bendlerin bir kısmı Bizanslılar zamanından beri mevcûd olduğu gibi bazıları da bilahare yapılmıştır. Ol vakitler boru olmadığından sular inşa edilen kemerler üzerinden geçirilirdi. Bu kemerlerin içinde Justinien'in su kemeri 15 asırdan beri metanetini muhafaza etmiştir. Bozdoğan Kemeri dediğimiz su kemerlerinin inşaatı ikinci asr-ı miladîde Konstantin tarafından başlatılarak Valens zamanında (578) itmâm edilmiştir. Sultan Süleyman devrinde harap olan aksâmı tamir olunmuştur. İrtifayı 23 tûlü 605 metredir. Bu su kemerinin getirdiği sular Bizans zamanında şimdiki Daire-i Harbiye'nin talim meydanı altında ve Nifeum Maksimum denilen bir sarnıca toplanıyormuş.

SURLAR, KULELER VE KAPILAR

Elyevm şehrin etrafında mevcûd olan surlar, yukarıda da bi'l-münasibe arz eylediğimiz ikinci Teodos'un zamanında İstanbul valisi bulunan Antomius tarafından 412 sene-i miladîsinde yaptırılmış ve bilahare vukû bulan hareket-i arzda [s. 104] kısmen harap olmasıyla 448'de Syros Konstantin ismindeki vali tarafından tamir ve tahkim ettirilmiş ve etrafına hendekler açtırılmıştır. Surların heyet-i umûmiyyesi bir müselles şeklinde idi. Deniz cihetinde bulunan duvarlar kuleler ile takviye olunmuş idi. Surların tûlü on altı kilometre kadar olup dört yüzden fazla da kule var idi. Kulelerin bazıları dört köşe, bazıları da yuvarlak veya müseddes ve müsemmen idi. Surlar harp ve zelzele dolayısıyla müteaddid defalar harap olmuş ve yeniden tamir edilmiştir. Kuleler sahne

oldukları bazı vekâyi-i tarihiye münasebetiyle câlib-i dikkattir. Bilhassa Yedikule harp zamanlarında muharip devletler süferâsının hapsine tahsis kılınmış idi. Marmara sahilindeki Mermerkule Bizanslar zamanında zindan ittihaz olunmuş idi.

Galata cihetindeki surlar ise yukarıda yazıldığı üzere Cenevizler tarafından bina ve tedricen kuleler ile tahkim olunmuştur. Son zamanlara kadar âsârı görünen bu surlardan elyevm bazıları mebânî arasına sıkışıp kalmıştır. İstanbul ciheti surlarının kapıları ikiye münkasım olup bir kısmı umuma, bir kısmı da yalnız askere mahsûs idi. Bu kapıların isimlerini sırasıyla yazıyoruz.

Yedikule'den itibaren: 1. Güzel veyahûd Yıldızlı Kapı, 2. Yedikule Kapısı, 3. Süvari Kapısı, 4. Mevlevihane Kapısı, 5. Topkapı, 6. Sulukule Kapısı, 7. Edirne Kapısı, 8. Kostantin Kapısı (elyevm örülüdür), 9. Eğri Kapı, 10. Ayvansaray Kapısı (elyevm mevcûd değildir), 11. Ayos Kalinikos Kapısı [s. 105] 12. Balat Kapısı, 13. Fener Kapısı, 14. Petri Kapısı, 15. Eski Aya Kapısı, 16. Yeni Aya Kapısı, 17. Cibali Kapısı, 18. Unkapanı Kapısı, 19. Odun Kapısı, 20. Zindan Kapısı, 21. Balıkpazarı Kapısı, 22. Yeni Cami Kapısı, 23. Bahçe Kapısı, 24. Topkapı, 25. Değirmen Kapı, 26. Ayos Lazaros Kapısı, 27. Saray İmparatoru Kapısı, 28. Çatladıkapi, 29. Kounto Eskali Kapısı, 30. Langa Kapısı, 31. Ayos Emiliyanos Kapısı, 32. Samatya Kapısı, 33. Narlı Kapı.

Galata surlarının kapılarına gelince: Elyevm âsârı tamamen mevcûd olmadığı cihetle muhtelifün-fihdir. Maahâzâ haricî kapılarının esâmisini şöylece zikredebiliriz: 1. Meyyit veya Yeni Azap Kapısı, 2. Azap Kapısı, 3. Portesan Antonyo, 4. Kürkçü Kapısı, 5. Yağ Kapanı Kapısı, 6. Balıkpazarı Kapısı, 7. Karaköy Kapısı, 8. Kurşunlu Mağara Kapısı, 9. Yeni Kapı, 10. Mumhane Kapısı, 11. Eğrikapı, 12. Kireç Kapısı.

Kara cihetindeki kapılar da şunlardır: 1. Tophane Kapısı, 2. Hasan Ağa Kapısı, 3. Feriköy Kapısı, 4. Küçük Kule Kapısı, 5. Büyük Kule kapısı.

Galata Kulesi: Cenevizliler tarafından 1249 senesinde inşa edilmiştir. Kadîmen İsa Kulesi denilen bu kule elyevm kısmen şekl-i aslîsini muhafaza etmekte olup üst tarafı müteaddid defalarca tebdil edilmiştir. Duvarları gayet kalın olup 147 ayak merdiven ile çıkılır. Bizanslılar zamanında kulenin re'sinde bir salîb var idi. Muhtelif tarihlerde vukûa gelen hariklerce kalenin tepesi muhterik olmuş ve Sultan Selim ve Sultan Mahmud-ı Sâni devirlerinde tamir edilmiştir. Şimdiki halde kule harik nöbetçilerine mahsûs olduğu gibi limandaki sefâine de sancak vasıtasıyla işaret-i mahsûsa i'tâ kılınmaktadır.

Kız Kulesi: Üsküdar önünde ve sahilinde takarrüben üç dört yüz metre bu'd mesafede bir kaya üzerinde mebnî olan bu kule rivayete göre Manuel Komnenos tarafından inşa edilmiştir. Fethi müteâkib harap olmakla bir aralık ahşap olarak bina edilmiş [s. 106] ve 1133'te muhterik olmasıyla Sultan Ahmed-i Sâlis tarafından şimdiki şekliyle kârgir olarak yaptırılmıştır. Bizanslılar zamanında bu kule ile Sarayburnu arası zincir ile setrolunur ve gelen geçen gemilerden vergi alınır imiş. Bizanslılar buraya Demalis Kulesi diyorlar. Vech-i tesmiye, Atina Generali Halyes'in zevcesi Damalis'in burada medfûn bulunması imiş. Ecnebler kız kulesine (Leander Kalesi) derler. Elyevm bu kule fener vazifesini görmektedir.

İSTANBUL'DA NE KADAR CAMİ VAR?

İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'de elyevm mamur veya harap 820 kadar cami ve mescid-i şerîf vardır ki bunların kâffesini nevsâlimizde dercetmeye imkân göremedik. Yalnız selâtin camileriyle bir kıymet mimariyi hâiz olanlardan bazılarını muhterem kâri'lerimize arz edeceğiz. İnşallah peyderpey sene-i âtiye nüshalarımızda bunlar hakkında da i'tâ-yı malumat olunacaktır.

İstanbul'daki cevâmi'den yalnız 13 adedi çift veya daha fazla minareli olup her sene ramazan mağfîret-i ittisâmda mahya kurulur. Bu camiler şunlardır:

Ayasofya, Bayezid, Fatih, Sultanselim, Süleymaniye, Sultanahmed, Şehzade, Yeni Cami, Valide Cami, Laleli, Nuruosmaniye, Hırka-i Şerîf, Eyüp Sultan, Kasımpaşa, Nusretiye, Ortaköy, Beylerbeyi, Dolmabahçe; Üsküdar'da Mihrimah Sultan, Üsküdar Yeni Cami, Üsküdar'da Atik Valide, Selimiye, Halıcıoğlu'nda Kumbarahane. [s. 107]

Ayasofya Camii: Bizans âsâr-ı mimarisinin bir bedî'ası itlâkına sezâ olan bu ma'bed-i muallâ, İmparator Justinianus tarafından miladın 532 tarihinde inşasına ibtidâr olunarak 548 tarihinde itmâm edilmiş ve 1453 senesine müsadif 857 sene-i hicriyyesinde İstanbul'un fethini müteâkib Fatih hazretleri tarafından cami-i şerîfe tahvil olunmuştur. İşbu ma'bedin mimarları meşâhîrden Anthemios ile İsidoros'dur. Ayasofya'nın inşaatına 321 milyon gibi mühim bir miktarda akçe sarf edilmiştir. Ayasofya her zıl'ı 70 metre olan bir murabba şekil üzerine inşa edilmiş olup Kudüs-i Şerîf'e müteveccihdir.

Mimar Anthemios ma'bedin kubbesini bidâyete dört kemer üzerinde nısf-küre şeklinde daire yapmış ve buna zeminden 67 metre irtifa' ve 35 metre kutr vermiş ise de ikmâlinden on bir sene sonra vukua gelen zelzelede yıkıldığından diğer Mimar İzidor'un yeğeni bu defa kubbeyi her biri sekiz granit sütun üzerinde beyziyy'üş-şekl olarak

yapmış, bu sütunların arasındaki kemerlerin üzerinde dairen-mâ-dâr vâsi‘ bir tabaka vücuda getirilmiştir. [s.108] Bu tabakanın üzerinde 12 sütun rekzedip üst tabakanın kubbelerini bu sütunlara dayamıştır. Kubbenin dâhili mozaikle azize tasvirlerini muhtevi olup her bir alikanın üstünde şimdi el-ân kanatları meşhûd olan dört melâikenin tasvirleri mevcûd idi.

Caminin tûlü 75, arzı 70 ve kubbenin zemininde irtifâ‘ı 56,15 ve kutru 31 metredir. Havludaki direkler ve tetimmât müstesna olmak üzere bütün binanın mesâha-i sathıyyesi 7.000 metre murabba‘dır. Ayasofya Cami’nde büyük küçük 108 sütun vardır. Elyevm mevcûd dört minareden birini Fatih, diğerini Bayezid-i Sâni ve diğer ikisini de 981’de Selim-i Sâni ilave etmiştir. İşbu minareler tek şerefelidir.

Abdûlmecid devrinde (1265) cami-i şerîf İtalyalı mimar Fossati tarafından mükemmelen tamir ve kubbe cesîm ve dairevi bir demir kuşak ile tahkim edilmiştir. Cami derunundaki mermer kapılar ile müezzin mahfili ve diğer üç adet mermer mahfil Murad-ı Sâlis’in ve taş kürsü Murad-ı Râbi’in, kubbeye merbut büyük top kandil ile mahfil-i hümayûn Sultan Ahmed-i Sâlis’in eseridir. Cami avlusundaki şadırvan ile mektep ve imaret Sultan Mahmud tarafından yaptırılmıştır. Medrese Hazreti Fatih’in eseri olup Sultan Bayezid tarafından tevsi‘ kılınmıştır. [s. 109]

Fatih Camii: Fatih Sultan Mehmed Han hazretlerinin eser-i âlileridir. 867’de inşasına mübaşeret olunarak 870’de itmâm edilmiş, fakat 1179 tarihinde vukua gelen zelzele-i kebîrde bi’l-küllîye harap olmasıyla Sultan Mustafa bin Ahmed Han’ın eser-i himmetleriyle tecdîden inşa ve 1175 Muharrem’inin aşure günü salât-i Cuma ile namaza ibtidâr olunmuştur. Çift şerefeli iki minaresi, etrafında müteaddid medreseleri vardır. Fatih Hazretleri camiin mihrabının önündeki türbede medfûndur. “Türbe-i zîbâ yapıldı Fatih’e-1179” tarihi Müstakimzâde’nindir. Buharihane ve kütüphane Sultan Mahmud Han’ındır.

Evvelce camide mevcûd olan iki somaki direk ile iki fil ayağı ba‘de’l-hedm cami haricinde zîr-i zemine defnolunmuştur.

Camiin bina edildiği mevki kurbunda kadîmen Bizans imparatorlarının mezarları ve Aya Apostoli Kilisesi mevcûd idi. Fethi müteâkib Patrikhane buraya nakledilmiş ise de bilahare Patrik Ganadius Patrikhaneyi Samatya’ya nakletmesiyle o vakit bu kilise hedmolunmuştur. Cami bidâyeten Hristodolos isminde bir Rum mimara bina ettirilmiştir. [s. 110]

Bayezid Cami: İstanbul'un en güzel bir mekânında, Bayezid meydanında kâin olan bu zarif ve şirin cami Sultan Bayezid-i Veli tarafından bina ettirilmiştir. Mihrap üzerinde büyük kubbede ve orta kapı haricinde Şeyh Hamdullah hattıyla işbu tarih münderiştir: “Ve kad vak‘ul-ibtidâü bi’l-binâi fî evâhir-i Zilhicceti li-seneti sitte ve tis‘a-mie 906 ve’t-tefaka’l-itmâmü fî seneti ihdâ aşere ve tis‘a-mie 911.” Bir şerefeli iki minaresi, imaret ve tabhâne, mektep ve medresesi vardır. Bânî-i müşârün-ileyh hazretlerinin medfûn bulundukları türbe Sultan Selim tarafından inşa ettirilmiştir. Kütüphane Şeyhülislam Veliyüddin Efendi’nindir. “Kütüphane-i a‘lâ 1182” tarih vaki olmuştur. Kapısı cami dâhilindedir.

Bayezid-i Veli hazretleri medreseyi Devlet-i Aliyye’de şeyhülislam olanlara şart eylemiştir. İbtidâ medresesi olan Zenbilli Ali Efendi’dır. Camiın mimarı Mimar Hayreddin olmak üzere meşhur ise de asıl mimarı Mimar Kemaleddin olduğu hakâik-i tarihiyyedendir. Cami derûnunda iki kebîr somaki sütun vardır.

Cami havlusunda kadimden beri ramazan-ı şerîflerde sergi küşâdı teâmül halini iktisâb eylemiştir. Ancak 324 inkılâbından sonra sergilerin eski revnakı kalmamıştır. Ramazan günleri Bayezid Camii’nin müdavimîni fevkalâde artmaktadır. [s. 111]

Sultanselim Camii: Kanuni Sultan Süleyman tarafından peder-i alîleri Yavuz Sultan Selim nâmına inşa ettirilmiş olan bu zarif cami-i şerîf, Fatih kurbunda Haliç’e nâzır yüksek bir mevkide kâindir. Tarih-i ikmali 929 senesi Muharrem’i ibtidâsına müsadiftir. Tek şerefeli iki minaresi, imaret, tabhâne ve mektep ve medreseleri vardır. Mimar Sinan’ın eser-i maharetiyle vücuda gelen bu ma‘bed-i muallâ büyük bir sanat-ı mimariyi haizdir. Diğer selâtin camilerine nazaran küçük olmakla beraber dâhili gayet müferrih ve tezyinatı pek mükemmeldir. Kubbesi cami duvarları üzerine istinâd edilmiştir. Camiın mebnî olduğu mahal mürtefi olduğu için etrafına gayet metin setler inşa kılınmıştır. Camiın önündeki avludan İstanbul’un Haliç ve Boğaziçi’ne doğru panoramasına temaşa etmek insana cidden büyük bir zevk bahşeyler.

Yavuz Sultan Selim’in merkad-ı mübarekleri cami önündedir. “Ehl-i îman ruhu için Fatihâ” irtihallerine tarih düşülmüştür. Türbesi kurbunda kerîmeleri Hatice Sultan’ın türbesi olduğu gibi diğer bir türbede de Sultan Süleyman’ın validesi Hafize Sultan ile üç şehzade ve bir kadın bulunuyor. [s. 112]

Şehzade Camii: Direklerarası'nın müntehâsında kâin olan bu cami-i nûr-ı lâmi‘ Şehzade Sultan Mehmed nâmına peder-i âlîleri Sultan Süleyman tarafından 955 tarihinde Mimar Sinan'a inşa ettirilmiştir. “Mabed-i ümmet-i resul-i mübîn” tarihtir. Sene-i mezkûre Receb’inde itmâm edilmiştir. Şehzade Mehmed nâmına peder alîleri şu mısraı tarih eylemiştir. “Şehzadeler Güzidesi Mehmed 949”. İkişer şerefeli iki minaresi olup köşeli ve gayet müzeyyendir. İmaret ve tabhâne ve medrese ve mektebi ve kütüphanesi vardır. Şehzade-i müşârün-ileyhin türbesi de oradadır. Şehzade-i müşârün-ileyhin sağında biraderi Şehzade Cihangir, solunda Hümâ Şah Sultan medfûndur. Şehzade Cihangir nâmına peder-i alîleri Tophane’deki camiyi bina etmişlerdir.

Şehzade Camii’nin harici ve dâhili tezyinatı fevkalâdedir. Cami Türk mimarisinin hakikaten bir eser-i nefisidir. Havlusu gayet vâsi‘dir. Camiin Vefa tarafına giden kapısı haricinde Süleymaniye su kemeri ittisâlinde Sadr-ı sâbık Damad Ali Paşa tarafından 1122’de bir kütüphane vücuda getirilmiştir. Kütüphaneye (Dârülkütüb-i zîbâ ihyâ-yı Ali Paşa” tarihtir. [s. 113]

Süleymaniye Camii: Mimar Sinan’ın i‘câz-nümâ kudret-i san‘at-karânesini irâe eden bu muallâ camiin bânisi Sultan Süleyman-ı Kanuni hazretleridir. 901 senesinde inşaatına ibtidâr olunarak 963’te ikmaline muvaffakiyet hâsıl olmuştur. Dört minaresi olup ikisi üçer, diğer ikisi ikişer şerefelidir ki onuncu padişah olduğuna işarettir. Bir darülhadis dört medrese ve bir dârüşşifa ve imaret, tabhâne ve tıbb medresesi ve hamam ve mektep ile malzemeler için ayrıca bina kılınan bir medrese tetimmâtındandır. Dâhilen ve haricen fevkânî ve tahtânî mahfilleri vardır. İçinde iki abdest çeşmesi ve camiin iki tarafında da abdest muslukları vardır. İtmam-ı binasına tarih şudur: “Kâle ‘abd-i âbid tarihe: ma‘bedullahi ve’scüd va’kterib-964”. Bânî-i müşârün-ileyh hazretleri camiin önündeki türbede medfûn olup (Zıllu’l-ehad 974” irtihallerine tarihtir. Türbede Sultan Süleyman-ı Sânî ve biraderi Ahmed Han-ı Sânî dahi medfûndur. Caminin tezyinat-ı dâhilîsi fevkalâdedir. Cami derunundaki yazılar Karahisarlı Kulu Hasan Çelebi’nindir. Cami dâhilindeki kütüphane Sadrazam Mustafa Paşa tarafından ihyâ olunmuştur. Camiin mimarı Sinan Ağa, Ağakapısı civarında bina edildiği kütüphane ve sebilin kabristanındaki müstakil türbede medfûndur. [s. 114]

Sultanahmed Camii: İstanbul’un en güzel ve Ayasofya’dan sonra en büyüğünü teşkil eden bu muazzam cami, Sultan Ahmed Han-ı Evvel tarafından 1026 tarihinde inşa ettirilmiştir. Camiin binasının itmâmına “Ni‘am-ı dârun li’l-mütttekîn-1026” tarih düşmüştür. Mimarı Mimar Sinan kolundan Mehmed Ağa’dır. Tezyinat-ı dâhiliyyesi sade,

duvarları çini ile kaplıdır. Cami dâhilindeki celî hatlar nakîb-ı vakt olan Seyyid Kasım Gubari Efendi'nindir. Dördü üçer, ikisi ikişer şerefeli olmak üzere altı minaresi vardır ki şerefelerin adedi on altıncı padişah olduğuna alamettir. Mektep, medrese ve imaret, dâhilen ve haricen fevkânî ve tahtânî mahfilleri ve derûn-ı camide iki abdest çeşmesi ve cami etrafında sebilleri vardır. Bânî-i müşârün-ileyh hazretleri cami-i şerîfin hitâmı senesi irtihalleri vukû' bulmasıyla cami kurbundaki türbeye defnolmuşlardır. İrtihallerine tarihi "Mübeşşir'ül-cennet-1026"dır. Türbede Osman-ı Sânî ile Murad-ı Râbi' ve Kösem Valide denmekle ma'rûf Mahpeyker Sultan dahi medfûndur. Bazı aksâm-ı hariciyyesi irtihallerini müteâkib ikmâl edilmiştir. Cami in mevkiinde mukaddemâ Mehmed ve Ahmed Paşaların konakları var imiş. [s. 115]

Hadîkatü'l-Cevâmi', cami mezbûrun yerinde bir Kadiri tekkesi mevcûd olduğunu ve Cuma günleri ba'de'l-asr cami-i şerîf dâhilinde eda-yı zîkr olunduğu yazar.

Yeni Cami: Sultan Mehmed Hân-ı Râbi'in validesi Turhan Hatice Sultan tarafından 1074 tarihinde bina ettirilen bu dil-nişîn cami Köprübaşı'nda kâindir. Üçer şerefeli iki minaresi, mektep, sebîl, çeşme ve türbesi vardır. Dâhili serâpâ kıymetdâr çiniler ile müzeyyen ve gayet ferah-bahşdır. Cami zeminden yüksek olup on, on beş kademe ile girilir. Her iki cihette abdest muslukları ve ayrıca vâsi' haremi vardır. Muvakkithanesine mevzû' saatlere alelumum İstanbul halkınca itibar edilmekte ve Yeni Cami ayarı denilmektedir. Cami in binasına Kösem Sultan tarafından ibtidâr olunmuş ise de müşârün-ileyhânın vuku-ı şehâdeti dolayısıyla Hatice Sultan itmâmına muvaffak olmuştur. "Binâ-yı azîm 1074" tarihtir. İşbu cami Türk fenn-i mimarisinin mucize-nümâ bir eseri addolunabilir. Bu cami-i şerîfin bânîsine Mimar Kasım Ağa memur olup muahharen mûmâ-ileyh bazı esbâb dolayısıyla idamına mebnî ikmâl-i inşaat Mimar Mustafa Ağa'ya nasip olmuştur. Mûmâ-ileyhimin her ikisi de Mimar Sinan kolundandır. Bâniye-i müşârün-ileyhâ hazretleri cami-i şerîf karşısındaki türbede medfûndur. [s. 116] İrtihallerine "İrci'î ilâ rabbiki 1904" tarih vaki olmuştur. İşbu türbede Sultan Mehmed Hân-ı Râbi', Sultan Mustafa Hân-ı Sânî, Ahmed Hân-ı Sânî, Sultan Mahmud-ı Evvel, Osman-ı Sâlis ile birçok şehzadegân ve selâtin ve Cennetmekân Murad Han-ı Hâmis dahi medfûndur. Türbenin bir cihetinde mebnî olan kütüphane Sultan Ahmed-i Sâlis'in eser-i hayrıdır.

Laleli Camii: Aksaray kurbında Laleli mevkiinde Harikzedegân Apartmanlarının karşı köşesinde kâindir. 1177 senesinde Sultan Mustafa-yı Sâlis tarafından inşa ettirilmiştir. İtmâm-ı binasına Müftü Esad Efendizade Fitnat Hanım -ki ismi

Emetullah'dır- şöyle tarih demiştir: "Muallâ cami-i ra'nâ-yı Sultan Mustafa'dır bu 1177". Birer şerefeli iki minaresi, imaret, türbe ve sebili ve çeşmeleri vardır. Minarelerden biri altı sene sonra ihdas olunmuştur. Bânî-i müşârün-ileyh hazretleri "İz câe rabbühü bi-kalb-i Selim 1187" tarihtir. [s. 117]

Valide Camii: Aksaray'da kâin olan bu zarif ve dil-nişîn cami Sultan Aziz'in valide-i muhteremeleri Pertevniyal Sultan tarafından 1288 tarihinde inşa ettirilmiştir. Tek şerefeli iki minaresi, mektebi ve sebil, türbe ve çeşmeleri vardır. Bâniye-i müşârün-ileyhâ hazretleri cami karşısında ve muvakkithane ittisalindeki türbede medfûndurlar. Selâtîn camilerine nazaran pek küçük olan bu ma'bed-i muallânın tezyinat-ı dâhiliyye ve hariciyyesi pek mükemmeldir. Evkâfının hususiyeti hasebiyle imam ve müezzinleri müntehâb ve cemaat-ı kesîreye maliktir.

Nuruosmaniye: Çarşı-yı Kebîr'in medhalinde kâin olan bu cami-i güzînin esası Sultan Mahmud-ı Evvel tarafından vaz' edilmiş ise de itmâmı Sultan Osman-ı sâlise müyesser olmuştur. Hitâm-ı inşaat 1169 Receb'inin yirmi yedisine müsadıftır. İşbu caminin yerinde mukaddemâ Şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi haremi Fatma Hatun'un mescidi var idi. İkişer şerefeli iki minaresi ve imaret, kütüphane ve sebil ve çeşmesi vardır. Cami Türk mimarisinin pek kıymetli bir parçasıdır. Cami-i şerîfin mimarı Simon Kalfadır. [s. 118]

Eyüp Camii: Eyüp Sultan'da türbe-i hazret-i Hâlid kurbında 863 tarihinde bina edilmiş olan işbu cami-i şerîf Fatih Sultan Mehmed Hân hazretlerinin eser-i âlileridir. Minareleri mahya kurulmaya müsâid olmaması hasebiyle 1136'da vaki olan ferman-ı hümâyûn üzerine çift şerefeli olarak müceddeden inşa kılınmıştır. İki avlusu, şadırvanı, sebili ve teferruatı vardır. Cami selâtîn camilerine nazaran küçük olmakla beraber dâhili ve harici fevkalâde müzeyyendir. Fethi müteâkib Şeyh Akşemşeddin hazretleri, işbu mevkide, hicretin 51 tarihinde guzât-ı İslam ile Kostantiniye'ye gelen sahabe-i kirâmdan irtihal buyuranların ekber ve ekremi olan Ebu Eyyüb el-Ensarî Halid bin Zeyd radiyallahu anh hazretlerinin medfûn bulunduklarını kuvvet-i kudsiyye ve keramât-ı ünsiyyeleriyle bi't-tayin yapılan hafriyat neticesinde "Hâzâ kabr-i Eyyüb" ibaresi mahkûk bir taş zuhur ederek derhal buraya muallâ bir türbe bina ve bilahare camiin inşasına ibtidâr kılınmıştır. [s. 119]

Nusretiye Camii: Selim-i Sâlis tarafından Tophane kışlalarının imarı esnasında arabacıyâna mahsûs olarak bina edilen bu cami 1238 senesinde muhterik olmasıyla Sultan

Mahmud tarafından tecdiden ve tevsî'an inşa ve 1241'de ikmâl olunmuştur. Mermerden mamul ve oyma mahalleri altın yıldız ile müzeyyendir. Bakır külahlı ve ikişer şerefeli çift minaresi vardır. Mimarı Kırkor Kalfa'dır.

Selimiye Camii: Üsküdar ile Haydarpaşa arasındaki Selimiye Kışlası civarında kâin olan bu zarif cami-i şerîf Sultan Selim-i Sâlis tarafından 1220'de inşa ettirilmiştir. Tek şerefeli çift minaresi ve teferruatı vardır. 1238'de minareleri münhedim olmasıyla tecdiden inşa olunmuştur. Selimiye kışlası Selim-i Sâlis tarafından ahşap olarak bina ettirilmiş iken Sultan Mahmud-ı Sâni zamanında bir cephesi ve Abdülmecid Han devrinde diğer üç cephesi kârgir olarak yapılmıştır [s. 120]

Dolmabahçe Camii: İşbu cami-i muallâ Dolmabahçe Sahilsaray-ı Hümâyûnu kurbında olup 1270 tarihinde Bezmialem Valide Sultan tarafından inşa ettirilmiştir. İnşaatına mezkûr saray mimarı Hacı Kalfa nezaret etmiştir. İşbu mevki 1123'de Sultan Ahmed-i Evvel'in emriyle denizden doldurulmuştur. Çeşme Abdülhamid-i Evvel'in haremî Hümâşah Kadın tarafından 1193'te inşa ettirilmiştir. Camiînin tek şerefeli iki minaresi ve tetimmâtı vardır.

Valide-i Cedîd Camii: Sultan Ahmed-i Sâlis tarafından valideleri Gülsüm Emetullah Sultan nâmına Üsküdar'da bina ettirilen ve Yeni Cami dahi denilen bu ma'bed-i muallâ için Emir Buhari Şeyhi Ahmed Efendi on vechile tarih çıkan şu murassa' tarihi söylemiştir: "Cami-i Valide Sultan 'aceb bâlâ-eser / Dâr-ı ehl-i iktidâ vü menzil-i ehl-i rica – 1120". Birer şerefesi, iki minaresi ve mektep, çeşme, sebil ve imareti vardır. Sultan-ı müşârün-ileyh mezkûr cami kurbındaki türbede medfûndur. [s. 121]

Ortaköy Camii: Mahmud Ağa nâmında bir zat tarafından bidâyetten fevkânî olarak bina olunan bu cami bilahare devr-i Sultan Ahmed-i Sâlis'de devlet kethüdası nâmıyla kesb-i şeref eden Mahmud Ağa tarafından 1134 senesinde inşa ettirilmiş ve bu da mürûr-ı zamanla müşrif-i harab olmasıyla Sultan Abdülmecid tarafından 1270'de tevsî'an ve tecdiden ihya kılınmıştır. Kubbesi müdevver olunmayıp dört köşedir ve tezyinat dâhiliyye hariciyyesi gayet güzeldir. Tek şerefeli iki minaresi vardır.

Beylerbeyi Camii: Bânîsi Abdülhamid Han-ı Evvel'dir. 1192'de inşa edilmiştir. Tek şerefeli çift minaresi vardır. Minarelerden biri 1236'da Sultan Mahmud tarafından tevsî'an tamiri sırasında ilave kılınmıştır. Mektep ve çeşme, muvakkithane ve teferruatı vardır. Cami Hakan-ı müşârün-ileyh tarafından valideleri Şermi Rabia Sultan nâmına bina ettirilmiştir.

Humbarahane Camii: Halıcıoğlu’nda kâin olan bu cami-i şerîf, Selim-i Sâlis’in valideleri Mihrişah Sultan tarafından 1218’de bina ettirilmiştir. Evvelce bir minaresi mevcûd iken Selim-i Sâlis tarafından bir minare daha ilave olunmuştur. Cevânib-i erbaası kışlalarla muhâttır. Yakınındaki Mühendishane 1210’da inşa edilmiştir. [s. 122]

Mihrimah Sultan Camii: Kanuni Sultan Süleyman’ın kerîme-i muhteremeleri ve Rüstem Paşa halîlesi Mihrimah Sultan tarafından 904 tarihinde inşa ettirilmiştir. Üsküdar İskelesi kurbında olup imaret, medrese ve mektebi ve tek şerefeli iki minaresi vardır. Sultan-ı müşârün-ileyhin Edirnekapusu civarında aynı isimle yâd edilen bir camii daha vardır. Kendisi Süleymaniye’de peder-i âlîlerinin türbesinde medfûndur. Camiinin kurbındaki buğday ambarları devr-i Selim-i Sâlis’de bina olunmuştur. Camiinin mihrabı önünde Kapudan-ı meşhur Sinan Paşa medfûndur. “Daldı rahmet denizine Kapudan – 961” tarihtir.

Valide-i Atîk Camii: Sultan Murad-ı Sâlis’in valide-i muhteremeleri Nurbanu Sultan tarafından 991 tarihinde Üsküdar’da Ahmediye kurbında inşa ettirilmiştir. Tek şerefeli iki minaresi, medrese, mektep ve imarât ve sâir tetimmâtı vardır. Bidâyeten bir kubbe üzerine bina olunmuş iken mütevellisi Pir Ali nâm zat tarafından iki tarafına ikişer kubbe daha ilave kılınmıştır. Bâniye-i müşârün-ileyhâ Ayasofya’daki türbede medfûndur. [s. 123]

Hırka-i Şerîf Camii: Fatih civarında Eski Ali Paşa’da kâin olan bu küçük ve zarîf cami çift minarelidir. On on beş sene akdem minareleri münhedim olmakla yeniden inşa kılınmıştır. Camiye muttasıl olarak cennetmekân Abdülhamid Han Hazretleri tarafından inşa ettirilen daire-i mahsûsada hırka-i saâdet-i hazret-i nebevî mahfûz olup her sene ramazan-ı şerîfin on beşinci günü küşâd olunur ve bayram gecesine kadar evkât-ı hamsede erkek, kadın umûmun ziyaretine amade bulundurulur.

Bu dairede mahfûz mahfaza-i ta‘zîm ve ihtiram olan hırka-i saadet taraf-ı eşref-i hazret-i Risâlet-penâhîden Veysel Karani hazretlerine ihdâsı vasiyet buyurulan hırka-i mübareke olup bunun muhafızlığı şeref-i âlem-bahâsı müşârün-ileyh sülalesinden gelen zevâta tevcih olunmaktadır. Daire-i mahsûsada hırka-i saadetten maâdâ Lihye-i saadet ve Hazreti Fatıma radiyallâhu anhâ’ya âidiyeti mervî bir kamîs ve Veysel Karani hazretlerinin serpuşlarıyla sair bazı emanât-ı mübareke eyyâm-ı mahsûsada ziyaret olunur.

BİZANS ZAMANINA AİT MA‘BEDLER

Mirahor Camii: Yedikule civarında kâin ve Bizans mimarisinin bütün inceliklerini câmi‘ olan Mirahor Camii’nin ismi Aya Yani Studion idi. 463 sene-i miladiyyesinde İmparator Leo tarafından bina edilmiştir. Latinlerin zamanında harap olmasıyla on üçüncü asırda Paleolog tarafından tamir ettirilmiştir. Şimdi ise pek harap bir haldedir. Kilisenin hazinesindeki eşya-yı mukaddese Bayezid-ı Sâni tarafından papaya ihdâ olunmuştur. Sultan Bayezid-i Veli’nin mirâhuru İlyas Bey tarafından camie tahvil kılınmıştır. Evliya Çelebi, tadilatın Mimar Sinan tarafından yapıldığını yazıyor.

Gül Camii: Küçük Mustafa Paşa kurbında kâin olan bu ma‘bed kadîmen Aya Teodosia Kilisesi idi. Binası dokuzuncu asr-ı miladîye müsadiftir. Bizans mimarisi nokta-i nazarından bir kıymet-i mahsûsayı hâizdir. Bilhassa yukarı mahfile çıkan merdiven tedkîke şâyândır. Bir aralık Tersane’nin alet ve edevâtı için anbar ittihaz edilmiş ise de Selim-i Sâlis tarafından cami-i şerîfe kalbolunmuştur. Evliya Çelebi bu camiin Murad-ı Râbi‘ devrinde vukû‘a gelen zelzelede zîr-i zemine kadar kâmilten harap olarak Hakan-ı müşârün-ileyh tarafından yedi yılda müceddeden inşa ettirildiğini ve temin-i metaneti için büyük kubbenin etrafına küçük kubbeler inşa kılınmasıyla şekli güle benzediği cihetle Gül Camii denildiğini ifade eder. [s. 124]

Küçük Ayasofya Camii: Bayezid-i Sâni zamanında Kızlarağası Hasan Ağa tarafından camie kalbolunmuştur. Çatladıkapı civarında ve şimendifer güzergâhındadır. İmparator Justinianus tarafından bina edilen bu ma‘bedin ismi Sergie Baccos idi. Hürmüz Sarayı civarında olan bu kiliseye Küçük Ayasofya denilmesi dâhilinin Büyük Ayasofya’ya müşâbehetindendir. Ortadaki büyük kubbenin etrafında 8 kubbe ve bunları tutmak üzere iki sıra 34 sütun vardır. Altıncı asr-ı milâdîde Yunan salîbi şeklinde inşa edilmiş olan bu ma‘bed için Yunan hurufâtına ehemmiyet verildiği gibi üzüm salkımlarından yapılan taçlar ile de tezyinata bir kat daha ihtimam edilmiştir.

Ka‘riye Camii: Bizans kiliselerinden olup tezyinatı dolayısıyla Ayasofya’dan sonra ikinci derecede ehemmiyetle telakki edilen bir ma‘beddir. Bayezid devrinde vüzerâdan Hadım Ali Paşa tarafından camie tahvil olunmuştur. Asıl ismi Havra idi. Bânîsi malum değildir. Surlar şimdiki mahallere tevsi‘ olunmazdan evvel bir köy kilisesi idi. 407 senesinde vukua gelen hareket-i arzdan harap olmasıyla İmparator Justinianus [s. 125] tarafından tevsi‘an tamir ettirilmiş ve on ikinci asırda ise İmparator Alexis Komnenos’un kayınvalidesi Maria Dukaina tarafından tecdîden tamir ve tezyin

edilmiştir. Camiin dâhilî duvarları tıpkı Ayasofya gibi muayyen bir irtifâ'a kadar somaki kaplı ve gayet zarif silmeler ile müzeyyendir. Ma'bedin sahnına girilen kapı üstünde Hazreti İsa'yı irâe eder bir mozaik mevcûd olduğu gibi dehlizlerin duvar ve kubbelerinde de kıymet-dâr mozaikler vardır.

Kalenderhane (Vefa Kilisesi) Camii: Theotokos “Meryem” veya “Aya Teodortizon” nâmı verilmiş ve dokuzuncu asr-ı milâdîde inşa edilmiş olan işbu ma'bedin binası salîb şeklinde olup kubbe ortadadır. Dört tarafından yüksek dört kemer üstüne istinâd eden kubbe dört köşede alikalara biner. Garp tarafındaki dehlizleri çifttir. Bunlar sonradan tamir görerek çatısının şekli değişmiştir. Kemerlerin başladığı yerlere kadar duvarlar damarlı somakilerle kaplıdır. Ayasofya ve Kariye Camileriyle Kalenderhane Camii bugüne kadar kalan Bizans mebânîsi içinde mermerlerinin tezyinatı nokta-i nazarından en mühimleridir. Fatih tarafından camie kalbedilmiş ve bilahare Dârüssaâde Nazırı Beşir Ağa tarafından tevsî'an tamir olunmuştur. [s. 126]

Fethiye Cami: On üçüncü asr-ı milâdî âsârından olan ve Pammakaristos tesmiye olunan bu ma'bed fetihten sonra bir müddet patrikhane ittihaz edilmiş iken bin tarihinde vuku bulan bir nizâ üzerine Sultan Murad-ı Sâlis tarafından cami-i şerîfe tebdil ve mihrap kısmı yeniden inşa olunmuştur. Tezyinat-ı dâhiliyyesi nazar-rübâdır. Kubbenin ortasında Hazreti İsa'nın ve etrafındaki on iki dilimde 'aizzenin tesâviri vardır. Bu mozaikler on dördüncü asrın sînâattaki devr-i intibâhından kalma numunelerdir.

Koca Mustafa Paşa Camii: Bizans zamanından kalma Aya Andreas Kilisesi'nden muhavveldir. Müteaddid tamirler görmekle dış tarafından Bizans şekl-i mimarisini biraz kaybetmiştir. Sahnı 8 pencereli bir kubbe ile mestûrdur. İki dehlizi vardır. Cami derunundaki başlıkların oymaları ile somaki sütunlar temaşaya şâyândır. İşbu cami yedinci asr-ı milâdîde Ayasofya'nın planını takliden inşa olunmuştur. 895 sene-i hicrîsinde Sadrazam Mustafa Paşa tarafından camie kalbedilmiş ve bilahare Defterdar Etmekçizâde Ziya Paşa tarafından sağ tarafına bir kısım ilave edilerek minaresi orta yerde kalmıştır. Aynı nâmda ve kezâ kiliseden munkalib olan diğer cami Ayvansaray Kapısı dâhilinde ve kale duvarına muttasıldır. Dâhil-i camide ashâb-ı kirâmdan Cabbar bin Abdullah El-Ensârî medfûndur. [s. 127]

ŞÂYÂN-I KAYD DİĞER CEVÂMÎ-İ ŞERÎFE

Rüstem Paşa Camii: İstanbul'da Balıkpazarı kurbında nalburlar içerisinde kâin ve kıymet-dâr çinileri câmi' olan bu dil-nişîn cami-i şerîf Sultan Süleyman'ın damadı Sadrazam Rüstem Paşa tarafından bina edilmiştir. Fevkani olup tahtında depo ittihaz edilmekte olan mahzenler vardır. Tek minarelidir. Mimar Sinan âsârındandır.

Zeyrek Camii: Kadîmen Pantokrator nâmını hâiz olan bu ma'bed 1125 sene-i miladisinde İmparatoriçe İrene tarafından bina edilmiştir. Burası Latinlerin istilasında karargâh-ı umumi olmuştur. Fatih Hazretleri tarafından cami-i şerîfe kalbedilmiştir. İşbu camie ibtidâ Zeyrek Molla müderris olduğundan cami-i şerîf molların ismiyle şöhret bulmuştur.

Mahmud Paşa Camii: Kadîmen Aya Anastasia Kilisesi idi. Sekizinci asr-ı milâdide inşa kılınan bu ma'bed Selim-i Sâni'nin kerîmesi ve Sokullu Mehmed Paşa halîlesi Esma Sultan tarafından 979 tarihinde camie kalbedilmiştir. Kadırga civarındadır. [s. 128]

Galata Yeni Camii: Bânîsi Sultan Mustafa ve Ahmed-i Sâlis'in valideleri Gülnuş Emetullah Sultan'dır. Bu camiin yeri muhterik bir kilise mahalli idi. 1109'da inşa edilmiştir. Tek minarelidir.

Cihangir Camii: Sultan Süleyman tarafından mahdumları Şehzade Cihangir nâmına Tophane sırtlarında bina ettirilmiş olan bu cami 1132 ve 1238 senelerinde muhterik olmuş ve Silahdar Ali Paşa tarafından dil-firîb bir tarzda tecdîden inşa kılınmıştır.

Arab Camii: Tarih-i hicrînin 97. senesinde (Miladi 718) Galata'yı fetheden Emevilerden Müslime bin Abdülmelik tarafından bina edilmiştir. 1222'de muhterik olmasıyla Sultan Mahmud'un validesi Saliha Sultan tarafından tecdîden inşa olunmuştur. Asıl bina müstatil dört duvar ve bir tavandan ibaret olup kurûn-ı vüstâ kulelerine müşâbih dört köşeli bir minaresi vardır. Galata civarındaki camilerin büyüğü olduğundan Cami-i Kebîr dahi denir. Arab Camii'nin Cenevizler tarafından kilise olarak inşa edildiği de mervî ise de bu cihet kesb-i kat'iyet edememiştir. [s. 129]

Piyale Paşa Camii: Kasımpaşa'da kâin olan bu musanna' ma'bedin bânîsi kapudan paşalardan Vezir Piyale Paşa'dır. 981 tarihinde inşa edilmiştir. "Hayru'l-amel" tarihtir. Altı kubbeli ve tek minarelidir. Havlusunda bir sıra hücerâtı, haricinde sebil, çifte hamamı ve mektebi vardır. Dâhil-i camide mahfil-i hümayûn mukabilinde dahi bir mahfil

olup altı direk üzere vaz' olunmuştur. Ve müezzin mahfilinin yemîn ve yesârında ve üstünde dahi birer mahfil vardır. Haric-i camide dahi yemîn ve yesâr iki mahfil-i âlî olup her biri yirmi beşer sütun üzere bina kılınmıştır ve mezbûr sütunlardan mâadâ kemer altında dahi 12 direk vardır.

Tekke tarafının kemerleri 29 ve medrese tarafının kemerleri 18 ve abdest muslukları olan sakf iki direk üzere bina olunmuştur ve türbe haricinde dairen-mâ-dâr 23 aded direk vardır. Bânî-i müşârûn-ileyh hazretleri camiin inşasından dört sene sonra irtihal eylemiştir. Mihrap önündeki müstakil türbede medfûndur. Yine mahall-i mezkûrda Küçük Piyale Paşa'nın 972'de inşa edilmiş diğer bir mescidi vardır.

Zeyneb Sultan Camii: Ayasofya'da Alemdar Caddesi'nde (Soğukçeşme'de) kâin olan bu küçük ve zarif cami 1187 tarihinde Sultan Ahmed-i Sâlis'in kerîmeleri Zeynep Asime Sultan tarafından bina ettirilmiştir. Tek minaresi ve mektebi vardır. Bâniye-i müşârûn-ileyh caminin inşasını müteâkib vefat etmekle mahall-i mezkûrda defnedilmiştir. [s. 130] Buraya Meşrutiyet'i müteâkib Alemdar Mustafa Paşa'nın bakiye-i 'izâmı naklolunmuştur. Yakın zamanlara kadar harap ve mesdûd bir halde iken 1332 senesinde cihet-i Evkâf'ça suret-i mükemmelede tamir ve küşâd edilmiştir. Camiin köşesinde Abdülhamid-i Evvel'in zarif sebili vardır. Bu sebil akdemce Bahçekapısı'nda Hamidiye İmâreti kurbında iken mahall-i mezkûrun Dördüncü Vakıf Hanı yapılmak üzere hedmi sırasında hey'et-i asliyyesiyle buraya nakledilmiştir. İşbu camiin mevkiinde kadîmen "Aya Maria" nâm-ı diğerle "Halkopratien" nâmında bakırcıların Hazreti Meryem'e nezrettikleri bir kilise bulunduğunu Mehmed Ziya Beyefendi İstanbul nâm eserlerinde beyan eylemektedir.

Yeraltı Camii: Galata'da hudûd-ı Sıhhiye dairesi altında kâin olan bu ma'bedin Galata'nın en eski ve müstahkem kaleleri aksâmından bulunduğu ve hicretin yüzüncü senesinde Araplar tarafından -Galata'nın fethine müteâkib- bina olunarak bilahare Arapların İstanbul'dan müfârakatları üzerine derununa bazı eşya vaz'ıyla kapıları kurşunla kapatıldığı ve bundan dolayı Kurşunlu Mahzen denildiği mervîdir. 1166 tarihinde Sultan Mahmud-ı Evvel tarafından derûnu tathîr edilerek küşâd olunmuştur. Vâkıfı Sadrazam Mustafa Paşa'dır. Cami dâhilinde Ömer bin el-As'ın makamı ile eimme-i hadîsden Süfyan Bin Uyeyne Hazretlerinin türbeleri vardır.

Atik Ali Paşa Camii: İstanbul'da Divanyolu'nda Çemberlitaş'ın ittisâlindeydir. Bânîsi Sadrazam Hadim Ali Paşa'dır. 906 senesinde inşa edilmiştir. Tek minaresi ve mektebi, medresesi, çeşme ve teferruatı vardır.

Haseki Cami: Bânîsi Şehzade Sultan Mehmed'in validesi Hürrem Haseki Sultan'dır. 940 tarihinde inşa edilen bu cami-i şerîf fi'l-asl bir kubbeli iken cemaatin kesretine binâen mütevellisi Bevvâb-ı Evvel Hasan Bey tarafından 1021 tarihinde bir kubbe daha ilavesi suretiyle tevsi' olunmuştur.

Firuz Ağa Camii: Divanyolu'nda Sultanahmed Parkı'nın karşı köşesinde kâin olan bu cami-i şerîf Sultan Bayezid'in hazinedarbaşısı Firuz Ağa tarafından 896 tarihinde inşa ve ahîren suret-i mükemmelede tamir edilmiştir. Bânî-i müşârün-ileyh camiin önünde medfûndur. Burada meşhur İncili Çavuş'un kabri olmak üzere diğer bir kabir daha mevcûd ise de bunun Murad-ı Râbi'in maskarası Aşur Ağa'nın medfeni olduğu son tamirat esnasında zuhûr eden kitabeden anlaşılmıştır. İncili Çavuş Eyüp'de medfûn ve kabri mevcûddur.

Cerrahpaşa Camii: Aksaray civarında kâin olan bu cami-i şerîf 1002 tarihinde Cerrah Mahmud Paşa tarafından inşa olunmuştur. Bânî-i müşârün-ileyh bir sene kadar sadarete bulunmuştur. Tek minaresi ve tetimmâtı vardır. [s. 131]

Davud Paşa Camii: Sadrazam Davud Paşa tarafından 890 tarihinde inşa olunmuştur. Aksaray civarında, Davud Paşa nâmıyla yâd edilen mahalde kâin olan bu camiin tek minaresi, medrese, mektep, imaret, çeşme ve sair levâhıkı vardır.

Topkapı Camii: Rüstem Paşa'nın biraderi Sadrazam Kara Ahmed Paşa tarafından inşasına ibtidâr olunan işbu cami-i şerîf müşârün-ileyhin 962 senesinde vuku-1 şehâdeti üzerine nâ-tamam kaldığından biraderi tarafından 979'da ikmâl ettirilmiştir. Medrese, mektep, çeşme ve teferruatı vardır. Tek minarelidir.

Mahmud Paşa Camii: Nuruosmaniye civarında ve kendi nâmıyla yâd edilen yokuşun başında kâin olan bu cami muallânın yerinde fi'l-asl bir kilise var iken hedmedilerek 868 tarihinde Sadrazam Mahmud Paşa tarafından bina ettirilmiştir. Medrese, mektep, mahkeme ve sâiresi vardır.

Murad Paşa Cami: Aksaray'da tramvay mevkii kurbındadır. Fatih vüzerâsından Murad Paşa tarafından 870 tarihinde bina ettirilmiştir. Tek minaresi, medrese, hamam, çeşme ve teferruatı vardır.

Zal Mahmud Paşa Camii: Eyüp civarında Defterdar'da kâin işbu cami-i şerîf, Sultan Süleyman'ın silahtarlığından üç tuğ ile çırak ve damad-ı şehriyârî olan Mahmud Paşa ile halîlesi Şah Sultan tarafından 908 tarihinde inşa ettirilmiştir. Tek minareli olup çeşme, medrese ve tetimmâtı vardır.

Hamidiye Camii: Beşiktaş'ta Yıldız Saray-ı Hümayûnu kurbında kâin olan bu dil-nişîn ve zarif cami 1306 tarihinde Abdülhamid-i Sâni tarafından inşa ettirilmiştir. Tek minaresi ve civarında mükemmel bir saat kulesi vardır.

Tophane Camii: Galata'da Tophane karşısındaki köşededir. Bânisi Kılıç Ali Paşa olup cami önündeki türbesinde medfûndur. 988 tarihinde bina olunmuştur. Mektep, medrese, çeşmesi ve teferruatı ve tek minaresi vardır. Cami karşısındaki dört cepheli âli çeşme 1140 tarihinde Sultan Mahmud tarafından yaptırılmıştır.

Beşiktaş Camii: Kapudan Sinan Paşa'nın eser-i himmetidir. Paşa-yı müşârûn-ileyh camiinin ikmâlinden iki sene akdem vefat etmiştir. Camiinin ikmali 963 senesine müsâdifdir. Mektep, medrese ve şadırvan ve tek minaresi vardır. [s. 132]

İSTANBUL'DAKİ MEBÂNÎ VE MÜESSESÂT-I 'ÂLİYYE

Saraylar

Topkapı Sarayı: İstanbul'u tezyin eden mebânî-i 'aliyyenin başlıcaları saraylardır. Bunlardan en kadîmi Topkapı Saray-ı muallâsıdır. Malumat-ı tarihiyye kısmında arz olunduğu üzere bu sarayın mevkiinde Bizans zamanında Akropol mevcûd idi. Ba'de'l-feth 875 tarihinde Sultan Mehmed tarafından şimdiki bina inşa olunarak buraya Yeni Saray unvanı verilmiş ve bilahare muhtelif padişahlar tarafından birçok köşkler ve binalar ilavesi suretiyle tevsî' kılınmıştır. En son bina Mecidiye Kasrı'dır. Bu sarayın inşasından evvel Fatih hazretleri Bayezid meydanındaki daire-i askeriyyenin bulunduğu yerde mebnî olan Eski Saray'da ikamet ederlermiş. Topkapı Sarayı denilmesinin esbâbı Cennetmekân Abdülmecid Han'ın Sarayburnu çiçek bahçesinin altında yaptırmış olduğu ufak saraya o civardaki "Topkapı"ya nispet ve bilahare bu nâmın bütün saraya teşmil edilmesinden ileri gelmiştir. Mezkûr saray 1865 senesinde muhterik olmuş ve asıl sarayın bazı aksâmı da yanmıştır. Şimendiferin inşasından sonra bu saraydan eser kalmamıştır. [s. 133]

1270 senesine kadar bilcümle selâtin-i 'izâm burada ikamet etmişlerdir. Son zamanlarda sarayın etraf ve cevânibi bakımsızlıktan harabe yüz tutmuş iken Demirkapı cihetinde bulunan lahana bahçesi aksâmı Cemil Paşa'nın şehremanetinde bulunduğu

sırada tarh ve tanzim edilerek 329 senesinde umuma küşâd edilmiş ve sahil ciheti ise 10 Temmuz 330'da açılmıştır. Saray etrafının diğer aksâminin tanzimi Harb-i Umûmî'nin zuhûru üzerine mümkün olamamıştır.

Nevsâlimize fotoğrafları dercedilmiş olan Bağdat Köşkü ile Hırka-i Saâdet dairesi Topkapı Sarayı'nın derece-i ehemmiyet ve kıymeti irâe eder zannederiz. Pek kıymet-dâr âsâr-ı tarihiyyeyi muhtevi olan Hazine-i Hümayûn dairesi işbu saray dâhilinde olup ancak vaki olan müsaade üzerine ziyaret edilebilmektedir.

Boğaziçi'nin iki sahilinde nazara çarpan mebânî-i 'aliyyeden biri Dolmabahçe, diğeri de Beylerbeyi şaheser-i hümayûnlardır.

Dolmabahçe ve Çırağan Sarayları: Mukaddemâ bu sarayın mevkiinde Sultan Hamid-i Evvel zamanında saçakları yukarıya kıvrık Çin tarz-ı mimarisinde bir köşk var imiş. Sultan Mahmud-ı Sâni bunu yıktırarak diğerini yaptırmış ve şimdiki saray ise Sultan Abdülhamid Han-ı Evvel tarafından bina ve 1270 senesinde ikmâl olunmuştur. Mimarı Hacı [s. 134] Kalfa olup 5 milyon liraya mal olduğu mervîdir. Mermerden mamul olan sarayın tezyinat-ı hariciyye ve dâhiliyyesi harikulâdedir. Saray önündeki rıhtımın tûlü 700 metredir. Sarayın kapıları pek musanna'dır. Medhalin karşısında dört cepheli bir saat kulesi vardır. Son senelere kadar muayede merasimi bu sarayda icra kılınıyordu.

Nazarlar, Beşiktaş'tan Ortaköy'e doğru in'itâf ettiğinde muazzam bir saray harabesine tesadüf eder ki burası Çırağan'dır. Malum olduğu üzere Damad İbrahim Paşa'nın Çırağan eğlenceleri Sultan Ahmed-i Sâlis'in devrinde burada icra kılınır idi. Burası fevkalâde mamur idi. Sultan Mahmud-ı Sâni zamanında buradaki mebnî köşkler hedmedilerek saraydan çıkarılan civarı iskân edilmek üzere Çırağan nâmıyla bir saray yapılmıştır. Sultan Abdülaziz Han ise bunu hedm ve etrafını tevsi' ederek milyonlar sarfıyla 1290 senesinde bu binayı vücuda getirmiştir. Gayet müzeyyen ve musanna' olan bu saray Meşrutiyet'i müteâkip 1325 senesinde Meclis-i Umumi dairesi ittihaz edilmiş ise de 5 Kânûnısânî 1325 tarihinde vukû'a gelen bir harik neticesinde kâmilten mahv u harap olmuştur. Sultan Murad 30 sene bu sarayda mahpus kalmıştır.

Beylerbeyi Sarayı: Çırağan Sarayı karşısındaki Beylerbeyi Sahilsarayı Sultan Mahmud-ı Sâni tarafından 1235'da bina ettirilmiştir. Bilahare Abdülaziz Han tarafından meşhur mimar Hacı Kalfa'nın mahdumu Serkis Bey marifetiyle 1281 senesinde tecdîden inşa kılınmıştır. Sarayın dâhilindeki havuzlar ve üst katındaki hamam birer şaheserdir. Havuzun mermerleri gayet güzel işlenmiştir. Saray şark sanayi-i

tezyiniyyesinin bir enmûzec-i bî-adilidir. Bahçeleri tabaka tabaka olup vaktiyle sarayda hayvanat-ı vahşiiye cem' edilmiş [s. 135] idi. Sultan Abdülaziz bu sarayda ikamet ederdi. Fransa İmparatoriçesi Eugenie 1869'da, Almanya İmparatoru Wilhelm 1889'da, Avustralya İmparatoru François Joseph ve İran Şahı Nâsiruddin, Karadağ Kralı Nikola bu sarayda misafir edildiği gibi Ayastefanos Muahedenamesi'ni imzalamaya gelen Grandük Nikola burada ikamet etmiştir. Sarayın en son misafiri Hakan-ı mahlu' Abdülhamid Han-ı Sâni olup müşârün-ileyh burada irtihal eylemişlerdir.

Yıldız Sarayı: Beşiktaş üzerinden Ortaköy sırtlarına kadar imtidâd eden havali üzerinde kâin mebânî-i muhtelifeden müteşekkil olan Yıldız Sarayı Abdülhamid'in ikametgâhı idi. Derununda alelâde mebânî olduğu gibi Merasim Köşkü, Çit Kasrı gibi büyük bir sanatı ihtiva eden ve tezyinat-ı dâhiliyyesi gayet kıymet-dâr olan mebânî de vardır. Vahidüddin'in saltanatında sarayın büyük bir kısmı muhterik olmuştur. Dâhilindeki tarhlar ve cesim havuzlar meşhurdur. Burası 1324 inkılâbını müteâkib bir müddet halkın tenezzühüne terk edilmiş idi.

Göksu Kasrı 'Âfisi: Anadoluhisarı ile Kandilli arasında kâin olup, Sultan Mahmud-ı Evvel tarafından ahşap olarak 1165 tarihinde bina ve Selim-i Sâlis ve Sultan Mahmud-ı Sâni tarafından tecdîden tamir olunmuş ve nihayet 1273 senesinde Sultan Abdülmecid Han tarafından yeniden inşa kılınmıştır. İtalya Prensi Hober 1868 senesinde İstanbul'u ziyaretinde burada ikamet etmiştir. İşbu kasır küçük ise de tezyinat-ı mimariyyesi itibariyle câlib-i dikkattir. Kasır civarındaki çeşme gayet latif olup 1221'de inşa edilmiştir.

DEVÂİR-İ HÜKÜMET

İstanbul'un mebânî-i 'aliyyesinden bir kısmını da devâir-i hükümet teşkil eder. Hâkimiyet-i Millîye'nin ilanı tarihi olan 2 Teşrînisânî'ye kadar İstanbul Hükümetince işgal edilen Bâbîâli aksâmı ile nezaret dairelerini ve müessesât-ı sâireyi bir hatıra olarak sırasıyla ber-vech-i âtî kaydeylıyoruz:

Bâbîâli: Daire-i Sadaret ile Şûrâ-yı Devlet ve Dâhiliye, Hariciye Nezaretleri tarafından işgal edilen bu daire İstanbul'un en güzel bir mevkiindedir. Bidâyeten hangi tarihte inşa olunduğuna dair malumat-ı kat'îyye-i tarihiye bulunamamış ise de asr-dâde bir binâ-yı âlî olduğuna şüphe yoktur. Birkaç defalar harik görmüş ve en [s. 136] son defa da 24 Kânûnevvel 1326 tarihinde büyük bir kısmı muhterik olmuştur. Bir rivayete göre burası 1050-1060 tarihinde Sultan İbrahim zamanında sadrazam bulunan Kara Mustafa

Paşa'nın konağı iken Kara Mustafa Paşa'dan sonra ise bu konak sadrazamlara tahsis kılınmıştır. Son hariki müteâkib Şûrâ-yı Devlet dairesi ittihâz kılınmış olan Bâbîâlî karşısındaki Tomruk binasının kadîmen sadrazamlara mahsûs bir konak olduğu da mervîdir.

Elyevm Bâbîâlî'nin Dâhiliye Nezareti'nce işgal edilen aksâmı kısmen İstanbul vilayeti devâirince işgal edilmektedir.

Harbiye: Bayezid Meydanında kâin olan bu muazzam daire elyevm İstanbul kumandanlarınca işgal edilmektedir. Burada kadîmen Bizans'tan kalma Eski Saray var imiş. 1280 tarihinde inşa kılınmıştır. Resmimiz işbu dairenin azametini irâeye kâfidir.

Nafia: Bâbîâlî kurbında Cağaloğlu'nda kâindir. Elyevm Hariciye Vekâleti İstanbul Mümessilliği'ne tahsis kılınmıştır. İşbu bina Sadr-ı esbak Rauf Paşa tarafından 1228 tarihinde ikametgâh olarak inşa olunmuş ve bir aralık Divân-ı Muhasebât dairesi ittihaz kılınmış idi.

Maliye: Bayezid Meydanında kâindir. Sadr-ı esbak Fuad Paşa tarafından ikametgâh [s. 137] olarak 1281 tarihinde bina edilmiş olan bu daire bir müddet sonra Maliye Nezareti'ne tahsis kılınmış ve bilahare vukû' bulan harik üzerine tevsi'an inşa olunmuştur. 10 Teşrînisânî sene 1328'de burası İstanbul Vilayeti'nce işgal edilmiş ise de Maliye Vekâleti'nin emr-i kat'îsi üzerine iki ay sonra tahliye kılınmıştır.

Bahriye Nezareti: Kasımpaşa'da iskele tarafında kâin olan bu muallâ bina elyevm İstanbul Bahriye Kumandanlığı'na tahsis kılınmıştır. Burası Divanhane nâmıyla ma'rûf olup Sultan Mahmud-ı Sâni zamanında inşa edilmiştir. Civarında Tersane-i Âmire, fabrika destgâhları ve üç aded kebîr havuz ve müteaddid kışlaları ve muazzam bir hastahane vardır.

Adliye Nezareti: Ayasofya Meydanı'nın müntehâsında kâin ve denize nâzır âlî bir binadır. Burada vaktiyle Cebeciler Kışlası nâmıyla bir bina mevcûd imiş. İşbu daire bidâyeten Dârülfünûn olarak inşa kılınmış ise de bilahare Adliye Nezareti'ne tahsis olunmuştur. İlk Meclis-i Mebusân 1293'te burada ictimâ' ettiği gibi Meşrutiyet'i müteâkib toplanan Meclis-i Mebusân da iki devre-i ictimâiyyesini burada geçirmiştir. Binanın bir kısmı muhtelif zamanlarda Evkâf ve Divân-ı Muhasebât daireleriyle İstanbul Vilayeti tarafından işgal olunmuştur.

Maarif Nezareti: Divanyolu'nda Sultan Mahmud Türbesi karşısındadır. 1282 senesinde Hocapaşa Hariki'nden sonra inşa kılınmıştır. Bir zaman Dârülfünûn olmuş

ondan sonra Dârülmualimîn ittihaz edilmiş ve en sonra da Maarif Nezareti'ne tahsis olunmuş idi. Elyevm İstanbul Vilayeti Maarif Müdüriyeti tarafından işgal edilmektedir.

Ticaret ve Ziraat Nezareti: Sultanahmed Meydanındadır. Kadim bir bina olup Kılınçhane nâmıyla ma'rûf idi. Bir zamanlar Yeniçeri Kıyafethanesi bu binanın bir kısmında idi. Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne tahsisinden sonra mükemmel bir tamir geçirmiştir.

Defter-i Hakanî Emaneti: Sultanahmed Meydanındadır. Burası kadîmen Fazlı Paşa Sarayı nâmıyla ma'rûf olup bir ucu Binbirdirek'e kadar gider imiş. Muahharen ta'dil ve ıslah edilerek Defter-i Hakanî dairesi ittihaz kılınmıştır. İttisâlinde Hapishane-i Umumî ile Hazine-i Maliye evrak mahzeni vardır. Elyevm burada İstanbul Vilayeti Tapu Müdüriyeti bulunmaktadır.

Posta ve Telgraf Dairesi: Bahçekapısı'nda muazzam bir binadır. Hüseyin Hasib Efendi merhumun Posta ve Telgraf Nezareti'nde bulunduğu sırada inşaatına başlanarak Meşrutiyet'i müteâkib ikmâl edilmiştir. Mermer sütunlar ve çinilerle müzeyyen olup Mimar Vedad Bey'in eser-i mahâretidir.

Rûsumât: Müdüriyet-i Umumiyye dairesi ile İstanbul Başmüdüriyeti, İstanbul rıhtımı üzerinde ve Galata Başmüdüriyeti Galata rıhtımı üzerinde betonarme olarak inşa edilmiş iki büyük dairedir. Civarlarında cesîm antrepolar vardır. [s. 138]

Düyûn-ı Umûmiyye: Cağaloğlu'nda kâin olan bu bina tarz-ı inşası ve tezyinat-ı hariciyye ve dâhiliyyesi itibariyle İstanbul'un mebânî-i muazzamasından biridir. 1313 senesinde inşaatı ikmal edilmiştir.

Meşihat Dairesi: Bâb-ı Fetvâ dahi denilen bu kadîm bina Süleymaniye Camii arkasında ve Haliç'e nâzır bir mevkidedir. Ayrıca harem dairesi de mevcûd olup şeyhülislamlar son zamana kadar-ı maa-aile burada ikamet ederler idi.

Evkâf Nezareti: Çemberlitaş'ta Atik Ali Paşa Camii karşısındaki sokağında Asım Paşa Konağı'ndadır. Burası Evkâf'ça mübâyaa edildikten sonra kısmen tevsi' olunmuştur. Elyevm İstanbul Vilayeti Evkaf Müdüriyeti tarafından işgal edilmektedir.

Jandarma Dairesi: Bayezid Meydanında Kütübhaneye-i Umumî'ye muttasıldır. Fransızların taht-ı işgalindedir.

Muhacirîn Dairesi: Cağaloğlu'nda Nafia Nezareti'nin karşısında kâindir. Bir aralık askerî kulübü olarak isti'mâl kılınmış, sonra Jandarma Komutanlığına tahsis

olunmuştur. Elyevm Muavenet-i İctimâiyye Müdüriyeti burada ifâ-yı vazife eylemektedir. [s. 139]

Divân-ı Muhasebât: Divanyolu'ndan Bâbîâli'ye giden Mahmudiye Caddesi'nde güzel bir binadır. Meşrutiyet'ten evvel burası Mülkiye Teka'üd Sandığı Nezareti'ne mahsûs idi.

Şehremâneti: Sultan Mahmud Türbesi karşısındaki Piyerloti Caddesi'ndedir. Burası mukaddemâ Arif Paşa'nın Konağı iken sekiz on sene evvel Şehremâneti tarafından mübayaa olunarak bir tarafına vâsi' bir bina ilave edilmiştir. Elyevm Fransızların taht-ı işgalinde olduğundan Şehremâneti kısmen Beyoğlu, kısmen de Fatih daire-i belediyyelerinde bulunmaktadır.

Dârülfünûn: Bayezid'de ve Maliye Nezareti karşısındadır. Mısırlı Prenses Zeynep Hanım'a ait olan işbu âli konak bir aralık Darüllhayr-ı Âli ittihaz edilmiş ve bilahare Dârülfünûn'a tahsis kılınmıştır. Konferans binası sonradan ilave olunmuştur. Dârülfünûn'un Tıp Fakültesi'nden mâ'adâ şubâtı işbu daire dâhilinde olup bazı dâr'ül-mesâileri ise muhtelif mahallelerdedir.

Tıp Fakültesi: Haydaraşa'da kâin olup Abdülhamid-i Sâni devrinde 1321'de inşa edilmiştir. Bina İstanbul'a Marmara'dan girenlerin nazarına kemâl-i azametiyle çarpar. Bu binaya yakın olan muazzam Selimiye Kışlası bu azameti tezyîd eyler.

Dârülmuallimîn: Sultan Mahmud Türbesi arakasında kâin eski Mekteb-i Mülkiye binasındadır. Burası bir aralık Bezmialem İnâs Sultanisi ittihaz kılınmış iken, ahîren Dârülmuallimîn'e tahsis olunmuştur.

Dârülmuallimât: Topkapı civarında Çapa'da on sene evvel müceddeden inşa edilmiş çiniler ile müzeyyen güzel bir binadır. Bu binanın karşısında kâin olan eski Dârülmuallimât Aksaray Harik-i Kebîri'nde muhterik olmuş iken geçen sene tamir edilerek Selçuk Hatun İnâs Sultanisi ittihaz kılınmıştır.

Galatasaray Sultanisi: Beyoğlu'nda kâin olan bu mektep binası Beyoğlu cihetindeki emâkin-i resmiyyenin en muazzamlarından birini teşkil eder.

ÂBİDÂT

İstanbul'daki âbidâtın en güzidelerinden biri Sultan Ahmed Çeşmesi'dir. Türk mimarisinin bir bedî'ası olan bu çeşme Sultan Ahmed-i Sâlis tarafından Topkapı Sarayı'nın Ayasofya cihetindeki kapısı haricinde inşa ettirilmiştir. Çeşme etrafındaki

yazılar bizzat Sultan Ahmed-i Sâlis hazretlerindir. “Aç besmele ile iç suyu / Han-ı Ahmed’e eyle dua” mısraı da müşârün-ileyh hazretlerinin eser-i âlîleridir. [s. 140]

Sultanahmed Meydanında dikili taşlar hizasında sâbık Almanya İmparatoru İkinci Wilhelm tarafından 1310 tarihinde inşa ettirilmiş olan çeşme de tezyinat itibarıyla şâyân-ı temaşadır.

Tophane’de Kılıç Ali Paşa Cami karşısında kâin dört yüzlü cesîm çeşme 1340 tarihinde Sultan Mahmud-ı Evvel tarafından bina edilmiş bir şaheseridir.

Göksu Kasr-ı ‘Âlîsi civarındaki küçük ve zarif çeşme Türk mimarisinin bir bedî’ası olup kezâ Boğaziçi’nin Mirgun, Çubuklu, Beykoz ve Sarıyer karyelerindeki çeşmeler ile Üsküdar’daki iskele meydanındaki çeşme Beşiktaş’taki Valide Çeşmesi ve İstanbul’da Kadirga Meydanındaki çeşme hâiz oldukları sanat-ı mimarî itibarıyla meşhurdur.

Bahçekapısı’nda eski postane ittisâlinde kâin olup büyük bir kıymeti hâiz [s. 141] olan sebil on beş yirmi sene evvel bir harik neticesinde harap olmuş iken ahîren suret-i mükemmelede tamir ve termîm edilmiştir. Hamidiye Sebili hakkındaki malumatımız Zeynep Sultan Camii kısmında bi’l-münasibe arz olunmuştur.

İşbu fasla hitâm vermezden evvel Şişli’de Hürriyet-i Ebediyye Tepesi’nde kâin Âbide-i Hürriyet hakkında malumat itâsı münasip görülmüştür. Abide-i Hürriyet 11 Nisan 325 tarihinde Hareket Ordusu’nun asi askerler ile musâdemesinde vefat eden efrâd ve zabitanın te’yîd-i nâmları için şühedânın medfenleri üstünde yapılmış kıymet-dâr bir eser-i âlîdir. 1327 senesi 10 Temmuz’unda itmâm edilmiştir. Mimarı Muzaffer Bey’dir. [s. 142]

İSTANBUL’DA MEVCÛD MÜZELER

Müze-i Hümayûn: Topkapı Sarayı’nda kâin olan işbu müessese yüz bini mütecâviz pek kıymet-dâr âsâr-ı atıkayı ve zengin meskûkât koleksiyonlarını ve on altı bin küsur cildlik bir kütüphaneyi ihtiva eylemektedir. Bunlardan 3.498’i âsâr-ı kadîme-i İslamiyye’ye, 955’i Mısırîlere, 6.522’si Asurîlere, 3.656’sı Finike, İbrani ve sâireye, 253’ü Kıbrısîlere, 224’ü Himyerîlere, 136’sı Tedmer’e, 347’si Hıtay ve sâireye, 12.676’sı Yunan, Roma, Bizans ve Latinlere aid âsâr-ı atıkadır. Meskûkâta gelince: 945 adedi meskûkât-ı İslamiyye, 1.544 adedi meskûkât-ı kadîme-i Şarkıyye, 834 adedi meskûkât-ı

Yunaniyye, 13.821 adedi Romalılar meskûkâtı, 7.365 adedi Bizans ve 9.979 adedi de Latin meskûkâtıdır.

Müzenin muhtevi olduğu mebânîden resmini dercettiğimiz Çinili Köşk 877 sene-i hicrîsinde bina edilmiştir. Murad-ı Sâlis 976'da burayı tamir ve tezyîn ettirmiştir. 1291'de müze burada tesis kılınmış ve mebânî-i mütebâkiyye ise bilahare inşa olunmuştur. Müze katalogları şâyân-ı tavsiye ve tedkîktir.

[Müze Cuma ve Pazar'dan mâadâ eyyâmında sabah on'dan akşam üç buçuğa kadar küşâdedir. Duhûliyesi 10 kuruştur]. [s. 143]

Müze-i Askerî: Topkapı Sarayı dâhilinde Bizans âsâr-ı kadîmesinden Saint İren Kilisesi binasında müessistir. Bu bina öteden beri silahların muhafazasına tahsis edilmiş iken Meşrutîyet'i müteâkib Muhtar Paşa'nın himmetiyle mükemmel bir Askerî Müzesi haline ifrâğ ve bilahare Yeniçeri Kıyafethanesi de buraya ilhâk edilmiştir. Saint İren Kilisesi dördüncü asr-ı milâdîde Büyük Konstantin tarafından bina edilmiş ise de bilahare muhterik olmasıyla İmparator Justinien tarafından 532 senesinde tekrar inşa olunmuştur. Sekizinci asr-ı milâdîde vukû'a gelen bir zelzelede harap olduğundan İmparator Üçüncü Leon tarafından inşa edilmiştir. Bina müstatil'üş-şekldir. Kubbenin etrafında kemerler mozaikle mestûrdur. Vaktiyle Haliç'i setreden zincirin bir kısım-ı mühimmi elyevm burada teşhîr kılınmaktadır. Müzede ayrıca bir kütüphane ve bir sinema dairesi vardır. Mehter-i Hakanî Bölüğü sinema günleri icra-yı terennümât etmektedir. Züvvâra mahsûs Sermed Muhtar Bey tarafından tertip edilen katalog şâyân-ı tavsiyedir. [Müze her gün, sinema Pazar ve Salı günleri küşâdedir. Müzenin duhûliyesi 10 kuruştur].

Evkâf-ı Hümâyûn Müzesi: Süleymaniye Cami tetimmâtından bir medrese dâhilindedir. Yirmi bine karîb âsâr-ı kadîme-i İslamiyye'yi muhtevidir. [s. 144]

Bahriye Müzesi: Kasımpaşa'da daire-i Bahriye civarında kâin olup kıymet-dâr âsâr-ı nefise ve tarihiyyeyi muhtevidir. Müze idaresince neşredilmiş olan mufassal katalog şâyân-ı tedkîktir.

Sıhhiye Müzesi: Divanyolu'nda kâin daire-i mahsûsadır. Her gün bilâ-ücret umuma küşâde olup ibret-âmiz muhteviyâtının ziyareti şâyân-ı tavsiyedir.

Ziraat Müzesi: Sultanahmed Meydanında eski Yeniçeri Kıyafethanesi binasındadır.

İSTANBUL'DA MEVCÛD KÜTÜPHANELER

Kütüphane-i Umûmî: Bayezid'de imarete muttasıl daire-i mahsûsadır. Maarif-i Umumiyye Vekâleti'ne merbut olup kırk bini mütecâviz kıymet-dâr ve nadide kitabı muhtevidir. Her gün sabah saat 10'dan akşam üç buçuğa kadar bilumum züvvâra küşadedir.

Yıldız Kütüphanesi: Yıldız Saray-ı Hümâyûnu karşısındadır. Yirmi yedi bine karîb kitabı vardır.

Millet Kütüphanesi: Fatih tramvayı mevkiinde Şeyhülislam-ı esbak Feyzullah Efendi tarafından inşa olup son senelerde Evkâf'ça mükemmelen tamir olunan Feyziye Medresesi dâhilindedir. Üstâd-ı fazâil-mend Ali Emiri Hazretleri tarafından millete ihdâ edilen ve yirmi bin cildi mütecâviz bulunan bu kıymet-dâr kütüphanenin müze ve mütalaa salonları her gün sabahtan akşama kadar umuma küşadedir. Bu medrese dâhilinde müşârün-ileyh Feyzullah Efendi tarafından vakfedilen kütüphaneye ait 2.791 ve kütüphanelerinin harabîsine mebnî buraya naklolunan Amca Hüseyin Paşa Kütüphanesi'ne aid 543 ve Üsküdar'da Selimiye Dergâhı'ndan nakledilen merhum Pertev Paşa Kütüphanesi'ne ait 711 ve Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi'ne ait 1026 ve Fevziye nâm-ı diğêr Mehmed Reşad Efendi Kütüphanesi'ne aid 2.132 ki cem'an sekiz bin seksen altı cild kütüb-i nefise daha mevcûd olup erbâb-ı mütalaanın emrine âmâde bulunmaktadır. Bunlar ve Emirî Efendi üstadımıza aid diğêr pek çok merfuât ve ferâmin ve berevât ve sâir âsâr-ı nefise ile beraber kütüphanenin mevcûdu takriben otuz bine bâliğ olmakta ve yerli ve ecnebi züvvârın nazar-ı takdir ve istihsânlarını câlib bulunmaktadır. [s. 145]

Evkaf Kütüphanesi: Vakıf kütüphanelerin mevcûdu 65 olup kütüb-i mevkûfenin mikdarı da 150.000'i mütecâvizdir. Ancak son zamanlarda bu kütüphanelerden kısm-ı küllîsi seddolunarak, kitapları Süleymaniye'de Kütüphane-i Umumi ittihaz edilmiş olan Kurşunlu Medrese'ye nakledilmiştir. Elyevm burada takriben otuz bin cild kitap vardır. Diğêr küşâde olan kütüphaneler ise âtiye dercedilmiştir:

Aksaray'da Valide Camii'nde Pertevniyal, Nuruosmaniye, Ayasofya (cami-i şerîf derûnunda), Koska'da Ragıp Paşa Kütüphanesi, Fatih'te cami ittisâlinde, Çarşamba'da Murad Molla ve Mehmed Ağa (ikisi bir yerde), Divanyolu'nda Sultan Mahmud Türbesi karşısında Köprülû Kütüphanesi, Bostan İskeleyi'nde Hasan Paşa Kütüphanesi, Üsküdar'da Atlamataşı'nda Selim Ağa Kütüphanesi, Şehzadebaşı'nda Vefa Sultanisi

kurbında Şehid Ali Paşa Kütüphanesi, Saraçhanebaşı'nda Damad İbrahim Paşa Kütüphanesi.

İSTANBUL'DAKİ ÇARŞILAR

İstanbul'da başlıca üç çarşı vardır: Çarşı-yı Kebîr, Mısır Çarşısı, Yemiş Çarşısı. Bunların en cesîmi ve meşhuru Çarşı-yı Kebîr'dir. Derûnunda iki binli mütecâviz dükkân ve etrafında müteaddid hanlar vardır. 1312 hareket-i arzında harap olduğundan Nafia Nazırı Mahmud Celaleddin Paşa'nın eser-i himmetiyle tecdîden inşa kılınmıştır. Mısır Çarşısı kadîm bir bina dâhilindedir. Mevcûd dükkânların bir kısmı möbileciler, bir kısmı da attar ve baharatçılar tarafından işgal edilmektedir. Yemiş Çarşısı'na gelince, bu çarşı muntazam bir bina dâhilinde olmayıp yalnız sokaklarının üstü kapatılmıştır.

İSTANBUL'DA KURULAN PAZAR VE PANAYIRLAR

İstanbul'un muhtelif semtlerinde haftanın her günü pazar küşâdı mu'tâddır. Eskiden çarşı ve dükkânların azlığı, kadınların bu gibi yerlere çıkmaması pazarların revâcını temin eylemiş idi. Bu pazarlardan bütün bir evin ihtiyacâtı tedarik olunabilir idi. Elyevm İstanbul'un her tarafında hatta mahallâtta bile muhtelif ticaretgâhlar açılmış ve kadınlarımız da serbest bulunmuş olması hasebiyle bu pazarların eski faaliyet ve itibarı kalmamıştır. İstanbul'da el-hâletü hâzihî kurulan pazarların günleriyle semtlerini ber-vech-i âtî yazıyoruz:

Cuma Günleri: Koca Mustafa Paşa'da (Sümbül Efendi civarında), Eyüp Sultan'da (İslambey'de), Üsküdar'da (Çarşı Caddesi'nde), Kasımpaşa'da (Debbağhane Meydanında). [s. 146]

Cumartesi Günleri: Hırka-i Şerîf'te, Beşiktaş'ta (Köyiçi'nde).

Pazar Günleri: Samatya'da (Sulumanastır'da), Beyoğlu'nda (Tatavla'da), Üsküdar'da (Selamsız'da), Balat'ta.

Pazartesi Günleri: Mısır Çarşısı civarında, Fatih'te Karagümrük'de, Makrı Köyü'nde.

Salı Günleri: Şehzadebaşı'nda (Vefa Caddesi'nde), Şehremini'nde (Saray Meydanında), Tophane'de.

Çarşamba Günleri: Binbirdirek'te, Fatih'te Çarşamba'da.

Perşembe Günleri: Galata'da (Perşembepazarı'nda), Küçük Mustafa Paşa'da, Cerrahpaşa'da.

İşbu pazarlardan mâ'adâ biri Üsküdar'da biri Fatih'te olmak üzere iki esb pazarı vardır. Üsküdar'daki pazar yalnız Cuma günlerine mahsûstur. Fatih'teki Pazar da Cuma ve Pazar'dan mâ'adâ eyyâmında ahz u itâ vukû' bulur. Çarşamba günleri bu pazarda hayvanat-ı sâire de fûruht olunmaktadır.

İstanbul panayırları taşrada kurulan ve bir mahiyet-i ticariyyeyi hâiz olan panayırlara mümâsil olmayıp Hıristiyanlarca bazı eyyâm-ı diniyyede sırf zevk ve sefâhat için açılmaktadır. Bu panayırlar ber-vech-i âtî eyyâmında küşâd olunur:

3 Mayıs	Balıkli
13 Mayıs	Hasköy
15 Mayıs	Tatavla
21 Mayıs	Yedikule
13 Haziran	Karaağaç
22 Haziran	Beyoğlu
7 Temmuz	Narlıkapı
28 Temmuz	Yenimahalle (Güvercin Panayırı)
30 Temmuz	Kuzguncuk ve Çengel Köyü Panayırı
15 Ağustos	Arnavutköy veya Üsküdar (üç gün)
3 Ağustos	Boyacıköy
9 Ağustos	Makriköy
19 Ağustos	Kandilli (güvercin panayırı)
25 Ağustos	Kadıköy ve Alemdağı (üç gün)
21 Eylül	Göksu (üç gün)
30 Eylül	Selami

İSTANBUL'DAKİ MÜESSESÂT VE MEBÂNÎNİN ENVÂİ

İstanbul şehri Bayezid, Fatih, Beyoğlu, Yeniköy, Anadoluhisarı, Üsküdar, Kadıköy, Makriköy ve Adalar'dan ibaret olmak üzere dokuz daire-i [s. 147] belediyyeye tefrik olunmuştur. Şehrin mesâha-i sathıyyesi 283.749.492 metre murabba'ı ve nüfusu da 1.129.655'dir. Şehremâneti'nce tanzim kılınan cetvele nazaran bâlâdaki devâir-i belediyye dâhilinde cem'an 115.000 raddesinde bina vardır ki envâi ber-vech-i âtidir:

Selâtin camii:	27	Eczahane:	389
Cevâmî'-i sâire:	249	Müze:	6
Mescid:	303	Hamam:	178
Tekke:	258	Mesâkin:	87.531
Türbe:	173	Otel:	172
Medrese:	171	Kışla ve karakol:	215
Rum kilisesi:	59	Matbaa:	231
Ermeni kilisesi:	37	Tiyatro ve sinema:	61
Ermeni Katolik kilisesi:	12	Dârüssınâa:	445
Sinagog:	38	Çeşme:	870
Mebânî-i resmiyye:	27	Kıraathane ve kahve:	4.300
Mebânî-i vakfiyye:	902	Lokanta:	896
Kütüphane:	97	Birahane ve meyhane:	3.000
Mektep:	453	Dükkân:	13.766
Musevi mektebi:	32	Kadîm hanlar:	496
Ermeni mektebi:	76	Han ve bekâr odaları:	885
Rum mektebi:	120	Salhâne:	7
Hastahane:	25	Ahır:	1.165

Ancak geçen sene *Nevsâl*'imizin 274. ve 275. sahifelerinde münderic "İstanbul'un Büyük Yangınları" unvanlı makalemizin tedkîkâtından müstebân olacağı üzere İstanbul devâir-i belediyyesi dâhilindeki emâkinin miktar-ı resmîsi son tahrir nazaran 150.133 adet olup sinîn-i ahîrede vukua gelen hariklerde yirmi bine karîb emâkin tu'me-i lehîb olduğuna göre Şehremâneti'nin aded-i mebânîsiyle mikdâr-ı mezkûr arasında 150.000 bina derecesinde büyük bir fark hâsıl olmaktadır. Maalesef emâkin-i mevcûdenin hâl-i hazırdaki miktar-ı hakikisine destres olmaya muvaffak olamadık. [s. 148]

İSTANBUL MAHALLÂTININ ESÂMÎSİ

İstanbul'da 569 mahalle mevcûd olup bunların tâbî' oldukları devâir-i belediyye ile semt-i meşhurlarını ve isimlerini ber-vech-i zîr kaydeyliyoruz:

Bayezid Daire-i Belediyesi Dâhilinde

Ayasofya: Ayasofya-yı Kebîr; Üskübî, Yerebatan

Sultanahmed: Molla Feneri, Hoca Rüstem, Kapıağası Mahmud Ağa, Nahlbend, Derûn-ı İmaret, Kabasakal, Güngörmez, Üçler, Helvacıbaşı İskender Ağa, Firuz Ağa

Ahırkapı: İshak Paşa, Akbıyık, Seyyid Hasan

Küçük Ayasofya: Ayasofya-yı Sağır

Kadırga: Kâtip Sinan, Bostan Ali, Şehsuvar Bey

Peykhane: Dizdariye, Kapıağası Sinan Ağa, Uzun Şücâaddin, Tahtaminare

Fazlı Paşa: Hoca Ferhad

Çemberlitaş: Gazi Atik Ali Paşa, Molla Fenari, Hasan Ağa, Mimar Hayreddin, Kılıççı Hasan Ağa

Çarşı: Çarşı-yı Kebîr

Gedikpaşa: Esir Kemal, Emin Sinan, Divân-ı Âlî

Tavşantaşı: Kâtip Sinan, Muhsine Hatun

Bayezid: Sultan Bayezid-i Veli, Soğanağa, Sekbanbaşı Yakup Ağa, Emin Bey

Bâlipaşa: Çadircı Ahmed Paşa

Kumkapı: Kürkçübaşı Süleyman Ağa, Tavaş Süleyman Ağa, Kazganî Sadi, Saraç İshak, Nişancı Ahmed Paşa Atik, Lala Hüseyin Paşa

Langa: Bostancıbaşı Abdullah Ağa, Cafer Ağa, Dölbendçi Hüsameddin, Kâtip Kasım, İnebey

Musallâ: Behram Çavuş

Kızılmaslak: Selim Bey

Horhor: Oruç Gazi, Kızılminare, Baba Hasan İlmî

Ağa Yokuşu: Kuyumcu Bahşâyiş, Yakup Ağa

Laleli: Mesih Paşa, Kızıltaş

Koska: Çoban Çavuş, Mimar Kemaleddin, Şeyh Ferhad

Çukurçeşme: Kemal Paşa, Camcı Ali

Şehzadebaşı: Kalenderhane, Emin Nureddin, Revani Çelebi, Fevziye, Balaban Ağa, Hoşkadem, Muhtesip Karagöz

Saraçhane: Firuz Ağa, Mimar Ayas, Haydarhane

Kırkçeşme: Hoca Türk, Sekbanbaşı İbrahim Ağa

Vefa: Darülhadis, Molla Hüsrev [s. 149]

Süleymaniye: Süleymaniye, Kâtip Şemseddin, Sarı Bayezid, Hoca Gıyasüddin, Suhte Hatip Muhyiddin, Dakik Şücâaddin, Şemseddin Molla Gürani

Uzunçarşı: Samanviran-ı Evvel, Samanviran-ı Sâni, İbrahim Paşa-yı Atik, Yavaşca Şahin Mehmed Paşa, Bezzaz-ı Cedîd, Mercan Ağa

Unkapanı: Yavuz Sinan, Hoca Halil Attar, Hacı Kadın

Destgâhcılar: Ferhad Ağa, Hüsam Bin Balkapanı, Rüstem Paşa

Yemiş İskelesi: Ahi Çelebi, Hacı Mustafa Ağa

Devoğlu Yokuşu: Demirtaş Kepenkçi Sinan

Hatap Kapısı: Hoca Hamza, Sarı Timur, Hoca Hayreddin

Bahçekapı: Şeyh Mehmed Geylani

Alacahamam: Çelebioğlu Alâeddin

Tarakçılar: Sururi Dâye Hatun

Mahmud Paşa: Dâye Hatun, Hoca Kasım Günani, Mahmud Paşa Veli, Hacı Küçük Ahmed Çelebi, Servi

Acımusluk: Sahaf Süleyman Ağa

Demirkapı: Dâye Hatun, Elvan, Emir

Hocapaşa: Hocapaşa, Hubiyar, Kareki Hüseyin Çelebi

Kapalı Fırın: Cezerî Kasım Paşa

Bâbîâli: Lala Hayreddin, Nallımescid

Fatih Daire-i Belediyyesi Dâhilinde

Aksaray: Kovacı Dede, Baklalı Kemaleddin, Gurebâ Hüseyin Ağa, Kâtip Muslihiddin, Murad Paşa, Kazgani Sadi, Sufular

Azapkapı: Elvanzâde, Papazzâde Mustafa, Haraççı Kara Mehmed, İbn-i Midas

Haydar: Çapakçı Alaaddin, Hacı Ferhad

Çırçır: Haydar, Hacı Hasan, Haraççı Muhyiddin

Zeyrek: Kasap Demirhan, Molla Zeyrek, Şah Huban

Cibali: Muhyiddin Kocevi, Üskübî, Seferikoz, Gül Camii, Molla Hüsrev, Kara Hüseyin

Destgâhçılar: Hoca Ferhad

Müftü Hamamı: Kâtip Hüsrev

Kadıçeşme: Sinan Ağa, Müftü Ali, Altı Poğaca, Yarhisar Mustafa, İmaret-i Atik

Otlukçu Yokuşu: Şeyh Mahmud-ı Resmi

Küçük Mustafa Paşa: Âşık Paşa

Sultan Selim: Çerâğî Hamza, Debbağ Yunus, Hatip Muslihiddin, Mismar Şücâaddin, Cafer Subaşı

Saraçhane: Dülgerzâde, Hoca Şemseddin

Fatih: Hoca Hayreddin, Pirinçci Sinan, Kirmastı

Zincirlikuyu: Kumrulu Mescid, Efdalzâde, Atik Ali Paşa

Yenibahçe: Tuti Abdüllatif, Mimar Sinan, Harem Çavuş, Suhte Sinan, Müneccim Sadi, Kâtip Muslihiddin, Defterdar Ahmed Çelebi, Ördek Kasap, Molla Ali Fenari, Keçeci Pîrî, Akseki, Akşemşeddin, Hoca Hayreddin, Karabaş, Kapudan Sinan

Atpazarı: Mağnisalı Mehmed Paşa

Çarşamba Pazarı: Koğacı Dede, Beyceğiz, Cebecibaşı, Tevkîi Cafer

Fethiye: Kâtip Muslihiddin

Karaman: Hoca Hayreddin

Salmatomruk: Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Kefevi

Edirnekapısı: Parakende Kasım Ağa, Ka'riye-i Atik Ali Paşa, Çakır Ağa, Hacı Muhyiddin, Neslişah Sultan, Hatice Sultan

Balat: Hoca Kasım Günani, Hızır Çavuş, Hacı İsa, Hoca Ali

Ayvansaray: Korucu Mehmed Çelebi, Atik Mustafa Paşa, Tavaklı İbrahim Dede, Hacı Ali

Kesmekaya: Hamamî Muhyiddin

Kızıtaşı: İskender Paşa, Mustafa Bey, Sarıgüzel, Sarı Nasuh, Çıkrıkçı Kemaleddin, Hasan Halife, Kasap İvaz, Öksüzce Hatip

Hüsrev Paşa: Kazasker Mehmed Efendi

Karagümrük: Atik Ali Paşa, Derviş Ali, Debbağzâde, Muhtesip İskender

Eğrikapı: Avcı Bey, Topçu Baş Hacı İlyas, Molla Âşık

Fener: Abdi Subaşı, Tahtaminare

Cumartesi Pazarı: Molla Huban, Hoca Üveysi

Taşkasap: Selçuk Hanım, Şir Merd Çavuş

Şehremini: Arpaemini, Kürkçübaşı Şemseddin, Cafer Ağa, Simkeş, Deniz Abdal, Sıraç Doğan, Ereğli

Avretpazarı: Ahmed Kethüda, Canbaziye, Kürkçübaşı, Hubiyar

Haseki: Keçi Hatun, Nevbahar, Başçı Hacı Mahmud

Cerrahpaşa: Hacı Bayram Haftanî

Davudpaşa: Bayezid-i Cedîd, Kasap İlyas, Macuncu Kasım, Davud Paşa

Samatya: Sancaktar Hayreddin, Abdi Çelebi, Hacı Hüseyin, Hacı Kadın, Mirahor İlyas, Mirmiran Hasan Paşa

Koca Mustafa Paşa: Koca Mustafa Paşa, Canbaziye, Arabacı Bayezid, Hacı Hamza, Ali Fakih, Hacı Hüsrev

Yedikule: Kürkçübaşı Hasan Ağa, İlyas Çelebi, Bucakbağ, Hacı Vahidüddin, Hacı Piri, Çeraği Hüseyin, Emine Hatun, Fatih

Molla Gürani: Molla Gürani, Nuri Dede, Seyyid Bey, Seyyid Ömer, Sarı Musa, Hacı Timur

Macuncu: Seyyid Halife, Toptaşı, Sarı Nasuh, Uzun Yusuf, Kavruk Mahmud, Cafer Ağa [s. 151]

Altımermer: Kâtip Muslihiddin, Mevlevihane Kapısı, Tarsus, Mimar Acem, Melek Hatun, Kâtip Murad, Hacı Evliya, Merkez Efendi, Aydın Kethüda, İbrahim Çavuş, Mustafa Çavuş

Topkapı: Çivizâde, İskender Ağa, Fatma Sultan, Bayezid Ağa, İlyaszâde, Takkeci

Silivri Kapı: Veled Karabaş, Hancı Karagöz

Eyüp: Abdülvedüd, Defterdar Mehmed Efendi, Cezerî Kasım Paşa, Salâhi Mehmed Bey, Kızıl Mescid, Cami-i Kebîr, İslam Bey, Kasım Çavuş, Süleyman Subaşı, Defterdar Kara Süleyman Çelebi, Davud Ağa, Nişancı, Atık Mustafa Paşa, Baba Haydar, Evlice Baba, Şah Sultan, Zeynep Hatun, Sofular, Dökmeciler, Mehmed Bey, Takkeci, Zal Mehmed Paşa, Servi, Aşçıbaşı, Ali Paşa-yı Cedîd, Dere, Küçükköy, Ramis, Emir Buhari, Topçular, Cuma (Ramis Karyesi), Ali Bey Karyesi.

Eğrikapı: Cebecibaşı, Hacı Hüsrev, Otacılarbaşı, Fethi Çelebi

Beyoğlu Daire-i Belediyesi Dâhilinde

Galata: Şehsuvar, Yeni Cami, Sultan Bayezid, Bereketzâde, Kemankeş Kara Mustafa, Cami-i Kebîr (Arap Camii), Şehid Mehmed Paşa, Tophane, Mollazâde, Tomtom, Hacı Mimi, Sehil Bey, Kılıç Ali Paşa, Hacı Receb, Selime Hatun, Perizâd Hatun, Yahya Çelebi, Pürtelaş Hasan Efendi, Kazgancibaşı, Firuz Ağa, Cihangir, Hacı Muhyiddin, Çeşmi Hasan Efendi, Sefer Kethüda, Ketâni Emir Başı, Defterdar Ebü'l-Fazl, Mehmed Efendi, Sakabaşı, Etmekçibaşı, Hoca Ali, Ayas Paşa, Sirkeci Mescidi, İlyas Çelebi, Çavuşbaşı, Karabaş Mustafa Ağa, Emekyemez, Yolcuzâde, Alacamescid, Hacı A'mâ, Okçu Musa

Fındıklı: Molla Çelebi

Kabataş: Hacı Fatma Hatun (Gümüşsuyu), Süleymaniye, Ömer Avni Efendi

Kulekapısı: Şahkulu, Asmalımescid

Beyoğlu: Kâtip Mustafa Çelebi, Kuloğlu, Ağa Cami (Hasan Ağa), Sarı Lutfi, Kamer Hatun, Feriköy, Tatavla, Yenişehir, Pangaltı, Muradiye, Mecidiye

Kasımpaşa: Cami-i Kebîr, Hacı Ahmed, Yahya Kethüda, Servi Mehmed Efendi, Emin Cami, Tozkoparan, Çatmamescid, Übhem Ahmed Efendi, Hacı Ferhad, Tahtakadı, Bedreddin, Cezayirli Gazi Hasan Paşa, Şaban Kapudan, Sirkeci Muslihiddin, Nalıncı Hacı Hüseyin, Sahaf Muslihiddin, Küçük Piyale, Büyük Piyale, Sahaf Muhyiddin, Hacı Hüsrev, Kurtçelebi, Yeldeğirmeni, Seferikoz, Seyyid Ali Çelebi, Kara Mehmed Efendi, Yeniçeşme, Kulaksız Ahmed Kapudan [s. 152]

Hasköy: Pirî Mehmed Paşa, Turşucu, Sütölce, Keçeçi Pirî, Hacı Şaban, Kiremitçi Ahmed Çelebi, Abdüsselâm

Nişantaşı: Teşvikiye, Meşrutiyet

Beşiktaş: Süleymaniye, Sinan Paşa-yı Atık, Cihannümâ, Serencebey, Köyiçi (Yeni Mahalle), Vişnezâde, Rum Ali, Abbas Ağa, Ekmekçibaşî Ali Ağa, Şenlik Dede, Maçka, Kılıç Ali Paşa, Kapudan İbrahim Ağa

Ortaköy: Ortaköy

Yeniköy Daire-i Belediyyesi Dâhilinde

Ortaköy: Kuruçeşme

Kuruçeşme: Arnavut köyü

Arnavutköy: Bebek

Rumelihisarı: Hacı Kemaleddin, Ali Torlak, Molla Ali Fenari, Ali Pertev, Arpaemini, Kalederûnu, Paşmakçı Şücâaddin, Boyacı Karyesi

Boyacıköy: Mirgun

Mirgun: Maslak, Baltalimanı (Reşid Paşa)

İstinye: Mahmud Çavuş, Neslişah Sultan, Kürkçübaşî, Ayasağa Karyesi

Yeniköy: Osman Reis, Molla Çelebi, Aya Nikola, Panaiye, Tarabya

Tarabya: Kireçburnu

Kireçburnu: Kefeliköy

Büyükdere: Büyükdere, Sarıyer

Sarıyer: Yeni Mahalle

Yeni Mahalle: Rumeli Kavağı

Rumeli Kavağı: Garipçe

Anadoluhisarı Daire-i Belediye Dâhilinde

Anadolu Kavağı: Poyraz, Mirşah Mehmed Efendi (Anadolu Kavağı)

Beykoz: Beykoz, Yalıköy, İncirköy, Paşa Bahçesi (Reşadiye), Dereşeki, Akbaba

Kanlıca: Çubuklu, Kanlıca

Göksu: Anadoluhisarı, Yeni Mahalle

Kandilli: Kandilli

Vaniköy: Vaniköy

Çengelköy: Çengelköy, Yeni Mahalle

Beylerbeyi: Beylerbeyi, İstavroz (Abdullah Efendi), Burhaniye

Üsküdar: Kuzguncuk, İcadiye

Büyük Çamlıca: Hacı Hüsna Hatun, Süleyman Ağa, Tembel Hacı Mehmed, Evliya Hoca, Bulgurlu Mescid, Davud Paşa, Bulgurlu, Kısıklı

Tophanelioğlu: Altunizade, İsmail Efendi, Arabacı Hacı Mehmed

İcadiye: Toygar Hamza, Durbalı, Solak Sinan, Selami Ali Efendi

Kızlarağası: Yeni Mahalle, Hüsniye Hatun, Kefce Dede, Hayreddin Çavuş

İnâdiye: Debbağlar, Tavaş Hasan Ağa

Doğancılar: Mirahor, Sinan Paşa, Çakırcı Hasan Paşa

Üsküdar: Valide-i Atik, Murad Reis, Pazarbaşı, Arakiyeci Hacı Cafer, Kazasker Ahmed Efendi, Dağ Hamamı, Ümraniye, Hacı Ahmed Çelebi [s. 153]

Şemsi Paşa: Rumî Mehmed Paşa, Gülfem Hatun, Hamza Fakih, Gerede

Salacak: Salacak, Ayazma

Selimiye: Aşçıbaşı, İhsaniye, Selimiye

Kadıköy Daire-i Belediye Dâhilinde

Kadıköy: İbrahim Ağa Zaviyesi, Osman Ağa, Cafer Ağa

Kızıltoprak: Tuğlacıbaşı, Sahra-yı Cedîd, Zühdü Paşa

Kurbağalı Dere: Hasan Paşa

Göztepe ve Civarı: Merdivenköy, İçerenköy, Mehmed Efendi, Kozyatağı

Adalar Daire-i Belediyesi Dâhilinde

Büyük Ada: Cami, Karanfil, Meşrutiyet, Maden, Nizam, Yalı

Heybeli Ada: Bahriye, Dağ, Yalı

Kınalı Ada: Kınalı Ada

Burgaz: Burgaz

Makrıköy Daire-i Belediye Dâhilinde

Makrıköy: Cevizlik, Zeytunluk, Sakızağacı, Kartaltepe, Yeni Mahalle

Ayastefanos: Şevketiye, Ümraniye, Köyiçi

Hülasa

Bayezid	124 mahalle
Fatih	218 mahalle
Beyoğlu	104 mahalle
Yeniköy	31 mahalle
Anadoluhisarı	22 mahalle
Üsküdar	40 mahalle
Kadıköy	11 mahalle
Adalar	11 mahalle
Makrıköy	8 mahalle
YEKÛN	569 mahalle

İSTANBUL SULARI

Malumât-ı tarihiye kısmında arz ettiğimiz üzere İstanbul'da su tesisatı pek kadîmdir. Roma İmparatoru Hadrianus on sekiz asır evvel Kâğıthane ve Ali Bey derelerinin (Sidriyas ve Berberizos) sularını şehre getirmeye teşebbüs eylemiştir. Bizans imparatorlarının şehir ihtiyacını Istranca cihetlerinden lağımlar içerisinde getirdikleri su ile temin eyledikleri de mervî ise de el-ân mevcûd ve müsta'mel tesisata nazaran Ali Bey deresi menbalarından istifade edilmiş olduğu anlaşılıyor. Bizanslılar evvelce de [s. 154] zikrolunduğu üzere cesîm sarnıçlar ve havuzlar yapmak suretiyle İstanbul'un su ihtiyacını temin eylemişlerdir. Üçüncü asırda İstanbul'un suları Cebeci köyünden gelir idi; ancak âdem-i kifâyesi hasebiyle İmparator Justinianus Kâğıthane'nin Burgaz civarındaki

ayaklarından su ilave eyledi. Daha sonraları bu da ihtiyaca kâfi gelmediğinden İmparator Andronikos Burgaz kurbındaki Paşa deresinin suyunu getirmiştir.

Şimdiki Kırkçeşme suyollarının ismini teşkil eden bu sular ızgaralar ile toplanılarak dehlizler içerisinde ve kemerler üzerinde şehre getirilirdi. Fethi müteâkib şehrin su tesisatına fevkalâde ehemmiyet verilmiştir. Ânîf'ül-beyan Kırkçeşme suyolları tecdîd ve imar edildiği gibi Belgrad köyünde müteaddid bendler inşa kılınmış ve başkaca Bahçeköyü'nde yeniden yaptırılan bendlerin suları taksim mecralarıyla şehrin sudan mahrum olan mahallerine îsâl edildiği gibi Halkalı denilen menba suları da İstanbul ve Beyoğlu cihetlerinde on yediye bâliğ olmuştur. Boğaziçi ve Kadıköy havalisinde ise lâ-yü'add su mecraları yapılmıştır

Kırkçeşme sularının tevsi'âtı Kanuni Sultan Süleyman zamanında başlar. Bizans devrinden kalan kemerler Mimar Sinan tarafından tamir ve tecdîd olunmuştur.

Elyevm mevcûd bendlerin en eskisi Sultan Osman-ı Sâni zamanında yapılmış olan Belgrad köyünün şimâlindeki Topuzdere bendidir. Bu bendin irtifâ'ı 9 arşındır. Hacm-i isti'âbîsi 62.612 metre mik'abıdır. Sultan Ahmed-i Sâlis zamanında mevcûd bendlere beş tane daha ilave kılınmıştır ki Bend-i Kebîr bunlardan biridir. Bend-i Kebîr'in irtifâ'ı 12 arşındır. Hacm-i isti'âbîsi 1.255.000 metre mik'abıdır.

Sultan Mahmud-ı Evvel zamanında Topuzlu Bend¹⁰⁰ ve Valide Bend,¹⁰¹ Sultan Mustafa-yı Sâlis zamanında Ayvad Bendi¹⁰² yapılmış, Sultan Mahmud-ı Sâni zamanında bu sular ile meşgul olmak üzere bir Su Nezareti ihdâs edildiği gibi (1252) Bend-i Kebîr kurbında da Kirazlı Bend nâmiyle yeni bir bend tesis kılınmıştır. Bu bendin irtifâ'ı 15 arşın, hacm-i isti'âbîsi 150.000 metre mik'abıdır.

1254 senesinde Belgrad köyündeki bendlere Kirazlı Bend ve Bahçeköy civarındaki Taksim bendlerine de Bend-i Cedîd ilave olunmuştur. İşbu bendin irtifâ'ı [s. 155] 33 arşın, hacmi 243,000 metredir. Sultan Mahmud devrinden sonra sular layık olduğu ehemmiyet atfolunmadığı cihetle tesisat harabe yüz tutmuş idi. Abdülhamid-i Sâni cûlûsunu müteâkib bend sularının tezyîdi çarelerine tevessül etmiş ise de 'azîm miktara bâliğ olan masârif tamiriyye te'min edilemediğinden ancak Kâğıthane deresinin suları baharla terfi' olunarak Taksim sularına ilave edilmiştir. İkinci asr-ı milâdîde Roma

¹⁰⁰ Sultan Mahmud Bendi dahi denir. Etrafı 18 arşın, hacmi 166.700 metre mik'abıdır.

¹⁰¹ Sultan Mahmud'un validesi nâmına izâfe edilmiştir. Etrafı 13 arşın, hacmi isti'âbîsi 220.000 metre mik'abıdır.

¹⁰² Vahidüddin nâm-ı diğer Ayvaddere üzerinde 1180'de inşa edilmiş ve bend-i atik de bu sene içinde tamir olunmuştur. Bendin etrafı 1 arşın, hacm-i isti'âbîsi 157.000 metre mik'abıdır.

İmparatoru Hadrianus'un bu yoldaki tasavvuruna on sekiz asır sonra -bittabi buhar kuvvetiyle- Abdülhamid-i Sâni muvaffak olmuş oluyor!

İzahat-ı vâkiadan anlaşılacağı üzere İstanbul suları iki nev'e ayrılıyor:

1. Bend Suları -ki Belgrad ormanı içerisinde Belgrad ve Bahçeköy civarındaki bendlerde toplanan yağmur ve teraşsuhât sularıdır- Kırkçeşme ve Taksim yolları vasıtasıyla şehre getirilerek Kırkçeşme ve İstanbul cihetine ve Taksim Beyoğlu cihetiyle Boğaziçi'nin Rumeli sahiline tevzi olunuyor.

2. Halkalı Suları -ki bunlar şehir civarında bulunan menbalardan veyahud onlara ilave açılan kuyulardan- ayrı ayrı mecralar içerisinde şehre getirilerek muhtelif mahallere taksim ediliyorlar. Bunların on altısı İstanbul ve biri Beyoğlu cihetindedir. Halkalı menba suları şunlardır: 1. Fatih ve Sultan Selim, 2. Bayezid, 3. Süleymaniye, 4. Sultanahmed, 5. Beylik, 6. Sarayçeşme, 7. Nuruosmaniye, 8. Laleli ve Mahmud Paşa, 9. Turunçlu, 10. Zincirli, 11. Köprülü, 12. Cerrahpaşa, 13. Ebussuud, 14. Hekimoğlu Ali Paşa, 15. Koca Mustafa Paşa, 16. Kasım Ağa, 17. Galata Sarayı su yolları.

Üsküdar ve Boğaziçi'nin Anadolu cihetindeki sulara gelince bunlar da ber-vech-i âtîdir: Damad İbrahim Paşa, Atik Valide, Çinili Valide, Selimiye, Ayazma, Hüdai, Mihrişah Valide Sultan veya İhsaniye, Cevri Usta, Tophanelioğlu İsmail Paşa, Refi' Efendi, Kemankeş, Aslan Ağa ve Bâki Efendi, Özbekler Dergâhı, Haydarpaşa Hastahanesi, Kalo Ağa, Rikabdâr Ahmed Ağa, Mehmed Ağa, Yoğurtçu, Rıza Paşa, Mısırlıoğlu, Gazhane çeşmeleri sularıyla lâ-yü'add diğer çeşme su yolları.

İstanbul suları hakkında fazla malumat arzu eden kârî'lerimize muhterem Doktor Galip Ata Beyefendi *Sıhhiye Mecmuası*'nın 16 numaralı ve Mayıs, Haziran 328 tarihli nüshasında münderiç "İstanbul Evkâf Suları" surnâmeli kıymetdâr makalelerinin mütalaasını tavsiye ederiz.

İstanbul'daki çeşmelerin miktarı 1.080 raddesinde olup elyevm 380 kadarı harap ve mesdûd bulunmaktadır. Elyevm şehrin başlıca su ihtiyacâtı âtîde arz [s. 156] olunduğu üzere Kâğıthane suyuyla İstanbul ve Üsküdar su kumpanyaları tarafından temin edilegelmektedir.

Kâğıthane Suyu: Abdülhamid-i Sâni tarafından 1316 ve 1317 senelerine kırk beş bin lira sarfiyla tesis edilen Kağıthane menba suları şehrin kısmen aylık su ihtiyacını temin eylemekte ve 129 çeşmeye cârî olmaktadır. Borularının tûlü 23.055 metredir. 24 saatlik sarfiyatı 11.000 metre mikâbı olup mevcûd su 76.000 metre mikabı kadardır.

Terkos Gölü Suyu: İstanbul'un başlıca su ihtiyacını temin eden Dersaâdet Su Şirketi 1297 senesinde 75 sene müddetli ve 880.000 lira sermaye ile teessüs etmiştir. Terkos Gölü kurbındaki bendin mesahası 20 milyon metre murabbai ve mevcûd suyun miktarı 200 milyon metre mikabıdır. Yirmi dört saatlik su sarfiyatı 20.300 metre mikabı ve borularının tûlü 314.146 metredir. Abonesi 12.000'i mütecâvizdir.

Üsküdar-Kadıköy Suyu: 65 sene müddetle ve 75.000 lira sermaye ile 1308 senesinde teşekkül eden bu şirket tesisatının âdem-i kifâyesi hasebiyle beş bin raddesinde olan abonelerini asla memnun edememektedir. Göksu'daki bendlerinin mesahası 140.000 metre murabbai ve mevcûd suyunun miktarı 1.726.600 metre mikabıdır. Yirmi dört saatlik su sarfiyatı 4.400 metre mikabı ve borularının tûlü 164.286 metredir.

İstanbul'un Başlıca Menba Suları Ber-vech-i Zîrdir

Kara Kulak	Beykoz civarında
Simkeş	
Göztepe	Çubuklu civarında
Taşdelen	Âlemdağı'nda
Kayışdağı	Kartal civarında
Maltepe	Maltepe'de
Büyük Çamlıca	Üsküdar civarında
Küçük Çamlıca	
Bulgurlu	
Libade	
Çoban Çeşmesi	Makriköy civarında
Keçe Suyu	Eyüp civarında

İSTANBUL RASADHANESİ VE İSTİNTACÂTI

Rasadhane-i Âmire 1184 tarihinde Beyoğlu'nda tesis edilmiştir. Meşrutiyet'i müteâkib Maçka Kışlası'na naklolunmuş ve 31 Mart hadisesinden âlât ve edevât ve kuyûdât-ı resmîyesi kâmilten dûcâr-ı tahrip olarak 41 senelik tarassudâtтан elde matbu bir cetveldен başka bir şey kalmamıştır. Elyevm Rasathane Boğaziçi'nde Çengelköyü

üstünde İcadiye denilen mevkide kâin olup 1327 senesinde yeniden tesis kılınmıştır. Teşkilat ve alât itibarıyla tedkîk merkezi halinde değilse de birinci sınıf alâim'ül-ceviyye rasathanesi mahiyetindedir. Maahâzâ yine birçok alât-ı rasadiyyeden mahrumdur.

1291 tarihinde vilayet ve liva merkezlerinden 16 yerdeki telgrafhanelerde bazı âlât ve edevât gönderilerek buralardan muntazaman Rasadhane'ye malumat itâsı tamim kılınmış iken maalesef teşebbüs-i vâki' muntec-i muvaffakiyyet olamadığı gibi Harb-i Umûmî'de de bu yolda vuku bulan teşebbüsâtan bir semere elde edilememiştir.

Rasadhane'nin İcadiye'deki mevkiinin arzı 10, 03, 41 tûlû (Paris'ten şarkı) 1,4648 mikyasü't-tazyikin râkımı 117 mikyasü'l-harârenin râkımı 116 ve mikyasü'l-matarın râkımı 116'dır.

Rasadhane-i Âmire'nin münteşir istatistiklerine ibtinâen İstanbul'un ahvâl-i havâiyyesine dair âtîdeki malumatı arz ediyoruz:

Mikyasü't-tazyik	762,1
Mikyasü'l-harâre	14,3
Mikyasü'l-matar	818,1
Mikyasü'r-rutûbe	70
Yağışlı günler adedi	83
Rurubetli günler adedi	75
Karlı günler adedi	14
Şimal rüzgârlarının aded-i eyyâmı	243
Lodos rüzgârlarının aded-i eyyâmı	122

İstanbul'un arzı (Ayasofya Cami-i Şerîfi kubbesinden itibaren): Şimâli 41 5 16

İstanbul'un derece-i tûlû (Paris'in nısfu'n-nehârından itibaren): Garbî 26 38 50

İstanbul'un derece-i tûlû (Greenwich Rasathanesi'nden itibaren): Garbî 28 58 59

İstanbul'un tefâvüt-i tûlâ saati (Paris'in nısfu'n-nehârından itibaren): Garbî 1 46 35

İstanbul'un tefâvüt-i tûlâ saati (Greenwich Rasathanesi'nden itibaren): Garbî 1 55 57

Arzen bir derecenin kıymeti: 111042

Tûlen bir derecenin kıymeti: 83690

İstanbul'un Köprü'den Boğaziçi ve Adalar Civarındaki İskeleler ile Marmara ve Bahr-i Sefid ve Bahr-i Siyah'taki Limanlarımıza Bu'd Mesafeleri Ber-vech-i âtîdir

Boğaziçi			
Anadolu Sahili		Rumeli	
	Mil		Mil
Üsküdar	2	Beşiktaş	2,35
Kuzguncuk	6,85	Ortaköy	3,2
Beylerbeyi	3,7	Kuruçeşme	4,1
Çengelköy	4,6	Arnavutköy	4,6
Vaniköy	5,16	Bebek	5,5
Kandilli	5,5	Rumelihisarı	6,2
Anadoluhisarı	6,3	Boyacıköy	7
Kanlıca	7,6	Mirgun	7,2
Çubuklu	7,5	İstinye	7,8
Anadolu Kavağı	12,70	Yeniköy	7,45
Anadolu Feneri	12,95	Tarabya	9,65
Harem	1,6	Büyükdere	11,10
Salacak	1,9	Mesarburnu	11,70
Haydarpaşa	2,6	Yeni Mahalle	12,5
Kadıköy	2,85	Rumeli Kavağı	13,6
Paşabahçe	9	Büyük Liman	14,85
Beykoz	9,45	Rumeli Feneri	17,1

Adalar ve İzmit Körfezi			
	Mil		Mil
Katırlı	22	Moda	4,10
Yalova	24	Kalamış	4,35
Karamürsel	42	Cadde Bostanı	7,1
Gonca	48	Maltepe	11,1
Değirmendere	50	Kartal	13,6
İzmit	55	Pendik	15,6
Derince	49	Kınalı Ada	7,9
Hereke	36	Burgaz	9,6
Darıca	25	Heybeli	10,6
Tuzla	20	Büyük Ada	11,1

Karadeniz Sevâhili			
Ünye	413	İrva	18
Fatsa	425	Şile	28
Ordu	440	Akçaşehir	108
Giresun	462	Erikli	119
Tirebolu	477	Kozlu	134
Görele	493	Zonguldak	136
Büyük Liman	498	Kilyos	151
Trabzon	514	Amasra	164

Sürmene	518	Cide	189
Of	523	İnebolu	230
Rize	542	Ayandevat	251
Pavri	553	Sinop	305
Arhavi	558	Çarşamba	376
Hopa	573	Samsun	374
Batum	578	Terme	396

Bahr-i Sefid			
Ayvalık	210	Antalya	575
Edremit	227	Alaiye	605
Urla	262	Anamur	654
İzmir	280	Silifke	712
Bodrum	375	Mersin	747
Marmaris	438	İskenderun	806
Megri	463		

İstanbul'un Vesâit-i Nakliyesi

İstanbul ve civarında münâkalât, dâhil-i şehirdeki araba ve otomobillerden vesâit-i âdiyye-i sâireden sonra Şark ve Anadolu Demiryollarıyla Seyr-i Sefâin ve Şirket-i Hayriye ve Haliç Vapurları, Tünel ve Tramvaylar ile mümkün mertebe temin edilmektedir. İşbu vesâit-i nakliye müesseseleri hakkında mücmelen bazı malumat itâ ediyoruz:

Şark Demiryolları: 1287 tarihinde teessüs etmiş olan bu kumpanya Dersaadet ve civarı hattına ihtiyacâta kâfi derecede sefer yapmaktadır. Banliyoz hattının tûlü 17.70 kilometre olup mevâkiinin esâmisi sırasıyla Sirkeci, Kumkapı, Yenikapı, Samatya, Yedikule, Kazlıçeşme, Zeytinburnu, Makriköy, Ayastefanos, Florya ve Küçükçekmece'dir. Bu hatta senevî 6 milyon raddesinde yolcu gidip gelmektedir.

Anadolu Şimendiferleri: 1304 tarihinde teşekkül eden bu kumpanyanın banliyoz hattı 24.51 kilometre imtidâdındadır. İstasyonları sırasıyla Haydarpaşa, Kızıltoprak, Feneryolu, Göztepe, Erenköy, Suadiye, Bostancı, Maltepe, Kartal, Pendik'tir. Bu hatta trenler ihtiyac-ı ahali nisbetinde tahrik edilememektedir. Bir senelik yolcu nakliyatı 2.600.000 raddesindedir.

Seyr-i Sefâin İdaresi: Müdafaa-i milliye vekâletine mülhak olan Seyr-i Sefâin idaresince sevâhil-i karîbe hutûtuna -Ayastefanos hattı müstesna olmak üzere- muntazam seferler yapılmaktadır. Haydarpaşa ve Kadıköy hattı seferleri sıktır ve Haydarpaşa

iskelesine uğrayan vapurlar Anadolu şimendiferleriyle telâkî eyler. Anadolu hattına sabah ve akşamları pek seyrek olarak sefer yapılıyor; iskeleleri şunlardır: Moda, Kalamış, Caddebostan, Bostancı, Maltepe, Kartal, Pendik'tir. Adalar hattı oldukça muntazamdır. İşbu hatlara işleyen vapurların miktarı on altı adettir.

Şirket-i Hayriye: 1267 senesinde 99 sene müddetle ve iki yüz bin lira sermaye ile teşekkül etmiş bir müessese-i milliyyedir. Ahîren sermayesi bir misli tezyîd edilmiştir. Mevcûd vapurlarının büyük bir kısmı harb-i ahîrde zâyi' olmuştur. Elyevm 25 adet vapuru vardır. Bir sene zarfında nakleylediği yolcuların miktarı on beş milyonu mütecâviz olup intizam-ı muamelatı ve vapurlarının seyr ve seferleri şâyân-i şükran bir derecededir. [s. 160]

Haliç Vapurları: 1325 senesinde devren ve yüz bin lira sermaye ile teşekkül etmiş bir şirket tarafından işletilmektedir. Mevcûd vapurların bir kısmı Harb-i Umûmî'de zâyi' olarak elyevm 11 adet vapuru maliktir. Bir sene zarfında altı milyon raddesinde yolcu nakletmektedir. İskeleleri şunlardır: Galata Köprüsü, Kasımpaşa, Cıbalı, Ayakapı, Balat, Ayvansaray, Fener, Hasköy, Halıcioğlu, Defterdar, Sötlüce, Eyüp. Yaz günlerinde Kâğıthane mesiresine de vapurlar tahrik edilmektedir.

Tünel: 1286 senesinde 165.000 lira sermaye ile teşekkül etmiş olan bu kumpanyaca Galata'dan Beyoğlu'na tahte'l-arz mümtedd 604 metrelik çift hat üzerinde mütemadiyen iki tren işlettirilmektedir. Bütün sene zarfında yolcu nakliyâtı miktarı 16 buçuk milyon raddesindedir.

Tramvaylar: 1285 senesinde teessüs eden ve bidâyet-i teessüsünde hayvanla cerrolunmakta iken Meşrutiyet'i müteâkib elektrikli hatta tahvil edilen Dersaâdet Tramvayları elektrikle işletilmeye başlandığı sırada kumpanyanın imtiyazı 324 senesinde itibaren 75 sene müddetle temdîd edilmiştir. Sermayesi 305.310 liradır.

13,470 kilometresi İstanbul'da 10,160 kilometresi Galata ve Beyoğlu'nda, 9,570 kilometresi Ortaköy-Bebek hattında olmak üzere cem'an 33,62 kilometre üzerinde seferler icra edilmektedir. Münâkalât, araba mevcûdiyetinin noksan bulunması hasebiyle ihtiyacât-ı ahaliye tekabül edememektedir. Âtîdeki mevâki' arasında doğru arabalar işlemektedir:

Eminönü-Fatih, Eminönü-Topkapı, Eminönü-Yedikule, Tünel-Şişli, Tünel-Tatavla, Sirkeci-Maçka, Karaköy-Beşiktaş, Ortaköy-Aksaray, Bebek-Eminönü, Fatih-Harbiye (Pangaltı).

İşbu hatlar üzerinde bir sene zarfında nakledilen yolcuların miktarı kırk sekiz milyona karîbdir.

Üsküdar Tramvayı: Cihet-i Evkâf'ça imtiyazı istihsal kılınmış olan Üsküdar-Alemdağı tramvay hattının Bulgurlu'ya kadar olan kısmının tefrişatı ikmâl ve muktezî elektrik alât ve edevât ve vagonları celbedilmiş olmakla bu sene zarfında işbu hattın yolcu nakliyatına mübâşeret me'mûldür. [s. 161]

Köprüler

İstanbul ile Galata cihetinin muvâsalesi iki köprü ile temin edilmektedir. Bunlardan birine Cîsr-i cedîd, Cîsr-i Atik (Unkapanı Köprüsü) deniliyor. İlk köprü 1252 senesinde Unkapanı ile Azapkapı arasında Kaptan-ı Derya Fevzi Ahmed Paşa nezaretiyle kurulmuştur. Altı yüz zira' tûlünde olan bu köprünün ortasında küçük kayıklar geçmesi için iki göz var imiş. Üzerinden ancak iki araba ile iki yüklü hayvan geçebilecek vüs'atı hâiz olup sene-i mezkûre göre leyle-i Regaib'inin ertesi günü Sultan Mahmud tarafından resm-i küşâdı icra edilmiştir. Ol vakit ahali meccânen geçtiği için nâmına Hayratiye denilmiştir.

Cîsr-i Cedîd tabir olunan İstanbul-Karaköy Köprüsü 1261 senesinde yapılmış ve Sultan Abdülmecid tarafından küşâd olunmuştur. Bilahare bu köprü yerine 1279'da yenisi yapılarak eskisi Unkapanı'na vaz' edilmiş ve daha sonraları demir dubalar üzerine yüz bin liraya müceddeden inşa ettirilmiştir. Hâlihazırdaki köprü 237.000 lira bedel mukabilinde Almanya'da Nurnberg şehrinde yapılarak 14 Nisan 1328 tarihinde yerine vaz' ve resm-i küşâdı icra kılınarak eskisi Unkapanı'na nakledilmiştir. Tûlü 418 ve arzı 25 metredir. Vasatındaki açılan mahal 70 metre olup elyevm son derece tamire muhtaç bir halde olduğundan açık ve muattal bulunmaktadır.

Ayvansaray ile Hasköy arasında 1279'da üçüncü bir köprü tesis edilmiş ise de on gün sonra yanmıştır. Buna Yahudi Köprüsü denilir imiş. İşbu köprülerden elyevm 40 para mürûriye ücreti alınmaktadır.

İstanbul'un Rıhtımları

Dersaâdet'te biri Galata, biri İstanbul'da; biri Haydarpaşa ve biri de Kadıköyü'nde olmak üzere dört rıhtım mevcûddur. Dersaâdet rıhtımları 1306 senesinde 85 sene müddetle 23.875.000 frank sermaye ile teşekkül eden bir şirket tarafından 1.739.648 lira sarfi suretiyle vücuda getirilmiştir.

Galata rıhtımının tûlü 758 arzı 11,8 ve mesâhası 2.700 metre murabbai olup inşaatı 1312’de ikmal edilmiştir. [s. 162]

İstanbul Rıhtımı’nın tûlü 314 arzı 8 ve mesâhası 2.937 metre murabbaidir.

Haydarpaşa Rıhtımı 1315 senesinde 99 sene müddetle ve 8.000.000 frank sermaye ile teşekkül eden bir şirket marifetiyle inşa ve 1319 senesinde resm-i küşâdı icra kılınmıştır. Limanı muhafaza için ayrıca bir dalgakıran rıhtımı vücuda getirilmiştir.

Kadıköy Rıhtımı mukaddemâ Hazine-i Hassa’ca 1322 tarihinde inşa ettirilerek bilâhare imtiyazı Kadıköy Daire-i Belediyyesi’ne devredilmiştir.

İstanbul’da Tenvirat

Dersaâdet’te biri İstanbul’da Yedikule’de, diğeri Dolmabahçe’de ve biri de Kadıköy’ünde Kurbağalıdere’de olmak üzere üç havagazı fabrikası mevcûd olup elyevm İstanbul’daki fabrika Harb-i Umûmî’den beri hâli atalettedir. İstanbul ve Beyoğlu cihetinin tenviratı Haliç’te Silahdarağa’da kâin elektrik fabrikası tarafından temin kılınmaktadır. Dersaâdet Elektrik Şirketi’nin sermayesi 12 milyon frank olup yevmî on beş bin kilovat kadar elektrik istihsal ve tevzi edilmektedir. Üsküdar ve Kadıköy Havagazı Şirketi 25 Temmuz 1336 tarihinde o havalinin elektrik imtiyazını alarak şirketin müddeti elli sene daha temdîd eylemiştir. Harb-i Umûmî’den beri muattal bulunan Dolmabahçe’deki gaz şirketi geçen sene hâl-i faaliyete dâhil olmuştur.

İ’tizar: Haccimizin müsaadesizliğine binâen “İstanbul Rehberi” kısmına dercini tasmîm ettiğimiz birçok müfid malumat ile kıymet-dâr bazı fotoğrafları ve İstanbul beldesinin planlarını *Millî Nevsâl*’in üçüncü senesine ta’like mecbur olduk. 96. ve 97. sahifelerde munderiç Tekfur ve Hürmüz Saraylarının klişeleri esnâ-yı tab’da sehven yekdiğerlerinin mevkiine vaz’ edilmiş olduğu anlaşılmakla hâssaten arz-ı i’tizâr eyleriz. [s. 163]

RAMAZAN MAHYALARI

İstanbul’umuzun muazzam ve dil-nişîn camileri şehri ramazan-ı mağfiret-ittisâmda semaya yükselen zarif minareleri arasında tertip edilen kandil ile tezyin olunur. Mahya tabir edilen bu usul hemen hemen İstanbul’a münhasır gibidir. Mahyacılık bir sanat-i mahsûsa olup erbâbı ise pek nadir olduğundan bu güzel usul henüz sair bilâd-ı İslâmiyye’de tatbik edilememiştir. İstanbul’da mahya kurulan cevâmî’-i şerîfe şunlardır: Ayasofya, Sultanahmed, Yeni Cami, Nuruosmaniye, Bayezid, Süleymaniye, Sultanselim,

Fatih, Şehzade, Laleli, Aksaray'da Valide, Hırka-i Şerîf, Eyüp Sultan, Kumbarhane, Kasımpaşa, Nusretiye, Dolmabahçe, Ortaköy, Beylerbeyi, Üsküdar'da Mihrimah Sultan, Üsküdar'da Yeni Cami, Üsküdar'da Atik Valide, Selimiye.

Mahya, “mehyâ, mâhiyâ ve mahyâ olarak da yazılmaktadır. Kamus-ı Türkî “mahya”yı şu suretle tarif ediyor: “Farisî mâh ismine Arabî yâ nisbet ilhakıyla te'nîsden mütevellid galat-ı fâhiş bir tabirdir: 1. aylık, şehriye, maaş, 2. minareler arasına iple kandiller asarak teşkil ettikleri yazı veya şekil”.

Bir rivayete göre mahyanın vech-i tesmiyesi güyâ mâha en yakın olduğundan mütevellid imiş!

Mahya usulünün mucidi, Fatih Cami-i Şerîfi'nin müezzinlerinden hattat-ı şehîr Hafız Küfevî nâmında bir zattır. Rivayet vâkiya nazaran mûmâ-ileyh gayet musanna' bir çevre işlemiş ve iki minare arasına bu çevreyi kandil ile nakşetmiş imiş. Bu sanatta maharet-i kâmile olanlardan biri de Süleymaniye Cami-i Şerîfi mahyacılığı ile müştahir Abdüllatif Efendi nâmında bir zat imiş.

İstanbul'da ilk mahya, Sultan Ahmed Hân-ı Evvel devrinde 1026 senesinde Sultanahmed Cami-i Şerîfi minareleri arasında kurulmuştur. Daha sonra bu usul Süleymaniye ve Köprübaşı'ndaki Valide cevâmi'-i şerîfesinde tatbik edilmiş, 1133 senesinde ise vâki' olan müsaade üzerine Üsküdar'da Valide-i Atik Camii'nde de mahya kurulmaya başlanmıştır.

Mahyanın umum cevâmi'-i şerîfe minarelerine teşmîli Sultan Ahmed-i Sâlis'in ferman-ı hümayûnu üzerine 1134 senesi Ramazanı ibtidâsından başlar. *Hadîkatü'l-Cevâmi'* Ayasofya Camii'nin tavsîfi sırasında bu hususta şöyle diyor: “Damat İbrahim Paşa sadaretinde [s. 164] mahyası olmayan çift minareli camilerde ale's-seviyye mahyalar yapılmak üzere emr-i hümayûn sâdır olup her camiin mahyasının masrafı kendi vakfından görülüp ancak bu cami-i şerîfin harc-ı mahyası Sultan Ahmed Hân-ı Sâlis'in vakfından verilegelmiştir”.

*Raşid Tarihi'*nde manzûrumuz olan âtîdeki şâyân-ı dikkat malumat ise meseleyi iyice tenvîr eylemektedir: “Sultan Ahmed-i Sâlis'in validesi Sultan-ı merhumenin Mahrûse-i Üsküdar'da Balaban İskeleyi kurbında müceddeden bina ve ihya eylediği cami-i şerîf mahrûse-i mezbûreye azîm revnak ve şân vermeğin İstanbul'da Süleymaniye, Sultanahmed ve Bahçekapısı'ndaki Valide Sultan cevâmi'inde yapılagelen mahyalar gibi Üsküdar'daki Valide Camii'nde dahi mahyalar yapılması hakkında Üsküdar ahalisi

tarafından Sadr-ı Anadolu Yahya Efendizâde Feyzullah Efendi'ye müracaat ve istid'â ve müşârün-ileyh tarafından dahi Sadrazam İbrahim Paşa'ya arz ve inhâ olunup sadr-ı müşârün-ileyhin hâkipâ-yı şahaneye vuku bulan telhîs ve arzı üzerine müsaade-i hümâyûn erzân buyurulup hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn ısdâr buyurulmağın 1123 senesi Ramazan-ı şerîfinin on sekizinci Pazar gecesi cami-i merkûmda mahya yapılmaya şürû' olunup leyle-i mezkûrede "Yâ Rezzâk" ve ertesi gece "Elhamdülillah" resmi mahâkî-i kanâdil rengârenk ikâd ve bu mes'ûlleri husûlüyle bilcümle ahali-i Üsküdar dilşâd kılındı."

"Cevâmi'-i İstanbul'dan ramazan-ı şerîflerde mu'tâd-ı kadîm üzere mahya tabir olunur kanâdil ile tezyin olunmak Süleymaniye, Sultanahmed ve İskele kurbında Valide Cami-i Şerîfi'nin minarelerine mahsûs olup cevâmi'-i selâse-i mezbûrdan mâ'adâ cevâmi'-i müteaddide-i selâtîn minareleri şerefeleri etrafında olan kanâdilden mâ'adâ hilye-i zîb ve ziynetten ârî ve sair cevâmi' dahi mahya ârâyişinden mahrum olmasa münasip idi. Kelimâtı öteden beri lisan-ı nâs üzere cârî ve bu mana bahane-cûy-ı vaz'-ı asâr-ı hüsn-i fercâm ve vesile-hâh-ı ihyâ-yı şe'âir-i İslam olan Veziriazam hazretlerinin malum-ı tab'-ı fihâmları olmakla ber-takrîb ile bu emr-i keramet-encâm-ı mürd-i varidat-ilhâm olan zebân-ı mübarek şehinşâh-ı âsârdan cârî oldukda eser-i tevfk-i hazreti Bârî olduğundan istinbat ile evâil-i mâh-ı ramazan-ı mübarekte (1134) umûmen cevâmi'-i selâtîn minareleri mahya tabir olunup tertib-i maruf üzere kanâdil ile tezyîn olunmak bâbında ferman-ı âli ısdâr buyurup Ayasofya ve Sultan Bayezid ve Şehzade ve Sultan Mehmed ve Sultan Selim ve Ebu Eyyüb-i Ensarî radiyallâhu anhü'l-Bârî camileri minarelerinde mahyaları tertip ve teksîr-i cemaate bâdî olduğundan gayri mahya temaşası içün evlatlarını mesafe-i ba'ideden Süleymaniye ve Sultanahmed ve Valide Camilerine götürmek meşakkatinden ümmet-i Muhammed'i halâs etmek hasebiyle siğâr ve kibâr tatyîb buyuruldu." [Raşid Tarihi, cilt 5, sahife 44]. [s.165]

El-hâletü hâzihî yukarıda ta'dâd ettiğimiz cevâmi'-i şerîfe minarelerinde her sene ramazan-ı şerîfte mahya kurulmaktadır. Sultanahmed, Süleymaniye ve Nuruosmaniye gibi bazı cevâmi'-i şerîfe dâhilinde de mahya kurulmak vakıfları icabâtından iken son zamanlarda bu usûle her nedense rağbet edilememektedir.

Mahya tertibi şimdiye kadar yalnız şehir-i Ramazan'a münhasır iken geçen sene makhûr düşmanın sevgili topraklarımızdan tard ve teb'îdi münasebet-i mübeccelesiyle icra kılınan tezahürât sırasında İstanbul, Edirne ve Bursa cevâmi'inde de fevkalâde olarak mahyalar kurulmuştur. Gariptir ki o zaman İstanbul Evkâf Nezareti'ni ihraz etmiş olan

Reşid Bey mahya tertibatı için hem emir vermiş, hem de -bir iki cami müstesana- mahyaların kurulmasını taahhür ettirmiştir! Mahyalar öteden beri ramazanın nısf-ı evvelinde umumiyetle yazı ve nısf-ı ahîrinde ise eşkâli muhtevi olarak kurulagelmekte iken sinîn-i ahîrede bu usule teb‘iyet edilmeyerek bazı sanatkâr mahyacılarımızca halkın nazar-i dikkatini câlib cümleler tertip kılınmaktadır.

Ecânibin bile hayretle temaşa edip mütelezziz oldukları mahyaların tarz-ı tertibi şüphesiz birçok kâri’lerimizin meçhulü bulunduğundan mahyaların ne suretle kurulduğuna ve mahyacılar arasında müsta‘mel tabirâta dair istihsâl eylediğimiz malumatı mücmelen arz ediyoruz:

Mahya İpleri Nasıl Bağlanıyor?: Evvelâ minarelerin üst şerefelerinden yekdiğerine kalın bir halat gerilir ve halatın bir ucuna şimşirden ma‘mûl olup “boncuk” tabir edilen halkalar geçirilir. Birer arşın fasıla ile ince bir ipe merbût olan bu boncukların altlarında ufak bir kanca vardır; boncukların miktarı iki minare arasındaki mesafeye göre 40 ilâ 60 kadar olur. Boncuklar mahya yapılacak şerefe yakınında toplu bir halde bulunmak üzere şerefe yekdiğerine toplu bir halde bulunmak üzere şerefeden ayrıca uzatılan kısa bir ipin ucundaki çengel ile en ucundaki boncuğa rabtedilir. Sâniyen iki minare arasına birinciye nazaran az daha ince olmak üzere “yedek” tabir olunan ikinci bir ip gerilir. Bu ip iki kat olup bir ucu karşıdaki minarenin şerefesine rabtedilen makaradan geçirilerek tekrar mütekâbil minare şerefesine bağlanır ki bu suretle ipin her iki ucu aynı şerefede kalmış olur. Şu halde halattan mâ‘adâ gözüken iki ip esas itibarıyla müteharrik bir ipten ibaret demektir. Bu ipin başlıca vazifesi mahyaları ileri sürmek ve geri çekmektir. İşbu iki ipten üstündekinde, boncukların altına gelen ucunda küçük bir kanca merbuttur. Buraya boncukların en ucundaki halka geçirilir ki bu suretle altındaki ikinci ip çekildikçe boncuklar ileri sürülmüş ve yukarıdaki ip çekildikçe boncuklar da geri çekilmiş olur. [s. 166]

Yazılar Nasıl Tertip Olunuyor: Bir mahyanın tertibi öyle zannolunduğu gibi kolay bir iş değildir. Evvelâ tertip edilecek mahyanın yazısı veya resmi esası bozulmayacak tarzda murabba‘ çizgili bir kâğıda nokta nokta dökülür. Bu cihet pek mühimdir. Yapılacak bir hata mahyanın insicâmını külliyyen ihlal eder; binaenaleyh bu hususta son derecede dikkat ve itina olunur.

Mahyacılar çizgili kâğıttaki murabba‘ları bir arşın farz ederek hesaplarını ona göre yaparlar. Bi’l-farz halatta elli boncuk mevzu‘ bulunuyorsa mahya tertibinde o miktara

kadar “ana” tabir olunan ip isti‘mâl edilebilir. Sonra iplerin uzunluğu camilerin cesâmetine ve minarelerin yekdiğerine olan mesafesine göre on iki veya on beş arşın olarak tayin olunacağı gibi murabba‘ çizgilerin de metre, arşın, endaze itibar edilmesi mahyacıların arzusuna müteallik bulunduğundan kâğıt üzerine dökülen noktalar ber-vech-i meşrûh mahyacı tarafından ipler üzerine dikkatlice tespit ve kandillerin vaz‘ı için de buralara birer meşin parçası rabtolunur.

Ana ipleri doğrudan doğruya boncuklara rabtolunur. Bundan başka lede’l-iktizâ iki boncuk arasındaki bir arşınlık ipin ortasına “öksüz” nâmıyla yâd edilen diğer ipler de ta‘lik edilir ki bunlara boncuk açığı tabir olunur. Öksüz iplerde iki kulak olup analarda kulak yoktur.

Boncuk açıklarını sin veya şın gibi dişli harflerin tertibinde isti‘mâl zaruri olduğu gibi yazının eşkâline göre muhtelif suretler ile de kullanılır. Gerçi boncukların yekdiğerine mesafesi birer arşın addedilmekte ise de kandillerin mutlaka birer arşın mesafe ile vaz‘ı icap etmez. Onun için murabba‘ çizgili kâğıda dökülen yazı ve eşkâlin icap ettiği mesafede ana ve öksüz iplerin ta‘lik ve ihdâsı ile kandillerin ana göre vaz‘ ve tespiti muktezîdir.

Şimdi mahyanın kurulmasına geelim: Tertîb edilen mahya, işbu bendimizin sürnâmesini teşkil eden “Ramazan Mahyaları” ibaresi olduğu farz olunsun. Evvelâ bu mahya murabba‘ çizgili bir kâğıt üzerine tahrir olunur ve 33 ana ipine ihtiyaç hâsıl olduğu anlaşılır. İplerin uzunluğu yirmi arşın olduğuna göre birinci ipin onuncu ve on ikinci ve on üçüncü arşınlarına birer kandil vaz‘ olunacağından tayin edilen mevkiler kaybolmamak için birer meşin ile tespit edilir ve bu suretle kâğıt üzerindeki hutût bilâ-hata ipler üzerinde işaret olunur ve iplere sırasıyla birer numara vaz‘ edilir. [s. 167]

Gece mahya kurulacağı zaman birer tahta kutu içinde mahfuz kandiller yakılarak ihzâr edildikten sonra evvelâ bir numaralı ipe vaz‘ı muktezi kandiller, kutuların arakasındaki kancalar ile ipin muayyen mevkilerine rabtolunarak ip şerefeden sarkıtılır ve ipin ucu kalın halattaki boncukların en ileride olanına rabtolunur. Aynı zamanda birinci boncuk halatın altındaki müteharrik ipe küçük bir kanca ile merbut bulunduğundan üçüncü ip çekildikte mahyayı havi tûlânî bir numaralı ip bir arşın kadar ileri sürülür ve bu minvâl üzerine hareket olunarak diğer ipler -kandiller ikâd olunmuş olduğu halde- boncuklara raptedilerek ileri yürütülür. Ameliye hitâm buldukda mahya iki minare ortasına gelecek sûretde -en alttaki ip çekilmek suretiyle- ileri sürülerek tevkîf olunur.

Ekser mahyacılar rüzgârlı havalarda iplerin sallanmasını bahane ederek mahya kurmaktan ictinâb ederler ise de bazı sanatkâr mahyacılarımızca rüzgârlı havalarda dahi mahya kurulduğu müşhûdumuz olduğuna göre rüzgârın bir sebep-i makbûl teşkil etmemekte olduğu anlaşılmaktadır. Mahyaların çekilmesi yani toplanması da arz ettiğimiz usul üzeredir. Evvelâ mahya takımıyla minareye doğru çıkılır ve sonuncu ip boncuktan çıkarılarak yavaş yavaş minareye alınır ve kandilleri sökülür. Kezâ diğer ipler de bu suretle birer birer yukarıya alınır.

İstanbul’umuzda elektrik tesisatı başladığı sırada cihet-i Evkâf’ça mahyaların da elektrik ile tertibine teşebbüs edilmiş ise de maalesef muvaffakiyet hâsıl olamamıştır. Yalnız bir iki sene kadar Fatih ve Ayasofya camilerinin iki minareleri arasına -mahya makamında olmak üzere- elektrikle sabit birer ibare tertip edilmiş ise de salât-ı teravihin edasından sonra her akşam muhtelif mahyalar görmeye alışmış olan gözler bütün ramazan aynı manzarayı temâşâdan hakiki bir zevk duyamamışlardır.

Gerçi kandil ile kurulan mahyalar tarzında da elektrikle de mahya tanzimi müşkil bir şey değilse de mübrim olan tamiratın bile icra edilememekte olduğu şu zamanlarda elektrik ile mahya kurmak için büyük külfetler icrasına imkân görülemeyeceği tabiidir.

[s. 168]

MEBÂHİS-İ MÂLİYYE VE İKTİSÂDİYYE

Bütçelerimiz

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nce 336-338 Senelerinde Kabul Ve Tatbik Edilen Bütçeler – İstanbul Hükümet-i Sâkatasının 338 Senesi İçin Tanzim Ettiği Muvakkat Bütçeler

Geçen seneki *Nevsâl*’imizde Meşrutiyet’ten beri tatbik edilen bütçelerimiz hakkında malumat-ı kâfiyye i’tâ etmiş idik. Bu seneki nüshamızda Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin tarih-i teessüsünden itibaren kabul olunan bütçe kanunlarıyla İstanbul’da 2 Teşrînisânî 1338 tarihine kadar mevki-i mer’iyyette kalmış olan 1338 senesi muvakkat bütçesi hakkında münhasıran malumat vereceğiz.

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin zimâm-ı idareyi eline aldığı zaman 16 Nisan 336 tarihinden 338 sene-i maliyesi gâyesine kadar meclis-i müşârün-ileyhce muhtelif bütçe kanunları tanzim kılınmıştır. İlk muvakkat bütçe kanunu 11 Eylül 336 tarihinde neşredilmiş olup bu kanun ile Mayıs ile Teşrînievvel ayları hidemâtı için 20.000.000 lira tahsis edilmiştir. Bilahare 305 Teşrînievvel tarihli kanun ile Teşrînisânî ve Kânûnievvel 336 ayları için 11.923.400 ve 29 Kânûnievvel tarihli kanun ile de Kânûnisânî ve Şubat

ayları için 10.300.000 lira kabul ve diğer muhtelif kanunlar ile de muhtelif vekâletlere tahsisat-i munzamme i'tâ olunmuştur. Nihayet 28 Şubat 337 tarihli kanun, 337 sene-i maliyesi muvâzene-i umûmiyyesini tayin etmiştir. İşbu kanuna göre 1336 bütçesinin masârifât-ı âdiyyesi yekûnu 63.018.403) ve vâridât-ı muhammenesi de 51.887.626) liradan ibarettir.

1337 bütçesine gelince, 337 sene-i maliyesi Mart ve Nisan ayları için 28 Şubat 337 tarihli avans kanunuyla 2.000.000 ve 24 Mart minh tarihli kanun ile tekrar 8.000.000 ve 2 Temmuz minh tarihli kanun ile Ağustos gâyesine kadar 10.000.000 lira tahsis ve sene gâyesine kadar muhtelif kanunlar ile de muhtelif vekâletlere bir miktar tahsisat-ı munzamme i'tâ kılınmıştır. 1337 senesi muvazene-i umûmiyye kanunu, bâlâdaki yirmi milyon avansa Müdafaa-i Milliyyeden mâ'adâ devâir için 5.000.000 lira ilave ve bütçenin hakiki miktarını 337 hesab-ı kat'îsinin hitâm-ı tedkîkine ta'lik [s. 169] eylemiştir. Sene-i mezkûre zarfında Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne 2 Nisan 337 tarihli kanun ile 44.160.085 ve 30 Kânûnısânî 338 tarihli kanun ile de 2.000.000 lira tahsis olunmuştur. Şu halde 327 bütçesinin miktar-ı takribîsi yetmiş bir milyon liraya bâliğ olmaktadır.

1338 senesinde neşrolunan avans kanunları yekûnunu -Nevsâl'imizin hîn-i tab'ına kadar Türkiye Büyük Meclisi Kavânîn Mecmuası'nın Ağustos'tan sonraya aid nüshası henüz neşrolunmadığı cihetle- tamamen tayin edemeyeceğiz. Şu kadar var ki geçen sene ibtidâsında neşrolunan 28 Şubat 338 tarihli birinci avans kanunu ile 7.000.000 ve 8 Mayıs 338 tarihli ikinci avans kanunu ile 15.000.000 ve 3 Temmuz minh tarihli kanun ile 12.000.000 ve 31 ağustos 338 tarihli dördüncü avans kanunuyla da 8.000.000 tahsisat i'tâ kılınmıştır. İşbu makâdire nazaran senenin ilk altı ayı zarfında 1338 bütçesine mahsûben cem'an 42.000.000 liralık tahsisat kabul edilmiştir.

Senenin nısf-ı ahîrinde devâir ihtiyacâtı için muhtelif avans kanunlarıyla birinci altı aylık tahsisat derecesinde i'ta kılınması tabîi olan tahsisata İstanbul vilayetiyle mülgâ İstanbul devâir-i hükümetinin gayr-i faal memurları ve İstanbul'da mütemekkin mütekâidîn ve ma'zûlîn ve eytâm ve erâmil için tahsis edilen üç milyon liranın da ilavesi halinde 338 senesi bütçesinin yekûn-ı takribîsi tezâhür eyler.

İstanbul hükümet-i sâkitasının 1338 bütçesine gelince: Mülgâ Maliye Nezareti 338 sene-i maliyesi için altışar aylık olmak üzere iki muvakkat bütçe tanzim etmiştir. Bu muvakkat bütçeler 336 ve 337 senelerinde olduğu gibi, üç kısma tefrîk ediliyor idi. Birincisi vilayât-ı meşgûle muhassasâtı olarak kat'iyen, ikincisi muhabere mümkün

olamayan mahallere ait tahsisat olarak muvakkaten mevkûf tutuluyor ve üçüncü kısım ise İstanbul ile mülhakatına şâmil bulunuyordu. İlk iki kısımda irâe olunan erkâm sinîn-i sâbika bütçelerinin aynıdır. Üçüncü kısımda muharrer tahsisat ise birinci altı aylık bütçede 20.024.032 ve ikinci altı aylıkta 15.553.754 lira olarak muharrer idi. Ma'ahâzâ birinci altı ay zarfında başkaca 127.052 liralık tahsisat-ı munzamme de istihsâl kılınmıştır.

Vâridâta gelince: 1338 senesinin birinci altı ayı zarfındaki tahsilât 11.000.000 ve ikinci altı ay vâridât-ı muhammenesi de 11.500.000 liradan ibaret olup bütçe açığı ise 2.751.000 lira tahmin edilmekte bulunuyordu. [s. 170]

Ânîf'ül-arz İstanbul bütçesini bir hatıra-i tarihiyye olmak üzere devâir sırasıyla ber-vech-i âtî kaydeylıyoruz:

	Birinci 6 Aylık	İkinci 6 Aylık	Yekûn
Hanedan-ı Saltanat	594.414	470.871	1.075.285
Meclis-i Umûmî	142.500	124.835	267.335
Düyûn-ı Umûmiyye	6.033.950	5.122.687	11.157.637
Muhassasât-ı Zâtiyye	3.000.000	3.014.245	6.014.245
Maliye Nezareti	1.203.483	1.019.820	2.223.303
Divân-ı Muhasebât	32.250	29.580	61.830
Rûsumat Müdüriyet-i Umûmiyyesi	463.059	349.536	812.595
Defter-i Hakanî Emaneti	74.228	70.470	144.698
Posta ve Telgraf ve Telefon	429.612	269.570	699.182
Daire-i Sadaret	54.120	43.734	88.854
Şûrâ-yı Devlet	34.316	23.018	57.234
Dâhiliye Nezareti	351.669	206.295	557.994
Emniyet-i Umumiyye Müdüriyeti	1.133.104	829.215	1.962.319
Aşâir ve Muhacirîn	151.561	62.372	213.933
Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyyesi	602.879	536.038	1.138.917

Umum Jandarma Kumandanlığı	294.958	229.874	524.832
İlmiye Dairesi	306.989	306.989	613.978
Hariciye Nezareti	515.818	264.952	780.770
Maarif Nezareti	774.358	646.337	1.420.695
Nafia Nezareti	103.004	49.116	152.120
Ticaret ve Ziraat Nezareti	350.000	195.143	545.143
Bahriye Nezareti	1.013.952	500.316	1.514.268
Harbiye Nezareti	2.121.000	1.061.837	3.182.837
Yekûn	20.024.032	15.553.754	35.577.786

İşbu cetvelin tedkîkâtından anlaşılacağı üzere İstanbul hükümet-i sâkatasınca merkez ve mülhakâtı için 1338 senesi için tanzim edilmiş olan bütçe 35.577.786 liradan ibaret olup buna vilayât meşgûle muhassasâtı olarak kat'iyen mevkûf tutulan 4.215.614 lira ile muhabere mümkün olmayan mahallere ait olarak muvakkaten mevkûf tutulmuş olan 22.646.406 liranın ilavesi halinde 238 bütçesinin yekûn-ı umumîsi 72.439,806 liradan ibaret olmuş oluyor!.. [s. 171]

İSTANBUL MEMURLARININ AHVÂLİNE BİR NAZAR

İstanbul Memurların Ahvâli – Mecburi Me'zûniyetten Ne Hâsıl Olmuştur? – Muvazzaf ve Me'zûn Memurların Miktarı – Memurlarımızın Maaşları ve Düyûn-ı Umûmiyye Memurlarının Aldıkları Maaşât ile Bir Mukayese – Mütarekeden Evvel Türkiye'de Ne Kadar Memur Var İdi?

Geçen seneye, biçare memurların maruz kaldıkları avâkıb-ı fecîa dolayısıyla memur senesi diyebiliriz. Filhakika İstanbul Hükümetinin son senelerde dūçâr olduğu muzâyaka-i maliyye ve Sadr-ı ma'hûd Damat Ferid'in Sevr Muahedesi'nin imzasını müteâkib Düyûn-ı Umûmiyye'den aldığı avanslara mukabil tesisini kabul ettiği murakabe komisyonunun, daha doğrusu Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'nin Rum memurlarından müteşekkil olan heyetin tazyîki neticesinde Maliye Nazırı Tevfik Bey tarafından bir mecburi me'zûniyet projesi tanzim olunarak senenin nısf-ı ahîrinden itibaren tatbik edilmiştir. Müfredâtını aşağıda arz edeceğimiz vechile İstanbul devâirinde takriben dört bin memur bulunduğu cihetle bunlardan bin kadarı mecburi me'zûniyete veyahud tekâüde sevk olunarak ancak şehri 30.000 lira tasarruf edilebilmiştir. Hâlbuki firarı Vahidüddin'e

verilen tahsisat-ı fevkalâdenin nısfı tenzil olunduğu takdirde bu zavallı memurların açığa çıkarılmasına mahal kalmayacak idi! Bilahare 2 Teşrînisânî 338 hadise-i mes‘ûdesiyle İstanbul’un Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne iltihakı üzerine İstanbul devâir-i merkeziyyesi memurîni bihakkın gayr-i fa‘âl olarak açıkta kalmış, bunlardan ma‘zûliyyete kesb-i istihkak edenlere ma‘zûliyet ve müddet-i tekâüdiyyesini iktisâb edenlere tekâüd maaşı tahsis kılındığı gibi peyderpey inhilâl eden yerlere de münasipleri tayin edilmekte bulunmuştur.

İstanbul vilayeti memurlarıyla İstanbul’da mevcûd müessesât memurîni dâhil olmadığı halde İstanbul devâir-i merkeziyyesinin muvazzaf ve me’zûn memurlarının miktarı ikinci altı aylık muvakkat bütçenin müfredatına nazaran şöyle idi:

Memurîn-i Muvazzafa

	Aded-i Memurîn	Maaşât-ı Şehriyye	Tahsisat-ı Fevkalâde	YEKÛN
Devâir-i Mülkiye	3.038	69.030	93.074	162.104
Devâir-i Askeriye	4.485	36.133	91.043	127.176
Toplam	7.023	105.163	184.117	289.680

Devâir Mülkiye	929	15.811	13.254	29.065
Devâir-i Askeriye (açıklar)	4.212	51.235	52.951	104.186
Toplam	5.141	67.046	66.205	123.251

Memurîn-i mûmâ-ileyhimin mensûb oldukları daireler itibariyle müfredâtı ber-vech-i âtidir:

Devâir	Muvazzaf	Me’zûn	Devâir	Muvazzaf	Me’zûn
Maliye	423	153	Sıhhiye	39	0
Divân-ı Muhasebât	65	21	Jandarma	213	136
Rüsumât	213	0	Hariciye	194	111
Defter-i Hakanî	176	11	İlmiye	512	32

Posta ve Telgraf	134	129	Adliye	342	56
Sadaret	71	18	Maarif	69	31
Şûrâ-yı Devlet	64	19	Nafia	56	50
Dâhiliye	111	42	Ticaret ve Ziraat	107	83
Emniyet-i Umumiyye	183	35	Bahriye	2.205	1.051
Aşâir ve Muhacirîn	56	3	Harbiye	2.280	3.154

İşbu devâire merbut iken tebeddül idare hesabıyla İstanbul vilayetine rabten hâl-i faaliyette kalmış olan müessesât ve mükâtibde müstahdem memurînin adedi 1.600 kadardır. İstanbul vilayetinin bilumum memurîni ise jandarma, polis, rüsumât ve posta memurları da dâhil olduğu halde cem'an dokuz bin raddesindedir.

Memurînin almakta oldukları maaşâta gelince: Yukarıda bi'l-münasebe arz olunduğu üzere ma'hûd Murakabe Komisyonu'nun emriyle İstanbul memurları müreccah ve gayr-i müreccah nâmıyla ikiye tefrik edilmiş, "priorite" denilen memurîn-i müreccahaya muntazaman maaş i'tâ kılındığı halde diğer zavallılara ancak yirmi günde bir nısf maaş verilmek gibi garâbetler ihdâs olunmuş idi. Bu suretle Teşrînievvel hadisesine kadar İstanbul memurlarının yedi maaşları tedâhülde kalmış olup ancak bunlardan yüksek makamlar işgal edenler ile mensubîn ve daha bazı başka sunûf-ı memurîn matlûblarını tamamen almışlardır. Harb-i Umûmî'nin ibtidâsından itibaren sefaletle pençeleşmekte olan biçare memurînin aldıkları muhassasâtın ne derece cüzî olduğunu mukayese edebilmek üzere aynı bütçeden maaş almakta olan Düyûn-ı Umûmiyye memurlarıyla memurîn-i sâire maaşâtı miktarını nâtık tanzim ettiğimiz iki cetveli kârî'lerimizin nazar-ı itibarlarına arz ediyoruz. Türkiye Büyük Millet Meclisi, memurînin [s. 173] terfih-i ahvâlleri hususunda fevkalâde ibrâz-ı mesai eylemekte olduğu cihetle yakın bir âtîde memurînimizin mazhar-ı refah ve saâdet olmaları kaviyen muntazırdır.

Memurîn-i Mülkiye ve Askeriye Maaşları Ne Kadardır?

600 kuruşa kadar maaşı olanlara maktûan 1.800 kuruş tahsisat-ı fevkalâde¹⁰³ verilir. Misal: $400 + 1.800 = 2.200$ veyahud $600 + 1.800 = 2.400$

900 guruşa kadar maaşı olanlara maktûan 2.700 guruş tahsisat-ı fevkalâde verilir. Misal: $700 + 2.700 = 3.400$ veyahud $900 + 2.700 = 3.600$

30.000 guruşa kadar maaşı olanlara bin guruşa kadar miktarı için üç misli ve binden fazlası için bir misli tahsisat-ı fevkalâde verilir. Misal:

$$1.000 + 3.000 = 4.000 \text{ veya } 2.500 + 3.000 + 1.500 = 7.000$$

3.000 kuruştan yukarı maaşı olanlara bin kuruşa kadar miktar için üç misli, binden üç bine kadar miktarı için bir misli ve üç binden fazlası için yüzde yetmiş beş zam edilir. Misal:

Maaş-ı aslî:	5.000
Bin kuruşun üç misli:	3.000
İki bin kuruşun bir misli:	2.000
Mütebaki iki bin kuruşun % 75'i:	<u>1.500</u>
YEKÛN:	11.500

Ma'zûlîn ve Mütekâidîne Ne Veriliyor?

400 guruşa kadar maaşı olan ma'zûlîn ve mütekâidîn-i mülkiye ve askeriyyeye maktûan 600 guruş tahsisat-ı fevkalâde verilir. Misal:

$$200 + 600 = 800 \text{ veyahud } 400 + 600 = 1.000$$

400 guruştan fazla maaş alanlara maaşlarına muâdil memurînin aldıkları tahsisat-ı fevkalâdenin nısfı verilir. Misal:

$$500 + 900 = 1.400 \text{ veyahud } 1.000 + 1.500 = 2.500 \text{ [s. 174]}$$

Eytâm ve Erâmil Maaşları

100 guruş ve daha dîn maaşı olanlara cüzdanda muharrer miktar-ı nüfusun her birine ait maaşın buçuk misli verilir. Misal:

$$40 + 60 = 100 \text{ veyahud } 100 + 150 = 250$$

¹⁰³ Bir aralık memurîn maaşlarına ait tahsisat-ı fevkalâdenin yüzde yirmisi tenzil olunmuş idi. Büyük Millet Meclisi Hükümeti bu tenzilatı Teşrinisânî'den itibaren iade etmiştir.

100 guruştan fazla maaşı olanlara maaşlarının bir misli i'tâ kılınır:

$$200 + 300 = 600$$

Düÿûn-i Umûmiyye Memurları Ne Alıyor?

3.000 guruşa kadar olan maaşâta yüzde kırk zammedilerek hâsılı dört misline iblağ olunur. Ayrıca aile masrafı olarak memur için bin ve zevcesine 500 ve dört çocuğa kadar beheri için 500 guruş maktûan verilir. Misal:

3.000	Maaşın aslı
<u>1.200</u>	Yüzde kırk zamm
4.200	
<u>X 4</u>	Dört misli
16.800	
<u>3.500</u>	Aile masrafı (zevç 1.000; zevce 500; dört çocuk 2.000)
20.300	

4.000 guruş maaşı olanlara 3.000 guruş için yüzde kırk ve fazlası için yüzde on beş zammedilerek kezâ hâsılı dört misle iblağ olunur. Misal:

4.000	maaşın aslı
1.200	3.000 kuruşun yüzde kırkı
<u>150</u>	bin kuruşun yüzde on beş
5.350	
<u>X 4</u>	dört misli
21.400	
<u>3.500</u>	aile masrafı
24.900	

5.000 guruş ve daha fazla maaş alanlara 3.000 guruş için yüzde kırk [s. 175] ve 3.000'dan 4.000 guruşa kadar olan bin guruş için yüzde 15 ve mütebâkisi için de yüzde on zammedilerek kezâlik hâsılı 4 misline iblağ olunur. Misal:

5.000	maaşın aslı	10.000
1.200	3.000 kuruşun yüzde kırkı	12.00
150	10.000 kuruşun yüzde on beşi	150
<u>100</u>	mütebâkisinin yüzde onu	<u>600</u>
6.450		11.950
<u>X 4</u>	dört misli	<u>X 4</u>
25.800		47.800

<u>3.500</u>	aile masrafı	<u>3.500</u>
29.300		54.300

İşte yukarıdaki tafsilata göre 5.000 gurus maaşı aslısı olan bir Düyûn-ı Umûmiyye memuru ayda 300 liraya yakın maaş aldığı halde aynı miktarda maaşa mâlik olan bir memura ancak 100 lira derecesinde bir maaş verilmektedir ki -bilhassa küçük memurlara göre- aradaki şu fark cidden şâyân-ı hayrettir!.. Karîb bir âtîde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce bu garâbetin idâmesinin meydan bırakılmayacağı ümîd ve intizâr olunur.

Türkiye’de Ne Kadar Memur Var İdi?

Memleketimiz dûçâr-ı istila olmazdan evvel, 332, 333 senelerinde yapılan istatistiklere nazaran daire-i askeriyye ve mütekâidîn ve ma‘zûlîn ile Düyûn-ı Umûmiyye hariç olmak üzere bilumum memurînın miktarı 66.226 kişiden ibaret olup mecmu‘-ı maaşâtı da 405.495 lira raddesinde idi. İşbu memurîn âtîdeki devâire mensuptur:

Maliye 11.425, Divân-ı Muhasebât 129, Rüsumat 4.503, Defter-i Hakanî 1594, Posta ve Telgraf 7.493, Sadaret 185, Şûrâ-yı Devlet 125, Dâhiliye 8.173, Sıhhiye 674, Emniyet-i Umûmiyye 7.979, Aşâir ve Muhacirîn 386, Hariciye 530, İlmiye 5.288, Adliye 8.609, Maarif 2.897, Nafia 658, Ticaret ve Ziraat 5.605; Yekûn 66.226. [s. 176]

İşbu memurînden beş yüz gurusâ kadar maaş alanlar 44.741; bin gurusâ kadar maaş alanlar 14.978, iki bin gurusâ kadar maaş alanlar 4.724, üç bin gurusâ kadar maaş alanlar 1.294, dört bin gurusâ kadar maaş alanlar 317, beş bin gurusâ kadar maaş alanlar 107, on bin gurusâ kadar maaş olanlar 34 ve on binden yukarı maaş alanlar ise 50 kişiden ibaret idi. Elhâletü hâzihî işbu makâdirin yarı yarıya tenezzül etmiş olduğunda hiç şüphe yoktur.

SAHTE EVRAK-I NADİYYENİN 100 LİRALIKLARI

Evrak-ı nakdiyyemiz arasında tesadüf edilmekte olan sahte kâğıtlardan 10, 25, 50 liralıklar ile elli, yirmi beş ve yirmi beş guruslukların evsaf-ı mümeyyizesi *Millî Nevsâl*’in birinci senesinin 97 ilâ 101’inci sahifelerinde kârî’in-i muhteremenin nazar-ı dikkatlerine arz edilmiş idi. Geçen sene 150 liralık varaka nakdiyyemizin de sahteleri mevki-i tedâvüle vaz‘ edilmiş olduğundan bu cins varaka-i nakdiyyemizin evsâf-ı mümeyyizesini havi olarak ehl-i hibre komisyonunca tanzim olunan rapordan bazı fıkraları ber-vech-i zîr derceyiyoruz:

Ele geçen evrak-ı nakdiye 28 Mart 338 tarihini muhtevi olup tarih-i mezkûrun harfleri siyah mürekkeple tab‘ edilmiştir. Bu varaka-i nakdiyyelerin kâğıdı sahih

olanlarınkinden nev'an farklı ve 50 liralık sahte evrak-ı nakdiyye imalinde kullanılmış olan kâğıda pek yakındır: Filigranı da öyledir. Yüz tarafındaki metne çerçeve teşkil eden resmin zemini sahih olan varaka-i nakdiyyenin hemen aynı denilebilecek bir inceliktedir. Lakin resmin zemin rengi aslına nazaran pek solgun bir menekşe rengindedir. Başka varaka-i nakdiyyelerde ortada beyazla matbu' 100 rakamı yukarı taraftaki Türkçe metne kadar vâsıl olur ve alelhusus sağ taraftaki sıfırın münhani-i fevkânisi tamamen ortasından olmak üzere bir nokta işaretine temas eder. Sahih olanlarda ise Türkçe metin ile nokta işareti 100 rakamından hafifçe ayrılmıştır. İmzaların altında hutût-ı münhaniyye ile teşkil edilen çerçevenin dâhilindeki Türkçe yazı sahih olan evrak-ı nakdiyyedekinden daha kalın ve daha sıkıştır. Zahr-i varakaya gelince: Bu cihet heyet-i umûmiyyesi itibariyle iyi taklit edilmiştir. Lakin ortasındaki Türkçe yazı daha kalındır. Sağ ve soldaki Türkçe 100 rakamının zîrindeki Türkçe metnin yazısı sıkışık olduğu gibi iki tarafında iki gül şeklindeki tezyinatın boyası dahi hafifçe yapılmıştır. [s. 177] Hutût-ı münhanîden müteşekkil ve Türkçe metni muhtevi olan çerçevelerin taraf-ı haricîleri hutût-ı müteânika şeklindedir. Sahih olan varaka-i nakdiyyede mezkûr tezyinat-ı müteânikanın halkası nokta-i iltisaklarına pek yakın olmak üzere çerçeve ile kat' edilmiş olup hâlbuki sahte olanlarda işbu iki halkayı nokta-i iltisaklarından epeyce evvel kat' eder.

Markın Sükûtu

Kronun akıbetine nihayet mark da uğradı. Geçen sene o kadar düştü ki adeta hiç mertebesine vardı. Pazarlarda, ticarethanelerde satılan eşyaların kıymeti de o nisbette yükseldi. Mesela bir kıyye tereyağı 1.600 marka, bir kıyye kahve 3.500 marka, bir çift ayakkabı 30.000 marka, bir kat elbise 75.000 marka tedarik olunabiliyordu. Senenin nihayetlerine doğru Londra'da ictima' eden konferansın akamete uğraması ve bilahare Paris Konferansı'ndan da müsmirr bir netice istihsâl edilemeyerek Fransızların Ruhr kömür havzasını işgal etmesi markın bir derece daha sükûtunu tesri' eyledi. Resimsiz bir doların¹⁰⁴ mukabili olan 8.000 markın bir arada nasıl bir tepe teşkil ettiğini göstermektedir. Almanya'da aile reisleri, hanelerin ihtiyacâtını temin için çarşıya çıktıkları zaman deste deste mark paketlerini taşımak külfetini de ihtiyar mecburiyetindedirler. Yukarıdaki fiyat listesi nazar-ı itinaya alınır ise bir ailenin beş on

¹⁰⁴ Malum olduğu üzere bir dolar bizim para ile son zamanlarda 160 ile 180 kuruş arasında mütehavvel bulunuyor. Hâlbuki mark hemen bir misli daha tenezzül eylemiş ve bir mark on paraya kadar inmiş olduğundan bu kâğıt paraların üzerine bir o kadar daha ilave etmek iktiza eyler!..

günlük havâyic-i zaruriyyesini tedarik için te'diye edilecek mark paketleri kolayca gözlerimizin önünde tecessüm eyler!.. [s. 178]

HİLÂFET-İ MUÂZZAMA-İ İSLAMİYYEYE ABDÜLMECİD BİN ABDÜLAZİZ HAN HAZRETLERİNİN İNTİHÂB VE İS'ÂDLARI

Geçen sene içinde hâdis olan vekâyi'-i azîmenin Türkiye ve âlem-i İslam için en mühimmi makam-ı muallâ-yı hilâfet-i İslâmiyye'de vukua gelen tebeddül-i müteyemmin olduğu şüphesizdir. Hadise-i mezkûrenin suret-i vukuu hakkında *Millî Nevsâl*'imizde malumat ve izahat-ı hakikiyye bulundurulması vecâib-i umûrdan bulunmakla bu bâbda cereyan eden ahvâl ve muamelât ve merasimi arz ve hikâye ediyoruz. Maksada şürû' etmezden evvel hilâfet-i İslamiyye'nin ne demek olduğunu ve sadr-ı İslam'dan bu güne kadar ne gibi tahavvülâta müsadif bulunduğunu bilmek lazım geldiğinden bu cihet hakkında tarih nokta-i nazarından izahat ve muhakemâtı hâvî efâzıl ümmetten ve vülât-ı sâbıkadan Ali Seydi Beyefendi tarafından millî *Nevsâl* için tahrir ve ihdâ buyurulan makale-i müfideyi sürnâme-i mübâhât ittihaz ederek ondan sonra tesbit-i vekâyia geçilmiştir.

HİLÂFET-İ KÜBERÂ-YI İSLAMİYYE

Geçen senenin en ehemm vekâyiinden biri de -ehl-i İslam arasında râbîta ve kelime-i vahide üzere içtimalarına vasîta olan- "Hilâfet-i Küberâ-yı Müslimîn" meselesinin canlı ve şanlı bir mahiyet iktisâb etmesidir.

"Hilâfet", vekil, kaymakam manasına geldiği gibi birinin yerine bilfiil kâim olan "halef" müeddâsını da mutazammındır. Istılâh-ı şer'îde "Hilâfet-i Nebeviyye" demek olup hâtem'ül-enbiyâ efendimize vekâleten şeriat-ı İslamiyye'yi himâye vazife-i mukaddesesinden ibarettir. Malum olduğu üzere Hazreti Resul-i Ekrem, hâl-i hayatlarında kendilerine kimseyi "halef" tayin buyurmadıklarından irtihal-i nebevîlerini müteâkib kimin halife-i Müslimîn, vekil-i Resul-i Rabbülâlemîn olması hususunda beyne'l-ashâb azîm ihtilafât ve münakaşât zuhur etmiş idi.

Evvelen; Medine ahali-i kadîmesinden ibaret olan Ensar meydana atılıp kendilerinin din-i İslam’a nusret ve intişâr-ı nûr-ı Ahmedî’ye hizmet ve gayret etmiş olduklarından bahisle “halife”nin kendilerinden intihâb edilmesi lüzumunu serdeylediler. Bunlara karşı Muhacirîn denilen Mekke ahalisi peygamberin kendi hemşehrileri ve arkadaşları olduğunu dermiyân ile hakk-ı hilâfete istihkaklarını ortaya sürdüler. Hele Haşimîler kuvvet-i karâbete istinâden behemehâl halifenin Âl-i Haşim’den intihâbı bahsinde ısrar ettiler. [s. 179]

Pek hararetli ve sürekli bir şekilde cereyan eden mübâhasât ve münakaşât neticesinde: Hilâfetin ne hizmet-i sâbıkaya, ne şerâfet-i irkiyyeye, ne karâbet-i kaviyyeye mükâfat olamayacağına ve ancak beyne’l-Müslimîn eslâk ve a’del ve efdal olan zatın intihâb edilmesi lazım geleceğine cumhur sahabece karar verildikten sonra bildiğimiz veçhile Ebûbekr es-Sıddîk -ağlebiyete karîb bir ekseriyetle- halife intihâb ve nasbolunmuştur.

Bu suretle “hilâfet”te verâset ve karâbet muteber olmayıp bunun icmâ’-ı ümmete ta’lîki esası kabul edildiği cihetle Ebubekir es-Sıddîk zaman-ı hayatında evlâd ve akâribinden hiçbirini veliahd tayin etmemiş ve bilakis irtihalinden bir hafta evvel ecille-i ashâbı birer ikişer nezdine celb ile ba’d-e’l-müşâvere Hazreti Ömer’ül-Faruk’un hilâfete tayini hakkında bir ahidname yazdırıp ve başını pencereden çıkarıp müctemi‘ bulunan halka hitaben kendisinin münasib gördüğü Ömer’ül-Faruk’un hilâfetine razı olup olmadıklarını sual eyledi ve ahidnameyi alenen kıraat ettirdi. Umûmun muvafakati -ki bir nev’ intihâb demek idi- Ömer’ül-Faruk’u nezdine çağırarak şerâit-i hilâfet hakkında kendisine vesâyâ-yı lâzime icra eyledi ve birkaç gün mürûrunda vefatı vukua gelerek yerine Hazreti Ömer Halife-i Müslimîn oldu.

Hazreti Faruk bâr-i hilâfetin ağırlığını müdrik olduğu cihetle bunu kimseye tahmile cesaret edemeyip Ali, Osman, Talha, Zübeyr, Sa’d bin Ebî Vakkas ve Abdurrahman bin Avf’dan mürekkebe olmak üzere bir “şûrâ” teşkil etmiş ve halife intihâbı salahiyetini bunlara vermiştir. Filhakika Aşere-i Mübeşşere’den ve kibâr-ı ashâbdan olan bu altı zat, Ömer’ül-Faruk’un müteâkiben vefatı üzerine bi’l-ictimâ‘ üç, dört gün devam eden uzun uzadıya müzakere ve münakaşalardan ve erkân-ı ashâb-ı saire ile müdâvele-i efkâr eyledikten sonra -ümmete vekâleten- Hazreti Osman-ı Zinnûreyn’i halife intihâb eylemişlerdir.

Hazreti Ali'nin hilâfeti de Medine ahalisinin intihâbıyla vukua gelmiştir. Yani ahali-i Medine “ashâb-ı Bedr'den bakiye kalan zevâtı toplayıp re'ylerini onlara verdiler, intihâb-ı halife meselesinde kendilerini tevkîl eylediler. Bunlar da bi'l-ictimâ' Aliyü'l-Mürtezâ'nın hilâfete kifâyet ve istihkakını bi't-takdir onu halife nasbettiler. Muaviye bin Ebî Süfyan, saltanatını ilan eyledikten sonra “hilâfet” unvanını da kendisine izâfe ve oğlu Yezid'i kendisine veliahd tayin eyledi ki, usûl-ı câriyye ve müteâmile-i hilâfete münâfi idi.

Üçü Süfyanıyye ve on biri Mervaniyye olmak ve ırsen intikal etmek üzere Emevilerden 14 ve bunları emr-i saltanat ve hilâfette istislafl eden Abbasilerden 37'si -sıfat-ı emâreti dahi hâiz olarak- Bağdat'ta 14 veya 17'si -yalnız sıfat-ı ruhaniyeti hâiz olmak üzere- Mısır'daki cem'an 51 veya 53 halife gelmiş ve şimdiki halife-i [s. 180] zîşân Abdülmecid Bin Abdülaziz Han ile beraber Hanedan-ı Âl-i Osman'dan da bugüne kadar 28 halife zuhur etmiştir.

Yezid'den Vahîd'e kadar gelen 128 veya 132 halifeden -Ebu Abbas Abdullah Seffâh Mısır'da intihâb suretiyle halife tayin edilmiş olan “El-Mustansır Billah” ile Yavuz Sultan Selim müstesna olmak üzere- cümlesi ırsen makam-ı hilâfeti işgal etmişlerdir. Hâlbuki halife-i hâzır hazretleri, emced-i hanedan-ı İslamiyân olan Âl-i Osman'a mensup olmakla beraber hanedan erkânı içinde dahi ekber, erşed, eslah, efdal olmaları hasebiyle milletvekillerinden mürekkeb olan Meclis-i Millî'ce bihakkın hilâfete intihâb buyurulmuşlardır ki, bu muamele hulefâ-yı Râşidîn devrinde cârî olan teâmülün hemen hemen aynıdır.

Millî Nevsâl, halife-i cedîd efendimiz hazretlerinin kâffe-i âmâl-i meşrûa-i necîbânelerinde mazhar-ı tevfikât-ı Sübhaniyye olması tazarru'âtını ref'-i bargâh-ı ehadiyet ettikten sonra hilâfetin hanedan Âl-i Osman'a suret-i intikali hakkındaki akvâl-i muhtelif-i tarihiyyeyi de hâdde-i mütalaa ve münakaşadan geçirmek istemiştir. Şöyle ki, bâlâda dahi işaret edildiği üzere saltanat ile beraber unvan-ı hilâfeti dahi Emevilerden kılıç kuvvetiyle alan Âl-i Abbas'ın sonuncusu ve otuz yedincisi olan El-Mu'tasım Billah'ın Hülagü'nün seyf-i hunrîzânesiyle başı kesildikten sonra Devlet-i Abbasiyye külliyyen münkariz olmuş 656¹⁰⁵ ve bunun birader-zâdesi olup Bağdat zindanında mahbûs bulunan “El-Müstansır Billah” Hülagü'nün istilasından mütevellid gâile esnasında mahbesten kaçarak Mısır'a iltica etmiş ve orada usulen isbat-ı neseb ve hüviyet

¹⁰⁵ Müessis-i saltanat-ı Osmanıyye olan Osman Gazi bu tarihte tevellüd etmiştir.

eyledikten sonra melik-i Mısır bulunan Zahir Baybars'ın teklifiyle müşârûn-ileyh halife intihâb edilerek kendisine suret-i resmiyye ve mutantanada icra-yı biat olunmuştur. Müverrih Hayrullah Efendi'nin kavline göre inhilâl eyleyen hilâfetin Fas ve Mağrib Fatimîlerine intikal etmemesi için hükümet-i Mısriyye "El-Müstansır"ı alelacele hilâfete intihâb eylemişlerdir.

Şu kadar ki, ne Melik Zahir ne de ahlâfı taraflarından Mısır'da halife-i Müslimîn olarak tanınan bu zevâta icra vazifesi ve umûr-ı hükümete müdahale salahiyeti verilmeyip yalnız sultanlar hîn-i cülûslarında teberrûken bunlardan taklîd-i seyf ve tefevvüz-i hükümet ve saltanat ederlerdi. Celalzâde'nin *Mısır'ul-Kahire Tarihi*'nde verilen izahata nazaran tebeddül-i mülûkda halife olan zat yeşil harîr-i hamdan mensûc bir fêrace giyer ve üstüne sırma işlemeli siyah atlastan bir örtü alırdı. [s. 181]

Divan'da melik-i Mısır olan zatın sağ tarafında oturup huzuru mu'tâd ümerâ ve ulemanın ictimâ'ından sonra bi'l-kıyâm "İnnallâhe ye'muru bi'l-adli ve'l-ihsân..." âyet-i kerîmesiyle başlayan bir hutbe kıraat ve nesâyih-âmiz bazı cümleler irâd eylesini müteâkib melike teveccühle "Kâffe-i umûr-ı Müslimîn'i sana tefvîz ve ihale ve seni asâkir-i muvahhidînin başbuğluğuna nasb ve tayin eyledim. Ahkâm-ı şer'ıyyeyi herkes hakkında icra eyle!" dedikten sonra saltanata mahsûs olan hil'at-i fâhireyi ve seyfi emareti meyânına taklit ederdi.

Mısır mülûkundan mâ'adâ diğer hükümdarân-ı İslamiyye'den bazıları dahi cülûslarında keyfiyeti halifeye teberrûken arz ve ihbâr ile ifâ-yı umûr için icazetini ve ed'ıye-i hayriyesini temenni ederlerdi. Fütuhât ve vakâyi'-i 'azîmenin dahi mülûk-ı İslamiyye'ce halifelere iblâğı müte'âmil idi. Hatta 798'de vukua gelen Niğbolu muzafferiyet-i 'azîmesini tebşîren Sultan Yıldırım Bayezid'in halifeye yazdığı mektuba mevrûd cevab-nâmede Yıldırım'a "Sultan-ı İklim-i Rum" diye hitap edilmesine mebnî güya o tarihten itibaren Osmanlı padişahlarına "Sultan" unvanı verilmeye başlanmıştır.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethi esnasında Kahire'de mukim bulunan halife El-Mütevekkil Alellah-ı Sâlis¹⁰⁶ padişah ile birlikte Mısır'dan İstanbul'a gitmek arzusunu ızhâr eylediğinden mes'ûlü is'âf edilmiş idi.

O esnada Emîr-i Mekke-i Mükerrerme Seyyid Berekât veya Seyyid Mehmed Ebû'l-Berekât mahdumu Ebû Nemi vedâ'atıyla Mekke'nin anahtarlarını ve Hırka-i

¹⁰⁶ *Netâyic'ül-Vukuât*'da bu halifenin ismi Müstemsik Billah olarak muharrer ise de Müstemsik, Mütevekkil Alellah-ı Sâlis'in pederi idi.

Nebeviyye ile sâir Emanât-ı Mübareke'yi İstanbul'a, Yavuz Sultan Selim'e göndermiş olduğundan Halife Mütevekkil Alellah Ayasofya Cami-i Şerîfî'nde¹⁰⁷ minbere çıkıp Sultan Selim'in hilâfete isti'dâd ve istihkakını beyan eyledikten sonra giymiş olduğu resmî feraceyi arkasından çıkarıp camide hazır bulunan Sultan Selim'e giydirmiş ve bu suretle hilâfet-i Âl-i Abbas'dan Âl-i Osman'a intikal eylemiştir. [s. 182]

Ali Seydi

Abdûlmecid Hazretlerinin Makamı-ı Muallâ-yı Hilâfet İntihabı

Vekâyi'-i siyasiyye kısmımızda başkaca tafsîl ve izah olunduğu üzere Mudanya Mukavelenâmesi'nin imzasından sonra Düvel-i Mü'telife tarafından Lozan'da ictimâ'ı kararlaştırılan sulh konferansına iştirak için Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetine davetnâme gönderildiği sırada bundan haberdar edilen Bâbîâlî'nin teşebbüsât-ı gayr-ı ma'kûlesi -zaten Teşkilat-ı esasiyye Kanunu'nun birinci maddesiyle Hâkimiyet-i Milliyye'yi nefesine hasretmiş olan- Meclis Âlî'de mûcib-i teessür ve heyecan olmuş ve 1 Teşrînisânî 1338 tarihinde in'ikâd eden tarihî celselerde¹⁰⁸ saltanat-ı şahsiyyeye müstenid olan İstanbul'daki şekl-i hükûmetin 16 Mart 1336 tarihinden itibaren ve ebediyen tarihe intikâl ettiğine ve hilâfet-i İslamiyye'ye Meclis-i Âlî'ce hanedan-ı Âli Osmanî'den ilmen ve ahlaken erşed ve eslah olanı intihâb olunacağına dair iki maddelik bir kanun tanzim ve neşrine sebebiyet vermiştir. Bunun üzerine Bâbîâlî'yi temsil eden Tevfik Paşa kabinesi istifanamesini Mehmed Vahidüddin'e tevdi ederek bu suretle İstanbul'da Büyük Millet Meclisi Hükûmeti derhal teessüs eylemiştir. Makam-ı hilâfet ve saltanatta bulunan Mehmed Vahidüddin'in dahi Millet Meclisi'nin intihâbına intizâren feragat etmesi umûr-ı tabiiyyeden iken bu cihete kat'iyen yanaşmamış, fakat bu ahvâl ve hadisât kendisi ile mukarribîn ve mensubînini tedhiş ederek endişeye düşürdüğü revîş-i halden istidlâl edilmekte bulunmuş idi. Hatta mûmâ-ileyhin evvelce firar edenlere iltihakı bile tahmin olunmakda idi. Nihayet bu tahmin pek doğru çıktı. Mehmed Vahidüddin 17 Teşrînisânî 1338 tarihinde müsadif Cuma günü ale's-sabah saat yedi raddelerinde bir İngiliz gemisi ile Dersaadet'ten firar etmek suretiyle halifelik ve padişahlık sıfatlarından fiilen ıskât eyledi. Hadise-i firara saat ona kadar sarayda bile kimse mutallî' olamamış ve Cuma olmak münasebetiyle selamlık resmi için istihzarât icrasına devam olunup ancak öğlene yakın Vahidüddin'in firarından malumat alınabilmiş idi. Cumartesi 18 Teşrînisânî 1338

¹⁰⁷ Ekser tarihler bu merasimin Kahire'de icra edildiğini yazarlar.

¹⁰⁸ Bu celseler esnasında İslam'da hilâfetin ne demek olduğuna ve hilâfet-i Muhammediye ve İslamiyye'nin irtihâl-i hazret-i peygamberiden bu ana kadar geçirdiği safahâta dair Mustafa Kemal Paşa hazretleri tarafından irâd olunan nutuk ehemmiyet-i tarihiyesine mebnî nevsâlimize aynen dercedilmiştir.

sabahı gazetelerde intişar eden İngiliz karargâh-ı umumîsinin tebliğ-i resmîsi hadise-i firarı resmen ilan ediyor idi. Tebliğ-i resmînin metni vesâik-i mühimme-i tarihiyyeden olmasına mebnî aynen zîrde derc edilmiştir:

İstanbul 17 Teşrînisânî (T.H.R) – “Zât-ı şâhâne”nin vaziyet-i [s. 183] hâzıra dolayısıyla hürriyet ve hayatının tehlikede olmasından korkarak “bütün Müslümanların halifesi” sıfatıyla İngiltere’nin himâyesini ve İstanbul’dan derhal müfârakat etmek istediği resmen bildiriliyor. “Zât-ı şâhane”nin arzusu bu sabah yerine getirilmiştir. Türkiye’deki İngiliz kuvvetleri başkumandanı Ferik Sir Charles Harrington “zât-ı şâhane”nin arzularını infaza âmâde olarak kendisine bir İngiliz harp sefinesine kadar refakat etmiş ve kendisi orada Bahr-i Sefid filosu kumandanı Sir Dron tarafından istikbal olunmuştur. Fevkalâde Komiser Vekili Mister Neil Handerson, Kral Beşinci George cenaplarına tebliğ edilmek üzere “zât-ı şâhane”nin arzularını öğrenmek üzere kendilerini gemide ziyaret etmiştir.

Esna-yı firarda Mehmed Vahidüddin’in beraberinde 9-10 yaşlarındaki mahdumu Ertuğrul Efendi ile Serkarîni Ömer Yaver Paşa ve diğer bir yaver ve mensubîninden sekiz kişi¹⁰⁹ bulunmakta idi. Bunlar Yıldız Sarayı’nın arka tarafındaki Orhaniye Kışlası’na çıkan senelerden beri metruk Malta kapısından dışarıya atılmışlar ve burada kendilerini [s. 184] bekleyen General Harrington ile birlikte dört otomobile binmişlerdir. Otomobiller firarileri Dolmabahçe Sarayı’na îsâl ederek buradan da kendilerini beklemekte olan bir müş ile Malaria nâmındaki İngiliz harp gemisine çıkmışlardır. Malaria, firarileri doğruca Malta’ya götürmüş bir müddet orada misafir edildikten sonra Mekke-i Mükerreme’de ihtiyar-ı ikamet etmek arzusunda bulunan Vahidüddin maiyeti ile birlikte Hicaz Kralı Hüseyin’in nezdine i’zâm kılınmıştır. Hîn-i firarlarında pek çok mücevherât ve küllî miktar nukûd ile Emanet-i Mukaddese’den bazılarının aşırıldığı hakkında bazı rivayât şâyi’ olmuş ve filhakika yanlarına nakit ve mücevherat almış olmaları tabîi bulunmuş ise de lehülhamd muhafazasına kemâl derece itina edilmekte bulunan Emanât-ı Mukaddese’ye bir gûne tecavüz vâki’ olmadığı tahkikat-ı resmiyye ile sâbit olmuştur.

Mehmed Vahidüddin makarr-ı hilâfetten bu suretle firar ve hususıyla ecnebi bir hükümetin himâyesine arz-ı iftikâr etmiş olması yalnız Türkiye’de değil bütün âlem-i İslam’da la’n ve nefrîn ile karşılanmış ve böyle ‘âr-ı firarı irtikâb eden bir şahsın İngiliz tebliğ-i resmîsinde gösterildiği üzere “bütün Müslümanların halifesi” sıfatına asla layık

¹⁰⁹ Sertabibi Reşad Bey, Hademe Müdürü Zeki Bey, Ser-esvâbi İbrahim, Ser-seccadeci diğer İbrahim Beyler, İkinci Musâhib Cevher, Üçüncü Musâhib Hayreddin Ağalar, Berberbaşı Mahmud, Tütüncübaşı Şükrü Beyler.

olmadığı hususunda bütün Müslümanlarca ittifâk-ı ârâ hâsıl olmuştur. Mısır'da, Hindistan'da, Cava'da, Avustralya'da ve bütün Asya ve Afrika kıtalarında bulunan Müslimîn ve ecille-i ulemâ-yı dîn-i mübîn cihetlerinden vukû' bulan beyanat ve iş'arât ile halife-i nev-câh hazretlerine arz-ı bey'at ve tebrik hususunda gösterilen müsâraat bunun delil-i bâhiridir.

Mehmed Vahidüddin 1277 sene-i hicriyyesi Receb'inin 21. günü (18 Kânûnevvel 1276) tevellüd etmiştir. Cennetmekân Abdülmecid'in oğullarından olan Vahidüddin'in veladeti peder-i cennet-makarrının vefatı senesine müsadiftir. Haber-i veladetini hakan-ı müşârün-ileyh istihmam etmekte iken alarak müteessir olmuş ve "uğursuz evlat" demiş olduğunu rivayet ederler. Vahidüddin'in büyük biraderi Mehmed Reşad-ı Hâmis hazretlerinin irtihâli üzerine 1336 senesi Ramazan'ında (13 Temmuz 1334) tahta cülus etmiş idi. Dört sene kadar imtidâd eden zaman-ı saltanatında Harb-i Umûmî'nin hitâmına ve Mütareke'ye rağmen millet ve devlet asla rahat yüzü görmemiş ve gerek kendisinin gerek Damad Ferid ile yârânının ihtirasâtı ile millet harp zamanından ziyade felaketler geçirmiştir. Bu felaketlerin derecâtı ve sarayın ve mensubîninin ihtirasâtı hakkında tarih-i tedkikât ve tenkidâtını icra edeceği cihetle burada o yolda tafsilata girişmek muvafık değildir. Maksadımız vukû'-ı hâli ve tarz-ı cereyanı mücmelen ber-vech-i sıhhat arz u tesbit etmekten ibarettir. [s. 185]

Makam-ı Muallâ-yı Hilâfete Abdülmecid bin Abdülaziz Hazretlerinin İntihâbı

Mehmed Vahidüddin'in hadise-i firarına Büyük Millet Meclisi'nce ıtılâ' hâsıl olduğu zaman mecliste fevkalâde bir heyecan ve asabiyet hâsıl olmuş ve derhal yeni halifenin intihâbına tevessül olunmuştur. Meclis-i mütevâlî hafî celselerde dûr u dirâz-ı müzakerâtta bulunduktan ve birçok müheyyiç nutuklar irâd olunduktan sonra Abdülmecid hazretlerinin makam-ı muallâ-yı hilâfete nâmzedliği vaz' edilmiş ve 18 Teşrînisânî Cumartesi akşamı akdolunan celse-i aleniyyede Şeriye Vekili tarafından Mehmed Vahidüddin'in hal'i fetvası kıraat olunarak keyfiyet-i hal' müttefiken tasvîb olup ba'de yeni halifenin tayin-i esâmî ile intihâbına başlanmıştır. Neticede, Abdülmecid bin Abdülaziz Han Hazretleri 148 re'y, Selim Efendi 3 re'y, Abdürrahim Efendi 2 re'y almışlar ve binâenaleyh Abdülmecid hazretleri makam-ı muallâ-yı hilâfete intihâb olunmuşlardır. Bu intihâbda 9 re'y müstenkif olduğu anlaşılmıştır. [s. 186]

Halife-i nev-câh hazretlerinin keyfiyet-i intihâbı derhal Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa hazretleri tarafından âtîdeki telgraf-nâme ile kendilerine arz olunmuştur:

Hanedan-ı Âl-i Osman'dan halife-i rû-yı zemîn Abdülmecid Hazretlerine;

Makam muallâ-yı hilâfete intihâb edildiğinizi arz ederim.

Arz-ı malumattan ibaret olan bu telgraf-nâmeyi müteâkib âtîdeki mufasssal telgraf-nâme dahi halife hazretlerine takdim olunmuştur:

Hanedan-ı Âli Osman'dan Halife-i Müslimîn Abdülmecid Hazretlerine

‘Âmme-i Müslimîn için mûcib-i mahv olan düşman tekâlîf-i şedîdesini kabul ve Müslimîn'in müdafaa-i mücâhidânelerinde dahi düşmana muvafakatle beyne'l-Müslimîn ikâ'-ı şerr ü fesâd ve sefk-i dimâya fiilen teşebbüs ve bu harekâtında devam ve ısrar ve bi'n-nihâye ecnebi himâyesine tevdi'-i nefis ederek bir İngiliz gemisiyle makarr ve makam-ı hilâfetten fîrar eden Vahidüddin Efendi'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Şer'îye Vekâleti'nden verilen fetâvâ-yı şerife¹¹⁰ mûcibince hal'ine Meclis heyet-i umûmiyyesinin 18 Teşrinisani 1338 tarihinde mün'akid 140. ictimâ'ının beşinci celsesinde müttefikan karar verilmiştir.

Türkiye Devleti'nin hâkimiyetini bilâ-kayd ü şart milletin uhdesinde mahfûz tutan Teşkilat-ı esasiye Kanunu'na tevfiikan icra kudreti ve teşri' salâhiyeti kendisinde mütecellî ve mütemerkiz bulunan milletin yegâne ve hakikî mümessillerinden mürekkeb Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Teşrînisânî 1338 tarihinde müttefikan kabul ettiği esbâb-ı mûcibe ve esasât dâhilinde Meclis-i Âlî'ce 18 Teşrînisânî 1338 tarihinde mün'akid celsede makam-ı muallâ-yı hilâfete intihâb buyurulmuş [s. 187] olduklarını hürmet-i mahsûsa ile zât-ı hazret-i hilâfet-penâhîlerine arz ederim. Keyfiyet Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce âlem-i İslâm'a ve Türkiye halkına iblâğ olunmuştur. İntihâb-ı

¹¹⁰ Fetavâ-yı şerife vesâik-i mühimme-i tarihiyyeden olmakla aynen buraya dercolumuştur:

1. İmam-ı Müslimîn olan Zeyd, düşmanın umum Müslimîn aleyhinde mûcib-i mahv olan tekâlîf-i şedîdesini bilâ-zaruret kabul ile hukuk-ı İslamiyye'yi müdafaaadan acziyeti ızhâr ve Müslimîn'in müdafaa-i mücâhadelerinde düşmana muvafakatla Müslimîn'in ihtilal ve iştikâsını mûcib harekâta fiilen teşebbüs ve harekât-ı ihtilal-kârânede devam ve ısrar ve ba'dehû ecnebi himâyesine iltica ederek makam-ı hilâfeti terk ve fîrar ile hilâfetten bilfiil ferâgat etmekle şer'an münhali' olur mu?

El-cevap: Allahu a'lem bi's-savâb olur.

Ketebehü'l-fakîr 'afâ 'an'il-Ganiyyi Mehmet Vehbi.

2. Bu surette hukuk ve menâfi'-i İslamiyye'yi sıyâneten makam-ı hilâfete layık bir zata erbâb-ı hall ve akd tarafından biat olunmak vâcib olur mu?

El-cevâb: Allahu a'lem olur.

Ketebehü'l-fakîr 'afâ 'an'il-Ganiyyi Mehmet Vehbi.

vâki'in âlem-i İslâm için müteyemmen ve füyûzât-bahş olmasını eltâf-ı İlâhiyye'den tazarru' ve niyaz eylerim.

19 Teşrînisânî 1338

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Gazi MUSTAFA KEMAL

Arz-ı tebrikât ve ta'zimâtı hâvi İcra Vekilleri Heyeti nâmına Reis Hasan Raif Bey tarafından dahi ber-vech-i âtî telgraf-nâme huzur-ı hilâfet-penâhîye takdim olunmuştur:

Halife-i Müslimîn ve Hâdim'ül-Harameyn'îş-Şerîfeyn Abdülmecid Hazretlerine

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce icra kılınan intihâb-ı müteyemmenden dolayı İcra Vekiller Heyeti'ni teşkil eden rüfekâ-yı âcizî ile birlikte zat-ı hazreti hilâfet-penâhîlerine arz-ı tebrikât ve ta'zîmât eylerim. Makam-ı muallâ-yı hilâfetin izzet masûniyetini asırlardan beri müdafaa eden Türkiye halkı, bilhassa son müşkil senelerin 'umde-i mücahedâtı meyânında aynı maksad-ı ulvîyi bulundurmakla kendisi için hayatî bir mesele teşkil eden hâkimiyet-i kat'îyye-i milliyye ile beraber bütün İslamiyet'e şâmil olan icabât-ı diniyyeyi de dava-yı İslam'a alemdar olarak kemâl-i fedakârî ile ifâ

eylemiştir. Diyanet ve milliyetimizi ma'rûz-ı zevâl ve inhidâm etmek isteyen düşmanlarımızın faaliyet-i müstemirrelerine rağmen İslam'ın kemâl-i şa'ş'a ve sevk ve istiklâl ile ebed-karar ve müdâm olacağına asla şüphe etmeyen bizler Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce makam-ı muallâya layık görülen zât-ı hazret-i hilâfet-penâhîlerinin bu netice-i mes'ûdeye hâdim ve bu vazife-i mukâddesede muvaffakun bi'l-hayr olmalarını Allah zü'l-celâl hazretlerinden niyaz ediyoruz. 20 Teşrînisânî 1338

Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf

Taraf-ı eşref-i hazret-i hilâfet-penâhîden işbu iki telgraf-nâme yazılan cevaplar dahi vesâik-i mühimme-i tarihiyyeden olmakla suretlerini dercediyoruz:

Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyâsetine

Amme-i Müslimîn için mûcib-i mahv olan düşman tekâlif-i şedîdesini kabul ve Müslimîn'in müdafaa-i mücâhedânelerinde düşmana muvafakatla beyne'l-Müslimîn ikâ'-ı şerr ü fesâd ve sefk-i dimâya fiilen teşebbüs ve bu harekâtında devam ve ısrar ve bi'n-nihâye ecnebi himâyesine tevdî-i nefis ederek bir İngiliz gemisiyle makarr ve makam-ı hilâfetten firar eden Vahideddin Efendi'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Şer'îye Vekâleti'nden verilen fetâvâ-yı şerîfe mûcibince hal'ine Meclis heyet-i umûmiyyesinin [s. 188] 18 Teşrînisânî 338 tarihinde mün'akid 140. ictimâ'ın beşinci celsesinde müttefikan karar verildiği beyanıyla ve Türkiye devletinin hâkimiyetini bilâ-kayd ü şart milletin uhdesinde mahfûz tutan Teşkilat-ı esasiyye Kanunu'na tevîkan icra kudreti ve teşri' salâhiyeti kendisinde mütecelli ve mütemerkiz bulunan milletin yegâne ve hakikî mümessillerinden mürekkeb Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Teşrinisani 1338 tarihinde müttefikan kabul ettiği esbâb-ı mûcibe ve esasât dairesinde Meclis-i Âli'ce 18 Teşrinisani 1338 tarihinde mün'akid celsede makam-ı muallâ-yı hilâfete intihâb olduğumun derciyle keyfiyetin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce âlem-i İslâm ve Türkiye halkına iblâğ olduğunu müş'ir 18 Teşrînisânî 1338 tarihli telgraf-nâme-sâmîlerini mahzûziyet aldım. Meclis-i Âli'ce bu suretle hakkımda ibrâz olunan nişane-i hürmet ve muhabbetten dolayı hâssaten müftechir ve müteşekkirim. Hır-ı cân eylediğim bu vedî'atullâhı menâfi-i âliye-i İslâmiyye'ye bihakkın hizmet suretiyle hüsn-i muhafazaya muvaffakiyetimi ve âlem-i İslâm'ın daima mazhar-ı muvaffakiyât-ı sübhaniyye olmasını bârgâh-ı ehadiyyetten tazarru' ve niyaz eylerim. 4 Rebûlâhir 1341

Halife-i Müslimîn Hâdim'ül-Harameyn'îş-Şerîfeyn Abdülmecid bin Abdülaziz

Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti Riyâsetine

Bu defa Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce icra kılınan intihâb-ı vâki'den dolayı İcra Vekilleri Heyeti'ni teşkil eden rüfekâ-yı âlileri ile birlikte arz-ı ta'zimât ve tebligatı mübelliğ 20-21 Teşrînisânî 1338 tarihli telgraf-nâmenizi kemâl-i memnuniyetle aldım. “Elhamdü lillâhi neccînâ min'el-kavmi'z-zâlimîn” âfâk-ı şark ve garba şâmil ziyâ-yı satvet-i devlet sönmeye yüz tuttuğu bir anda feyezân-ı celâdetle düşman dîn ü millet üzerine atılan şüce'ân-ı vatanın mücâhede-i Hudâ-pesendânesine istinaden tevkifât-ı Sübhâniyye ile yoklukta varlık çıkaran Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne karşı âlem-i İslam'ın a'mâk-ı kalbine derin bir hiss-i takdir ve şükran feverân etmekte olduğunu görmekle bahtıyarım. Hemen Cenab-ı Rabb-i müstecâb asırlardan beri alemdar-ı İslam olmakla meşrûf ve mübâhî bulunan necîb Türk milletini bu hidmet-i mübeccelesinden ilâ âhir'id-deverân dâim ve âlem-i İslam'a an-karîb minhâc-ı fevz ve saadeti küşâda muvaffak buyursun. Âmin. Bi-hürmet-i Seyyid'il-mürselîn.

4 Rebûlâhir sen 1341

Halife-i Müslimîn Hâdim'ül-Harameyni's-Şerîfeyn Abdülmecid Bin Abdülaziz

Halife-i Nev-câh Hazretlerinin Hayat-ı Hususiyyeleri Hakkında Bazı Malumat

Cennetmekân Sultan Abdülaziz Han hazretlerinin üçüncü mahdûmları bulunan Halife-i [s. 189] nev-câhımız Abdülmecid Hazretleri 1285 tarihinde Dolmabahçe Sarayı'nda ziynet-efzâ-yı mehd-i vücûd olmuş olduklarından elyevm elli üç yaşında bulunmaktadır.

Müşârün-ileyh hazretlerinin hususi tahsillerine daha sağır sinnlerinde iken pek ziyade itina olunmuş ve bir müddet Tophane Kışlası'ndaki İmalât-ı Harbiye imalathanelerine devam ettirilmiş idi. Hükümet nâmına Belçika'da pek iyi ve âlî bir tahsil görmüş olan merhum Hüseyin Paşa şehzâde hazretlerinin mürebbiliği hizmetinde bulunmuş ve kendilerine amelî malumat vermiştir. Bilahare Dolmabahçe Sarayı'nda hususi bir dairede ulemadan bazı zevât dahi hidmet-i ta'limiyyelerinde bulunmuştur.

Peder-i cennet-makarrlarının irtihalinden sonra Yıldız Sarayı'nda tesis olunan hanedan mektebine devama başlayıp burada üç sene tahsilde bulunmuşlar ve mekteb-i mezkûrda Tophane Müşir-i esbakı Zeki Paşa ve Maarif Nazır-ı esbakı Münif Paşa ve Teşrifât-ı Umumiyye Nazırı Tercüman Münir Paşa merhumlar gibi zevâtın tedrisatından

istifade etmekle beraber burada Fransız ve Alman lisanlarını da öğrenmeye başlamışlardır. Tahsil-i ilm ve ma‘rifete pek ziyade hâhiş-ger bulunmalarından dolayı muahharen hususi muallimlerden tederrüsle tevsî‘-i malumat ettikleri gibi bu iki lisanı da tamamıyla elde etmişlerdir. Zât-ı hazret-i hilâfet-penâhînin mesai-i fikriyyeleri bir an bile dûcâr-ı inkıta‘ olmamış ve bu meşâgil arasında ayrıca tedarik olunan hususi muallimlerden İngiliz lisanını da mükemmelen tahsillerine muvaffakiyet hâsıl olmuştur ki el-hâletü hâzâ bu üç lisandaki neşriyatı bizzat muntazaman takip ve mütalaa etmekten fâriğ olmamışlardır.

Elsine-i şarkiyyeden Türkçeden başka Arabî ve Farisî’yi dahi kemâliyle tahsil etmiş olduklarından bu lisanslarda manzum ve mensûr pek kıymetli eserler ibdâ‘ına muvaffak olmuşlardır. Bundan mâ‘adâ Halife-i Müslimîn hazretleri sanayi-i nefisenin bütün şu‘ubâtında ve bilhassa resim ve musikide kesb-i ihtisas-ı fevkalâdelerini, çiredestî-i maharetleri olup kudret-i san‘at-kârânelerinin nişâne-i bâhiresi olan ve evvelce Paris resim salonunda geçen seneki ressamlar sergilerinde teşhîr ve bütün zâirîn cânibinden fevkalâde istihsan ve takdir edilen elvâh-ı nefiseleri ile ispat buyurdıkları gibi musikideki behre-i vâsi‘a-i üstâdânelerini de birçok âsâr-ı bedi‘aları ve ezcümle orkestra için tertip eyledikleri marşlarıyla enzâr-ı takdire ızhâr ve ibrâz etmişlerdir. Paris’te teşhir olunan tabloları meyânında Fatih Sultan Mehmed’in tasvîr-i âlîleri bulunmakta idi. Tahsil-i ilm ve marifete olan kemâl-i rağbetleri delâil-i bâhiresinden olmak üzere ilan-ı Meşrutiyet’i müteâkib kemâlât-ı zâtiyye ve müktesebât-ı ilmiyyelerini bir kat daha tevsî‘ buyurdıkları gibi necî-i necîl-i [s. 190] hümâyûnları Ömer Faruk Efendi Hazretlerinin Avrupa’da ikmal-i tahsilleri için” Trezyanom’a i‘zâmı suretiyle ibrâz-ı me’ser-i irfan-perverî eylemiştir.

Zat-ı hazret-i hilâfet-penâhî son derece müttaki bulunduklarından ibadetlerini bir gün terk etmemişlerdir. Maiyet-i seniyyeleriyle şeref-yâb olanlardan alınan malumata nazaran daima sabah namazından sonra tilavet-i Kur’ân-ı Kerîm ile meşgul olurlar, ba‘de öğleye kadar matbuat-ı yevmiyye ve cerâid-i mevkûteyi mütalaa ederler. Lüzum görüldüğü takdirde maruzât-ı vâkiayı istimâ‘ buyururlar. Öğleden sonra yine mütalaa ve resim gibi iştilâlât ve müsaid bazı günlerde tenezzüh ve ziyaret ile imrâr-ı evkât ederler. Kemalât-ı ilmiyyelerinin bahşeylediği nüfûz-ı nazar ilcâsıyla milletin ihtiyacât-ı esasiyyesini takdir buyurmuşlar ve bu bâbda münasebet düştükçe icâb edenler nezdinde vazife-i irşâd ve ikâzı ifâdan ve büyük mücahedât-ı medîdede bulunmaktan çekinmemişlerdir.

Millet ve memleketin ma'rûz kaldığı ıztırabât ve tecavüzât-ı gûnâ-gûndan fevkalâde müteessir bulunan zât-ı hazret-i zıllullâhî mücâhede-i hâzıra-i istihlâsiyyeyi büyük bir şevk ve memnuniyetle ta'kîb buyurmuşlar ve bunu her zaman her yerde vâki' olan beyanat-ı hümayûnlarıyla te'yîd eylemişlerdir. *Millî Nevsâl* emir'ül-müminîn ve halife-i resul-i Rabbü'l-âlemîn hazretlerine takdim-i ta'zimât ve tebrikât ile makam-ı muallâ-yı hilâfette mâ-dâme'z-zaman bâ-kemâl-i afiyet ve muvaffakiyet erîke-pîrây-ı iclâl olmaları duavâtını ref'-i kabul-gâh-ı ehadiyet eyler.

Abdülmecid Hazretlerinin Makam-ı Muallâ-yı Hilâfete İs'âdı Merasimi

Mesned-i muallâ-yı hilâfet-i İslamiyye'ye Büyük Millet Meclisi tarafından intihâb olunan Abdülmecid Hazretlerine arz-ı tebrikât ile beraber intihâb kararını mübelliğ arıza-i mahsûsayı takdim ve Topkapı Sarayı'nda mahfuz emanât-ı mübareke ve mukaddeseyi yed-i müeyyide-i hümayunlarına teslim etmek vazifesiyle Meclis-i Âli namına İstanbul'a i'zâmı takarrür eden Heyet-i Mahsûsa¹¹¹ 23 Teşrînisânî 1338 [s. 191] tarihine müsadif Perşembe günü Dersaâdet'e muvâsalet ve ferdası Cuma günü öğleden evvel Hırka-i Şerif dairesinde merasim-i mezkûre ba'de'l-îfâ Cuma namazının Fatih Cami-i şerifinde eda olunacağı ve Cuma ezanının hîn-i kıraatinde bilumum bilâd-ı İslâmiyye'de 101 pâre top endaht edileceği ve İstanbul'da bulunan rüesâ-yı memurîn-i mülkiye ve askeriye ve adliye ve şer'îye ile vilayet ve belediye meclisleri rüesâsı 22 Teşrînisânîsinde Çarşamba Dolmabahçe Sarayı'nda zât-ı hilâfet-penâhîyi makam-ı muallâ-yı hilâfet-penâhîlerinde ziyaretle arz-ı tebrikât ve ta'zimât eyleyecekleri bir gün evvel 'âmmeye ilan ve tebşîr olunmuş idi.

Filhakika yevm-i mezkûrda saat iki raddelerinde hanedan-ı Âl-i Osman erkânı ile ânif'ül beyan memurîn ve saire Saray-ı Âli-i mezkûrun üst katında süferâ kabulüne mahsûs salonda isbat-ı vücud etmelerini müteâkib zat-ı hazret-i hilâfet-penâhî mezkûr salona teşrif ve kendilerine mahsûs olan mevki'-i âliye ku'ûd buyurmuşlardır. Zat-ı hilâfet-penâhînin sağ taraflarında hanedan-ı Osmanî erkânı bulunmakta idi.

Evvela, Büyük Millet Meclisi'nin İstanbul mümessili Refet Paşa huzur-ı hilâfet-penâhîye gelerek resm-i selamı îfâ ve arz-ı ta'zimât ve tebrikât ile münhasır bir nutuk¹¹²

¹¹¹ Heyet i Mahsûsa Reisi ve İkinci Reis vekili Kırşehir Mebusu Müfid Efendi kâtiplerden Van Mebusu Hakkı, Kayseri Mebusu Atıf Beylerle İdare Memuru Sivas Mebusu Emir Paşa Divan-ı Riyaset namına ve Rasim Bey (Cebelibereket), Halil İbrahim Efendi (Eskişehir), Mehmed Vasfi Efendi (Karahisar ı Şarki), Tayyar Bey (Çankırı), Operatör Emin Bey (Bursa), Durak Bey (Erzurum), Eyüp Sabri Bey (Eskişehir), Hacı Mustafa Efendi (Ankara), Feyyaz Ali Bey (Yozgad), Hilmi Bey (Ardahan) Hüseyin Bey (Erzincan), Şerif Bey (Sinop) Mehmed Efendi (Adana) Server Bey (Ardahan), Mehmed Ragıp Bey (Amasya).

¹¹² Refet Paşa'nın Nutku Sureti:

okumuş, müteâkiben Şehremini ve Cemiyet-i Belediye azası ve memurîn-i mülkiye ve askeriye ve saire sırasıyla arz-ı tebrikât ve ta'zimât eyledikten sonra merasime nihayet verilmiştir. Ferdası Perşembe günü Büyük Millet Meclisi'nin intihâb ve i'zâm eylediği hey'et-i mahsûsayı teşkil eden mebusân-ı kirâm Haydarpâşa istasyonuna muvâsalet etmeleriyle bir suret-i fevkaladede merasim-i istikbaliyye icra olunmuş ve oradan tahsis olunan istimbotlara râkiben Sirkeci İskeleyine çıkılıp güzergâhta bulunan halkın alkış tufanları arasında Bâbîâli'ye kadar mâşiyen gelinmiştir.

Bâbîâli'yi birkaç günden beri karargâh intihâb ittihaz etmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İstanbul mümessili Refet Paşa tarafından hey'et-i muhtereme şerefine verilen bir çay [s. 192] ziyafetini müteâkib hey'et erkân-ı muhteremesi Şehremaneti tarafından ikametlerine tahsis olunan dairelere azimet ve istirahat etmişlerdir. Cuma günü (4 Rebîulâhîr 1341 ve 24 Teşrînîsânî 1338) İstanbul pek samimi ve heyecanlı bir gün yaşamıştır. Zât-ı hazret-i hilâfet-penâhî Beşiktaş Sarayı'ndan dört atlı bir arabaya râkiben bir alay-ı vâlâ ile Dolmabahçe, Topkapı, Galata Köprüsü, Salkımsöğüt, Park tarîkiyle kable'z-zuhr on bir raddelerinde Topkapı Sarayı'na sâye-endâz-ı ikbâl olarak bir sûret-i mutantanada istikbâl olunmuşlar ve Bağdad Kasrı'nda biraz ârâm buyurmuşlardır. Bu sırada Büyük Millet Meclisi tarafından me'mûren gelen heyet-i mahsûsa huzur-ı hazret-i hilâfet-penâhîye kabul buyrularak Hey'et-i Mezkûre Reisi Müfid Efendi "Meclis-i Âlî'nin bütün Müslümanların en âli ve mukaddes tanıdıkları makam-ı muallâ-yı hilâfet-i İslamiyye'ye zât-ı hilâfet-penâhîlerini intihâb ile pek büyük bir isâbet gösterdiğini ve umûm âlem-i İslam'ın bu makam-ı ulvî hakkındaki teveccüh ve muhabbetin takviye edilmiş bulunacağını ve kendi riyaseti altında bir hey'et tarafından getirilmiş olan Büyük Millet Meclisi'nin mazbata-i intihâbiyesini takdîm ile kesb-i şeref eylediğini" arz ile kırmızı atlas kese içinde bulunan mazbatayı takdîm etmiştir.

Halife-i nev-câh hazretleri hey'ete hitâben: "Bu makam-ı muallâyı cenâb-ı Hakk'ın lutf-ı keremi ile peygamberimiz (s.a) efendimiz hazretlerinin ruhaniyetine sığınarak kabul ettiğini ve onu şimdiye kadar bulunduğu mevki-i muallâdan daha yükseklerde görmek istediğini ve bunun için her saat, her dakika, hatta her an bütün hayatını fedâ edercesine [s. 193] çalışacağını ve Türk milletinin bunun âlemdârı

Büyük halifemiz Hâdim'ül-Harameyn'îş-Şerifeyn efendimiz. İstanbul'daki memurîn i muvazzafa-i hükümetin ta'zim ve tebriklerinin hâkipâ-yı hilâfet-penâhîlerine arz ve ıblâğ müsaade-i aliyye-i hilâfet-penâhîlerine iktiran etti. Bundan dolayı şu anda kalbimiz Allah korkusu ve halife muhabbetiyle dolu olarak şükranımızı, ta'zimâtımızı, tebrikâtımızı zât-ı hilâfet-penâhîlerine arz ve ıblâğ etmekle bahtıyarız. Tekmîl duamız, eyyâm-ı hilâfet-penâhîlerinin âlem-i İslam ve tekâmîl beşer için tarihin en mes'ûd günlerini teşkil etmesidir. Cenab-ı Zülcelal büyük halifemize Hâdim'ül-Harameyn ve'-ş-Şerifeyn efendimize uzun ömürler ve saadetler ihsan buyursun.

olacağını, mâzisi fevkalâde parlak olan Türk milletinin âtîde dahî bu vazifeyi muhafaza ederek bütün âlem-i İslam'ın terakki ve teâlisini te'min edeceğini" söylemiş ve millet-i İslamiye için hayırlı neticeler husûlünü temenni eylemişlerdir.

Bu merasimi müteâkib halife hazretleriyle hey'et-i mahsûsa erkânı Hırka-i Saâdet Daire-i fâhiresine gelmişlerdir.

Emanât-ı Mukaddesenin Teslimi: Daire-i fâhirede altın ve etrafı âyât-ı kerîme ile muvaşşah mahfaza derununda Hırka-i Saâdet-i Hazret-i Nebevî ufak bir hücre içinde kadem-i saâdet, Hazret-i Osman radiyallahu anh'ın esnâ-yı tilâvette şehîd edildikleri ceylan derisi üzerine muharrer murassa' kaplı kelâm-ı kadîm nüshası, aleyhissalâtü ve selâm efendimiz hazretlerinin altın, mahfazalar derununda bulunan seyf ve liva-yı saâdetleri ve sâir Emânât-ı Mübâreke ve Mukaddese mevzû'-ı mevki-i ihtirâm bulunmakta olduğundan Hey'et-i Mahsûsa Reisi Müfid Efendi muhtasar ve mucîz bir nutuk irâdıyla¹¹³ Emânât-ı Mukaddese-i mevcûdenin anahtarlarını ve [s. 194] defterini zât-ı hazret-i hilâfet-penâhîye teslim etmiştir. Halife hazretleri ba'de't-tesellüm evvela Hırka-i Saâdeti hâvî mahfazayı küşâd ve ziyaret buyurduktan sonra huzzâr-ı kirâmın dahi ziyaretlerine müsaade buyurmuşlar ve cümleten ziyaretle şeref-yâb olmuşlardır. Ba'dehû seyf ve liva-i saâdet dahi kemâl-i ta'zîm ve tekrîm ile yüzler sürülerek ziyaret edilmiştir. Esnâ-yı ziyarette tilâvet-i Kur'ân-ı Azimüşşân ve salavât-ı şerîfe ile hücre-i mübâreke gıpta-bahşâ-yı riyâz-ı cenân olmuştur.

Emânât-ı Mukaddese'nin teslim ve tesellümü ve ziyaret edilmesi merasiminin hitâmını müteâkib hey'et-i mahsûsa erkânı ve sâir med'ûvîn ve me'mûrîn Topkapı Sarayı'nın Ak Ağalar Kapısı'nda kurulmuş olan meşhur taht-ı zerîn etrafına toplandılar, Zât-ı hazret-i hilâfet-penâhî dahi maiyetlerinde hanedan-ı Osmanî erkânı bulunduğu halde mahall-i mezkûru teşrif ve müzeyyen taht önünde tevakkuf eylediler. Evvela Nakîb'ül-Eşrâf Muhtar Beyefendi tarafından tilâvet olunan duâ-yı belîğ kâimen istimâ' olunup ba'dehû sırasıyla hanedan-ı Osmanî erkânı, Hey'et-i Mahsûsa Reisi Müfid Efendi, Mebusân-ı muhtereme, ricâl-i mülkiye ve askeriye ve ilmiye, Şehremini ve Cemiyet-i Belediye ve vilayet azâsı, esnaf cemiyetleri, murahhaslar ve sâir med'ûvîn tarafından arz-ı tebrikât ve îfâ-yı râsime-i dest-bûsu ve bey'at îfâ olunmuş ve bu merasimin hitâmından

¹¹³ Müfid Efendi'nin nutku: Zât-ı hilâfet-penâhîmiz efendimiz, Emânât-ı Mukaddesenin muhafazası makam-ı muallâ-yı hilâfete aittir. Geçenlerde vukû bulan hadise dolayısıyla Emânât-ı Mukaddese zabt ve tahrîr edilerek mazbatası temhîr edilmiştir. Bu mevki-i muallâyâ zât-ı hilâfet-penâhîlerinin intihâbı dolayısıyla bu Emânât-ı Mukaddeseyi sahibi olan zât-ı hazret-i hilâfet-penâhîlerine takdîm ediyoruz. Büyük Millet Meclisi nâmına hüsn-i muhafazasını rica ve Büyük Millet Meclisi nâmına bu Emânât-ı Mukaddesenin anahtarlarını takdîm ile kesb-i şeref eyliyoruz.

sonra zât-ı kudsi-sıfat-ı hilâfet-penâhî taht-ı âli pişgâhına getirilen dört atlı bir gerdûneye râkib olmuş ve davet-i vâkia üzerine Refet Paşa da muvâcehe-i hilâfet-penâhîde ahz-ı mevki ederek ve diğer arabalara dahi erkân-ı hanedan-ı Osmanî ile heyet-i meb'ûse râkib olarak teşkil edilen mevkeb-i âli saat on bir buçuk raddelerinde Topkapı Sarayı'ndan mutantan ve müdebdet bir alay-ı vâlâ ile hareket olunmuş ve caddelerde istâde-i mevki-i ta'zîm olan binlerce sunûf ahali ve asker ve jandarmanın alkış tufanları arasında Ayasofya, Divanyolu, Bayezid, Şehzadebaşı, Saraçhanebaşı tarîkiyle Fatih Cami-i şerîfine muvâsalet buyrulmuştur. Cami-i şerîfte birçok ricâl ve ümerâ tarafından istikbâl olunarak doğruca mahfele çıktıktan sonra edâ-yı salât için aşağıya inerek mihrabın sağ tarafında ve birinci safta ahz-ı mevki eylemişlerdir. Cuma ezanı okunduğu sırada mevâki'-i mu'tâdede yüz bir pâre top atılmak sûretiyle işbu hilâfet merasimi ilan ve tes'îd olunmuştur.

Halife hazretlerinin edâ eyledikleri ilk Cuma namazı hutbesini¹¹⁴ vâki olan [s. 195] müsaade-i zıllullâhî üzerine te'minen Heyet-i Mahsûsa Reisi Müfid Efendi îrâd etmiş ve salât-ı Cuma câmi-i şerifin derûn-ı bîrûnunu lebâleb dolduran bir cemaat-i kübrâ ile edâ olunmuştur.

¹¹⁴ Müfid Efendi'nin îrâd eylediği hutbenin mu'tâd olan Arabî duâ ve senâ kısımlarından mâ'adâ Türkçe olarak îrâd ettikleri aksâm-ı belîğasını buraya dercediyoruz:

“Azamet ve celâl sâhibi olan cenâb-ı Allah'a şükürler olsun ki Türk millet-i necîbesini ve bi'n-netîce âmme-i Müslimîn'i mahvetmek isteyenlere karşı milletimizin izzet ve zaferini [s. 195] düşmanlarımızın kahr u tedmürini takdir buyurmuştur. Kendilerine karşı mütecâviz olanların tecavüzâtını def' hususunda sabr-ı metânet gösterenleri cenâb-ı hakkın mağfîret ve kâffe-i emellerine mazhar buyuracağı muhakkaktır.

Ey nâs! Zaaf ve meskenetten kurtulmak ve mağsûb olan haklarımızı istirdâd edip kendimizi kuvvet ve şevket sahibi kılmak için Allah ve Resulullah tarafından vukû bulan davete icâbet etmekliğimiz evvelce okuduğumuz âyet-i celîlede bize emir buyurulmuştur. Her türlü yokluklar içinde olduğumuz halde yalnız cenâb-ı Allah'ın kalbimize ilhâm buyurduğu azim ve iman sayesinde bu emr-i celîle icâbet ettik.

Cenâb-ı Allah'a hamd ü senâ olsun ki dünyada yaşamak hususunda hiçbir kayd ve hâkimiyet altında bulunmamağa ve emr-i idaremizde bilâ kayd u şart hâkim olmağa muvaffak olduk ve biliyor idik ki bu uğurda fedâ-yı cân edenler emellerine kavuşacaktır. İşte bizim şühedamız da Allah'ına kavuşmuştur. Ölmekten korkmadık. Asla kendimize fütur getirmedik. İnâyet-i Sübhâniyye'ye mazhâriyetimiz ve azm-i millîmiz sayesinde bu günleri idrâk ettik. Yukarıda aynen okuduğum hadîs-i Nebevî'de buyuruyor ki: İman sahibi olan mü'min bir sebepten dolayı iki defa aldanmaz. Bir zehirli hayvan yuvasında iki defa sokulmaz; [s. 196] bir yerden iki kere zarar görmez. Evvelce gördüğü musibetten elbette ibret alır. Bizler de bu hadîs-i şerîfe ittibâen bir daha aldanmamağa, istiklâl ve hâkimiyetimizi münhal hiçbir şeyi kabul etmemeğe karar verdik. Ey müş'ir-i Müslimîn! Sizler de bu emr ile me'mûr ve mükellefsiniz. Hatta sadr-ı İslâm'da olduğu gibi bu kere intihâb ettiğimiz halife-i müslimîn ve hâdim'ül-Harameyn olan Abdülmecid hazretleri de bu hususu kabul ve nâm-ı me'âli-ittisâmına bu hutbeyi îrâdimızı irade ve tensîb buyurmuştur.

Diğer bir hadîs-i Nebevîde: Bir cihâdın küçüğünden avdet ettik. Şimdi büyük cihâda başlıyoruz, buyurmuşlardır. Acaba bu cihâd-ı ekber ne olabilir? Denilince ona “Lâ musîbetun a'zamun min'el-cehl” cevabı verilir ki bu da bir millet için cehlden daha büyük musîbet yoktur demektir. Bu günden itibaren artık efrâd-ı milleti ilm ve irfân silahlarıyla teçhiz etmeliyiz. Cehl ile mücâhedede bulunmalıyız. Bu mücâhedeye zükûr ve inâs umûmen med'ûvdur. Bundan sonra rızkın onda dokuzu ziraat ve ticarete olduğuna dair olan emr-i celîl-i Nebevîye de hasr-ı mesâi ederek bütün halkımızı sa'y ve amelî ile iktisâb servine mecbur kılmalıyız. Mesâlih-i ibâdî kemâl-i adl ve hakla temşiyet ve milletimizin maddî ve manevî terakkilerine mâni olacak fahşâ-i münkirât ve bağyin men' ve izâlesine de “İnnallâhe ye'muru bi'l adli ve'l-ihsâni ve itâ'i zi'l-kurbâ ve yenhâ 'ani'l-fahşâi ve'l-münkeri ve'l-bağyi ye'izuküm le'alleküm tezekkerûn” nazm-ı celîli ile emir buyrulan vezâifi îfâya da mutâvaat edilecektir. Ve min'allahi't-tevfîk.”

Cuma namazının edasından sonra halife-i zîşân hazretleri Fatih Sultan Mehmed Han hazretlerinin türbe-i şerîfesini ve ba‘dehû aynı alay-ı vâlâ ile Sultan Selim’e gidilip Yavuz Sultan Selim Han hazretlerinin türbe-i âlilerini ziyaret etmişler ve oradan mevkebi hilâfet-penâhî Fatih ve Şehzadebaşı, Bayezid ve Divanyolu tarîkiyle avdetde Sultan Mahmud Han’ın türbe-i münîfesinde tevakkufla peder-i cennet-makarrları Abdülaziz Han hazretlerinin merkad-i mübarekini ziyaret ettikten sonra Salkımsöğüt ve Galata köprüsü tarîkiyle Beşiktaş sarayına avdet buyurmuşlardır.

Bugün İstanbul için bir yevm-i sürûr ve behcet olduğu gibi gecesi dahi makarr-ı hilâfetteki bütün cevâmî’-i şerîfenin minareleri kandillerle tenvîr olunmak sûretiyle ızhâr-ı şâdumânî ve şehir-âyin olunmuş ve eyyâm-ı hilâfet-i celîlelerinin Müslüman Türkiye ve bütün âlem-i İslâm için bâ’is yümn-i saâdet olması duavâtı ref’-i bâr-gâh-ı ulûhiyet kılınmıştır.

Makâm-ı muallâ-yı hilâfeti bilfiil ihrâz ve işgal buyurmuş olan Abdülmecid hazretleri bugün Türkiye halkına ve âlem-i İslâm’a hitâben bir beyanname neşr ve ilan etmişlerdir ki ehemmiyet-i tarihiyesi hasebiyle burada aynen derc ile tezyîn-i sûtûn ediyoruz: [s. 196]

Beyanname-i Hilâfet-penâhî

“Allah azîmüşşânın irâde-i sübhânîyesiyle inâyet-i kudsiye-i Rabbaniye ve ruhâniyet-i celîle-i Nebeviyeye dehâlet ederek muâmelât-ı nâsa ve ihtiyacât-ı zamana evfak-ı mukarrerât-ı sübhânisiyle üç buçuk seneden beri rüşd-i kiyâseti isbât ve hâkimiyetini te’kîd eden Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin intihâb ve müzâheretine bi’l-istînâd makam-ı muallâ-yı hilâfet-i İslamiyye’yi maa’t-ta ‘zîm işgal ediyorum.”

Cenâb-ı Hakk’ın inâyet ve sıyânetini ve peygamber-i zîşân efendimizin imdâd-ı ruhâniyeti gazâ erleri ile din fedâilerinin gayret ve şecâati sayesinde ümmet-i mübeşşere-i Muhammediye hakkında ahîren tecelli eden muzafferiyât-ı muşa‘şa’a ve Hudâ-pesendânedan dolayı kemâl-i huzû‘ ve huşû‘ ile secde-i şükrâna kapanarak asırlardan beri hilâfet-i celîle-i İslamiyye’nin hâdim ve müdâfîi olmakla müftechir ve mübâhi bulunan Türk millet-i necîbesinin ve hanedan-ı Osmanî’nin himemât-ı fedakârânesini tebciilen âlem-i İslâm’ın haklarında daima ve bilhassa şu son elem ve imtihân devresinde bir an ibrâz ve ibzâlınden fâriğ olmadığı müzâherât-ı ulviyye-i [s. 197] uhuvvet-kârâneği bir hiss-i amîk-i iftihâr ve mahmidetle yâd u tezkâr ve uluvv-i kadr ve cenâbiyla mütenâsiben ve her bâr mütezâyiden nâil-i rif’at ve saâdet olmasını eltâf-ı celîle-i samedâniyeden

tazarru' ve niyâz eylerim. Ümmet-i muazzama-i İslamiyye'nin gâye-i âmâli kelâm-ı kudsiyet-ittisâm-ı ilâhiyenin ve şeriat-ı garrâ-yı Ahmediyye'nin ebnâ-yı beşere va'd-i tebşîr buyurdıkları tekemmülât-ı dünyeviye ve füyûzât-ı maneviyyenin esbâb-ı tecellisine müttehiden bezl-i makderetten ibarettir. Bu itibarla makam-ı muallâ-yı hilâfetin mahzâ-i vedî'atullah olan vazife-i ulviye-i emânet ve delâletini hakkıyla ifâ edebilmek ve uğruna bütün ömrünün muhassala-i istihzârât ve mesaisini vakfettiğim hizmet-i celîle-i İslamiyye'ye alâ-kader'il-istitâ'a muvaffak olabilmek için cumhur-ı Müslimîn ve ulemâ-yı dîn-i mübînin irşâd ve meşveret ve inzimâm-ı muâvenetine hâssaten arz-ı iftikâr ve müracaat ederim."

"Hemen cenâb-ı kâdir-i mutlak cümlemizi tevfikât-ı rabbaniyesine mazhar ve sulh ve müsâlemet-i cihânın ve refâhat ve saâdet-i umûmiyyenin idrakiyle kâm-yâb ve mübeşşer buyursun. Âmin."

Dâr'ül-hilâfet'ül-Aliyye – 4 Rebûlâhir 1341
Halife-i Müslimîn Hâdim'ül-Harameyn'îş-Şerîfeyn
ABDÜLMECİD BİN ABDÜLAZİZ HAN

* * *

Abdülmecid hazretlerinin makam-ı hilâfet-i kübrâya is'âdı merasiminin bâlâda arz ve izah olunduğu veçhile miskiyyü'l-hitâm olmasını müteâkib ricâl-i mülkiye ve askeriye ve ulemâ-yı mahalliye arz-ı tebrikât için fevc fevc Saray-ı âliye azîmet ettikleri gibi ecnebi ricâl-i siyasiye ve askeriyesiyle süferâ dahi tebrike şitâbân oldular. Ve bu suretle hilâfet-i İslamiyye 'âmmenin hüsn-i kabul ve tasvîbine mazhar oldu. Saltanat-ı şahsiyyenin yerine hâkimiyet-i milliyyenin ikâmesi ve hilâfet-i İslamiyye'nin tefrîki ile bu makam-ı muallâyâ Abdülmecid hazretlerinin intihâb ve is'âdı yalnız Türkiye'de değil, Mısır, Hindistan ve hatta bütün cihân-ı İslam'da umûmun tasdik ve kabulüne iktirân ederek her taraftan arz-ı tebrikât ve bî'atı mutazammın telgraf-nâmeler takdîm olunmuş ve bunlara cihet-i celîl-i hilâfet-penâhîden beyan-ı mahzûziyeti hâvi cevâb-nâmeler yazılmıştır.

Diğer taraftan Mehmed Vahidüddin'in hadise-i firarı âlem-i İslam'da sû-i telakkiye mazhar olup pek derin nefretlerle karşılanmıştır. Ber halde ki mûmâ-ileyh Malta'da kendisine tahsis olunan mahalden dışarı bile çıkmağa cesaret edemeyip nihayet Hicaz Kralı Şerif Hüseyin tarafından Mekke-i Mükerrerme'ye gelmesi hakkındaki davete icâbet mecburiyetinde kalarak Malta'dan yine bir İngiliz gemisiyle Cidde'ye ve oradan da Mekke-i Mükerrerme'ye azîmet eylemiştir.

Ziyafet-i Hilâfet-penâhî

29 Teşrînisânî'ye müsâdîf Çarşamba günü akşamı zât-ı hazret-i hilâfet-penâhî tarafından [s. 198] İstanbul'daki hey'et-i meb'ûse ve memurîn-i mülkiye ve askeriye şerefine Dolmabahçe Sarayı'nda altmış kişilik bir ziyafet keşîde olunmuş ve bu ziyafette med'ûvîn-i kirâm ikram ve iltifat-ı seniyyeye mazhâriyetle bekâm buyurulmuştur. Halife hazretleri yemekten sonra ber hatıra olmak üzere med'ûvînin önlerinde bulunan yemek listelerinin arkalarını imza-yı âlîleriyle tevşîh buyurmaları üzerine mebusân-ı muhtereme arz-ı teşekkür ettikleri zaman "Ben bütün nefesimi sizlere hasrettim. Son nefesime kadar sizler için çalışacağım" demişlerdir.

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİNİN TARİHİ NUTKU

"Arkadaşlar, İstanbul'da gayrimeşru bir sıfatı şahsına atfeden Tevfik Paşa evvela hususi ve mahrem olarak ordularınızın başkumandanına, müteâkiben onu jurnal eder tarzda açık bir telgraf-nâme ile Meclis-i Âlî'ye müracaatta bulundu. Dikkat buyurulursa gelen telgraf-nâme ile efkâr-ı umûmiye-i İslamiye teşvîş edilmek isteniyor. Bu telgraf-nâmedeki zihniyet istiklalimizi imhâya çalışan düşmanlarımıza karşı davâ-yı mukaddesimizi müdafaada fiilen ve hukuken muvaffakiyetlere mazhar olan hükûmet-i milliyemizi dûçâr-ı zaaf etmeye ma'tûftur. Manâ ve mantıktan ârî olan bu telgraf-nâmenin muhteviyatı meclis-i âlinizin mevcûdiyetiyle tahakkuk eden bir şekli, bir hakikatı tekrar mevzû-ı bahs etmemizi istilzâm etti. Şekl-i idaremizde mûnderic bulunan hakikat Türkiye halkının mukadderâtına bilfiil ve bizzat vaz'u'l-yed olmuş hâkimiyet-i milliyesini saltanat-ı milliyesini, üç seneden beri kendi elinde bulundurarak dava-yı mukaddesi müdafaa etmekte bulunmuştur. Bu hakikatin tecellisi bir bâtılın zevâlini müeddî oldu. Bu bâtıl gayrimeşru, gayr-ı ma'kûl olan şey de bir milletin hukuk-ı hâkimiyet ve saltanatının bir şahıs uhdesinde temsil edilmesi idi, Bu nokta üzerinde bütün milletin ve arzu-yı millete tab'an milletvekillerinden tereküb eden hey'et-i celîlenizin tabîi surette vermiş olduğu kararı birçok defalar birçok arkadaşlarımızın muhtelif vesilelerle ifade etmiş olmalarına rağmen ben de bir arkadaşın sıfatıyla bu kürsüden aynı şeyi tekrar edeceğim. Beni beş on dakika daha dinlemek lütfunda bulunmanızı rica edeceğim." (hay hay sesleri)

Türk ve İslam Tarihine Bir Nazar

Arkadaşlar, tavzîh-i hakikat için hep beraber Türk tarihi ve İslam tarihi üzerinde kısa ve seri bir nazar geçirmeğe muvafakat buyurur musunuz?

Efendiler, bu dünya-yı beşeriyette asgari yüz milyonu mütecâviz nüfustan mürekkeb bir Türk millet-i azîmesi vardır. [s. 199] Bu milletin saha-i arzdeki vüs'atı nisbetinde saha-i tarihte de bir derinliği vardır, Efendiler, bu 'umku isterseniz iki mikyâsla ölçelim, birinci vâhid-i kıyâsı edvâr-ı kable't-t-tarihe âid mikyâstır; bu mikyâsa göre Türk milletinin cedd-i â'lâsı olan Türk namında insan ikinci ebü'l-beşer Nuh aleyhisselâmın oğlu Yafes'in oğlu olan zattır. Tarih devrinin tedarik-i vesâikte pek müsamahakâr olan ilk safhalarına biz de müsamaha edelim; fakat en bâriz ve en maddi ve en kat'i delâil-i tarihiyyeye istinâden beyan edebiliriz ki Türkler on beş asır evvel Asya'nın göbeğinde muazzam devletler teşkil etmiş ve insanların her türlü kabiliyâtına tecelli-gâh olmuş bir unsurdur. Sefirlerini Çin'e gönderen ve Bizans'ın sefirlerini kabul eden bu Türk devleti ecdâdımız olan Türk milletinin teşkil ettiği bir devlet idi.

Arkadaşlar, yine malumdur ki dünya yüzünde yüz milyonluk bir Arap kütlesi vardır. Ve bunların Asyaî kısmı Cezîretü'l-Arab'da münkesif olarak arz-ı mevcudiyet eder.

İnsaniyetin İki devirde Mütalaası

Ey arkadaşlar, Tanrı birdir, büyüktür, âdât-ı ilâhiyenin tecelliyâtına bakarak diyebiliriz ki insanlar iki sınıfta, iki devirde mütalaa olunabilir. İlk devir beşeriyetin sabâvet ve şebâbet devridir. İkinci devir beşeriyetin rüşd ve kemâl devridir. Beşeriyet birinci devirde tıpkı çocuk gibi tıpkı bir genç gibi yakından ve maddi vasıtalarla kendisiyle iştigal edilmeyi istilzâm eder ve Allah kullarının lazım olan nokta-i tekemmüle vusûlüne kadar içlerinden vasıtaların dahi kullarıyla iştigalini lâzime-i ulûhiyetten addetmiştir. Onlara Hazret-i Âdem aleyhisselâmdan itibaren mazbût ve gayr-ı mazbût-ı nâ-mütenâhi denecek kadar çok nebîler, peygamberler, resûller gönderilmiştir, fakat peygamberimiz vasıtasıyla en son hakâyık-ı diniyye ve medeniyyeyi verdikten sonra artık beşeriyet ile bi'l-vasıta temasta bulunmaya lüzûm görmemiştir. Beşeriyetin derece-i idrâk-ı tenevvür ve tekemmülü her kulun doğrudan doğruya ilhamât-ı ilâhiyye ile temas kabiliyete vâsıl olduğunu kabul buyurmuştur. Ve bu vesîleyledir ki cenâb-ı peygamber-i hâtem'ül-enbiyâ olmuştur. Ve kitabı, kitâb-ı ekmeldir. Son peygamber olan Muhammed Mustafa sallallâhu aleyhi ve sellem bin üç yüz doksan dört sene evvel rûmî Nisan içinde Rebûlevvel ayının on ikinci Pazartesi gecesı sabaha doğru tan yeri ağarırken doğdu. Gün doğmadan doğdu.

Eyyâm-ı sabâvet ve şebâbı geçirdi. Fakat henüz peygamber olmadı, yüzü nûrânî, sözü rûhânî, rüşd ve reviyette bî-bedel, sözünde sâdik ve hilm ve mürüvvetçe sâire fâik olan Muhammed Mustafa, evvela bu evsâf-ı mahsûsa ve mütemâyizesiyle kabîlesi içinde Muhammed'ül-Emîn oldu; Muhammed Mustafa peygamber olmadan evvel kavminin muhabbetine, hürmetine, itimadına mazhar oldu. Ondan sonra ancak kırk yaşında nübüvvet, 43 yaşında risâlet geldi. [s. 200] Fahr-i âlem efendimiz nâ mütenâhi tehlikeler içinde bî-pâyân mihnetler ve meşakkatler karşısında 20 sene çalıştı. Ve dîn-i İslam'ı tesise âid vazife-i peygamberiyyesini îfâya muvaffak olduktan sonra vâsıl-ı a'lâ-yı illiyyîn oldu.

Bugün o gündür, filhakika Arabî tarih ile bu akşam tamamen yevm-i irtihalin sene-i devriyesine tesadüf ediyor. Kendisinin mazhar-ı irşadâtı olan bütün Müslimîn ve bilhassa ashâb-ı güzîn birçok gözyaşı döktüler; fakat muktezâ-yı beşeriyet olan bu hâl-i teessürün bî-fâide olduğunu derhal idrâk eden erbâb-ı fetânet peygamberin arkasından ağlamak değil mesâlih-i ümmeti bir ân evvel hüsn-i temşiyete mazhar edecek tedbir almak kanaatiyle toplandılar: Resûl-i Ekrem'e halife olacak bir emîr intihâbı... Ebubekir'den şahsen çok hoşlanırdı. Ve enfâs-ı vâsisini yaşarken Ebubekir'in kendisine halef olması muvâfık olacağını muhtelif tarzlarda işaret dahi buyurmuşlardı.

Halife İntihabında Muhtelif Nukât-ı Nazar

Buna nazaran toplanılıp resmen bir intihâb yapmaktan başka bir iş kalmamış olduğuna hüküm olunabilirdi; hâlbuki bu intihâb keyfiyeti o kadar basit olmadı; bilakis mesele çok müzakerelere, çok münakaşalara ve çok esaslı ihtilâflara ma'rûz kaldı. Emr-i intihâbda mühim olarak üç muhtelif nokta-i nazar tebârüz etti:

Bu nokta-i nazarlardan birisi makam-ı hilâfete istihkâk, mesâlih-i ümmeti ru'yet edebilmek için lâzım olan kudret ve keyfiyetin kâide ittihâzı idi. Buna nazaran makam-ı hilâfet en kuvvetli ve en nüfûzlu ve en reşîd kavmin olacaktı; bu nokta-i nazar cumhur-ı sahabenin idi. İkinci nokta-i nazar o güne kadar nusret-i İslam'a hizmet eden kavmin hilâfete muhikk addedilmesi idi. Bu, Ensâr'ın nokta-i nazarı idi. Üçüncü fikir ise kuvvet-i karâbeti iltizâm idi. Bu da Hâşimîlerin nokta-i nazarı idi. Bu üç nokta-i nazardan ittifâk-ı ârâ ile birini tercih etmek ve emr-i intihâbı intâc eylemek mümkün olamadı; en nihayet teşettüt ve fetretin derhal önüne geçmek lüzûmuna kâni' olan Hazret-i Ömer'in tesiriyle

Hazret-i Ebubekir'e bî'at olundu. Görülüyor ki ilk halifenin intihâbında temâyülât-ı umûmiyyenin tabiî temerküzünden ziyade şahsî tesir tesbît-i şekl etmiştir.

Efendiler, bu muhalefet-i münakaşanın nâ-be-mahal olduğunu zannetmeyelim; hakikaten emr-i hilâfet milel-i İslamiyye'ce en büyük bir maslahattır. Çünkü efendiler, hilâfet-i Nebeviye ehl-i İslam arasında râbıta olan bir emârettir. Ve ehl-i İslam'ın kelime-i vahdet üzere ictimâ'larını temin eden bir emârettir. Emâret ise Cenâb-ı Hakk'ın bir sır ve hikmetidir ki tesisi dâimâ satvet ve kuvvet ile meşrûttur. Ondan maksad-ı aslî de def'-i fesâd ve hıfz-ı asayiş-i [s. 201] bilâd ve tanzim-i umûr-ı cihâd ile mesâlih-i âmmeyi hüsn-i tanzim ve tesviyeden ibarettir. Bu dahi ancak satvet ve kuvvete menûttur. Âdetullah bu veçhile cârî olagelmıştır. Buna nazaran yukarıda izah ettiğim üç muhtelif nokta-i nazardan birincinin ki kuvveti ve nüfûzu olan kuvvenin, milletin vâris-i hilâfet olması nokta-i nazarı idi, diğer nukât nazara müreccah ve gâlib olması tabiidir. Ve Hazret-i Ebubekir'in bi't-tesir makam-ı hilâfeti işgal etmesi isâbet oldu.”

Hilâfet ve Emâret-i İslamiye Meselesi

İşte bu suretle zaman-ı saâdetten sonra hilâfet unvanıyla bir emâret-i İslamiyye teşekkül etti. Fakat efendiler, Peygamberin vefatıyla derhal her taraftan irtidâd başladı, irticâ' başladı, isyan başladı; Hazret-i Ebubekir bunları bertaraf etti, vaziyete hâkim oldu, bir taraftan da tevsî'-i hudûd emâret-i İslamiyye'ye tevessül etti. Ebubekir son demlerine yaklaşınca kendi intihâbındaki müşkilâtı tahattur etti ve Hazret-i Ömer'i vasiyetnâme ile bizzat intihâb-ı millete takdîm etti. Hazret-i Ömer'in zaman-ı hilâfetinde memâlik-i İslamiye fevkalâde denecek derecede süratle tevessü bi-l zât eyledi, servet çoğaldı. Hâlbuki bir milletin içinde servet ve gınâ husûlü beyne'n-nâs ağız-ı dünyeviyyenin hudûsünü ve bu da ihtilal ve fitnenin zuhûrunu bâ'is olmak bu âlem-i kevn ve fesâdın muktezâ-yı ahvâлиндendir; işte bu nokta Hazret-i Ömer'in zihnini tahdîş ediyordu. Bir de Hazret-i Ömer tahattur ediyordu ki Resûl-i Ekrem mahrem-i esrârı olan havâss ashâbına şunu demişti: Ümmetim düşmanlarına galebe edecek, Mekke, Yemen, Kudüs ve Şam'ı fethedecek, Kısra ve Kayser'in hazinelerini taksim eyleyecektir. Fakat ondan sonra aralarında fitne ve ızlâl ve nefsâniyetler hâdis olarak mülûk-ı sâlife mesleğine gideceklerdir. Hazret-i Ömer bir gün Hatife İbni Yeman radiyallahu anh hazretlerine deniz gibi temevvüc-i fitneyi sorduğu zaman aldığı cevâb: “Senin için ondan ye's yok, senin zamanınla onun arasında kapalı bir kapı vardır” dedi; Hazret-i Ömer sordu: “Bu kapı kırılacak mı, yoksa açılacak mı?”. Huzeyfe “kırılacak!” dedi. Hazret-i Ömer: “Öyle ise artık kapanmaz” dedi ve ızhâr-ı teessüf etti. Hakikaten kapı kırılmak

mutasavverdi. Çünkü memâlik-i İslamiye vüs'at bulmuştu, iş çoğalmıştı. Hazret-i Ömer bunu idrâk ediyor ve sıkılıyor ve Allah'ına yalvararak diyordu ki: "Ya Rab, rûhumu kabzeyle". Ömer bir gün ağlarken sebebi soruldu: "Nasıl ağlamayayım ki Fırat kenarında bir oğlak zâyî' olsa korkarım ki Ömer'den sorulur!" diye cevap verdi. Evet, Hazret-i Ömer radiyallahu anh artık hilâfet unvanı altındaki tarz-ı emâretin bir devlet idaresine nâ-kâfi olduğunu bir zâtın [s. 202] kendi faziletinde kendi kudretinde ve hatta kendi muhabbetinde olsa dahi bir devletin idaresine nâ-kâfi olduğunu bütün manâ-yı şâmîleyle idrak etmişti, hatta bu endişe ile idi ki Ömer kendinden sonra artık bir halife düşünemez oldu; kendisine oğlunu tavsiye ettikleri zaman "Bir haneden bir kurban yetişir!" dedi. Abdurrahman bin Avf'ı çağırdı: "Ben seni velîahd etmek istiyorum" dedi. O da "Bana kabul et diye re'y ve nasihat eylersin!" dedikde Ömer: "Edemem" dedi. Abdurrahman "Vallahi, ben de ebediyen bu işe giremem!" dedi. "

Meşveret Usûlü

En nihayet Ömer en ma'kûl noktaya temas etti. Emâret-i devlet ve millet işini meşverete havale etti. Ömer'den sonra ashâb şûrâ ve bütün halk mescidi lebâleb doldurdu ve orada bazı şâyân-ı dikkat vaziyetlerle yine idare-i ümmeti intihâb ettikleri bir halifeye tevdi' ettiler. Hazret-i Osman halife oldu; fakat kırılmaya mahkûm olan kapı artık kırılmıştı. Memâlik-i İslamiyye'nin her taraftan bin türlü kıl ü kâl ve adem-i hoşnuda başladı. Zavallı Osman âciz ve nâciz bir vaziyete düştü. O kadar ki Şam Valisi Muaviye onun hayatını muhafaza etmek için nezd-i himâyet-kârîsine davet etti. Buna muvâfakat edemeyen hazret-i Osman taraf-ı vilayet-penâhîden muhafaza-i nefis için asker göndermeyi teklif etti. Bunların hiçbirisine meydan kalmadı. Her tarafta isyan eden muhtelif muntikalar halkı Medine'de evinin içinde Hazret-i Osman'ı taht-ı muhasaraya aldı ve zevce-i muhteremesinin yanında şehîd etti. Birçok gürültülü ve kanlı vekâyî'den sonra Hazret-i Ali kerremallahu vecchê makâm-ı hilâfete getirildi. Tekrar edelim ki kapı kırılmıştı. Aynı ırktan olmakla beraber Irak başka bir şey, Yemen başka bir şey, Suriye başka bir şey, hutta-i Hicaziyye'de bambaşka bir şeydi. Hicaz'da halife, Suriye'de kuvvete istinâd eden bir vali ile karşı karşıya gelmeye mecbur oldu. Muaviye Hazret-i Ali kerremallahu vecchêhûnun hilâfetini tanımıyor, bilakis onu hûn-ı Osman ile itham ediyordu. Vazifesi âlem-i İslam'ın ahkâm-ı Kur'âniyye'nin temin-i tatbikâtından ibaret olan halife mızraklarına mushâf geçirilmiş Emeviye ordusunun karşısında muharebeyi kat'â mecbur oldu. Bi'z-zarûre tarafeyn, hükümlerinin vereceği karara tab'iyete söz verdi. Muaviye'nin murahhası Amr ibn'ül-Âs ile Hazret-i Ali'nin murahhası Ebu Musa

el-Eş'arî tahkimnâme'yi tanzim için karşı karşıya geldikleri zaman Hazret-i Ali hazır bulunuyordu.

Emîr'ül-mü'minîn Ali ile Muaviye arasında tahkimnâmedir diye yazılan cümleye derhal Muaviye'nin murahhası itiraz etti ve dedi ki: "O emîr'ül-mü'minîn kelimesini oradan kaldır, sen yalnız emrinde bulunanların emîri olabilirsin! Şam ahalisinin emîri [s. 203] değilsin". Hazret-i Ali isminin başındaki sıfatın kaldırılmasına muvâfakat etti. Bundan sonra iki taraf murahhaslığının yekdiğerine karşı kullandığı âdi hile cümlece malûmdur. Bunda muvaffak olan Ömer ibn'ül-Âs Muaviye'ye hilafeti tebşir etti. Diğer taraftan Hazret-i Ali de hakemin hükmüne sâdık kalacağına söz verdiği halde biraz tereddüdü müteâkib icrâ-yı hilâfete devam etti. Görülüyor ki Resulullah'ın vefatından yirmi beş sene kadar kalîl bir zaman sonra âlem-i İslamiyet içinde İslam'ın en büyük zevâtından ikisi karşı karşıya iddia-yı hilafet ile arkalarından süregeldikleri aynı din ve aynı ırktaki insanları kanlar içinde bırakmakta beis görmediler.

Hilâfetin Saltanat-ı İslâmiyye'ye Tahavvülü Nasıl Oldu?

En nihayet hilesinde muvaffak olan saf ve nezîh olanı mağlup ve evlâd ve 'iyâlini mahv ve perişan eyledi ve bu suretle hilâfet, hilâfet unvanı altında saltanat-ı İslamiyye'ye tahavvül etti.

Saltanat-ı Emeviye büyük istilalar yapmakla beraber baştan nihayete kadar hûnîn ve elîm vekâyi' ile ancak doksan seneyi doldurabilmiş ve hicretin 132'nci senesinde Arap milleti selâtin-i Emeviyye'yi başlarından atmış ve yerine başka nâmda bir devlet tesis etmiştir. Bu devlete devlet-i Abbasiye ve devletin re's-i kârında bulunan insanlara da halife derlerdi. Merkez-i faaliyeti Irak'ta bulunan Hilâfet-i Abbasiye'nin mevcûdiyetine rağmen Endülüs'te dahi Halife-i Resulullah ve Emîr'ül-mü'minîn unvanlarıyla asırlarca saltanat sürmüş hükümdarlar mevcuttu.

Asya'daki Türk Devleti ve İslamiyet

Beyanatıma mukaddime olarak izâh etmiştim ki bundan 1500 sene evvel yani hicret-i Nebeviye'den iki buçuk asır evvel Orta Asya'da muazzam bir Türkiye devleti mevcuttu. Kable'l-İslam mevcut olan bu devletlerin sahibi Türkler bundan bin sene evvel İslamiyet'i kabul ettiler. Evvela şarka doğru tevsî'-i memâlik ederek Çin hududuna kadar icrâ-yı nüfûz ettiler. Hulefâ-yı Abbasiye zamanında bu civanmert, asâlet ve şecâatle benâm olan Türkler asker olarak Suriye'ye Irak'a kadar geldiler. Hulefâ-yı Abbasiye'nin taht-ı idaresinde bulunan bu yerlerde iktisâb-ı nüfûz ettiler. En yüksek idare ve emir

kumanda makamâtına irtifâ' eylediler. Dördüncü asr-ı hicrîde idi ki Selçuk hükûmeti nâmı altında muazzam bir Türk devleti teşekkül etti. Bu devletin nâmı altında icra-yı faaliyet eden Türkler bir taraftan Kafkasya'ya diğer taraftan cenûba İran ve Irak'a ve Suriye'ye, garba, Anadolu'ya nüfûz etti. Bağdat'ta oturan hulefâ-yı Abbasiye bu Türk devlet-i muazzamasının [s. 204] daire-i nüfûzuna girmişti. Filhakika bu Türk devleti asr-ı evâsıtında Mâveraünnehr ve Harezmi ve Şam ve Mısır'ı ve Anadolu kıtasının çoğunu ve birçok memâlik zabt ile hududunu Kaşgar'dan ve Seyhun mecrâsından Akdeniz'e ve Bahr-i Ahmer'e ve Bahr-i Umman'a kadar tevsî' etti ve Bağdad'da bulunan hulefâ-yı Abbasiye'yi yed-i ihtiyar ve idaresine aldı. Bağdad'da aynı merkezde Melikşah nâmında Türk hâkimiyetini temsil eden bir zât ile halife nâmı taşıyan Muktedi Billâh yan yana oturdular ve akraba oldular.

Hakan ve Hilâfet

Bu vaziyeti ve bu manzarayı biraz tahlil etmek isterim. Türk hakanı ki muazzam bir Türk devletinin hâkimiyet ve saltanatını temsil ediyor; temâsında bir hilâfet makamının ayrıca mahfûziyetinde bir beis görmüyor; eğer böyle bir mahzûr görseydi zaten idaresine aldığı makamı ortadan kaldırmak ve o makama ait sıfat ve salahiyâtı kendi makamında memzûc bulundurmak mümkündü. Hazret-i Selim'in takriben beş asır sonra Mısır'da yaptığını eğer isteseydi Melikşah daha o zaman Bağdad'da yapmış olurdu. Müşârün-ileyhin belki yalnız düşündüğü bir şey var idiyse de o da Türkiye Selçuk devletine daha sadık ve makam-ı hilâfete elyak diğer birinin halife Muktedi Billah'a halef olmasını temin idi. Filhakika Muktedi Billah'ın veliahdı olan oğlunu azl ve onun yerine kendi torununu ikâme için halifeyi tazyik etti. Melikşah olmasaydı böyle olacaktı. Bu şimdi, efendiler, makam-ı hilâfete mahfûz, onun yanında hâkimiyet ve saltanat-ı millîye makamı ki Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir: Çünkü bütün Türkiye halkı bütün kuvvâsıyla o makam-ı hilâfetin istinad-gâhı olmayı doğrudan doğruya yalnız vicdanî ve dinî bir vazife olarak taahhüd ve tekeffül ediyor.

Bugünkü Şekl-i İdaremizin Nâfi' Neticesi

Mütalaât-ı tarihiyye silsilesi üzerinde birkaç adım daha beraber atalım ve bu adımlarımız bizi bugünkü şekl-i idaremizin ne kadar zaruri ve Türkiye için ve bu kuvvet-i İslam için ne kadar nâfi' ve musîb olduğu neticesine îsâl edecektir. Efendiler, Orta Asya'da devlet üstüne devlet teşkil etmiş olan Türkler daha garbda İran'ı, Selçukluları ve Anadolu'da Rum Selçukîleri nâmı altında pek muazzam ve pek mütemeddin devletler

teşkil etmişlerdir. Konya'da merkez-i hükûmetlerini tesis etmiş olan Rum Selçukîleri ma'lûm-ı alîleri [s. 205] olduğu üzere 699 senesine kadar muhafaza-i mevcûdiyet ediyorlar. Ma'rûf İslam-Türk devletleri icrâ-yı faaliyet ederken Cengiz Han nâmındaki cihangir Karakurum'dan çıkarak 559 senesinde hudutlarını Çin denizine, Bahr-i Baltık'a, Bahr-i Siyâh'a kadar tevsî' ediyor: Cengiz'in torunu Hülâgû idi ki 656 sene-i hicriyyesinde Bağdad'ı zapt ederek halife-i Abbasî Mu'tasım'ı idam ediyor ve bu sûretle dünya yüzünde fiilen hilâfete hâtîme veriyor.

İrtihal-i fahr-i âlemden sonra birinci halife hazret-i Ömer heyet-i ictimâiyyedeki temevvücâtın gayr-ı kâbil-i tevakkuf olduğu kanaati hayatında yakînen idrâk ederek muzdarib'ür-rûh olarak vefat etti. Hazret-i Osman'a gelince, mukadder olan tehâcümât içinde kanını Kitabullah'a akıtarak terk-i dünya eyledi. Hazret-i Ali hilâfeti uhdesinde takarrür ettirememek ve ehl-i beyt-i Resûl'ün hukukunu muhafaza edememek bedbahtîsiyle giryân oldu. Emeviler doksan seneden fazla hilâfeti muhafaza edemediler.

En nihayet nüfûz-ı hilâfeti Bağdad surlarına kasra mecbur olan Abbasi halifelerinin sonuncusu Mu'tasım'ı evlâd-ı 'iyâliyle ve sekiz yüz bin kişi Bağdad ahalisiyle beraber Hülâgû'ya kurban verdiler.

Hulefâ-yı Abbasiyye'nin vaziyeti görmekle halife-i Resulullah ve emîr'ül-mü'minîn unvanlarını almış olan ve nüfûz-ı hilâfetleriyle Elhamra Sarayı'nın kapısından çıkamamaya mahkûm kalan Endülüs'teki halifelerin de beşinci asr-ı hicrî ibtidâsındaki âkıbet-ı fecî'ası ma'lûmdur. Bağdad'da Hülâgû'nun ihdâs eylediği vaka-yı mühimme neticesinde kürre-i zemîn üzerinde halife ve makam-ı hilâfet ma'dûm bir hâle getiriliyor. Bundan üç sene sonra 659 tarih-i hicrîde idi ki hulefâ-yı Abbasiyye neslinden El-Müstakar Billah isminde bir zât, Hülâgû'dan kurtulup Mısır hükûmetine iltica etti ve bu zât Mısır meliki tarafından halife tanındı ve bundan sonra on yedi zât halife unvanını hâiz olarak ve fakat hiçbir salâhiyeti, hiçbir tesir ve nüfûzu olmayarak doğrudan doğruya Mısır hükûmetinin himâyesinde yekdiğerine istihlâf ile imrâr-ı hayat etmiştir. Selçuk devletinin idaresinde teşettüt-i umûmî hâsıl olması üzerine Türkler 699 tarih-i hicrîsinde Selçuk devleti yerine Osmanlı devletini ihyâ ve tesis eylediler.

Bu devletin ulularından Yavuz hazretleri 924 tarih-i hicrîsinde Mısır'ı zapt eylediği zaman orada idam eylediği Mısır hükümdarlarından başka unvanı halife olan bir zâtı buldu. Halife sıfatının böyle bir şahs-ı âciz tarafından kullanılması âlem-i İslam

için şeyn olduğuna şüphe etmediğinden o sıfatı Türkiye devletinin kuvvâsına isnâd ettirerek ihyâ ve i'lâ eylemek üzere aldı. [s. 206]

Efendiler, Osmanlı Devleti ki 699'da teessüs etmişti, hilâfeti aldığı 920 tarihinden ancak elli sene sonra tarih-i cihanda devr-i i'tilâ denilen ve muvaffakiyât-ı mütevâliye ile mâlî olan takriben üç asırlık bir devir yaşadı.

Ondan sonra, efendiler, inhitât başlıyor. Devr-i inhitâtın her safhası Türkiye Devleti'nin hudutlarını biraz daha darlaştırıyor. Türk milletinin maddi ve manevi kuvvetlerini biraz daha fazla taksîr ediyor, devletin istiklâlini darbeliyor. Arazi, servet, nüfûs ve haysiyet-i millet a'zamî bir sûratle mahv u tebâh oluyor. Millet tarihinin vuzûhundan, asırlardan biri dûçâr olduğu felaketlerin esbâbını bir anda telakki edebilecek hassasiyet ve intibâhda idi. Millet şahısların hırs-ı saltanat, hırs-ı tahakküm, hırs-ı istilâdan başlayarak temin-i menfaat ve rahat ve tevsî'-i sefâhat ve rezalet ve israfât gibi hasîs maksatları için vasıta ve kuvvet olmak yüzünden kendi benliğini unutacak mertebede geçirdiği gafletlerin netâyic-i elîmesini derhal telâfi edebilecek rüşd ve kemâlde idi; artık milletin en ma'kûl ve meşrû' ve en insanî salâhiyetini isti'mâl etmek zamanı geldiğinde tereddüdü kalmamıştı.

Tarih-i cihanda bir Cengiz, bir Selçuk, bir Osman devleti tesis eden ve bunların hepsini hadisât ile tecrübe eyleyen Türk milleti bugün doğrudan doğruya kendi nâm ve sıfatında bir devlet tesis ederek bütün felaketlerin karşısında meftûr olduğu kabiliyet ve kudretle ahz-ı mevki etti. (şiddetli alkışlar)

Millet mukadderâtını doğrudan doğruya eline aldı ve millî saltanat ve hâkimiyetini bir şahısta değil bütün efrâdı tarafından müntehab vekillerden terekkeb eden bir meclis-i âlîde temsil etti. İşte o meclis, meclis-i âlînizdir, Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir ve bu makam-ı hâkimiyetin hükûmetine Türkiye Büyük Millet Meclis Hükûmeti derler. Bundan başka bir makam-ı saltanat, bundan başka bir hey'et-i hükûmet yoktur ve olamaz.

Makam-ı Hilâfet Ne Olacak?

Kendine sıfat-ı hilâfeti izâfe eden bu mevki-i şahsî münhedim olunca makam-ı hilâfet ne olacaktır? suali vârid-i hâtır olur. Efendiler, hulefâ-yı Abbasiye devrinde Bağdad'da ve ondan sonra Mısır'da hilâfet makamının asırlarca müddet saltanat makamıyla yan yana ve fakat ayrı ayrı bulunduğunu gördük. Bugün millî saltanat ve hâkimiyet makamıyla makam-ı hilâfetin yan yana bulunabilmesi en tabîi hâlâtandır, şu

fark ile ki Bağdad'da ve Mısır'da saltanat makamında bir şahs oturuyordu. [s. 207] Türkiye'de o makamda asıl olan milletin kendisi oturuyor. Makam-ı hilâfette dahi Bağdad ve Mısır'da olduğu gibi bî-kudret veya mülteci ve şahsı âciz değil, istinatgâhı Türkiye devleti olan bir şahs-ı âli oturacaktır. Bu suretle bir taraftan Türkiye halkı asrî devlet-i mütemeddine hâlinde her gün daha rasîn olacak, her gün daha mes'ûd ve müreffeh olacak, her gün daha çok insanlığını ve benliğini anlayacak, eşhâsın hıyaneti tehlikesine kendisi ma'rûz bulunarak diğer taraftan bütün âlem-i İslam'ın ruh ve vicdanının ve imanının nokta-i râbitası kalıp İslamiyet'in bâdi-i inşirâhı olabilecek bir izzet ve ulviyette tecelli edecektir.

Efendiler, Türkiye Devleti'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükûmeti mefhumlarının millet ve memleketimiz için ne kadar kuvvet ve feyz ve halâs ve saâdet vaad ettiğini izâha lüzûm görmem. Üç senelik tecârüb-i fiiliyye ve bunun semerât-ı mes'ûdesi kâfi fikr ve kanaat verebilir itikadındayım. Bundan sonra makam-ı hilâfetin dahi Türkiye Devleti için, bütün âlem-i İslam için ne kadar menfaat-kâr olacağını da istikbâl bütün vuzûhuyla gösterecektir. (inşallah sadaları)

Türk ve İslam Türkiye Devleti iki saâdetin tecelli ve tezâhürüne menba' ve menşe' olmakla dünyanın en bahtiyar bir devleti olacaktır. (inşallah sadaları)

Bu ma'rûzât ve izahata nihayet vermek için heyet-i aliyyenize şunu arz edeyim ki bütün rüfekâmın mevzû'-ı bahs olan meselenin esasında tamamen müttehid ve müttefik olduğunu, büyük bir kanaat-ı vicdaniyye ve muhâkeme-i fikriyye ile beraber olduğunu görüyorum. Bu hâl milletimizin cidden teşekkürünü mûcib bir hâldir ve hey'et-i celîlenizin nâmütenâhi takdirât ve tebrîkâtını istilzâm eden bir hakkıdır. Deminden mufasssal bir takrîr okunmuştu. Şimdi okunan bir yeni takrîr daha var. Her üçünün muhteviyâtı arz ettiğim gibi nukât-ı esasiyyede birdir. Binâenaleyh yapılacak şey bu üçünü daha sarîh ve daha güzel bir tarzda tesbît etmek ve hey'et-i celîlenizin re'y-i kat'îsine iktirân ettirerek bir an evvel ilan etmek ve bu sâyede ve bütün düşmanlarımızın aleyhimizde aldığı ta'biyelere mâni' olmaktır. (şiddetli alkışlar) [s. 208]

MEBÂHİS-İ EDEBİYYE VE TARİHİYYE

1922’de Türk Harsına Ait Tedkîkât Ne Kadar İlerledi?

İlim ve Edebiyat Âleminde

1923 senesi Türk tarih ve lisaniyatına ait ilmî tedkîkât itibariyle boş geçmiş bir yıl sayılmaz. Cihan Harbi’nin hayat-ı umûmiyyede tevîd ettiği sarsıntılar, iktisadi buhranlar, siyasi gürültüler henüz sükûn bulmaktan pek uzak olduğu halde; ulemâ ve mütefekkirîn eski mesâî-i ilmiyyelerini yavaş yavaş tanzime çalışmakta ve bu maddiyet asrının nihayetsiz müşkilâtına karşı ilim mefkûresini söndürmemektedirler. Bugün Avrupa’daki herhangi mecmuayı, hangi bir cemiyet-i ilmiyeyi tedkîk edecek olursanız pek büyük maddi sıkıntılar içinde olduğunu derhal görüyorsunuz, mesela eskiden senevî altı nüsha çıkaran Fransız Asya Mecmuası (*Journal Asiatique*) eskisinden daha ufak hacimde olmak üzere ancak dört nüsha neşredebiliyor; keza Almanca İslam mecmuası (*Der Islam*) eskisinin hatta nısfından daha küçük olarak intişâr edebiliyor. Fakat buna rağmen hepsi istikbalden ümîd-vâr olarak çalışıyorlar. Harbin hitâmından beri her gün biraz daha kuvvetlenen bu ilmî cereyanlar arasında “Türkoloji: Türkiyat” unvan-ı umûmîsi altında toplanan Türklük tedkîkâtı da yavaş yavaş ilerlemektedir. Memleketimizde millî tarih ve edebiyatımıza âid şu bir sene zarfında yapılan neşriyat ve mesâî hakkında izahâta girişmeden evvel, garbın bu sahadaki bir yıllık mesaisini hülâsa edelim ki bizlere bâis-i intibâh olsun.

1921 senesi zarfında münhasıran Türklüğe âid neşriyatta bulunmak üzere iki mühim ilmî mecmua te’sis olunmuştu. Bunların birinci “Peşte’de çıkmağa başlayan *Körösi Csoma* mecmuasıdır. Macar müsteşrikleri 1900’den sonra *Keleti Szemle* unvanıyla pek mühim bir Türkiyat mecmuası çıkardıkları gibi, Harb-i Umûmî esnasında da aynı maksatla *Turan* unvanlı bir mecmua neşretmişlerdi. Mütareke’yi müteâkib intişâr edemeyen bu mecmuanın yerine *Körösi Csoma*’nın çıkmaya başlaması Macar müsteşriklerinin faaliyet-i mu’tâdelerine başladıklarını gösteriyor. Peşte Dârülfünûnu Türk lisaniyatı [s. 209] müderrisi aziz dostum Profesör Jül Nemeth’in taht-ı nezaretinde çıkan bu mecmuanın posta zarfında üçüncü nüshası intişâr etti. Bu nüshalar gözden geçirilecek olursa Macar müsteşriklerinin sa’yine takdir-hân olmamak elden değildir. Muhtelif Türk şubelerinin lisaniyât ve antolojisine, tarihine coğrafyasına ait pek mühim makaleleri, Avrupa’daki Türkiyat neşriyatı hakkında bibliyografi malumatını ihtivâ eden Monkaçi, Ziçi Brokalman gibi mütehassısların muâvenetiyle çıkan bu mecmua Türklük

tedkîkâtıyla uğraşanlar için daima müracaat edilecek bir menba'dır. Buradaki makalelerin ekserisi Almanca, Macarca ve kısmen de Fransızcadır. Senelik abonesi yüz kuruştan ibaret olan bu mecmua için âtîdeki adrese müracaat olunabilir.

Budapest, 1. Bercsenzi-u. 10.II I. 3

Geçen sene tesis edilmiş olan ikinci Türkoloji mecmuasını da Viyana Dârülfünûnu Türk lisaniyât ve tarihi müderris-i fâzılı dostum Profesör Kraelitz tesis etmiştir. Osmanlı tarihine ait tedkîkât mecmuası *Misteilungen zur Osmanischen geschichte* nâmı altındaki bu mecmuanın bu sene zarfında 2, 3 ve 4ncü numroları çıktı. İlk Osmanlı tarihleri hakkında Wittek ve Giese'nin şehzadelerin tuğraları ve Kırım tarihi hakkında Kraelitz'in Nergisi'nin bir vakfiyesine dair Babinger'in Anadolu tarih-i dinîsi ve Simavnalı Bedreddin hakkında benim, sonra Mordtmann'ın makalelerini muhtevî olan bu mecmua Osmanlı tarihiyle uğraşanlara şiddetle lâzımdır.

Türklüğe ait tedkîkât için eskiden beri iki mühim merkez-i mesai olan Viyana ve Peşte'nin bugünkü gayr-ı müsâid şerâit altında dahi eski merkezîyet-i ilmiyelerini kaybetmediği bu mecmualardan pek iyi anlaşılıyor. Bir zamanlar Barbier de Meynard, Schäfer ve Pavet de Courteille gibi kıymetli Türkiyat âlimleri yetiştiren Fransa'ya gelince, yavaş yavaş burada da bir faaliyet görülmektedir. Mesela Paris elsin-i şarkiye mektebi Türkçe müderrisi kıymetli arkadaşım Mösyö Jean Deny'nin neşrettiği 1.000 sahifeyi mütecâviz muazzam Osmanlı grameri, Türk filolojisi sahasında atılmış büyük bir adımdır ki, Fransa müsteşrikleri için mûcib-i iftihâr addolunabilir. Şimdiye kadar ne Türkçede ne de ecnebi lisanlarında bu kadar mükemmel bir Türk grameri yazılmadı dersek, hakikati söylemiş oluruz. Türkçeye vukûf-ı fevkalâdesini yakından bildiğim bu genç ve değerli âlimin iyi bir lisaniyâtçı olduğu bu eseriyle parlak bir suretle anlaşılmıştır.

Fransa Enstitüsü azasından olup daha fazla Arap ve Acem lisan ve edebiyatına [s. 210] ait neşriyat-ı fâzılasıyla bütün cihân-ı âlemde şöhret kazanan Mösyö Clément Huart'ın şu son zamanlarda tekrar Türkoloji sahasına döndüğünü memnuniyetle gördük. Müşârün-ileyh *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* unvanlı eserimiz hakkında *Journal des Savants*'ın Kânûnisânî-Şubat 1922 nüshasına yazdığı hayr-hâhâne bir makalesinde bu temayülü gösterdiği gibi *Journal Asiatic*'de de Kastamonu'da dokuzuncu asırda te'lîf edilmiş olan *Cevâhir'ül Ahdân* unvanlı meşhur eserin bazı parçalarını neşr ve buna ait lisanî malumat vererek Türk filolojisine mühim bir hizmette bulunuyor. Yine müşârün-ileyhin hicrî 7-8nci asırda Anadolu hayatını göstermek itibariyle pek büyük bir kıymet-i

tarihiyyesi olan Eflakî *Menâkıb*'ını Fransızcaya tercüme ile Mösyö Minorski'nin Paris'teki Âlem-i İslam mecmuasında (*Revue du Monde Musulman*) tefrîke ve ayrıca kitap şeklinde neşrettiği İran'daki Aliyullahîler hakkındaki eser de din tarihiyle uğraşanlar için pek mühim bir monografidir. *Journal Asiatic*'in 1921 cildinde Danon Efendi'nin neşrettiği bazı Türkçe metinlerle İstanbul Kadısı Çeşmî Efendi'nin 1028'de İstanbul'daki Kızılbaşlar hakkında yazmış olduğu bir lâyihanın metin tercümesi de mevcuttur. Danon Efendi'nin buna mukaddeme olarak verdiği izahât birçok cihetlerce tenkîd ve tashîhe muhtaç ise de, bu metin herhalde şâyân-ı istifadedir. Bundan mâ'adâ Profesör Jean Deny'nin Kıpçak-Kuman Türkçesi hakkında küçük bir kitabiyât makalesi de Türk filolojisi itibariyle pek mühimdir. Aziz dostumuz bu sene Fransız âlem-i ilminin nazar-ı dikkatini *Dîvânü Lügât'it-Türk* üzerine celbederek bu hususta bazı tedkîkâtta bulunmaya başladı. Fransız müsteşriklerinden Mösyö Lucien Bouvat da Âlem-i İslam mecmuasında bazı makale ve hülâsalar neşretmektedir ki, bu meyânda mezkûr mecmuanın 43 numarolu nüshasında *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*'ın elli altmış sahifelik büyük bir hülâsasını zikredebiliriz.

Şu son zamanlarda Alman Türkologları da faaliyetten geri durmuyorlar: Mösyö Babinger *İslam* mecmuasında Simavnalı Bedreddin hakkındaki tedkîkâtına bir zeyl neşrettiği gibi, Profesör Brockelmann da Almanca *Asya* mecmuasının meşhur Çin-şinâs (Sialogue) Profesör Hirth nâmına neşrettiği nüsha-i mahsûsada en eski Türk halkı şiirleri hakkında bir makale yazdı. Arap edebiyatı hakkında tedkîkâtıyla âlem-şümûl bir şöhret kazanan bu üstâdın son senelerde başladığı Türkiyat tedkîklerine devam etmesi mühim bir kazançtır. Brockelmann bu makalesinde esas itibariyle bizim [s. 211] *Millî Tettebbu'lar Mecmuası*'ndaki tedkîkâtımıza istinâd etmektedir. Geçen sene zarfında Almanya'da kezaik Arap lisan ve edebiyatı hakkındaki tedkîkâtı pek ma'rûf olan Profesör Fischer, genç ve çok değerli arkadaşım Profesör Bergsträsser'in, Bang'ın filoloji ve tarihe ait makaleleri, Doktor Great'ın Çin menâbi'ine nazaran Hunlar hakkında bir kitabı çıkmışsa da makalemizin hacmine göre bunların yalnız adlarını zikr ile iktifâ edeceğiz. Yalnız Profesör Giese'nin neşrettiği müellifi meçhul eski bir *Tevârih-i Âl-i Osman*'ı ve Kraelitz'in Viyana Ulûm Akademisi neşriyatı meyânında çıkan eski Osmanlı padişahlarına ait fermanlar mecmuasını kemâl-i ehemmiyetle kaydetmek vazifemizdir. Bu sene zarfında Profesör Houtsma'nın riyâseti altında bir heyet tarafından Almanca, İngilizce, Fransızca olmak üzere ayrı ayrı üç lisanda neşredilen *İslam Ansiklopedisi*'nin hâlen 27'nci cüz'ü neşredemediğini kemâl-i esefle kaydedelim. Gibb vakfına gelince,

şimdiye kadar ilim âlemine pek kıymetli Arap ve Acem metinleri ihdâ eden bu hey'et-i fâzıla ahîren Ravendî'nin *Râhat'üs-Sudûr* adlı Selçuk Tarihi'ni neşretmiştir ki, şimdiye kadar bütün cihanda bir tek nüshadan ibaret bulunan bu mühim eserin neşri, Türk tarihi itibariyle pek mes'ûd bir hadisedir. Bu heyeti ve bilhassa reis-i fâzılları Profesör Browne'u Türkoloji'ye olan bu hizmetlerinden dolayı tebrik ederiz. Esasen Türkolog ve hararetli bir Türk dostu olan müteveffa Mister Gibb vakfının şimdiye kadar Türkoloji'ye îfâ ettiği hizmetler cidden pek büyüktür.

Bu sene Paris'teki Asya Cemiyeti'nin yüzüncü sene-i devriye-i tesisi ve Mısır hiyerogliflerinin Champollion tarafından hallinin kezâlik yüzüncü senesi münasebetiyle Paris'te mutantan merasim yapıldı. 10 Temmuz'dan başlayarak 14 Temmuz'a kadar dört gün süren bu merasime bütün Avrupa cem'iyât-ı ilmiyyesi, dârülfünûnları, müsteşrikleri tarafından iştirak edilmiş ve hatta bu satırların muharriri de Asya Cemiyeti Reisi enstitü azasından Mösyö Setar tarafından davet olunmuştu. Ahvâl-i hâzıra dolayısıyla bu davete icâbetle memleketimi ne kadar nâcizâne olursa olsun temsil edemediğimden dolayı pek müteessifim. Resmî celsesi bizzat reiscumhur tarafından küşâd edilen bu ictimâ' münasebetiyle tâbi' Kutner iki yüz sahifelik bir cild neşretmiştir ki, burada Fransız Asya [s. 212] Cemiyeti'nin yüz sene zarfında şark tedkikâtına ne kadar hizmet ettiği muhtelif mütehasıslar tarafından uzun uzun anlaşılmaktadır. Türkoloji'yi de ihâta eden İslamiyet kısmı Mösyö Clément Huart tarafından yazılmıştır. Bu münasebetle Asya cemiyetini tebrik etmek borcumuzdur.

Türkoloji âlemi için bundan daha mühim olan diğer hadise, bu senenin Kopenhag Dârülfünûnu filoloji müderris-i şehri "William Thomsen'in sekseninci sene-i devriye-i veladetine müsâdif olmasıdır. Bütün cihan mehâfil-i ilmiyyesi bu münasebetle müşârûn-ileyh hakkındaki hürmetkârlığını tekrar ibrâz ettiler. İlmî mecmualardan yevmî gazetelere kadar bütün Avrupa matbuatında Thomsen'in hayat-ı ilmiyyesi hakkında muhtelif şeyler yazıldı. Bunlar meyânında *Revue de Dumond*'un 1 Şubat 1922 nüshasında Fransa'nın en büyük lisaniyât âlimi Mösyö Meyer tarafından yazılan makale, Thomsen'in ilim sahasında ne pâyidâr bir iz bıraktığını ve daha ilk eserlerinden itibaren ne derin bir nüfûz-ı nazara mâlik olduğunu gösteriyor. Türkiyat sahasında harikulâde hizmetler îfâ eden bu büyük âlimi halkımıza tanıtmak ve bütün Türklerin ona karşı olan deyn-i şükranlarını tekrar hatırlatmak içini bu hususta biraz izahât vermek istiyoruz.

Sibirya'da Orhun ve Yeniçay kenarlarında üzerlerinde meçhul bir elifbâ ile yazılar yazılı birtakım taşların vücûdu eskiden beri malumdu. Eski Rusya'daki birtakım cemiyât-

ı ilmiyyenin ve bilhassa Helsingfors'daki Fino-Ogurien Cemiyeti'nin himmetiyle bu kitabeler toplanıp neşrolundu. Lakin bu kitabelerdeki harfler, o zamana kadar bilinen alfabelerden başka olduğu için, bunları okumak kâbil olmuyordu. Büyük bir filolog olmakla beraber doğrudan doğruya Türk lisanıyâtıyla meşgul olmayan Profesör Thomsen bu muammânın halli için çalışmaya başladı. Ve 1893'te bu meçhul elifbâyı kâmilten hallederek kitabeleri metin ve tercümeleriyle beraber neşretti. İşte *Orhun Kitabeleri* namıyla ma'rûf olan ve yalnız Türk lisan ve edebiyatı itibariyle değil Türk tarihi nokta-i nazarından da fevkalâde ehemmiyeti hâiz bulunan kitabelerin hal ve kıraati şerefi münhasıran Profesör Thomsen'e râci'dir. Bu kitabeler "Tukyu: Türk" nâmı altında bildiğimiz ve Çinlilerle, Bizanslılarla, Sasanîlerle münasebâtta bulundukları için tarihleri hakkında en fazla malumata sâhip olduğumuz büyük bir Türk kavmine aittir. Bunlar beşinci asr-ı milâdîden sonra yavaş yavaş kuvvetlenerek altıncı asırda büyük bir ehemmiyet kazanmışlar ve İlhan lakabını alan Tümen'in evlâdından Moka Han zamanında Kore Körfezi'nden Hazar Denizi'ne kadar Gobi Çölü de dâhil olduğu halde bunların eline geçmişti (M 554). Bunlar Seyhun ve Ceyhun etrafındaki Eftalit Türkleri Heyatla'nı [s. 213] mağlup ettikten sonra Sasanîlerle münasebete giriştiler. Ve yavaş yavaş Mâveraünnehr'i elde ettiler. Tukyular daha ilk zamanlardan beri şarkî ve garbî diye ikiye münkasimdiler. 583'ten sonra bu ayrılık siyaseten de tahakkuk ederek şarkî ve garbî iki ayrı devlet teşekkül etti. Şark Türkleri devleti bu iftirâktan yarım asır sonra Çinlilerin tecavüzâtıyla münkariz oldu. (630), fakat Kutluk Han tarafından yeniden ihyâ edildiler. İşte *Orhun Abideleri* 744'te kat'iyen inkırâz bulan bu şark Tüklerine aittir.

Acaba Thomsen bu kitabenin elifbâsını nasıl keşfetti? Grotefend mihî elifbâsını ve Champollion Mısır hiyerogliflerini nasıl keşfettiye öyle aynı ism-i hâs olarak bulunması ve tekrür etmesi muhtemel isimleri nazar-ı itibara almak şartıyla kitabenin Türklere ait olması ihtimalini nazar-ı itibara alan Thomsen bu kitabeler meyânında bir de Çince bir kitabe bulunmasının yardımıyla Bilge Hakan'ın ve sâir ism-i hâsların mevcûdiyeti dolayısıyla muammâyı halle muvaffak oldu. Kitabedeki Türkçe'nin aradaki asırlarca mesafeye rağmen bugünkü Türk lehçelerinden büsbütün farklı olmaması da Thomsen'in mesaisine yardım etti ve işte bu sûretle *Orhun Kitabeleri* hallolundu. Müşârün-ileyhten sonra (Radloff, Donner, Sehlegel, Melioranskiy, Vambéry, Hirth, Barthold, Marquart, Bang, ilh. ve daha birçok âlimler bu kitabeler hakkında lisanî ve tarihî tedkîklerde bulundular. Bu mesainin kısa bir tarihçesini yapmak ve yazılan kitap ve

makalelerin fihristini zikretmek bile pek uzun sürer. Yalnız bu hususta en büyük hisse-i şerifin Thomsen'e ait olduğu muhakkaktır.

Thomsen Orhun Kitabelerinin hallinden sonra ara sıra Türkoloji sahasında diğer eserler de neşretti. Turfan-Kara Hoca taharriyatında meydana çıkan bazı Orhun yazılarını hall ve neşrettiği "Nagy Szent Miklos"daki bir Türk kitabesi hakkında bir risâle yazdı. Radloff'un neşrettiği "*Kutadgu Bilig*" unvanlı eski Türkçe eser hakkındaki mütalaâtı -ki *Keleti Semle* nâm Macar mecmuasındadır- pek mühim ve kıymet-dârdır. Orhun Kitabeleri hakkında 1916'da Helsingors'ta "Fin-Ogurien" cemiyeti neşriyatı meyânında çıkardığı *Turcica* unvanlı eser muhterem üstâdın hâlen o kitabelerle meşgul olduğunu göstermektedir.

Profesör Thomsen'in memleketimizde de meçhul sima değildir. Necip Asım Beyefendi *En Eski Türk Yazısı* adlı eserini müşârün-ileyhin Orhun Kitabeleri'nden iktibas etmiş olduğu gibi, *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserimizde de bu büyük üstâdın tedkîkâtından istifade olunmuştur. Bundan yedi sene evvel Âsâr-ı İslamiye ve Milliyye [s. 214] Tedkîkâtı Encümeni müşârün-ileyhi müttefikan fahrî azalığa intihâb ederek Türkçenin mukayeseli sarfı hakkında bir eser yazmasını kendisinden istirham etmişse de, üstâd ihtiyarlığından bahisle i'tizâr ve hakkındaki teveccühâta karşı beyan-ı şükrân eylemişti. Eğer aldanmıyorsam o aralık müşârün-ileyhe murassa' Osmanî nişânı verilmek sûretiyle de bir kadirşinaslık gösterilmişti. Edebiyat medresesi, sekseninci sene-i devriyesi münasebetiyle kendisine düşen vazife-i tebcîli unutmamış, samimi ve hararetili bir mektupla daha pek çok seneler muammer olması temenniyâtını ihtiyar üstâda arz etmiştir.

**

Memleketimiz her hususta olduğu gibi millî hars tedkîkâtı hususunda da henüz pek geri bulunuyor. Geçen sene Avrupa'nın muhtelif yerlerinde Türkoloji tedkîkâtı hususunda bu kadar mesai sarf olunduğu, bu kadar eserler meydana konduğu halde bu işle asıl alakadar olmamız lâzım gelen bizlerin ortaya çıkardığımız şeyler hem kemiyet itibariyle çok mahdûddur, hem de ilmî kıymet noktasından Avrupa'dakilerden oldukça aşağıdır. Mamâfih evvelki senelere nisbet edecek olursak, bu son senenin faaliyetinden memnun olmamak kâbil değildir, eski edebî metinlerden Kadı Burhaneddin'in tevafuklarıyla, büyük şairimiz Nedim'in divânı ve İbn Mühennâ'nın lisan tarihi itibariyle pek mühim lügati meydana çıktığı gibi, Osman Nuri Bey'in *Tarihçe-i Teşkilat-ı Belediye'si*, Sadık Vicdanî Bey'in *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye* nâmı altında neşre başladığı

külliyâtın Melâmî, Kâdirî, Halvetî, şubelerine ait üç cüz'ü, Antalya Sultanîsi muallimlerinden Fikrî Efendi'nin *Antalya Tarihi*, Şemseddin Bey'in ilk cüz'ünü neşrettiği *Mufasssal Türk Tarihi* de geçen yılın mahsulleridir.

Halil Nihad Bey'in bir himmetle meydana koyduğu *Nedim Dîvânı*, memleketimizde henüz emsâli görülmemiş bir eserdir: Nedîm'in muhtelif yazma dîvânlarını birer birer tedkîk ederek eski tab'ı baştanbaşa tashîh ve sülûs nisbetinde ilavelerle tevsî' eden bu Nedîm aşkı, yalnız bununla da iktifâ etmeyerek kitabın sonuna - alelâde her kârî'in istifadesini temin için- pek güzel bir de lügatçe ilave etmiştir. Eski Türk şairlerimizden her birinin böyle müdakkikâne ve sabûrâne vücûda getirilmiş musahhah tab'larına mâlik olsak, edebiyatımız nâmına ne büyük bir kazanç olurdu! Nedîm dîvânı hakkındaki bu takdirâtın doğruluğunu anlamak için, ondan biraz evvel, Lütfî Levonyan, Cenap Şehabedin, Mustafa Necâtî Beylerin iştirak-ı mesaisi ve İstanbul [s. 215] Amerikan Mektebi Müdürü Mösyö Godsell'in himmetiyle neşrolunan *Eş'âr-ı Kadı Burhaneddin*'i şöyle bir gözden geçirerek bu ikisi arasında bir mukayese yapmak kâfidir. Çünkü bu 64 sahifelik risâlenin hiçbir sahifesi yoktur ki doğru ve şâyân-ı itimâd olsun. Cenap Şehabeddin Bey'in "Gibb"den tercüme tarîkiyle yazdığı mukaddimedeki edebî ve tarihî yanlışlardan başlayarak, metnin hemen her satırında bir yanlış bulmamak kâbil değildir. Filhakika yegâne tam nüshası Londra'da British Müzesinde bulunan bugünkü Azerî Türkçesinin esasını teşkil eden eski Şarkî Anadolu Türkçesiyle yazılmış olan ve bazılarının Kıpçak-Kuman unvanını vermek istedikleri lehçe ile de çok alâkadar sayılabilen bu dîvânın tab'ı için, Türk filolojisinde ihâta-i külliye sahibi olmak ve Türk lisanı menba'lar bilinemediği böyle yegâne ve eski bir nüshanın ilmen şâyân-ı itimâd bir tab'ını yapabilmek imkânsızdır. Bu eser neşrolunduğu zaman yazdığımız bir makalede söylemiştik: Mösyö Godsell Kadı Burhaneddin Dîvânı'nın heyet-i umûmiyyesini fotoğrafa ile istinsah ve aynen kalıplarını yaptırarak tab' ettirseydi, Türk filolojisiyle uğraşanlara mühim bir mevzû'-ı mesai vermiş olacaktı, yoksa bu elde mevcut matbû' nüsha halka mahsûs ve şüphesiz müfid bir eser olmakla beraber, ilmen hiçbir sûretle hâiz-i kıymet ve şâyân-ı itimâd değildir. Vaktiyle Rus âlemi "Melioranskiy" ile İngiliz müsteşriki Gibb'in dahi yapamadıkları bir işi, Levonyan Efendi ve Cenap Bey gibi Türkoloji sahasında en ibtidâi malûmattan bile bî-haber zevâtın başarabilmeleri elbette imkânsızdır.

Es-Seyyid Cemaleddin ibn Mühennâ'nın Kilisli muallim Rifat Efendi tarafından bastırılan "*Hilyet'ül-İnsan ve Halbet'ül-Lisan* unvanlı lügatiyle, Türkoloji tedkîkâtı

mühim bir mesai vasıtası daha kazanmış oluyor. Gerçi vaktiyle Rus müsteşriki “Melioranskiy” bu kitabın beş nüshasını elde ederek Petersburg’da bastırmış ve hatta Türk filolojisi itibarıyla fevkalâde mühim bir de mukaddime ilave etmişti; lakin son zamanlarda müze kütüphanesine mal edilen en mükemmel bir nüsha -ki bu tab’a esas olmuştur- kitabın ismini ve müellifinin kim olduğunu meydana koymuştur. Tâbi’-i eser Rıfat Efendi yazdığı mukaddimede İbn Battuta’dan naklen Mühennâ ailesi hakkında malumat veriyor. Emir Mühennâ bin İsa Şam Araplarının emîri iken Halep beylerbeyi Kara Sungur’u himâye ettiğinden Mısır Sultanı Melik’ün-Nasr Muhammed bin Kalavun’u gücendirmiş, sultanın gazabından Kara [s. 216] Sungur, Humus Beyi Efrem ile birlikte Irak hükümdarı İlhanlılardan Muhammed Hüdabende’ye ilticâ etmişler. Han bunları hüsn-i kabul ederek Kara Sungur’a Merağa, Efrem’e Hemedan, Emir Mühennâ’ya da Irak-ı Arab beyliğini vermiş. Kitabın sekizinci asr-ı hicrîde Azerbaycan’da yazıldığı hakkında Melioranskiy’nin tahmini, şu malumata göre biraz ta’dîl edilebilir: Pek muhtemeldir ki Cemaleddin Emir Mühenna’nın oğullarından biridir ve eserini de o tarihte Azerbaycan gibi Oğuz Türkleriyle dolmuş olan Irak’ta yazmıştır. Kitap, İlhanlılar devletinin siyasetine nazaran, Moğolca, Farisî, Türkçe olarak yazılmıştı. Meşrutiyet’in ilk senelerinde *Türk Derneği*” mecmuası intişâr ettiği sırada bu kitabın orada neşrine başlanmışsa da mecmuanın tatiliyle bu da yarım kalmıştı. Bu defa intişârı şüphesiz ki pek ziyade mûcib-i memnuniyettir, yalnız Melioranskiy’nin mukaddimesi tamamen tedkîklere istinâden icâb eden tadilât ve tashihât yapılsa, lisan tarihi için pek mühim olurdu. Mamafih bu gibi kusurlarına rağmen, bu eser erbâb-ı tettebbu’ için mükemmel bir me’hazdır.

Memleketimizde Türkoloji tedkîkâtı itibarıyla en mes’ûd hadise, *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*’nın bir seneden beri intişâra başlamasıdır. Millî hars tedkîkâtına büyük bir mevki ayırması itibarıyla adeta bir Türkoloji mecmuası mahiyetinde olan bu mecmua Avrupa’daki Türkoloji tedkîkâtını pek güzel hülâsalar ve bazen tercümelerle Türk âlem-i fikrîsine tanıttırmaktadır ki bu husustaki büyük hizmetinden dolayı Dârülfünûn hâfızıkütübü Ragıp Hulusi Bey’e arz-ı teşekkür vazifemizdir. Garp ve şarktaki Türkoloji tedkîkâtını anlamak isteyenler bu mecmuayı mutlaka takibe mecburdurlar. Bu küçük hülâsayı bitirirken, gelecek yılın her hususta olduğu gibi millî hars tedkîkâtı hususunda daha büyük ve mes’ûd neticeler vermesini, gerek Maarif Vekâletinin gerek erbâb-ı sa’y ve tettebbu’un kendi uhdelerine düşen vazifeleri daha muvaffakiyetle idrak ve ifâ etmelerini temenni edelim.

Tuğra-yı Garrâ-yı Hümâyûn

Hilâfetin eski mevki'-i 'âl'il-'âlinden daha yükseğe çıkarılması ve saltanat-ı şahsiyyenin saltanat-ı milliyeye istihâlesi üzerine nazar-ı teemmüle alınacak mevâddan biri de “tuğra”dır. Vaziyet-i ahîremize göre göre bundan böyle darp edilecek sikkelerde, yazılacak ferman ve beratlarda tuğra kullanılacak mı, kullanılmayacak mı!?!...

Kullanıldığı takdirde tuğra hangi elfâzdan tereküb edecek, yani şahsiyet-i maddiye nâmını mı, yoksa şahsiyet-i maneviyeye delâlet eden bir isim veya cümleyi mi ihtiva eyleyecektir. Henüz matbuat sütunlarında, mehâfil-i resmiyyede mevzû'-ı bahs edilememiş olan ve herhalde bugünün meselelerinden birini teşkil eden tuğra bahsini ilk defa olarak *Nevsâl-i Millî* enzâr-ı dikkate vaz' etmekle mübâhîdir.

Tuğranın ibkâ ve ilgâsı ma'rızında beyan-ı mütalaaya salâhiyet-dâr olmadığımız cihetle burada yalnız bunun hakkındaki malumat ve münakaşât-ı tarihiyyeyi tahlil etmekle iktifâ eyleyeceğiz: Mîl-i garbiyyenin kâffesince, bir manâ-yı millî ve tarihî ifade etmek üzere, resmen birer arma makbul ve ittihaz edilmiştir. Osmanlılarda dahi arma mevcûd ve müsta'mel ise de ne sebep ve tarih-i ihdâsı ma'lûm, ne de şekl-i tertibîsiyle resmiyeti sabittir.

Binâenaleyh bizim resmî ve millî armamız, olsa olsa “tuğra”dır. Fermanlarda sikkelerde, nişanlarda, isti'mâl edilen alâmet-i resmiyye hep tuğradır.

Tuğranın sûret-i icâd ve isti'mâli hakkındaki rivayetler muhtelifdir. Umûmiyetle kabul olduğuna göre, güyâ Murat Hüdavendigâr ahdinde Raguzalılar ile akdedilen 767 veya 771 tarihli bir ahidnameye¹¹⁵ imza makamında -padişahın ümmî olmasından dolayı- pençesini basmasından mütehassıl şekl, tuğraya esas ve mebde' olmuş imiş.

Evvelen – Murad Hüdavendigâr'ın imza atamayacak kadar ümmî olduğu kabul edilemez. Çünkü amcası Alâeddin'in ve büyük pederi Şeyh Edebalı'nın ulemâ-yı asırdan bulundukları ve pederi Orhan Gazi'nin müteaddid mahallerde mektepler, medreseler tesisleriyle muhibb-i ilm ve marifet olduğunu âleme kabul ettirdiği müttetikün-aleyhtir.

¹¹⁵ İşbu 767 tarihli ahidnamenin Ragusa şehri hazine-i evrâkında mahfûz olduğu *Hammer Tarihi*'nde muharrerdir.

Binâenaleyh ulemadan erkânı bulunan bir aile-i necîbe evlâdının ümmî olarak büyütülmesine ihtimal verilemez.

Sâniyen – Muahedenamelere pençe basmak âdeti Âl-i Cengiz’de ve eski Türklerde dahi câri ve mer’î idi. Timur Gürkan’ın büyük şehzadesi Emir Süleyman’a - masûniyet-i cân ve samânını mutazammın olarak- yazıp Edirne’ye gönderdiği berat ile daha sonra pederinin cenazesini alıp Bursa’ya nakletmek üzere nezdine gelen şehzade-i diğer Musa Çelebi’ye i’tâ eylediği berat-ı ma’lûme imza yerine pençesini basmış olmasıdır ki¹¹⁶ Timur’un nasîbedâr-ı ilim ve irfan olduğu şüpheden âzâdedir.

Sâlisen – Sikke ve fermanlardaki ilk tuğralar ile -ki bunlara evâilde “alâmet” denirdi- dünkü ve bugünkü tuğra şekilleri arasında epeyce mühim farklar vardır. *Mufasssal*’da deniyor ki:

Sultan Murad Han hazretleri fermana filhakika pençelerini basmışlar ise, ilk hareket-i tabî’iyye sağ el ile pençe basmak iktizâ eylediği halde tuğraların vaz’ı sol el ile pençe basılmış gibi bir sûret göstermektedir. Hele “tuğra” lafzı, Osmanlılardan evvel dahi müsta’mel olduğu elsine-i şarkiyyeye vâkıf olanların kâffesi nezdinde muhakkakâtandır. Tuğra diye yerliğ-i padişahînin tasdikine dair olan işarete denildi ki, Sultan-ı Selçukî tarafından Gâzi Osman’a tabl ve alem irsâline dair tastîr kılınan menşûrda “her sâhib-i zaman sâhipkıranın yerliğ-i belîğ unvanı (innel arz...) tuğrasıyla müzeyyen...” ibaresinden istidlâl olunduğu gibi lisan-ı Türkî ve Fârisî ve Arabî kâmuslarının üçüne göre de bu hakikat böyledir.

Lehçe-i Osmanîde tuğra hakkında, “Türk’te tuğra, turga, tuğrul, ta’rîb ile “tuğr” denir. Fârisîde “tuğra ve tuğru” iki kanadı açık toğan veya kartaldır ki, nişân-ı hâkânî ittihâz olunmuştur” deniliyor.

Ferheng Şu’ûrî şu malumatı veriyor: “Hükm-i padişahî ve ferman-ı şehriyârî evvelinde olan elkâb ve nişâna derler. [s. 219]

Hakîm Hânî:

Bedest-i himmet tuğrâ-yı bî-niyâz

Ke do kun tûdâri çûdâr-ı in tuğrâ

¹¹⁶ Feridun Bey Münşeâtı ve Şerafeddin Tarihi, s. 66.

Ve Emin Nazmî:

Ez-seng-i hodâst an do ebru

Tuğrâ-yı latîf-i hesni delcû, demiştir.

Kâmûs-ı Arabî tuğranın bir kuş adı olduğunu ilave ile iktifâ eyliyor. Şu muhassala-i malumattan anlaşılıyor ki, “tuğra” lafzı Osmanlıların zuhurundan çok evvel, akvâm-ı İslamiyye’ce ma’rûf idi.

Yıldırım Bayezid ahdine ve bu ahdin sonuna kadar Osmanlılarda sikke, ferman, sancak üzerine tuğra vaz’ edildiğine dair tarihlerde bir kayda tesadüf olunamıyor. Hâlbuki Murad Hudâvendigâr’ın muâsırlarından Saruhan oğlu İshak bin İlyas Bey’in böyle bir şekli hâvî sikkesi olduğu sabittir.¹¹⁷ Şâyân-ı ihticâc âsârdan olan *Takvîm-i Meskûkât-ı Osmâniyye*, s. 18, 19, 20’de verilen izahâta nazaran mülûk-ı Osmaniye içinde en evvel sikkesinde tuğra şeklini isti’mâl eden Emir Süleyman yani Sultan Süleyman-ı evvel bin Bayezid Han’dır.

Çelebi Sultan Mehmed’in sikkelerinde, beratlarında tuğraya tesadüf edilemiyor. Lakin mahdûmu Sultan Murad-ı Sâni’nin -alelhusus Bursa’da madrûb sikkelerinde- tuğra resmi olduğu muhakkaktır (*Takvîm-i Meskûkât-ı Osmaniye*, s. 20)

İstanbul’un fethinden ve hele dîvân-ı hümayûnun teşekkülünden sonra tuğra umûmîleşmiştir. Sikkeler, berat ve fermanlar behemehâl bu işaretle tevşîh olunurdu. Hatta fermanlara tuğra keşîdesi için mu’tena bir memuriyet ihdâs edilerek ismine “Nişâncı” denilmiş ve kendisi dîvân-ı hümayûn erkân-ı mühimmesinden (vükelâdan) addedilmiştir.

Sultan Mahmud-ı Sâni devrinde tuğraya daha bir şekl-i matbû’ verilmiş ve bu güne kadar müsta’mel tuğralar aynı şekli muhafaza etmiştir. [s. 220]

Cümlece malum olduğu üzere tuğralarda padişah-ı zamanın ve pederinin ismi mezkûr olmak kâidedir. Daha evvelleri bu kaideye riâyet edilmekle beraber tuğranın içine “el-muzzaffer daima” cümlesi de mezc edilirdi.

Ali Seydi

¹¹⁷ “Mezkûr sikke -Takvîm-i Meskûkât-ı Selçukiyye’de- 176 numarada gösterilmiştir. Tarihi 776 olduğuna göre tuğra ihdâsından dokuz sene sonra darp edilmiştir. Bu sikke Darbhâne-i Âmire meskûkât müzesindedir. Bir adedi de İngiltere müzesinde bulunmaktadır (*Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, c. 43).

Ma'lûmat-ı Mütemmîme: Bugüne kadar icra olunan tedkîkât ve tettebbu'ât ve taharriyât neticesinde selâtin-i Osmaniyye'den Çelebi Sultan Mehmed'e kadar padişahânın tuğralarına destres olunamayıp Sultan Murad-ı Sâni'nin bir kîr'a fermanı üzerinde çekilmiş tuğrası Millet Kütüphanesi'nde ve Fatih Sultan Mehmed ile Bayezid-i Sâni'nin tuğraları ve fermanları Bâbiâli Kütüphanesi'ne getirilen evrak içinde zuhûr etmekle mezkûr kütüphanede mevcûd olup Yavuz Sultan Selim'in tuğralı fermanına tesadûf olunamamış ise de Millet Kütüphanesi'nde mevcûd âsâr içinde müşârün-ileyhin biri Selimşâh ibn-i Mehmed, diğeri Selimşah bin Mehmed el-muzaffer daima ibârelerini hâvî tuğra şeklinde iki adet matbû' mührü mevcûd ve Kanunî Sultan Süleyman ile ondan sonraki padişahânın kâffesinin tuğralarıyla hatt-ı destlerini hâvî ferman ve beratları sırasıyla mezkûr kütüphanede mevzû'-ı mevki-i ihtirâm bulunmuştur. Arzu edenler bunları her gün ziyaret edebilirler.

Bâbiâli Kütüphanesi'ndeki âsâr ve vesâik-i kadîmeden henüz tasnif edilmemiş birçok fersûde ve perakende ve hâlihazırın devamı hâlinde mahva mahkûm birçok evrâk daha mevcûd olmasıyla bunların tasnifi sırasında Çelebi Sultan Mehmed ve ondan evvelki selâtine ait tuğra ve nişanların dahi bulunması muhtemeldir.

VÂLİDELERE KOLAYLIK

Hâriçten sülle tağdiye edilen küçük çocuklara geceleri verilecek sütleri teshîn etmek, bilhassa kış gecelerinde ne kadar külfetli olduğunu izaha hâcet yoktur. Resâil-i fenniyyeden birinde, külfetten âzâde olmak için kolay bir usûl müsâdif-i nazar olduğundan burada onu yazıyoruz:

Akşamdan bir tencere suyu kaynatıp galeyân hâlinde iken kapağı dikkatle kapatılarak bir ufak sandık derununda yulaf köpüğü içine yerleştirilmeli. Bir halde ki tencere köpük içinde tamamıyla mestûr kalsın. Yulaf kepeği nâkil-i hararet olmadığından tenceredeki su uzun müddet yüksekçe bir hararet muhafaza eder. Binâenaleyh geceleri icap ettikçe sülle memlû biberonlar bu sıcak suya daldırılmak sûretiyle pek çabuk ve kolayca ısıtılabilir. Akşam saat on birde yulaf kepeği içine vaz' olunan tencere derunundaki su ertesi gün öğleden sonraya kadar 50 derecede bir hararet muhafaza eder. Bu usûl zahmetsiz ve masrafsız olmakla tavsiyeye şâyândır. [s. 221]

Seyyar Hane

Bir hanenin mebnî olduğu bir mahalden diğeri bir mevki'e nakledilmiş olduğu ara sıra gazetelerde garîbe olarak zikrolunur Tabîî nakil keyfiyeti hanenin ahşap olması ile

mümkün'ül-husûl olabilir. Maahâzâ hanenin cesâmeti bu ameliyatın şeklini değiştirir, bazı aksâmı sökülerek yeniden inşa kılınabilir. Hâlbuki resmimizde görüleceği üzere bu nakil ameliyesi Amerika'da şâyân-ı hayret bir sûrette tatbik edilmeye başlamıştır. Nakledilen hane New York'un biraz meyyâl olan sokaklarından birisindedir. Mühendisler haneyi temellerinden yükseltmişler, altına vaz' ettikleri tekerlekleri sokağa tefriş olunan raylar üzerinden hareket ettirerek arzu olunan mahalle nakleylemişlerdir. Tuhafı şu ki esnâ-yı nakilde hanenin eşyası tahliye olunmadığı gibi sâkini de yerlerinden kımıldamamışlardır!..

EĞLENCELİ OYUNLARDAN

İğne ile okçuluk: Üzerine nişangâh resmedilmiş bir tahta levha ve beş altı tane de dikiş iğnesi tedarik edildikten sonra arkadaşlarınıza iğneleri levhaya atmalarını teklif ediniz. İğneler bilâ-tahallûf levhaya temas etmekle beraber nişangâha saplanmayıp yere düşeceklerdir. Rûfekânızın bu muvaffakiyetsizliği üzerine siz derhal bir makara tiresi alıp ufak bir sap iplik keserek iğnenin deliğine geçirirsiniz. Bu sûretle iğneye istikâmeti muhafaza edebilecek bir nev' kanat takmış olursunuz ki bu tarîk ile sevk ettiğiniz iğneler doğruca hedefe vâsıl ve ucu levhaya dâhil olur. Eğlenceyi temâdi ettirmek, arkadaşlarınızı memnun etmek isterseniz biraz fazla iğne bulundurun ve her birinin derece-i muvaffakiyetini tayin için de birkaç renk iplik tedarik edersiniz. Bu sûretle herkes istedikleri kadar ok atarlar. Ve nişân levhasına kaç ok saplayabildiklerini ipliklerinin renginden anlarlar. [s. 222]

18 Çocuklu Mes'ûd Bir Aile

Resmimiz Fransa'nın St. Leon şehri kurbundaki Moline kasabasında çiftçilik ile imrâr-ı hayat eden Harmone ailesini irâe eder. Bu mes'ûd ailenin 18 çocuğundan ikisi tevellüdlerinin ilk aylarında vefat eylemiş olup 19'uncu çocuk ise akşama sabaha dünyaya gelmek üzere imiş. Mevcûd on altı çocuktan en büyükleri 24 yaşındadır. Reis-i aile Mösyö Hamone 56 yaşındadır. Zevcesi kendisinden on yaş küçüktür. Bu aile hanelerinde gayet mütevazı bir hayat geçiriyor imiş. Aile erkânını bir sofrâ istîfâb etmediği cihetle taam zamanlarında ebeveyn ile büyük çocuklar masanın etrafına geçiyor, küçükler ise ocağın etrafına diziliyorlar ve kemâl-i sükûnetle yemeklerini yiyorlar imiş. Bazı defalar küçüklerden bir ikisinin sesleri çıkar ise büyükleri onları itaate mecbur ederler imiş.

Ağaç İçinde Define: Bulgaristan'ın Toyran mülhakatı köylerinden biri geçen sene mîlâd-İsa yortuları münasebetiyle kasabaya bir yük odun indirerek beş on pâre temin edebilmek için köy civarında bir koruya gider. Kat'iyâta başlar. Nihayet yükünü itmâm için yarık ve içi oyuk bir kütüğü de vermeğe karar verir. Bir iki balta salladıktan sonra ağacı içinde sarı sarı altınlar görününce köylü şaşırır. 2.000 Osmanlı altınından ibaret olan bu nâgehânî servetinin muhafazası çaresine bakar. Bugün Bulgar parasıyla bir milyon üç yüz bin liraya bâliğ olan bu define köylüye ebedî bir istirahat-ı vicdan temin etmiş. Bulgar hükûmeti bu servetin üçte ikisine vaz'-ı yed etmiştir. [s. 223]

CERÂİM İSTATİSTİĞİ

İstatistik rakamlarının ifade ettiği hakâyıkı hiçbir şey ifade edemez. İşte bunun içindir ki milel-i mütemeddine ve müterakkiye bunu bir fen hâline vaz' ederek her işte tatbikine fevkalâde itina göstermektedir. Hayli zamandan beri bizde de istatistikler tanzimine ehemmiyet verilmeye başlanmış ve bilhassa resmî daire ve müesseselerde oldukça hakikate mukârin istatistikler vücûda getirilmiştir. Bu cümleden olarak İstanbul Polis Müdüriyeti'nce tertîb edilen üç senelik istatistikler şâyân-ı dikkat neticeler arz eylemektedir. Mütareke'yi takip eden bu senelerde hayat ve maişet müzayakası ile sa'y buhranının ahaliyi hangi cerâim sahasına sevk eylediğini gösteren bu istatistiklerin hülâsasını ber vech-i âtî derceyliyruz:

	337 senesinde	336 senesinde	335 senesinde
Katl	97	110	150
Sirkat	4.387	4.636	6.175
Darp ve cerh	3.918	3.450	3.284
Şekâvet	7	5	0
Sahtekârlık	62	40	21
Kundakçılık	23	9	22
İzâle-i bîkr ve fiil-i şenî'	114	90	111
Cerâim-i mütenevvîa	2.570	3.110	2.752
Yekûn	11.955	12.017	14.328

337 senesinde vukû'a gelen cerâim fâillerinin milliyeti ber vech-i âtîdir:

Müslüman	8.675	
Rum	2.535	

Ermeni	1.051	Zükûr:12.089
Musevi	357	Înâs: 1.414
Ecnebi	875	

İşbu istatistiklerin verdiği umûmî bir fikre göre Dersâadet'te hayat-ı umûmiyyenin halâsa doğru gitmekte ve zabıta teşkilatımızın tekemmülü sayesinde vukuât-ı cerâim gittikçe azalmak isti'dâdını göstermektedir. [s. 224]

İSTANBULDA BİR SENEDE KAÇ KİŞİ ÖLÜYOR

1336 senesinde 19.505 kişi vefat etmiştir. Her yüz nüfusa bir vefat isâbet ediyor.

Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyyesi 1336 senesi zarfında İstanbul vilayeti dâhilinde vukû' bulan vefeyâtın esnân ve milliyet üzerine taksimâtını hâkî bir istatistik neşretmiştir. Netice-i tedkîkâtından anlaşıldığına göre, bir sene zarfında terk-i hayat edenlerin miktar-ı umûmîsi (19.505) kişiye bâliğ olmuştur. Zükûr ve inâs, Müslim ve gayrimüslim olmak üzere müfredâtı ber vech-i âtidir.

	Zükûr	Înâs	Yekûn
İslam	6.614	5.805	12.429
Rum	2.135	1.727	3.862
Ermeni	1.022	669	1.691
Musevi	498	3122	910
Ecnebi	400	313	713
YEKÛN	10.669	8.836	19.605

Vefeyâtın hangi yaşlar arasında daha çok vukua geldiğini anlamak için zîrdeki cetvel nazar-ı mütalaadan geçirilmelidir:

1 yaşına kadar	4572
1 yaşından 5 yaşına kadar	1115
5 yaşından 10 yaşına kadar	731
10 yaşından 15	489
15 yaşından 20	887
20 yaşından 30	1579
30 yaşından 40	1837

40 yaşından 50	1379
50 yaşından 60	2226
60 yaşından 70	2698
70 yaşından 80	1569
80 yaşından yukarı yaş olanlar	523
YEKÛN	19.505

GEÇİRDİĞİMİZ HÂDİSÂTA BİR NAZAR

Milli Nevvâsâl'in birinci nüshasında yine bu unvan ile yazmış olduğumuz tarihçe-i vukû'atta memleketimizin ferdâ-yı Meşrutiyet'ten itibaren ne gibi hadisâta sahne olduğunu hülâsaten arz eylemiş idik. Tarihçemize kuşbakışı ile sarîh bir nazar atfedecek kârî'in-i kirâm elbette dikkat buyuracaklardır ki ilan-ı Meşrutiyeti takip eden ilk ayların neşve-i meserret ve huzûzu pek çabuk zâil olmuş ve Bulgaristan istiklâli, Bosna Hersek, Girit hadiseleri ile Arnavutluk isyanı, Trablusgarp ve Balkan muharebeleri gibi vekâyî'-i müessife ve mühimmeden sonra iştirak eylediğimiz Harb-i Umûmî neticesinde devletin dûçâr olduğu zaaf ve nâtüvânîye Mondros Mütarekesi'nin çare-sâz olacağı hülyasında iken âni olarak zuhûr eden İzmir faciası ile milletin kalbgâhına şiddetli bir taarruz vuku bulması ve makhûr Yunanîlerin Mondros Mütarekesi'nin memlekette ihdâs eylediği vaziyetten bi'l-istifade taraf taraf Anadolu'nun en ma'mûr vilayetlerine, Çatalca'ya kadar Trakya kıt'asına müstevli olması, hususiyle Ferid'in imza eylediği Sevr Muahedesi'nin âdeta devletin hükm-i idamını mutazammın bulunması Avrupa nazarında artık bu devletin bir daha belini doğrultamayacağı ve binâenaleyh Türklerin ba'de-mâ esir gibi kullanılacağı sûretinde telakki edilmiş ve bu tarz telakkîye memleketimizde vücûdu eksik olmayan bazı bed-bîn ve bed-hâhlar dahi iştirak eylemiş idi.

Adl-i ezeli ilahîden ve her manasıyla hakkından emin olan Türk milleti, on üç sene zarfında dûçâr olduğu envâ'-ı mezâhime ve büyük felaketlere rağmen ve avn ve inâyet-i Samedâniyye'ye istinâden, yekinmeye muvaffak olarak Mütareke-i mün'akide esnasında tespit ve kabul etmiş olduğu "Mîsâk-ı Milli" ahkâmını icra ve istihsâle teşmîr-sâk-ı ihtimâm ve Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin ve rûfekâ-yı muhteremesinin himem ve mesai-i tâkat ber-endâzânesiyle Büyük Millet Meclisi'ni Ankara'da teessüs ederek ve hiç yoktan mükemmel bir ordu teşkil ve tanzim eyleyerek [s. 226] düşman-ı müstevlîyi Birinci ve İkinci İnönü ma'rekelerinde lâyıkıyla örselemiş ve bu iki ma'rekeyi

müteâkib bir taraftan da Ermenistan meselesini esasından hall ve fasl eylemiş olduğu gibi bir müddetten beri düşman mezâlimine dûçâr olan İzmit’i tahlîs ve istirdâd ve Ankara’yı ele geçirmek fikr-i sakîmiyle yeniden ilerlemeye teşebbüs eden Yunanlıları Sakarya vadisinde bir hezimet-i kahriyyeye dûçâr etmek sûretiyle Türk’ün damarlarındaki kanın henüz kurumadığını ve ilâ-maâşâllah kurumayacağını bütün cihan nazarında isbât etmiş idi.

Meydan-ı harp ve kavgada ber-vech-i ma’rûz hadisât-ı kahramâne cereyan eylediği sıralarda Türkiye şaha-i siyasette dahi boş durmayıp menâfi’-i memlekete hâdim birçok meseleyi hall ü fasla ve memâlik-i mücâvire ve hükûmât-ı İslâmiyye ile tesis-i muhâdenet ve münasebâta muvaffak olmuştur ki sevgili Adana’mızı bize iade eden Türkiye-Fransa İtilâfnâmesi, Türkiye-Rusya Uhuvvet ve Muhâdenet Ahidnamesi, Kars Muahedenamesi, Türkiye-Ukrayna Muahedenamesi, Buhara ve Afgan ve Azerbaycan ve Gürcistan hükûmetleri ile akdolunan i’tilâfât ve sâire bu cümledendir.

Mücâvir ve gayr-ı mücâvir devletlerle temin-i revâbıt-ı dostî ve muhâdenet eden bu muahede ve i’tilâfnâmeler Türkiye’yi bu cihetlere ait meşgalelerden âzâde bırakmış olduğundan bir taraftan dâhilî mesâilin tanzimiyle iştigâle, diğer taraftan da ordumuzun bir kat daha tensîkiyle levâzım ve techîzâtını ikmâl müsait zaman kazanılmış oldu.

Bu müddet zarfında harbin temâdîsine mahal kalmamak hususunda Avrupa devletlerinin ızhâr ettikleri arzuya iştirak olunduğu ve Londra Konferansı’na murahhaslar gönderildiği halde hasm-ı bî-emânımızın gösterdiği ta’annüdden dolayı bu bâbda müspet bir netice elde edilememiş olduğundan tarihçemizin hâtimesinde “Yunan hükûmetinin âmâl-i istîlâ-kârânesine Avrupa teşebbüsât-ı düveliyyesi sed-keş olamadığı halde bi-mennihî Teâlâ Türk silah-ı satveti pek yakın bir zamanda o vazifeyi de hüsn-i sûretle başarıp bi’n-netice bu cihette de temin-i sulh ve müsâlemete ve senelerden beri felaketten felakete sürüklenen bu millet-i muazzamanın bir devr-i sükûn ve ferâha dâhil ve kemâl-i huzur ve rahatla yaralarını tedavi etmek yolundaki âmâline nâil olması vesâilinin isitmâline muvaffak olunacağını kaviyyen ümîd ettirecek alâim günden güne tezâyüd etmekte bulunmuştur” demiştik. Şu sözlerimizin bütün manasıyla “intâk-ı Hak” mazmûnuna mâ-sadak olduğunu geçen sene zarfında serzede-i zuhûr olan vekâyi’ ve hadisât tamamıyla ispat etmiş ve vekâyi-i mezkûr ber vech-i âtî icmâl edilmiştir [s. 228]

Geçen Senenin Hadisâtı

Geçen senenin vukuât ve hadisâtı, sûret-i güzâriş ve cereyanı itibariyle siyasi, askerî, dâhilî olmak üzere üç kısma tefrîk olunabilir. Bu kısımlardan siyasi olanı gerek bi-zâtihi hâiz-i ehemmiyet olmasından gerek Türkiye’de yetişen ricâlin bu sahada dahi ibrâz etmiş olduğu maharet ve kiyâsetten dolayı bilhassa mütalaa ve tedkîke şâyândır.

Malum olduğu üzere Yunanîler Sakarya’dan Ankara’ya uzanmak hayâl-i hâmindâ iken emr-i ber-aks olup da burada güzelce bir Türk dayağı yedikten ve kahkarî bir hezimetle fevka’t-teemmül azim zâyîâtâ dūcâr olduktan sonra kendi kendilerine düştükleri bu tuzaktan kurtulmak çarelerini taharrîye başladılar. Yunanistan bir taraftan Avrupa’ya gönderdiği ricâl-i siyasiyye vasıtasıyla müttefik devletlerden muâvenet ve himâye dilenmekle beraber diğer taraftan zayiâtını telafiye çalışarak perişan olan ordusunu tensîk ve tanzime itina etmekte idi. Yunanlıların şu mağlûbiyeti Avrupa’da dahi câlib-i nazar-ı dikkat olmaktan hâlî kalmamış ve şarkta temâdî eden ahvâl-i gayri tabi’iyyenin devamına mâni’ olmak çareleri düşünülmeğe başlamış idi. Bu bâbda devletler arasında teati olunan notalar ve cereyan eden müzakereler neticesinde ne Avrupa için ne de Yunanistan için bir güne fâideyi müstelzim olamayacağı anlaşılan ve birçok ebnâ-yı beşerin ziyâ’ına ve hesapsız tahribat ve hasarâta sebep olan bu mücadelâta bir nihayet verilmek üzere ittihâzı icâb eden tedâbiri teemmül ile bir karara rabt etmek üzere İngiltere, Fransa ve İtalya hariciye nazırlarından mürekkep bir konferansın Paris’te in’ikâdı takarrür etti.

Konferansın zaman ve sûret-i ictimâ’ı hakkında beyne’d-düvel muhaberât cereyan ettiği sırada Büyük Millet Meclisi hükûmetince hutût-ı esâsiyyeyi bütün cihân nazarında malum olan millî davamızın müdafaa ve muvâcehe-i beşeriyette bu davayı bir daha te’yîd ve isbât eylemek üzere Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey refâkatinde bir heyet Avrupa tahtlarını ve ricâl-i siyasiyyeyi ziyarete me’mûren i’zâm eylediği gibi Bâbîâlî’ce de Hariciye Nazırı Sadr-ı esbâk Ahmed İzzet Paşa riyâsetinde bir heyet aynı maksatla Avrupa’ya i’zâm olunmuş idi. Her iki heyet Londra, Paris ve Rusya’ya giderek üç müttefik devletin başvekilleri ve hariciye nazırları ve sâir bazı ricâl-i siyasiye ile mükerreren mülâkatlarda bulundukları gibi yekdiğerleriyle de görüştüler. Bu ziyaret ve mülakatın gerek Türkiye’nin [s. 229] metâlîbi müttefiklerin sâmi’asına îsâl edilmiş olmak, gerek onların efkâr ve mütalaâtına ittila’-ı kesb edilmek itibariyle mûcib-i istifade olduğu gibi bilhassa Bâbîâlî’nin sulh hakkındaki metâlib ve mütalaâtının Büyük Millet Meclisi hükûmetinin “Misâk-ı Milli” esasâtı dâhilindeki arzu ve metâlibinden başka bir

şey olmadığının tayin etmiş olması büyük tesir hâsıl etti. Paris Şark Konferansı'nın Mart evâilinde ictimâ'ı arzu edildiği halde bazı esbâb-ı haylûliyetle yevm-i ictimâ' te'hîr ve tebeddül ede ede nihayet 22 Mart 1922 tarihi sûret-i kat'iyede takarrür etti.

Bu sırada Yunan hükûmeti de boş durmuyordu. Ancak hezimet-i ma'lûmenin tesiri ile gavâil-i dâhiliyyesi pek ziyade olduğundan kabine buhranları, meclis mücadeleleri de eksik olmuyordu. Bu mücadelât neticesinde düşüp günlerce devam eden bir buhranı müteâkip yeni bir şekilde mevki'-i iktidara gelen Gounaris sükûtundan evvel Avrupa'da kapı kapı dolaştığı sırada bazı ricâl-i mühimme ve siyasiyye ile olan münakaşâtına dair Meclis-i Mebusân'a arz-ı malumat ettiği sırada "Yunanistan'ın âmâl-i maslahatına perverde ettiğini ve Rumların hürriyetleri için teminât almış olduğundan artık bu cemaatin idare-i sâbıkaya avdeti kâbil olmadığını!" söylemekte ve sulh için müttefikler tarafından vâki' olan tavassut teklifini kabul ettiğinden bahs ile yakında ictimâ' edecek konferansta İngiltere hükûmetiyle müştereken Anadolu meselesine âdil ve devamlı bir sûret-i hall bulmak için müzakerâta hazır olduğunu beyan eylediğini zikrelemekte idi. Diğer taraftan Yunan Başkumandanı Papulos da İzmir'de Rum aĝniyâsına hitâben îrâd ettiği bir nutukta "İzmir'in bizim elimizden çıkması hakkında çok değil, yüzde iki ihtimal olsa, biz Asya-i suĝrâdan Türkleri otuz sene istifadeden mahrum edecek vesâite müracaatta tereddüt etmeyiz" demekten utanmamakta idi. Yekdiğerine zıt efkâra mâlik olan bu iki şahs-ı menfûrun dûçar oldukları âkıbeti Cenâb-ı Hak hamdolsun bizlere gösterdi.

İşte vaziyet-i siyasiyye bu merkezde iken Paris Şark Konferansı 22 Mart'ta üç müttefik devletin hariciye nâzırlarından mürekkeb olmak üzere ictimâ' etti. Bu nazırlar İngiltere Hariciye Nazırı Lord Curzon, Fransa Başvekili ve Hariciye nazırı Mösyö Poincaré ve İtalya Hariciye nazırı Mösyö Şanzere'den ibaret olup konferansın ilk celsesinde Lord Curzon bir nutuk îrâd ederek Türk-Yunan mücadelesinin tesviyesi lüzûm-ı âcil ve mübrimini izah ettikten sonra bu iki muharip arasında bir mütareke yapılması hakkındaki İngiliz teklifini dermeyân etmiş ve Düvel-i Müttefika tarafından ancak netâyic alınmayı davet eden bir mücadeleye karşı büyük bir sabr ve tahammül gösterildiğini [s. 230] söylemiştir. Bunun üzerine Mareşal Fauche'in riyâsetinde bulunan mütehasısîn-i askeriyeyi Dersaâdet askerî kumandanlığı tarafından ihzâr edilmiş olan planlar esasâtı üzerinden Anadolu'nun tahliyesi şerâitini tedkîke memur etmişlerdir. Askerî mütehasısların Anadolu'nun maslahatına bir sûrette tahliye şerâitini hâvî olarak tanzim etmiş oldukları rapor konferansa takdim olunarak tasvîb edilmiş ve mütarekeyi

tarafeyn kabul ettikleri halde şerâit-i mezkûre dâhilinde tahliye devam olunmak üzere evvel-be-evvel mütareke teklifinin Türkiye ve Yunan hükûmetlerine müsta‘cilen tebliği kararlaştırılmıştır.

Zîrde sureti mûnderic mütareke şerâitinin kabulü takdirinde tahliye esas olacak şerâit şunlar idi:

1. İdare-i mülkiyenin evvel-be-evvel tensîki,
2. Limanlarda izdihamdan tevakkî edilecek sûrette Yunan askerinin emr-i tahliyesi,
3. İki unsur arasında bîtaraf bir mıntıka bırakılacak sûrette tahliye edilecek menâtıka mahdûd Türk kıta‘âtının idhâl ve ikâmesi.

İstanbul’daki İ’tilâf kumandanları idaresi altında icra edilecek işbu muamelât beyne’l-müttefikîn askerî hey’etleri tarafından murâkabe olunacaktır. İ’tilâf donanması dahi keyfiyet-i mezkûreye iştirak edecektir.

Paris Şark Konferansı’nda Lord Curzon’un teklifi üzerine muhariplere evvel-be-evvel tebliğ ve teklifi kabul olunan mütareke şerâiti şunlardır:

1. Türkiye ile Yunanistan arasındaki muhâsamâta muayyen tarihte nihayet verilecektir.
2. Kıtaât hâlihazırdaki hatt-ı umûmîyi muhafaza edecek ise de ileri müfrezeler takriben her iki cephe arasında on kilometre fâsıla kalmak üzere geri alınacaktır.
3. Mütareke müddetince ordular takviye edilemeyecektir.
4. Vâki‘ olacak taahhüdâtı murâkabe için Müttefikîn komisyonları teşkil edilecektir.
5. Türk ve Yunan başkumandanlıkları Düvel-i Müttefika komisyonlarının hükümlerini müstakîmâne kabul ve icrâ-yı taahhüd edeceklerdir.
6. Mütareke müddeti üç ay olacak ve mukaddimât-ı sulhiye tespit edilinceye kadar evvelce bir iş‘âr olmaksızın tecdîd edilebilecektir.

İşbu şerâite ahîren bir şart daha ilave olunmuştur ki o da mütarekenin feshi takdirinde on beş gün evvel karşı tarafa ve devletlere ihbâr-ı keyfiyet olunmasından ibarettir. [s. 231]

Yunanistan, yediği sille-i te’dîb ile sersemlemiş ve ordusunda kuvve-i maneviye kalmadığı gibi mühim zayiâta da uğramış olduğundan ve zaten nasıl olsa Anadolu’da

yerleşmeye ne maddeten ne de siyaseten muvaffak olamayacağını anlamış bulunduğundan mütarekeyi canına minnet bilmiş ve ancak ne koparabilirse kâr olacağı mülâhaza-i gayr-ı ma'kûlesiyle teklif-i vâki'î hüsn-i kabul ile beraber şerâit-i mesrûde hakkında bazı kuyûd-ı ihtirâziyye dermeyân edeceği yolunda daha ilk günden itibaren ajanslar vasıtasıyla işâ'âtında bulunmaya başlamış idi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetine tebliğ olunan bu teklif-i ibtidâî evvel-be-evvel tedkîk olunmak üzere Başkumandanlığa tevdi' kılınmakla verilecek cevap bittabi taahhur etmiş ve aynı zamanda ve aynı şekilde Bâbîâlî'ye vâki' olan teklife de harekât-ı askeriyeye mütedâir olan bu teklifin münhasıran Bâbîâlî'ye taalluk etmediği cihetle Ankara'ca nazar-ı dikkate alınmak lâzım geleceği ve Bâbîâlî'nin bu bâbda kat'î bir şey söylemeye salâhiyet-dâr bulunmadığı ve mamafih Anadolu'daki arazi-i meşgûlenin Yunan asâkiri tarafından tahliyesi ihtimalini ihtiva eden bu notanın Edirne dâhil olduğu halde Trakya'nın tahliyesini meskût bırakmakta olup bu olmaksızın payitaht-ı devlet müstakbel bir tecavüz tehlikesinden masûn olamayacağı zemininde bir cevap verilmiş ve zaten bu teklif-i ibtidâîyi müteâkib Paris Şark Konferansı'nın sulh hakkındaki makarrerâtını hâvi 26 Mart tarihli mufassal nota tarafeyne ve bu sırada yine Bâbîâlî'ye tebliğ edilmiştir.

Mezkûr notada konferans tarafından takarrür ettirilen başlıca esasât âtîde telhis olunduğu veçhile ta'dâd ve izâh olunmakta idi:

1. İngiltere, Fransa ve İtalya hariciye nazırlarının evvelce tarafeyn-i muharibîn mümessilleriyle temas ettikten sonra 22-26 Mart günlerinde Paris'te ictimâ' ile Şark-ı Karîb meselesini etrafiyla tedkîk ederek sulhün iadesi arzusuyla Türk millet ve devletini, meşhur ve tarihî payitahtlarıyla kendilerine ait sayılabilen arazide müstakil ve kuvvetli bir mevcûdiyet-i milliyeyi îade edebilmesine müsait kudret ve salâhiyetle ve Sultan'ın hâkimiyet-i rûhâniyye ve cismâniyyesinin idâmesiyle, tekrar tesis etmek ve maahâzâ Yunan milletini de Harb-i Umûmî'de müttefikîn davası uğrındaki fedakârlığına mukâbil ta'vîzât bahşederek terakkiyât-ı milliyeye ve iktisadiyyesi hususunda tamamıyla serbest bırakmak ve muhtelif ecnebilerin himâyesini temin eylemek üzere evvel-be-evvel iki muharip ordu arasındaki muhâsamâtın tatilini gözettiklerinden şerâit-i ma'lûme-i âdilâneyi hâvî bir mütareke teklif etmiş oldukları ve bu teklifi Yunan hükûmeti kabul ettiği cevabını vermekle Türkiye'nin de cevabına intizâr edilmekte bulunduğu ve Anadolu'nun Yunan

kuvvâsından muslihâne bir sûrette tahliyesiyle bu havalinin [s. 232] heyet-i mecmû'asında Türk hâkimiyetinin iâdeten tesisi maksadını istihdâf eden bu mütareke teklifinin tarafeynden kabulü takdirinde yeniden insan ve para fedakârlığına lüzûm kalmadan Türk metâlib-i milliyyesinin tatmini ve Yunan kıtaâtının da dört aydan biraz fazla müddet zarfında şeref-i askerî ile geri çekilmesi ve ba'de't-tahliye Bahr-i Sefid'den Karadeniz'e ve boğazlara ve Mâverâ-yı Kafkas hududundan İran'dan ve Irak'tan Adalar Denizi sevâhiline kadar bütün Anadolu'da Türk hâkimiyetinin tamamen temini mümkün olacağını;

2. Müşârün-ileyh nazırlar esbâb-ı tarihiye ve coğrafyanın lüzûm ve icabât-ı mer'ıyyesini tasdik ederek gerek Türkiye'de gerek Yunanistan'ın elindeki yerlerde bulunan ırk ve din ekalliyetlerinin himâyesini temin için el-yevm cârî olan muâhedât ahkâmına ve ihzâr olunan muahede projelerine ve alakadâr memleketlerin kavânîn-i mülkiyyesine ibtinâ eden bazı tedâbir teklif ve Cemiyet-i Akvâm'ı bu tedâbirin sûret-i tatbikine iştirake davet ettikleri ve Ermenilerin bâlâda zikrolunan ekalliyetler hakkında gözetilecek himâyeden başka millî bir yurt tesisi hakkındaki an'anevî matlûblarını tatmin edebilmek için Cemiyet-i Akvâm'ın yardımına arz-ı ihtiyaç olduğunu;
3. İstikbalde sulh ve müsâlemetin temini, Avrupa'nın 1914 senesiyle müteâkib senelerde Çanakkale Boğazı'nın kapanmasıyla uğradığı tehlikelere ve katlandığı fedakârlıklara bir daha ma'rûz ve mecbur kalmamasını katiyen müstelzim olduğundan bu yolda telef olan sayısız insanlar, sarf edilen fevkalâde gayretler hebâ olmamak üzere Türklerin, ancak Çanakkale'nin Anadolu sahillerini işgal etmelerine, bu saha dâhilinde askerden tecrîd olunacak vâsi' bir mıntika sayesinde her türlü harekât-ı askeriye imkânını selb edecek şerâit dâhilinde, müsaade edileceği ve Boğazlara serbestî-i duhûl temin maksadıyla Gelibolu şibh-i cezîresinde Müttefikîn kuvâ-yı işgaliyyesi ikâme ve bu şibh-i cezîre dahi askerlikten tecrîd olunacağı ve Çanakkale'de gayr-ı askerî hâle ircâ' olunacak mıntika Erdek şibh-i cezîresinden mâ'adâ şimdiki Çanakkale livasını ihtiva ve İstanbul Boğazı'nın Asya sahilinde askerden tecrîd olunacak mıntikası da şimdiki bîtaraf mıntıkaya inhisâr edeceği ve Çanakkale Boğazı haricindeki İmroz, Bozcaada, Limni, Semendirek, Midilli adalarıyla Marmara Denizi'ndeki adalar dahi askerlikten tecrîd olunacağını;

4. Şarkî Türkiye'ye gelince, bir taraftan, esbâb-ı mesrûdeye binâen Gelibolu şibh-i cezâresini Türkiye hâkimiyetine iade edecek bir sûret-i tesviye kabul edilememekle beraber diğer taraftan Trakya'da Türkiye'ye bırakılan arazinin payitahtı müdafaa için gayr-ı kâfi olduğunu da nazar-ı itibara alarak evvela tasavvur olunan hududun İstanbul'dan kâfi miktarda uzaklaştırılması, sâniyen Şarkî Trakya'nın bu hudûd haricinde kalan arazisinin [s. 233] tam bir bîtarafılığı ile bu tehlike ve mahzurun bertaraf edilmiş olacağını ve vaziyet-i hâzıraya yani Şarkî Trakya'nın, velev ki gayr-ı musaddak bir muahede üzerine Yunanlılar tarafından işgal olunmuş olması ve Yunan hükûmetinin bazı nukâtta ekseriyeti hâvî olan bu mıntıkayı idare etmesi hasebiyle, devletlerin Yunanistan'a, Anadolu'nun tamamen tahliyesini talep ettikten sonra bir de Şarkî Trakya'nın tahliyesini talep etmek mes'ûliyetini deruhde edemeyecekleri ve binâenaleyh re'yelerine müracaat olunan askerî murahhasların tasvîbi ile Tekfurdağı Türkiye'ye bırakılmak ve Kırkkilise ile Babaeski Yunan'da kalmak üzere Ganos'dan bed' ile şimâl ve şimâl-i şarkî isitikâmetinde Bulgaristan hududuna doğru imtidâd ederek Istranca Dağlarının garbî kısmına müntehâ olacak bir hatt-ı hudûd tayini ve her iki taraf arazisinin gayr-ı askerî bir hâle ifrâğıyla buraların Gelibolu'da bulunacak Müttefikîn kuvâ-yı işgaliyyesi zâbitânı tarafından ara sıra teftiş edilmesini ve Yunanlılarda kalacak Edirne ile Türkiye'de kalacak İzmir hakkında tedâbir-i mahsûsa ittihâz olunmasını muvâfık gördüklerini ve bu sûret-i tesviyenin âdilâne olduğu zannında bulunduklarını ve Dersaadet için evvelce Sevr Muahedesi'nde dercolunan istirdâd tehdidinden sarf-ı nazarla şehrin tamamen Türkiye hâkimiyetine iadesini temin ile beraber muahede-i sulhiyyenin tasdikini müteâkib hâlihazırdaki Müttefikîn kuvâ-yı işgaliyyesini geri almaya deruhde etmeye mütemâyil bulunduklarını ve bu halde Türkiye hükûmeti şehirde bir kuvve-i muhafaza bulundurmaya davet edileceğini;
5. Türkiye'nin kuvâ-yı müsellahasına gelince Sevr Muahedesi'nde jandarma ve askerin miktarı elli bin olarak tayin olunmuş iken bu defa kırk beş bin jandarma ve kırk bin asker olmak üzere seksen beş bin kişilik bir kuvve-i müsellahaya müsaade olunacağını ve maahâzâ gönüllü efrâd kaydı sûretiyle ordu tesisi mümkün oluncaya kadar esnân usûlüne devam edilmesini tecvîz edeceklerini ve jandarmanın teşkil ve tanziminde, Türkiye arzu ederse, ecnebi zabîtânın temin-i malumatına âmâde bulunduklarını;

6. Sevr Muahedesi'nin maliyeye müteallik mevâddı, Türkiye'nin harpten evvelki düyûnunu ve muktedir olabileceği bir tazminatın tediyisini ve Müttefiklerin menâfi'-i iktisadiyyenin himâyesini temin çareleri ile Türkiye'nin hukuk-ı hükümrânîsi te'lif edilerek mâlî bir komisyon teşkilinden ferâgat edilecek tarzda ta'dîl ve harpten evvelki düyûnât komisyonu ibkâ ve bâlâdaki vazifenin îfâsı için bir tasfiye komisyonu teşkil edileceğini;
7. 'Uhûd-ı atıkaya gelince, bunun mâlî kısmında Müttefikler kendi tebaalarının menâfi' ile kâbil-i te'lif sûrette Türkiye'nin istiklâl-ı iktisadîsini temin etmek arzusıyla sulhün akdini müteakip alakadâr devletler mümessillerinden mürekkeb bir komisyon teşkiline âmâde olup bu komisyon mâlî nokta-i nazardan 'uhûd-ı atıkayı yeniden tedkîk maksadıyla icâb eden [s. 234] teklifâtı ihzâra me'mûr olacağını ve gümrük resminde icâb eden bilcümle tadilatın yapabileceğini ve 'uhûd-ı atıkanın adlî kısmında bunun yerine kâim olmak üzere ıslahât-ı adliyyeye dair bir lâyiha tanzim etmek için aynı şekilde bir komisyon teşkili teklif olunup bu lâyihanın mevki-i tatbike vaz'ına değin 'uhûd-ı atıkanın muvakkaten devam edeceğini;
8. Mûmâ-ileyhim nazırlar müştereken tavsiyesine karar verdikleri işbu makarrerâtın evvel-be-evvel doğrudan doğruya tarafeynin nazar-ı mütalaasına arzıyla beraber bi'l-iltizâm mezkûr teklifâtı reddedecek millet veya hükûmetin cihan ve efkâr-ı umûmiyyesi karşısında pek vahim bir mes'ûliyet deruhde etmiş olacağını dermeyân etmişlerdir.

Yukarıda bahsi geçen mütareke teklifini hâvî nota Başkumandanlık'ça ba'de't-tedkîk Büyük Millet Meclisi'ne tevdi kılındı. Avrupa'ya i'zâm edilmiş olan Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey dahi bu sırada Ankara'ya avdet ederek Meclis-i Âli'ye izahât-ı lâzime ve mukni'a verdi. Cereyan eden müzakerât-ı dūrâ-dūr neticesinde Müttefik devletlerin şu insani tekliflerinin hüsn-i telakki ve kabulüyle beraber bu yüzden hasm-ı merdûdun yeniden istihzârâtına ve taarruzâtına mahal bırakılmamak ve tahliye muamelesine mütareke ile ibtidâr olunup ilk on beş günde Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya hattının ve dört ay zarfında da İzmir dâhil olduğu halde bütün Anadolu'nun tahliyesi teklif-i mütekâbilini hâvî düvel-i müşârün-ileyhime cevap i'tâsı takarrür etmekle vekil-i müşârün-ileyh tarafından imza olunan sûreti âtîde mûnderic cevâbî nota İstanbul'da bulunan Müttefikler mümessillerine tevdi edildi:

Notanın Aynen Sûreti

“Şark-ı Karîb’de sulhü iade etmek ve yeniden mal ve can zâyî’ etmeden Türkiye topraklarını tahliye ettirmek icâbı ve insanî maksadıyla Paris’te ictimâ’ etmiş olan İngiltere, Fransa ve İtalya düvel-i muazzaması hariciye nazırları tarafından ehemmiyetle teklif olunan ve derhal inkıtâ’-ı muhâsemâta müteallik bulunan mevâddı Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin ehemmiyetle tedkîk eylediğini bildirmeye kesb-i şeref eylerim. İzmir’e çıkan [s. 235] Yunan ordusunun cihân-ı medenînin malumu olduğu üzere sayısız İslam kanını heder etmek, nihayetsiz tahribata sebep olmak sûretiyle idâme eylediği istila harbine nihayet vermek maksad-ı sulh-perverânesiyle Düvel-i Muazzama hariciye nazırlarının vâki’ olan mesailerine karşı Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti Türk topraklarını tahliye ettirmek niyet-i sarîhânesiyle teklif olunan mütarekeyi bu noktâ-i nazardan esas itibariyle kabul eder. Ancak hasmımızın bütün cihan nazarında dûçâr-ı takbîh olan istila harbine yeniden ve taze kuvvetlerle başlamasını, bu sûretle bir taraftan Türkiye’yi yeni fedakârlıklara mecbur etmesi diğer taraftan dahi âlemin sulh ve rahatını ihlal etmesi için mütarekenin kendisine fırsat vermesini tervîc etmekte de mağdurdur. Hükûmetimin bu husustaki mazeretini haklı gösterecek esbâb Düvel-i Muazzama’nın dahi malumu olduğu veçhile eksik değildir.

Filvaki 1921 senesi Mart’ında Londra düvel-i müşârün-ileyhimin iade-i sulh için vaki olan sa’ylerine Kral Konstantin hükûmeti ordusuna bir muvaffakiyetsiz taarruz emretmek sûretiyle cevap verdiği gibi aynı sene Haziran’ında Paris’te Düvel-i Muazzama hariciye nazırlarının sulh vesâyâsına dahi Kral Konstantin fâtihâne bir vaz’ ile İzmir’e çıkarak birçok kan, can ve mal bahanesine ordusunu akîm bir taarruza sevk etmekle mukâbele eylemiştir.

Bu misaller karşısında hükûmetim mütareke için şart-ı esasî olarak mütareke ile beraber tahliye ameliyesine ibtidâr olunmasını elzem addetmektedir. Hâlbuki 23 Mart tarihli nota ile tebliğ olunan mütareke şerâiti tahliyeyi ve harbin yeniden avdet etmemesini kâfil olmadığı gibi böyle bir ihtimal karşısında ordumuz için uzun müddet devam edecek bir kontrol neticesiyle vatan müdafaa-i meşrû’asına gayr-ı müsait şerâit altında yeniden girişmek mecburiyetini tahmîl eylemektedir. Diğer cihetten Avrupa ve Amerikalı heyetlerin bî-tarafâne tahkikatlarıyla sâbit olduğu üzere arazi-i meşgûlede üç seneden beri tahammül-fersâ tazyikâta ma’rûz olan ve bilhassa mütareke teklifinden beri şedîd ve vâsi’ mikyasta katller, ihrâk ve tahripler, şenî’-i hetk-i ırzlar ve envâ’ fecâyî’ ve

mezâlîme uğramakta bulunan ahali-i İslamiyye'nin bir an evvel işkencelerden tahlîsi Düvel-i Muazzama'ca mültezim bulunduğuna emniyetimiz ber-kemâldir.

Zaten mütareke teklifi Yunan kuvvetleri tarafından Asya-yı Suğrâ'nın sûret-i muslihânede tahliyesini bu havalinin mecmûu üzerinde Türk hâkimiyetini iadeten tesis ve temin etmek niyet-i sarîhânesiyle yapılmış olduğuna göre hükûmet tahliyenin mütareke ile beraber başlaması Düvel-i Muazzama nokta-i nazarına dahi tevâfuk eylediği kanaatindedir. Binâenaleyh Türkiye Büyük Millet [s. 236] Meclisi hükûmeti mütareke müddetinin Anadolu'nun tahliye müddeti olan dört aydan ibaret olmasını teklif ve tahliye hitâmında müzakerât-ı evveliye-i sulhiyye neticelenmemiş olur ise mütarekenin kendiliğinden üç ay daha imtidâdına muvafakat eyler. Tahliyenin tarz-ı icrasına gelince, hükûmetim Mart'ın mebde'inden itibaren ilk on beş gün zarfında Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisar hatt-ı umûmîsinin ve mütareke mebde'inden dört ay zarfında İzmir dahi dâhil olduğu halde arazi-i meşgûlenin tamamen tahliye edilmiş bulunmasını zaruri görmektedir.

Arazi-i meşgûlenin tahliye ve tesliminin müttefikîn zâbitânıyla Türk ve Yunan kumandanlıkları mümessillerinden mürekkeb muhtelit komisyonlar marifetiyle ve Düvel-i Müttefika'nın nezareti altında cereyan etmesini ve mezkûr komisyonların tahliye edilecek mahallerin Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti tarafından sûret-i teslimini tanzim ve bu esnada eşhâs ve emvâl siyânetini temin salâhiyetine mâlik olmalarını ve Türkiye kıtaât-ı askeriyyesinin teslim edilen mevâki'e tahliyeden itibaren ancak on beş gün sonra dâhil olabilmesini hükûmetimin maa'l-memnûniyye kabul edeceğini ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce lâıyk-ı veçhile telakki edileceğini tabî bulunan hususât-ı ânîfe Düvel-i Müttefika'ca kabul edildiği takdirde sulh tekliflerimizi tedkîk için üç hafta zarfında murahhaslarımızı takarrür edecek şehre göndermeye âmâde olduğumuzu arz ile kesb-i şeref eylerim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin mütareke teklifini ya büsbütün ret yahut tamamen kabul edeceği yolunda Yunan ve Yunan muhibbi menâbi'inden teraşşuh eden beyanat ve işa'âta rağmen teklif-i vâki'in hüsn-i telakkisiyle beraber memleket ve milletin menâfi'-i hakikisi nokta-i nazarından muhikk ve makûl mukâbil teklifâtı hâvî olarak verilen bâlâdaki nota Avrupa mahâfil-i siyasiyyesinde hüsn-i tesir hâsıl ettiği halde düşman memleketinde aks-i tesir göstermiş ve ricâl siyasiye ile erkân-ı askeriye ağzından yekdiğerine muhâlif sözler çıkmasına sebep olmuştur. Başvekil Gounaris mütareke teklifinin hükûmetçe kabul edildiğinden ve devletlerin teklifi şâyân-ı tedkîk ve müzakere

bulunduğundan bahs ile beraber Anadolu'daki Rumların terk olunamayacağını ve bu yolda milletin arzusu dairesinde hareket olunacağını söylemekte iken harbiye nâzırı bu yolda mütareke ve musâlahaya kat'iyen muhâlif bulunmakta ve hele başkumandan Papoulis gerek Atina'da gerek İzmir'de vâki' olan tafrâ-fürûşâna beyanatında büyük fedakârlıklar mukâbilinde elde edilen arazi ve Rum ahalinin terki mümkün olamayacağını ve Türkiye'nin mukâbil teklifi veçhile Anadolu'nun ve hele evvel-be-evvel Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisarı hattının terki yolunda müzakerenin bile kabul-ı tecvîz bulunmadığını izaha çalışmakta idi. Bir taraftan da bu hattın takviyesi için gerek İzmir tarîkiyle gerek turuk-ı sâire ile [s. 237] muttasıl asker ve mühimmat sevkine ihtimam olunmakta idi. Bu tedâbire zamîmeten İzmir'de bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkiline sarf-ı makderet olup bu cemiyetin re's-i idaresine İzmir Metropoli ma'hûd Hıristomonos (ki İzmir'in Türkiye kahramanları tarafından işgali sırada itlâf olunmuştur) getirilerek aġniyâdan birçok ianeler, vergiler toplanmakta ve Rum ahaliden gönüllü nâmıyla asker alınmakta idi. Hûlâsa Atina'da, İzmir'de birçok yaygaralar, nümayişler, gürültülerle her nokta-i nazardan Yunan hırçınlığını cihan-ı medeniyet nazarında ispat ettiler. Mütareke tekâlifini müteâkip Düvel-i Müttefika tarafından gönderilen 26 Mart tarihli notaya -devletlerin ihtarâtına rağmen- cevap vermediler.

Bu sıralarda yukarıda sûreti münderic Türkiye notasına Müttefik Devletler tarafından verilen cevabı hâvî 15 Nisan tarihli nota İstanbul mümessil-i siyasileri imzasıyla Ankara'ya li-ecli't-tebliğ Türkiye'nin Dersaâdet mümessili Hamid Bey'e tevdi olundu. Mezkûr notanın metni şudur:

“Ankara Büyük Millet Meclisi hükûmeti Yusuf Kemal Bey Efendi'ye

Fransa, İngiltere, İtalya hükûmetleri Şark-ı Karîb'de sulh ve müsâlemin iadeten tesisi maksadıyla devletlerce tespit edilen şerâit-i sulhiyyeye Ankara hükûmeti tarafından Nisan 1922 tarihinde i'tâ kılınan cevapnâmeyle ahz ile kesb-i şeref ederler.

Hükümet-i müşârün-ileyhim mütareke hakkında Ankara hükûmeti tarafından esas itibariyle gösterilen iştiraki ve tahliye ile arazi-i meşgûlenin istirdâdı ve kezâlik sulh şerâitini tedkik etmek üzere tayin olunacak bir şehre murahhasların i'zâmı hususlarındaki muvafakatini görmekle bahtiyardır. Maahazâ Müttefik Devletler Ankara hükûmeti tarafından mütarekenin akdi için şart ittihâz edilmesi arzu edilen tahliyenin derhal icrasının kabul edilemeyeceği zannındadırlar. Filhakika Yunan hükûmeti müzakerenin ibtidârından evvel böyle bir şartı reddedebilecek veyahut kabul ederse

muharebeye tekrar başlamak maksadıyla kıtaâtını Türkiye'ye nakletmekten onu men' etmek mümkün olmayacaktır.

Maahâzâ Müttefik Devletler Ankara hükûmetinin arzularını kâbil olduğu kadar vâsi' mikyasta tatmin etmeyi arzu ettiklerinden tahliye tarihini tesrî' etmeye müheyyâdırlar. Hususi nukâtın müzakeresi kaydıyla sulh şerâitinin heyet-i umûmiyyesi kabul edilir edilmez tahliye mübâşeret edilecektir. Müttefik Devletler bundan mâ'adâ tatil-i muhâsemât, iki muhâsım devlet mukaddimât-ı sulhiyyeyi kabul edinceye kadar kendiliğinden devam edeceğinden Ankara hükûmetinin cevabında beyan ettiği veçhile mütareke müddetini ta'dile lüzûm görmemektedir. [s. 238]

Müttefik Devletler Ankara hükûmetinin başlıca talebini vâsi' mikyasta is'âf ettikleri fikrinde bulunarak bu hükûmetin yukarıda zikredilen şerâit dâhilinde tatil-i muhâsemât etmesini şiddetle temenni ederler. Bundan mâ'adâ murahhaslarının isimlerini bildirmesini Ankara hükûmetinden rica ve mukaddimât-ı sulhiyye şerâitinin tayini için teklif edebilecek şehri bilahare iş'âr etmek hakkını muhafaza ederler."

Bu notanın meâlen hemen bir aynî da 19 Nisan tarihiyle Bâbîâlî'ye tebliğ olunmuş idi. Türkiye Büyük Millet Meclisi Düvel-i Mü'telife'nin bu notasını lâıyk olduğu ehemmiyetle nazar-ı dikkate alarak müzakerât-ı dîrâ-dîrdan sonra bir cevap verdi ve bu cevap ile efkâr ve hissiyât-ı müsâlemet-perverânesini bütün cihan nazarında ispat eyledi. Bu cevabın irsâline kadar ötede beride birçok faraziyyât ve tahminât iş'â'a edilmekte ve güyâ Ankara'nın teklifât-ı vâkiayı reddedeceği kat'iyetle söylenmekte idi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin verdiği cevâbî notada hûlasaten şöyle deniliyor idi.

Şark-ı Karîb'de sulh ve asayişin iadesi maksad-ı samîmisıyla devletlerce arzu edilen mütareke münhasıran Anadolu'nun tahliyesini temin için teklif edilmiş bulunmasına binâen Türkiye tahliyenin mütareke ile müterâdifen vukûu muvâfık olacağına ve bu sûretin devletlerin nokta-i nazarında tevâfuk edeceğine kâni' olmuş ve mütareke odasındaki ifadâtı da bu yolda telakki etmiş idi.

Şerâit-i sulhiyyeye müteallik 26 Mart tarihli notada dahi Anadolu'nun Yunan kuvvetleri tarafından bir sûret-i müsâlemet-kârânede tahliyesiyle mîntika-i mezkûrede Türkiye hâkimiyetinin iadesi maksad-ı sarîhiyle teklifâtta bulundukları tahsisen beyan olunmuş ve Lord Curzon'un avam kamarasındaki beyanatı da bu maksadı te'yîd etmekte bulunmuş iken bu defaki cevâbî notada tahliye ameliyesinin mütareke ile beraber derhal

icrasını kabul edemeyeceklerinin beyanı teessüfle karşılanmıştır. Tahliyenin te'hîri için devletler tarafından müzakerât-ı sulhiyyenin ibtidârına evvel Yunan hükûmetince böyle bir şartın reddi ihtimaline ve Trakya'da harbin teceddüdü imkânına dair serdolan esbâbının münakaşasından ictinâb olunmaktadır. Çünkü bu takdirde Yunan hükûmetinin devletlerinin sulh arzu-yı şedîd ve samîmilerine muhalefetiyle bütün cihanın 'itâb ve takbîhine müstahak olacağı derkârdır. Mamafih Yunanlıların Anadolu'nun vaktiyle ma'mûr ve zengin olan bir kısmında yaptıkları kıtâller, tahripler, mezâlim ve fecâyî' ile yangınlar ve bilhassa ahîren İtalyanlar tarafından tahliye olunan Söke havalisinde ikâ' ettikleri gayr-ı kâbil-i tavsîf zulûmler, kıtâller arazi-i meşgûleyi ziyaret eden Salîb-i Ahmer murahhasları dâhil olduğu halde bilcümle bîtaraf [s. 239] ecnebler tarafından müşâhede ve tasdik edilmiş olduğundan Hristiyan ekalliyetlerinin himâyesine ma'tûf mesai-i insaniyet-kârâneleri bulunan Düvel-i Müttefika'nın Yunan istilasî altında inlemekte olan Müslüman ekseriyetlerini bir müddet daha bu feci vaziyette terk etmeye ve buna karşı temaşa-ger vaziyetinde kalmaya razı olacaklarına Türkiye hükûmeti kâil olmak istemez. Mamafih 26 Mart tarihli notada Türk millet ve devletine kendisine ait araziye müstakil bir hayat-ı milliyyeyi iktisâb edebilmesine müsait hak ve salâhiyetle iadeye dair olan teminât Türk milletinin istihsâlî uğrunda fedakârlıklar ihtiyar ettiği gayelerden farklı olmadığından sâlif'üz-zikr esaslara tevâfuk etmeyen şurûtun bu şerâite tevfiği mümkün olacağından ümîd-vâr olan Türkiye hükûmeti bu ümîd ile Düvel-i Müttefika'nın muttasıf oldukları hissiyâta müracaatla kendi tasavvurları mûcibince mütarekeyi müteâkip Anadolu'nun derhal tahliyesiyle zâlim ve tahammülsüz Yunan idaresi altındaki masum ve bedbaht Müslüman kardeşlerimizi bir an evvel kurtarmalarını musırran rica eder ve Düvel-i Müttefika'nın bu hususta Türkiye'nin mazeretini teslim edecekleri ümîdinde bulunur. Tahliyeye müteallik nokta-i nazarımızın kabulü halinde Türkiye hükûmeti şerâit-i sulhiyyeyi tedkîke memuren murahhaslarını göndermeye müheyyâdır. Mamafih teklifât-ı sulhiyye meyânında birtakım noktalar vardır ki Düvel-i Müttefika hariciye nazırlarının daima nazar-ı im'ânda tuttukları ve tekliflerini ibtinâ ettirdikleri prensiplere 1918'de İngiliz başvekili tarafından resmen ve alenen i'tâ edilmiş bulunan teminât-ı âtiyyeye muğâyirdir:

“Biz Türkiye'yi payitahtından ve ırken hâkim bir sûrette Türk olan zengin ve meşhur Anadolu ve Trakya topraklarından mahrum etmek için harp etmiyoruz.”

Mağlûplar arasında Türkiye Harb-i Umûmî'ye iştirakinden dolayı birkaç krallık vüs'atında arazi kaybetmek sûretiyle zarar-dîde olmuştur. Bir de tahliyenin şerâit-i

sulhiyyenin hey'et-i mecmuasının kabulüne ta'lik edilmesi düşmana müzakere ile geçecek zaman içinde muhâsamâta tekrar mübâşeret fırsatını bahşederek Müslümanlara gittikçe mütezâyid bir nispette taarruz imkânını vereceğinden ve şerâit-i sulhiyyenin bir kısmı münhasıran Düvel-i Müttefika'yı alakadâr etmekte bulunduğundan Yunan ordusunun arazi-i müstevliyyede idâme-i mevcûdiyetine ihtiyaç yoktur. İşte bütün bu mülâhazâta binâen Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti tahliye taalluk eden başlıca talebinin mühim bir mikyasta is'âf edildiğini beyan etmelerinden dolayı Düvel-i Mü'telif hariciye nazırlarına teşekkür etmekle beraber tahliyenin mütareke ile müterâdifen başlaması lüzumu hakkındaki nokta-i nazarında ısrar mecburiyetini görmektedir.

Bununla beraber teâtî-i muhaberâtın mûcib olacağı vakit ziyâ'ının önünü almak ve şifâhî müzakerât ile muhtelif nukât-ı nazarın kâbil-i te'lif olup olmadığını tayin etmek ve muhtac-ı tenvîr [s. 240] olan noktalar üzerinde uyuşabilmek üzere tayin olunacak bir tarihte Düvel-i Mü'telif murahasalarıyla müzakerât-ı ibtidâiyyeye başlamak ve bir zemin-i i'tilâf bulunduğu halde derhal müzakerât-ı sulhiyyeye girişmek üzere Türkiye murahasaları İzmit'te Düvel-i Müttefika murahasalarıyla mülâki olmaya hazır bulunduklarından bu teklif kabul olduğu halde murahasalarımızın ismi bildirilmek üzere keyfiyetin iş'ârı rica olunur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti nâmına verilen işbu notadan beş altı gün sonra Bâbîâli dahi Düvel-i Müttefika'nın İstanbul mümessil-i siyasilerine bir nota tevdi' etmiş idi. Bu notada 26 Mart tarihli notanın hâvi olduğu esasât-ı sulhiyyeye ayrı ayrı cevap verilmekle beraber mütareke için Anadolu'nun derhal tahliyesinin kabulü lüzumu maksad-ı aslî ve esası olarak gösterilmekte idi. Bu notanın hülâsa-i muhteviyâtı ber-vech-i âtidir:

1. Menâtık-ı meşgûlenin tahliyesini tesrî' sûretiyle gösterilen arzudan dolayı teşekkürle beraber Yunanlıların icra ettikleri mezâlîme bilâ-taahhur hâtime çekmek için pâ-mâl-i istilaları olan memâlikin derhal tahliyesine ma'tûf ricâlin bugün cihanca musaddak desâtir-i insaniyete müstenid ve muvafık olduğu cihetle mazhar-ı is'âf olacağı ümîdinde bulunmaktadır.
2. 26 Mart tarihli nota ile teklif olunan şerâit-i sulhiyyeden Trakya'nın kısmen Türkiye'ye terki tarafeynden birinin mağlûp addedilemeyeceği hakkında mevzû'-ı esasa tamamen mübâyin olduğundan bu cihet esnâ-yı müzakerede ispat edilecektir.

3. Umûr-ı mâliye ve teşkilat-ı adliyye ve kuvâ-yı berriyye ve bahriyyeye ve tamirat ve tazminata müteallik mesâil konferansta münakaşa olunabilir.
4. Yunanistan'a tavizât i'tâsı meselesi Müttefiklerce icâb-ı adaletten ma'dûd olabilirse de bu tavizâtın Türkiye zararına olmasını icâb etmez. Alelhusus 1918 mütarekesinden sonra Türkiye'ye taarruz etmiştir.
5. Türklerle birlikte yaşayacak Rumlar hakkında icâb-ı ma'delete mugâyir harekette bulunulmayacağı esası şâyân-ı kabuldür.
6. Ekalliyetlerin himâyesi bahsinde Türkiye esasen muvafakat ve bunu kendi memâlikinde kabul ettiği gibi devletlerin umûmî ve mütekâbil bir vazifesi olmak üzere telakki eder, ancak ekalliyetlerin himâyesi ekseriyete karşı bir tahakküm ve istibdâd sûretine münkalib olmamak icâb eder.
7. Müttefiklerle ba'de-mâ Türk milleti arasında bir ihtilafa mahal bırakılmamak üzere [s. 241] Boğazların serbestîsi ve bazı menâtıkın askerlikten tecrîdi ve sefâine küşâdı esası kabul olunmakla beraber İstanbul'un masûniyeti lüzumu da vâreste-i tekrar olmakla bu husûsâtın müzakeresine âmâde bulunmaktadır.

Beyanat-ı ânife mukaddimât-ı sulhiyyeyi esas olmak üzere devletlerin teklif eyledikleri desâtir-i sulhiyyenin Türkiye'nin efkârına da mutabakatını da ispat ettiğinden menâtık-ı meşgûlenin bilâ-ihmâl tahliyesine mâni' kalmamıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti ve Bâbîâli ile Müttefik Devletler arasında bâlâda izah ve hikâye olunduğu üzere notalara teati olunduğu sıralarda İtalya askeri tarafından mukaddemâ işgal edilmiş olan Aydın sancağında Söke ve havalisinin devam-ı işgaline hükûmetlerince hâcet görülemediğinden oraları tahliye edecekleri tarafeyne tebliğ olunmasını müteâkib askerlerini dahi çekmiş olmaları üzerine Yunan hükûmeti elindeki vesâit-i serî'a-i nakliyyeden bi'l-istifade ihtarât-ı vâkiaya rağmen bu havaliiyi de kâmilen işgal ederek oralardaki ahali-i İslamiyye hakkında hâtır ve hayale gelmeyecek ve kalemle tavsîf olunamayacak şekilde birtakım mezâlim ve fecâyî' ikâ'na tasaddî etmiştir. Bu mezâlim ve fecâyî'in şiddetine tahammül edemeyen o havali ahalisinden altı yedi bin kişi şuraya buraya hicrete mecbur olmuştur. Kuvâ-yı Milliye'nin bu sıralarda oralarda kıta'ât-ı askeriyyesi kâfi miktarda olmamakla beraber bu işgal Yunanlılar için bir fâideyi değil belki bu kıt'ada külliyetli asker bulundurmak mecburiyetinden dolayı maddeten mazarratı müstelzim olacağından bazı ufak tefek müsademelerden başka bir hadiseye mahal verilmemiş ve yalnız hatt-ı aslînin muhafazasıyla iktifâ edilmiş idi. Yunanlıların

bu havalide ikâ‘ ettikleri mezâlimden ne sûretle şikâyet edildiğine Büyük Millet Meclisi hükûmetinin ikinci cevâbî notasını mütalaa eden kâri’în-i kirâm elbette dikkat buyurmuşlardır.

Yunan hükûmeti sâde bu hadise ile değil her gün biraz daha ziyadeleştirdiği sevkîyât-ı askeriyye ve tedarikât-ı harbiyyesiyle devletlerin mütareke ve sulh teklifâtını kabulden istinkâf etmekte olduğunu göstermekte ve Düvel-i Müttefika tarafından üç dört defa talep ve ihtar vâki‘ olduğu halde 26 Mart tarihli notaya bir türlü cevap veremeyip ferdâlara ta‘lîk etmekte idi. Bir taraftan da Türklerin tedarikât-ı harbiyye ve faaliyet-i askeriyyede bulunduklarından ve ani bir hücumları melhûz olduğundan bahisle cihanı velveleye vermekte idiler. Bu haller bittabi âlem-i medeniyetin nazar-ı tedkîk ve takdirinden uzak kalmamış ise de hiçbir taraftan men‘ine de tevessül olunmamıştır. Bilakis Yunanlılar devletlerin bu sükûtundan bi’l-istifade Anadolu’da büsbütün birleşmek ve menâtık-ı meşgûlede ayrıca bir hükûmet teşkil etmek sevdalarına bile düşmüştür. Yine bu maksatla müdafaa cemiyeti teşkilatı günden [s. 242] güne tevsî’ ve hatta hükûmetince davet olunan başkumandan refâkatiyle Atina’ya giderek Kral Konstantin’in huzuruna kabul edilmiş olan bu cemiyet azasından birkaç şahıs Atina’da hükûmetin himâyesini ve muavenetini temin ederek İzmir’e avdetlerinde resmî beyannameler neşriyle Anadolu’daki menâtık-ı meşgûlenin hükûmetçe Türkiye’ye iadesi mevzû-ı bahs olamayacağını etrafa ilan ve işâa ettiler. Bu vesileyle Rum ahaliden külliyyetli paralar topladılar (Bu paralardan altmış bin lira kadar bir meblağı bir Rum memur aşırarak tagayyüb etmiş idi). Atina’da re’s-i kârda bulunanlar bile İzmir müdafaa cemiyetinin resmiyetini itiraftan çekinmediler. Bu hususa dair İngiltere avam kamarası azasından meşhur General Townshend tarafından vâki‘ olan suale cevâben İngiliz hariciye müsteşarı “Bu cemiyetin teşkilatı İngiltere hükûmetince takbîh olunduğunu ve bu bâbda Atina’ya ve Patrikhaneye ihtarât-ı lâzıme icra kılındığını” beyan etti. Hâl böyle iken gerek yerli Rumların, gerek Yunanlıların gayretleri eksilmedi. Vâkıâ iane, hatta vergi tarzında mebâliğ-i külliye toplanmasından müteessir olan bazı Rumlar bu teşkilattan hoşnut olmadıklarını saklamamış iseler de bittabi ihale-i sem‘-i itibar eden olmamıştır.

Bu hallerle beraber akli başında olan ricâl-i Yunaniyye hükûmetlerinin Anadolu’da yerleşmesi ve bunu muhafaza edebilmesi iktidarları dâhilinde olmadığını anlamakta ve her nasılsa düştükleri girdâb-ı felaketten kurtulmak çarelerini aramak fikrinde bulunmakta idiler. Hâlbuki askerî takımı bu fikrin kat’iyen aleyhinde bulunduklarından Gounaris kabinesini tekrar düşürmeye çalıştılar ve düşürdüler.

Haftalarca devam eden bir buhran neticesinde Proto Papazaki nâm şahsın taht-ı riâyasetinde yine Gounaris'in dâhil olduğu bir kabine teşkil edebildi. Eski kabinenin timsâl-i diğeri olan bu heyetin de aynı fikirde bulunacağı mülâhazasıyla başkumandanları Papoulas istifa mecburiyetinde kaldı ve yerine Hacı Anesti başkumandan olarak İzmir'e gelip cepheleri dolaşmaya başladı. Bu aralık Yunan meclis-i mebusânı "Milletin gayesi tahakkuk edinceye kadar harbe devam" kararını veriyor ve bundan mülhem olan Hacı Anesti de bilâ-pervazâne beyanatta bulunarak tahlîs olunan Rumların tekrar Türklere teslimini gülünç ve gayr-ı kâbil-i icra buluyordu. Binâenaleyh Anadolu'ya geçer geçmez fikrine yahut Meclis-i Mebusân'ın arzusuna muhalif gördüğü kumandanlar arasında birçoğu tebeddülât icrası sûretiyle harb-cûluğunu göstermek istedi. Mamafih merkûmun hakikaten harp taraftarı mı yoksa tahliye taraftarı mı bulunduğunu kendileri de lâıykıyla anlayamamışlardır. Her halde muhakkak olan bir şey var idi ki o da bu emr-i azîmi başaramayacakları meselesi idi. Devletlerin notasına bir türlü cevap veremedikleri halde sulh için Ankara'nın doğrudan doğruya Atina'ya müracaattan bahsile tecrübe [s. 243] balonları uçurdular; Türklere mezâlim isnâdına yeltendiler, foyaları derhal meydana çıktı. Yunanlıların bu yaygaraları, propagandaları arasında Amerika Şark-ı Karîb heyeti azasından olup harekât-ı gayr-ı marziyyelerinden dolayı Anadolu arazisini terk eylemeleri rica olunan Binbaşı Pavel ve rûfekâsı tarafından Mamûratülaziz'de Hristiyanların katliam edildiğine ve Pontus Rumlarından üç yüz bin kişinin tehcir ve imhâ olunduğuna dair kuyruklu bir yalan icâd olunmuş ve buna dair telgraf-nâmeleri *Times* sütunlarında yer bulmuş idi. Bu şâyia-i kâzibe Londra'da bir bomba gibi tesir yapmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti tarafından derhal müdellelen ve kat'iyen tekzîb olunduğu gibi Harput'taki Amerika mümessili, gerek bütün Anadolu'da emn ü asayiş içinde yaşamakta olan Hristiyan ahali tarafından sûret-i kat'iyede böyle hadisât vuku bulmadığına dair vâki' olan beyanat ve ilanâta rağmen İngiliz Hariciye Nazırı tarafından Anadolu'ya Amerika dahi dâhil olduğu halde beynelmilel bir tahkik heyeti gönderilmesi teklif olunmuş idi. Bu teklif Fransa tarafından İzmir ve havalisindeki Yunan mezâlimi hakkında da aynı tahkikâtın yapılması hakkında vâki' olan arzuya tevfiân müttekâbil tahkikât icra olunması ve hey'et-i tahkikiyye arasında bir de Müslüman aza bulunması şeklinde kabul olunmuş ise de Türkiye hükûmeti böyle bir tedkikâttan asla pervâsı olmayıp bilakis hakikatin tezâhürüne hâdim olacağı için bâ'is-i memnuniyet bulunmakla beraber evvel-be-evvel Yunanlıların geçen sene İzmit, Yalova ve havalisinde ikâ' ettikleri fecâyî ve mezâlim ve tahribat ve kıtâl hakkında icra-yı tahkikât olunması lâzım geleceği beyanıyla cevâb-ı mülzem i'tâ etmesi üzerine bu teşebbüs akîm kalmıştır.

Bu hadisâtın cereyanı esnasında idi ki Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetine ait bir gambotun kahraman mürettebâtı Karadeniz’de 1.500 tonluk “Enosis-İttihad” nâmında cesîm bir Yunan vapurunu tevkîf ederek elli kadar yolcularını Rize’ye çıkardıktan sonra Trabzon’a getirip mürettebâtını ve hamûlesini de bu şehre ihrâc ettiler. Külliyyetli harp kaçağı eşyasıyla beraber hamûlesinin kıymeti bir buçuk milyon lira raddesinde idi. Yunanlılar da buna mukâbele-i bi’l-misl olmak üzere Marmara Denizi’nde İzmit’ten gelirken Seyr-i Sefâin İdaresi’nin İnebolu vapurunu tevkîf etmişler ise de her türlü hukuk-ı düvele mugâyereti âşikâr olan bu cür’etkârlıkları devam edemeyip vuku bulan protesto üzerine Düvel-i Mü’telife’ce edilen teşebbüsât neticesinde vapuru iadeye mecbur olmuşlardır.

Enosis vapurundan sonra Karadeniz’de Türk sefâin-i harbiyyesi tarafından bir Yunan vapuru daha tevkîf edildiği gibi Bahr-i Sefid’de dahi üç cesîm Yunan yelkenlisi tevkîf olunarak Antalya Limanı’na sevk olunmuştur. Yine bu hadiseleri ve Hacı Anesti’nin başkumandanlık vazifesine mübâşeretini müteâkip düşman-ı le’îmin her türlü hukuk ve insaniyete [s. 244] mugâyir bir hareketi tarrâka-endâz oldu. Bu hareket açık bir liman olan Samsun kasabasının bombardımanı idi. 7 Haziran sabahı ma’hûd Avarof başında olduğu halde üç harp sefinesiyle beş nakliye vapurundan mürekkeb Yunan filosu Samsun pişkâhına gelerek Amerika torpidosu kumandanı vasıtasıyla mutasarrıfa bir ültimatombtebliğ etmiş ve bunda bir saat mühlet vererek bir Yunan komisyonunun göstereceği vechile şehirdeki bütün topların ve levâzım-ı harbiyyenin tahrîbini ve aksi halde yapacağını beyan etmiştir. Mutasarrıf bittabi bu teklifi redd ile beraber hukuk-ı düvele mugayeretini ihtar eylemiş olduğundan daha mühletin hitâmını beklemeksizin şehri bombardımana başlamıştır. Bombardıman dört saat devam etmiş ve Amerikalılara ait tütün depolarıyla tüccara ait elli bin teneke gaz işti’âl eylediği gibi Rum ve Ermenilere ve ekserisi Müslümanlara ait olmak üzere birçok mebâni harap ve ahaliden birçok masum adamlar telef olmuştur. Yunanlıların bundan maksatları memlekette bulunan Rumları aleyhimize teşvik ve Türkler arasında bir heyecan ilkâ ve mukabele-i bi’l-misl tevlidiyle bir kargaşa vücûda getirerek mezâlim gürültülerini te’yîde ma’tûf idiyse de ittihâz olunan tedâbir-i hakîmâne sayesinde bu maksatları da mahkûm-ı akâmet olmuştur. Hadiseyi gerek Büyük Millet Meclisi hükûmeti gerek Bâbîâli lâıyk olduğu ehemmiyetle devletler nezdinde ve bütün cihan-ı medeniyet nazarında şiddetle protesto ettikleri gibi Yunanlıların şu hareketi devletlerce de hoş görülmeyip adem-i tekerrürü hakkında ihtarât

icra kılınmış ve Türkiye hükûmeti ahîren Yunanlıların İstanbul'u üss-i bahrî ittihâz etmelerinden dolayı ayrıca şiddetle protesto etmiştir.

Yunan ve Rum gazeteleri hadisenin ehemmiyetini tenkîs edecek ve Yunan filosu kumandanını ma'zûr gösterecek te'vîlâtla birçok safsatalar yazarak efkâr-ı âmmeyi tağlîte yeltenmişler ve bu cümleden olarak Samsun'un müstahkem olduğu ve buradan gemilere mukâbele olduğu ve gemilerden ancak on beş mermi atıldığı yolunda neşriyatta bulunmuşlarsa da oradaki ecânibin dahi şehâdetiyle sâbit olduğu üzere şehre üç yüz kırk bu kadar mermi endah olunduğu ve bî-günah yerli ve ecneblerden hayli telef ve mecrûh vuku bulduğu ve şehrin müstahkem olmayıp mukâbelede bulunmadığı cihan nazarında taayyün etmekle bunların tezvirât ve te'vîlâtına inanan bulunmamış ve maahâzâ bu yalancılıktan kendileri de utanmamışlardır. Yunanlılar bu Samsun hadisesinden sonra da Karadeniz'de birçok gemiler, motorlar batırmışlardır.

Yukarıdan beri ta'dâd ve hikâye ettiğimiz hadiselerden, Türk kahramanlarının Anadolu'yu tamamen tahlîs ile Yunan ordusunu imha ettikleri tarihe kadar zaman, siyaset nokta-i nazarından, en bulutlu, en muzlim günler idi. Bu arada vukua gelen hadiseler o kadar [s. 245] karışıktır ki bunları bir sıraya dizmek müşkildir. Biz burada sırasına bakmaksızın hülâsa edeceğiz.

Yunanlılar Türk azmini kıramayacaklarını lâıykıyla anlamaktan ve Anadolu'da dikiş tutturamayacakları kanaatini hâsıl etmekten mütevellid bir ye's ve hırâmân içinde ne yapacaklarını tayin edemiyorlar ve yeni başkumandan Hacı Anesti ile İzmir Komiseri Steryadis İzmir ile Atina arasında mekik dokuyorlar, Atina'da gerek meclis-i nuzzâr gerek Kral Konstantin nezdinde şûrâ-yı saltanatlar günlerce, haftalarca gece yarılarna hatta sabahlara kadar ictimâ' ederek işe bir çare bulmak için uzun uzun müzakerâtta bulunuyorlardı. Müzakerâtın netâyici mektûm tutulmakla beraber arada bir nîm semi şeklinde devam-ı harbe karar verildiği yahut Mîsâk-ı Millî'de ta'dilât icrası için Ankara'ya ültimat verildiği, verileceği veyahut İzmir ve havalisine muhtariyet idare tatbik olunarak kralın biraderi Nikola'nın prens tayin olunacağı ve bazen de devletlerin teklif eylediği veya eyleyeceği Beykoz Konferansı'na iştirak edileceği yolunda şayialar neşriyle artık harp ve darptan bıkmış, usanmış olan halkın heyecanını teskine gayret ediyorlardı. Mukarrerât-ı müttahizenin derhal tatbik olacağına dair bugün neşrolunan bir tebliğ ertesi gün tekzîb ediliyor, kararların yeniden tedkîk olunmakta olduğu yazılıyor idi. Bir [s. 246] taraftan da devletler arasında şark sulhüne nâil olmak için notalar teati edilmekte ve hariciye nazırları, başvekiller yekdiğerini ziyaret ederek bu hususa dair

müzakerât cereyan eylemekte idi. Bir aralık müzakerât-ı sulhiyye için Beykoz'da bir konferans akdi zımnında tarafeynin istinzâc edildiği, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetince burası şâyân-ı kabul görülmeyip müzakerâta Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin iştirak edebilmesi için İzmit'te ictimâ'ı teklif olunduğu, sonra da Darıca pişkâhında bir Fransız sefine-i harbiyyesinin mahall-i ictimâ' olmak üzere kararlaştırdığı şayiaları deverân etti ise de bunların hiçbirisi tahakkuk etmedi. Bir aralık Yunanlılar gerek Anadolu'da bulunan kuvvetlerden, gerek Yunanistan'dan Marmara tarîkiyle Trakya'ya birkaç fırka asker ve birçok top ve mühimmat naklederek oradaki mevcutlarını tezyîd ve takviye ettikleri ve Çatalca hattı civarında tahşîdât ve bazı harekâtta bulundukları celb-i nazar-ı dikkat ederek bunların adeta İstanbul üzerine yürümeye yeltendikleri hiss olunmasıyla bîtarafılığı devletlerce temin edilmiş olan herhangi bir noktaya tecavüz vukuunda silahla def' ve tenkîl edileceği İstanbul'daki kuvâ-yı işgaliye başkumandanlığı tarafından resmen ilan olunmuş ve Ankara'dan ve Bâbîâlî'den teşebbüsât-ı lâzımede bulunulmuş olması üzerine Yunan hükûmeti İstanbul üzerine yürümek tasavvurunda bulunmadığına dair teminât i'tâsına müsâraat etmekle beraber birkaç gün sonra devletlere gönderdiği notada İstanbul'un işgalinin sulh akdini ta'cîl edecek yegâne çare olduğu beyanıyla İstanbul'daki işgal kıtaâtının Yunan ordusunun harekâtına mâni' olmamasının emredilmesini talep ve Yunanistan'ın ancak müttefiklerle ittihâd-ı tâmm dâhilinde hareket etmek niyetinde olduğunu ilave etmiş ve bu talep Fransa devlet-i fahîmesi tarafından derhal reddedilmiş olduğu gibi kuvâ-yı işgaliyye kumandanlığının ânîf'ül-arz beyanname-i resmîsi de Atina'da bir soğuk duş tesiri ikâ' eylemiş ve müteâkiben diğer müttefikler dahi Yunan'ın taleb-i vâkiine redd-i anîf ile mukâbelede bulunmuşlardır.

Vâkıâ Çatalca hatt-ı fâsılı üzerinde Yunanlılarla Türk jandarmaları ve hatta Müttefikîn kuvvetleri arasında ufak tefek bazı musâdemât olmuş ise de devletlerin ihtarât-ı vâkiası üzerine düşman-ı merdûdun fikr-i sakîmi akîm kalmış ve bu sevdadan vazgeçtiğini resmen devletlere arz ve iblâğa müsâraat eylemiştir (20 Temmuz). Düvel-i müşârün-ileyhim dahi İstanbul'un masûniyeti hakkında Türkiye'yi temin etmişlerdir. Aynı zamanda ve tarihte İzmir Komiseri Steryadis İzmir'de neşrettiği bir beyannamede Yunanlılar tarafından işgal edilen havalinin, harp esnasında Müttefik Devletler tarafından tasdik edilen esasât dâhilinde ve Yunanistan'ın vesayeti altında muhtariyetini ilan ve ahaliyi mahallî meclisler teşkiline, [s. 247] dâhili asayişini temin etmek üzere millî

muhafaza kıtaâtı ihdâsına davet etmekte ve düşmana karşı müdafaa vazifesinin Yunan ordusu tarafından îfâ edileceğini beyan eylemekte idi.

Yunanistan'ın bu tedbirinden maksadı nasıl olsa elinde tutamayacağı tahakkuk eden Anadolu'nun tahliyesi fikrinden güyâ sarf-ı nazar etmekle beraber Yunan hazinesini büsbütün iflastan kurtarmak için askeri kısmen terhis ile yerlilerden kuvve-i müdafaa ve zabıta teşkilatı vücûda getirip bunun masraflarını da masârif-i idare ile beraber yerli ahaliye yükletmek ve bu sûretle derece-i iktidarının kat kat fevkinde yüklendiği yükün altından kolaylıkla sıyrılmaktan ibaret idi.

Bu muhtariyet komedyası menâtık-ı meşgûleye ta'mîm edilmek istenildi ise de hiçbir yerde eser hoşnudî görülmedi. Hatta İzmir'in yerli Rumlarından ekserîsi bile bu ahvâli hoş görmemişler idi. Yunan hükûmeti Müttefik Devletlere gönderdiği notada Garbî Anadolu'nun muhtariyetini bildirmekte ve karar-ı vâki'in Anadolu'da sulh ve sükûnun bir an evvel iadesine hâdim olacağı ümîdini izhâr eylemekte idi. Bâbîâli derhal şedîden protesto etti. Müttefik Devletler Yunan hükûmetinin bu tedbirini de tasvîb etmeyip esasen fiilen ve hukuken hiçbir kıymeti hâiz olmayan bu muhtariyet beyannamesini keen-lem yekûn ve gayr-ı vârid addettiklerini beyan ve ihtar etmişlerdir. Bütün cihan-ı medeniyetin en muteber gazeteleri de Yunan'ın bu akılsız ve mantıksızca harekâtını şiddetle protesto ederek devletlerin buna karşı aldıkları vaziyet ve İstanbul kuvâ-yı işgaliyye kumandanlığının kat'î beyannamesini tasvîb ve senâ eylemişlerdir.

Yunan hükûmeti her taraftan aldığı cevâb-ı redd ve kat'îlerden me'yûs olarak derhal kralların riyâsetinde bir meclis akdedilmiş ve -rivayetlerine nazaran- mühim mukarrerât ittihâz olunmuş ise de bu mukarrerâtın mâhiyeti malum olmamıştır. Şu kadar ki Anadolu'da şu muhtariyet-i muzhikesinin ilanını müteâkip yerli ahaliden cebren asker toplamaya başlayıp bunlarla ordularının boşluklarını doldurmak istedikleri anlaşılmasına göre fikr-i fâsitleri büsbütün meydana çıkmış ve her tarafta nefret ve adem-i hoşnûdî âsârı tebârüz eylemiştir. Bununla beraber muhtariyet ilan ettiği mahallerdeki ikinci ve üçüncü derecedeki memurları da vazifelerini terke ve hicrete icbâr eylemiştir.

Hikâye ettiğimiz hadiselerin, müzhikelerin cereyan ettiği günlerde iki mühim hadise-i siyasiye nazar-ı dikkati celb etmekten hâlî kalmamıştır. Bu iki siyasi hadiseden birisi Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin Dâhiliye Vekili Fethi Bey'in berây-ı tedavi aldığı me'zûniyete binâen Avrupa'ya giderek bundan bi'l-istifade Fransız ve İngiliz payitahtlarını ziyaretle bazı ricâl-i siyasiyye ile temas ve mülâkat ederek

Türkiye'nin müsâlemet-perverliği hakkında [s. 248] teminât vermekle beraber Mîsâk-ı Millî dairesindeki asgarî metâlibimiz ihsâs ve ismâ' etmesi; diğeri ise İngiltere meclis-i mebusânı azasından ma'rûf General Townshend'ın hükûmetinden istihsâl-i müsaade etmeksizin memleketinden müfârakatle Beyrut, Adana, Konya tarîkiyle Ankara'ya gelerek Türk ricâl-i siyasiyesiyle mülâkatta ve Türk-İngiliz dostluğunun lüzumunu ve sulhün serî'an akdi muktezî bulunduğuna dair beyanatta bulunmasıdır.

Fethi Bey Paris'te mazhar-ı hüsn-i kabul olarak Fransa hükûmeti başvekili ve sâir ricâl-i siyasiye ile meşâfehât ve mülâkatta ve Türkiye'nin makâsıd ve metâlibini gerek ricâl-i mûmâ-ileyhime gerek gazetelere anlatmaya muvaffak olduğu halde Londra'ya azîmetinde bunun aksi bir muameleye hedef olmuş ve Başvekil Lloyd George kabul etmediği gibi hariciye nazırı da rahatsızlığından ve esbâb-ı sâireden bahs ile kabul etmek istemeyip yalnız hariciye müsteşarı ile görüşmesini ve bir diyeceği var ise ona anlatmasını ihtar edecek kadar nezaketsizlikte bulundular ve nezaket-i siyasiyyeye mugâyir olan bu muamelelerden bahs olunduğu zaman bin dereden su getirerek kendilerini ma'zûr göstermek istediler. Şu muamele anlatıyordu ki Türkiye sefk-i dimâya mâni' olmak için ne kadar âmâl-i müsâlemet-perverâne beslemekte ise Avrupa, daha doğrusu İngiltere bunun aksi bir fikir perverde etmekte ve Yunan'ın muvaffakiyetini müsâlemet-i umûmiyeye tercih eylemektedir. Bunu müeyyed olmak üzere Lloyd George'un "... *En büyük hatamız Yunan hükûmetinin serbesti-i harekâtına mâni' olmaklığımızdır*" zemininde vuku bulan beyanatını îrâd edebiliriz. Bununla beraber Türkiye'nin sulh arzusunda bulunmasını kuvâ-yı maddiye ve manevîyesinin zaafından mütevellid olduğunu istidlâl etmek basîretsizliğinde bulundular.

Diğer taraftan General Townshend Anadolu'nun her köşesinde samimi bir dost olarak kemâl-i şevk ile istikbâl ve fevkalâde hürmet ve muhabbet ibrâz olundu. Ve gerek Mustafa Kemal Paşa hazretleri, gerek diğer zimâmdârân tarafından mazhar-ı hüsn-i kabul olarak kadîm bir dost sıfatıyla hasbihâllerde bulunuldu. Bir halde ki Generalin bu ziyaretinden hâsıl ettiği intibaât Türkiye'nin İngiltere dostluğuna mazhar olarak her iki tarafın menâfi'-i mütekâbilesi temin olunacağına emniyet-bahş olacak bir dereceyi bulmak ümîdini veriyordu. Şu ifadâtı müeyyid olmak üzere müşârün-ileyhin ifadât-ı âtisini dermeyân edebiliriz. General Ankara'dan ayrılacağı sırada demişti ki:

"– İngiltere'de mensup olduğum fırkanın kabul ettiği esas Türkleri kuvvetli bir millet olarak İngiltere'ye zahîr görmektir. Zaten evvelce söylediğim veçhile Türklerle İngilizler arasındaki dostluk eskidir. Ben öyle bir Türk askeri gördüm ki İngiliz kralı

bizzat eliyle nişan takmıştır. Türklerin şecâatini, kahramanlığını kabul etmeyen bir İngiliz yoktur. İngiltere'nin sulhü tesiste ehemmiyetli bir rol ifâ edeceğinde kuvvetli ümüdlere mâlik bulunmaktayım."

İşte şu ifâdât ile Fethi Bey'in Londra'da hedef olduğu muamelenin kıyas edilmesini kârî'in-i kirâmın nazar-ı takdirine havale ederiz.

Yine bu sehâb-âver zamanlarda idi ki Yunan hükûmeti devletlerin ihtarâtına ve hatta resmî bir nota ile "Anadolu'nun ve İzmir'in mukadderatı akdolunacak sulh konferansının netice-i mukarrerâtı ile tayin edeceği cihetle Yunanistan'ın idare ve işgal askerinin îcâb eyleyeceği tedâbir-i asayiş-i perverânedan başka bir sûretle harekete salâhiyeti olmadığına dair" vuku bulan kat'î tebligata rağmen muhtariyet oyununda musırrâne devam etmekte ve bir taraftan da Trakya'nın asker ve mühimmat nakl ve cem'ine itina ve sulhün istihsâli için yegâne çare İstanbul'un işgalinden ibaret olduğu beyanıyla buna müsaade olunmasını müttefiklerden tekrar musırran istid'â eylemekte idi. Bununla beraber Anadolu'da dahi tedarikât-ı harbiyyeye germî vererek umûmî bir taarruza hazırlanmakta ve bu gibi tedâbiri kararlaştırmak üzere İzmir komiserini ve başkumandan Hacı Anesti'yi Atina'ya davet eylemekte idi.

Diğer taraftan müttefikler de şarkta senelerden beri devam edegelmekte olan iğtişâşât ve teşevvüşâta nihayet vermekten sefk-i dimâya mâni' olmak emniye-i zâhiresi ile Venedik'te bir konferans akdiyle muhariplerin dahi davet edileceği bu mü'temerde sulh müzakerâtına girişmek ve bu müzakerâtтан evvel bir mütareke akdeylemek üzere aralarında muhâberât ve müzakerât ile vakit geçirmekte idiler. Bu konferansın mevzûu 26 Mart notasının aynı olduğu ismâ' ve işâ'a edilmekte idi. Hemen her gün Türkiye ile Yunanistan'a davetnameler gönderildiği, [s. 250] gönderileceği ajanslar vasıtasıyla ilan edildiği halde resmen hiçbir tarafa tebligat icra edilmemiş ve fakat bazı rivayâta göre Ankara hükûmetine ve Bâbıâli'ye ihsâs olunan bu davet meselesine istinâden murahhas olarak falan veya falan zatların tayin edildiği ve vesâik-i lâzimenin hazırlanmakta bulunduğu gazetelerde görülüp okunmakta ve şurada burada birtakım sözler deverân etmekte bulunmuş idi. Bu sırada Ankara'da salâhiyet-dâr ağıdan, "Sulhü takrîr edecek konferanslar değil, Türk süngüsüdür" denilmiş idi.

İşte tam bu sıralarda idi ki Kocaeli mıntıkasında Türk ordusu tarafından harekât-ı mühimme-i askeriyye icrasına başlandığı İstanbul'da şâyi' olmuş ve herkes bu şâyianın resmen te'eyyüd edip etmeyeceğini öğrenmek için resmî tebliğlere sabırsızlıkla intizâr

etmekte bulunmuş idi (26 Ağustos). Atina'dan gelen telgraf-nâmeler İzmir'deki Yunan komiserinin biraz evvelce Atina'dan vuku bulan davete icâbet için arz-ı i'tizâr ettiğini göstermekte iken muahharen başkumandan Hacı Anesti'nin de esbâb-ı askerîden dolayı Atina'ya hareketini te'hîre mecbur olduğunu beyan etmekte ve aynı zamanda Avrupa telgrafları Venedik konferansından hararetle bahseylemekte idi.

Birkaç gün evvel gelen 19 Ağustos tarihli tebliğ-i resmîde Sarayköy mıntıkasından Türk akıncılarının Menderes nehrini geçerek Burhaniye istasyonunu işgal ve Buldan ve Karataş istikametlerinde musâdemât devam eylediği ve 20 Ağustos tebliğ-i resmîsinde buradaki harekâtın devam ettiği ve Burhaniye'de külliyetli cephane ve erzak elimize geçip üç zabıt ve yirmi altı nefer esir edildiği tebşîr olunmakta idi. 21 Ağustos tebliği akıncıların muvaffakiyeti devam etmekte olup Nazilli ile Sultanhisar arasında bir köprü tahrip ve bir deve kolu ile birçok binek ve mekkâre hayvanâtı ve silah ve cephane ve makineli tüfek iğtinâm edildiğini ve birkaç esir alındığını bildirmekte ve 22 Ağustos tebliğinde ise hafif musâdemâttan bahs olunmakta idi. 25 Ağustos tebliğ-i resmîsi Kocaeli mıntıkasında Rumköy civarındaki düşman mevâzi'inin bi'l-hücum zabt ve Vezirhan istikâmetinde vâki' olan düşman taarruzunun tard edildiğini ve meydan-ı muharebede birçok düşman zabıt ve efrâd-ı maktûlesi kaldığını bildirmekte ve bâlâda hikâye olunan taarruz şayiaları bu muharebeye atfolunmakta idi. Mamâfih bu tebliğden sonra Anadolu ile telgraf muhaberâtı munkatı' olmuş ve Karadeniz limanları ile müraselât kesilmiş ve ortada deverân eden şayianın sıhhati veya adem-i sıhhati hakkında bir taraftan malumat alınamamış olduğundan İstanbul halkı pür-heyecan istiknâh-ı hakikat için şuraya buraya başvurmakta ve bazı hususî haberler Türk ordusunun Afyonkarahisar cephesinde [s. 251] Yunan hatlarına taarruz ettiğine ve bazı mevâki'in zabt ve istirdâd olunduğuna ve bir taraftan da Bilecik'e takarrüb edildiğine dair malumat vermekte idi. Maahâzâ Atina'dan gelen telgraflar Türk kuvvetlerinin Afyonkarahisar'ın cenûbundan ve şimâl-i şarkîsinden taarruza geçerek düşman hududuna girmeye muvaffak olduğunu ve mücadelenin geceleri de devam ettiğini bildirmekte idi.

Yunan kumandanlığı bu cepheye taarruz eden Türk kuvvetlerini on fırka olarak tahmin etmekte ve pek kuvvetli bir topçuya ve mebzûl mühimmata mâlik olduklarını söylemekte idi. Bu hadiseler üzerine bir müddetten beri İstanbul üzerine yürümek sevdası hâmiyla Trakya'da tahşîd etmiş oldukları kuvvetleri tekrar Anadolu'ya nakletmek teşebbüsünde bulundular.

Afyonkarahisar'ın İstirdâdı

İstanbul halkının intizârı çok devam etmedi. 30 Ağustos'ta gelen iki kelimelik bir telgraf-nâme "Afyon alındı" tebşîrini ihtivâ etmekte ve müteâkiben telgraf hatlarının açılmasıyla gelen 26 Ağustos tebliğ-i resmîsi Seyitgazi ve Afyon cephelerinde düşmanın mevâzi'-i müstahkemesi aleyhine topçumuzla takviye edilen bazı kıta'âtımız tarafından yapılan baskınlar muvaffakiyetle neticelenmiş ve düşman mevâzi'-i müstahkemesinin bazı aksâm-ı mühimmesi işgal ve bir hayli esir elde edilmiş olduğunu ve bunu ta'kîb eden 27 Ağustos tebliğ-i resmîsi ise harekât-ı taarruziyye devam etmekte olup ordumuzun sol cenahı düşmanın bir seneden beri tahkîm ve tel örgülerle takviye etmiş olduğu üç siperden mürekkeb müstahzır mevâki'i tamamen zabt ve düşmanın mukâbil taarruzlarını süngü hücumlarıyla tard ederek Afyonkarahisarı'nı istirdâd eylediğini ve külliyyetli üserâ ve ganâim alındığını ve ordumuzun merkez ve sağ cenahındaki harekâtın muvaffakiyetle inkişâf etmekte bulunduğunu tebşîr etmekte idi. Filhakika Afyonkarahisarı'nın istirdâdı 26 Ağustos Pazar günü ba'de'z-zuhr saat beşte teyessür etmiş ve şehre ilk giriş Sekizinci Fırka'nın kahraman zabitân ve efrâdına nasip olmuştur. Çok teessüf olunur ki düşman-ı merdûd şehrin İslam mahallâtının büyük bir kısmını ve civarında birçok köyleri yakmaktan utanmamıştır. 28 Ağustos tebliğ-i resmîsi harekât-ı taarruziyye ve ta'kîbenin bütün cephede muvaffakiyetle inkişâf edildiğini ve ordunun merkez ve sol cenahının kırk kilometre ilerlediğini ve bu güne kadar düşmandan otomobilli ağır toplarla beraber yirmi beş top ve birçok makineli tüfek ve cepheye iğtinâm olunduğunu haber vermiştir. Düşman tebliğ-i resmîleriyle de meâlen te'yîd edilen şu haberler Atina'da bir tarrâka-i hevl-nâk ile müthiş galeyânları mûcib oldu. Şaşkınlık alâmetlerinden olmak üzere Atina'dan alelacele harbiye ve dâhiliye nazırlarının [s. 252] huzûrlarıyla İzmir'de bir şûrâ-yı harp teşkiline bile teşebbüs ettiler. Hacı Anesti başkumandanlıktan istifaya müsâraat etti ise de Papoulis bu vazifeyi kabul etmediğinden merkûmun istifası kabul olunmadı. Cepheye azîmete muvaffak olamadığından büsbütün mütehayyir kaldı.

Kahraman ordumuz her gün muvaffakiyetten muvaffakiyete geçerek taarruzuna kemâl-i sür'at ve ciddiyetle devam etmekte idi. 29 Ağustos tebliğ-i resmîsi ileri kıta'âtımızın Altıntaş ve Dumlupınar civarına muvâsaletle Dumlupınar mevâzi'-i mürtefi'asının en müstahkem ve metîn nukât-ı mahsûsundan birini teşkil eden Toklusivri Tepesi'ni süngü hücumuyla iskât ve düşman gerilerine düşman süvarilerin bir kısım düşman kıta'âtını imhâ ve külliyyetli malzeme ile mühimmat dolu iki tren ve yedi tayyare ve Uşak ile Alaşehir arasında bazı düşman menzil ve müessesâtı tahrîp ile 127 develik bir

katarını zabt ve iğtinâm eylediğini, 30 Ağustos tebliği de sol cenahta Uşak istikâmet-i umûmîsinde ilerleyen takip kıta'âtının Dumlupınar'ın garb-i şimâlîsinde düşmanı muharebeye icbâr ederek daha birçok top ve yüzü mütecâviz otomobil ve pek külliyyetli malzeme-i askeriyye ve bir hayli esir elde ettiğini ihbâr ve düşmanın mağlûben ric'atinde Hamurköy ve Çataalköyü'nü kâmilten ve Dumlupınar'ı kısmen yakmış olduğunu ilave etmiş idi. Yunan tebliğ-i resmîleri daima Türk tebliğlerini te'yîd ile beraber kendi ahalisini avutmak için ric'atlerinin düşman tarafından ciddi bir tazyik icra edilmeksizin devam eylediğini iş'âr etmekte ve 31 Ağustos Yunan tebliği -ki bizim tebliğ-i resmîden evvel gelmiştir- Yunan kıta'âtının Uşak'ın şarkındaki hatta kadar çekildiğini göstermekte idi.

31 Ağustos tebliğ-i resmîmiz ordunun ta'kîbâta devam ile Kütahya, Gediz, Banaz havalisine vardığını ve pek çok top ve mühimmat ve otomobillerle levâzım-ı askeriye iğtinâm olunduğunu tebşîr etmesine mukâbil 1 Eylül tarihli Yunan matbû'ât kaleminin tebliği Türk taarruzunun gevşediğinden ve taarruzdan evvel müttehiden plana tevfikân yeni hatlarda muntazaman tecemmu' edildiğinden ve cüz'-i tâmlar arasında tam bir irtibâtın mevcûdiyetinden bahsetmekte ve aynı tarihli tebliğ-i resmîleri Eskişehir'in tahliyesi ikmâl olunarak üçüncü ordu geri tecemmu'âtı yapmakta olduğunu bildirmekte idi. Hâlbuki hakikatte Yunan orduları parça parça olmuş ve Türk ordusunun taarruzu aynı şiddetle devam etmekte bulunmuş olup düşman zabîtan ve efrâdı silahını, ağırlığını terk ederek "Eyne'l-mefer?" diye rast geldiği tarafa kaçmakta ve gizlenecek delik aramakta idi. Daha harbe girmemiş olan bazı kıta'ât ise mümkün olabildiği kadar levâzım ile İzmir'e ilticâ için süratle ric'at etmekte ve esnâ-yı ric'atte köyleri, kasabaları, yakıp yıkmakta idi. Bir taraftan da [s. 253] İzmir'e binlerce yaralı efrâd sevk ve nakil olunmakta idi. Mamafih İzmir'de de dikiş tutturamayacaklarını anlamış olacaklar ki -tahliyeye muâvenet için olduğuna şüphe yoktur- donanmalarıyla birçok nakliye sefâininin İzmir limanında tecemmuu için emir verilmiş ve aynı zamanda Bursa'nın da tahliyesine teşebbüs olunarak Mudanya tarîkiyle bazı levâzım ve eşyanın aşırılmasına tevessül edilmiş idi. 1 Eylül tarihli tebliğ-i resmîmiz Gediz ve Çivril kasabalarının işgal ve istirdâd ve harekât-ı taarruziye ve ta'kîbeyeye devam edildiğini ve pek çok esir ve ganâim alındığını ve makhûr düşmanın muttasıl köyleri ve kasabaları yakmakta olup Eskişehir ve Uşak'ta da Büyük yangınlar ihdâs eylediğini bildirmiş, 2 Eylül tebliğ-i resmîsi ise harekât-ı ta'kîbeye devam ile sağ cenahımızın Eskişehir'i ve sol cenahımızın Uşak'ı bi'l- işgal harekât-ı taarruziyyeden birinci safhanın kemâl-i muvaffakiyetle itmâm edildiğini

tebşir ettiği sırada düşman- bedmâyenin Uşak'ta iki bin haneyi kumandanlarının emri ve nezareti ile sûret-i mahsûsada ihrâk ve yüzlerce kadın ve çocuğu beşeriyetin yüzünü kızartacak vahşetlerle katl ve ifnâ eyledikleri tahakkuk ettiğini teessürle ihbâr etmiştir. Bu tebliğdeki “Birinci safhanın itmâm edildiği” cümlesinden bazı geç bînân artık harekât-ı askeriyyenin tevakkuf edeceği manasını çıkarmak istemişlerse de aynı günde intişâr eden ve Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri tarafından ordulara ve efrâd-ı millete hitap eyleyen beyannameler mütereddid bulunanları irşâd ve ikna eylemiştir.

Ehemmiyet-i tarihiyesine mebni mezkûr beyannameleri aynen iktibâs ediyoruz:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Ordularına

Afyonkarahisar, Dumlupınar Büyük Meydan Muharebesinde zâlim ve mağrûr bir ordunun anâsır-ı asliyyesini inanılamayacak kadar bir zamanda imhâ eyleyen gayretiniz büyük ve necip milletimizin fedakârlıklarına lâayık olduğunuzu isbât ediyor. Sâhibimiz olan büyük Türk milleti istikbâlinden emîn olmaya haklıdır. Muharebe meydanındaki maharet ve fedakârlıklarınızı yakından müşâhede ve ta'kib ediyorum. Milletimizin hakkınızdaki takdirâtına delâlet etmek vazifesi mütevâliyen ve mütemâdiyen îfâ edeceğim. Başkumandanlığa teklifâtta bulunulmasını cephe kumandanlığına emrettim. Bütün arkadaşlarımla Anadolu'da daha başka meydan muharebeleri verileceğini nazar-ı dikkate alarak ilerlemesini ve herkesin kuvâ-yı adaliyyesini ve metâbi'-i celâdet ve hamiyetini müsabaka ile ibzâle devam etmesini talep ederim. Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!..

1 Eylül 1338

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan MUSTAFA KEMAL

Başkumandanlığın Millete Hitâp Eden beyannamesi

Büyük, Asil Türk Milleti!

Garp cephesinde 26 Ağustos 1338 tarihinden beri başlayan harekât-ı taarruziyemiz Afyonkarahisar-Altıntaş-Dumlupınar arasında büyük bir meydan muharebesi hâlinde beş gün beş gece devam etti, Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının şecâati, şiddeti ve sür'ati, tevfikât-ı sübhâniyeye vesîle-i tecelli oldu. Zâlim ve mağrûr düşman ordusunun anâsır-ı asliyyesi akıllara dehşet verecek bir kat'iyetle imhâ edildi. Teşkilat ve techizât gibi 'an'anât ve muzafferiyâtı ve ismi münhasıran milletimizin şuurundan ve ezeli, ebedi icâbından vücûd bulan ordularımızı fedakârlıklarınıza lâayık olarak size takdim ediyorum. En büyük kumandanından en genç neferine kadar ordularımızda hâkim olan fikir, milletin gösterdiği vazife uğurunda şehîd

olmaktır. Bunu meydan-ı muharebede yakından müşâhede ederek Büyük milletime haber veriyorum. Milletimizin bünyesindeki kudret ve mefkûreyi üç buçuk sene evvel rûfekâ-yı mesâim ile ifade etmekten başlayarak tahammülsüz müşkilât içinde devam eden mücâhedâtımızın netâyici tezâhür ediyor. Milletin re'y ve irâdesine istinâd eden her işin neticesi millet için hayır ve selâmet olduğu sâbittir. Milletimizin istikbâli emîndir ve nusret-i mev'ûdeyi ordularımızın istihsâl etmesi muhakkaktır. 1 Eylül 1338

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal

Türk ordularının Anadolu'da nâil olduğu muzafferiyât mütetâbi'a ve muvaffakiyât-ı mütevâliyye Atina'da pek büyük heyecan ve halecânı mûcib olarak kanlı ihtilaller zuhûra geldi. Gounaris kabinesi mevkiini muhafaza edemeyerek istifaya mecbur olduğu gibi kral Kosntantin'in mevki'i de tezelzül etti. Hatta merkûm kralın iki general ile beraber ihtilalciler tarafından katl ve itlâf edildiği şâyi' oldu. Gerçi bu şâyia te'eyyüd etmedi ise de herhalde buna yakın tahkîrât ve tel'inâta hedef olduğu şüphesizdir. Başkumandan Hacı Anesti'nin evvelce istifası kabul olunmamış iken bu defa azledilerek yerine 4 Eylül tarihinde üçüncü kolordu kumandanı General Trikopis tayin olundu. Fakat zavallı başkumandan olduğundan haberdâr olmazdan evvel yani 2 Eylül'de Uşak civarında Türk ordusuna esir düşerek bütün maiyeti ve erkân-ı harbiyesiyle beraber kahraman zâbitanımızdan Mülâzım Hikmet Bey'e teslim-i nefis etmek mecburiyetinde kaldı. Trikopis ile esir olanlar [s. 255] ikinci kolordu kumandanı General Diyenis erkân-ı harbiye Reisi Miralay Vasilikopolis, erkân-ı harbiye miralayı Nerenemis, levâzım Reisi Miralay Tirditis on üçüncü fırka kumandanı Kiyapiyalis ile birçok zabitân ve maiyeti efrâdı idi. Bunlar Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhına sevk edilmiş ve müşârün-ileyh tâli'in bu miktar cilvesinden dolayı kendisini teselli eylemiştir.

Yunan ordusunun bu feci akıbeti Atina'da anlaşılır anlaşılmaz bütün Anadolu'nun tahliyesi icra olunmak üzere derhal bir mütareke akdine tavassut olunması istirhâmıyla İngiltere hükûmetinin lûtfuna ilticâ ve güyâ vaktiyle kendilerine tevdi' edilmiş olan Anadolu mandaterliğinden resmî ve kat'î sûrette isti'fâ ettiler. Yunanlılara mahsûs pek garip safsata-perdâzlıklardan olmak üzere Anadolu'daki ordularının fecâat-i ahvâli artık gizlenemeyecek bir halde iken Atina'da değil, Galata'da borsa mıntıkasında Türk ordularını ber-mukâbil taarruzla inhizâma uğrattıklarını ve otuz bin esir aldıklarını işâa ile bir borsa oyunu oynamaya kadar cür'et ettiler. Yunan ordusunun mukâbil taarruza geçtiğine veya geçeceğine dair şâyî' olan rivâyât üzerine Ankara'dan gelen bir cevapta bu ordunun mukâbil taarruz şöyle dursun, ric'ate bile muktedir olamayacak bir hâle

geldiği iş‘âr olunmuş idi. Filhakika orduları mağlup ve münhezim ve parçalara münkasım olduktan sonra ric‘atte de muktedir olamayıp müteferrik sûrette dağlara, ormanlara, şuraya buraya dağılarak perişan bir halde dolaştıkları sırada Türk kuvvetleri bunları toplayıp esir ve mukâbelede bulunanları imha ettiler. Ordumuzun sağ cenah kıtaâtı İnönü’nde yakaladığı düşmanı perişan ettikten sonra Gemlik şarkında Pazarköyü’nü, sol cenah kıtaâtı ise Alaşehir’i istirdâd ve işgal eylediği ve birçok esir ve ganâim aldığı 5 Eylül tebliği ile tebşîr olunmuş ve Trikopis’ten sonra başkumandan olan [s. 256] Polimanakos imzalı ve aynı tarihli Yunan tebliğ-i resmîsinde ise hâlen kemâl-i intizâm ile geri tecemmu‘âtına devam edildiğinden bahsedilmekte bulunmuş idi. 6 ve 7 Eylül tebliğ-i resmîlerimiz Bozüyük civarındaki harekât-ı taarruziyyemizin muvaffakiyetle neticelenerek Bozüyük ve Yenişehir kasabalarının istirdâd ve Bursa istikâmetinde takibata devam olunduğu gibi sol cenahta Salihli, Ahmetli, Boladan, Nazilli havalisinin düşmandan tathîr edildiği beşâretini muhtevî idi. Şu hâle göre ordularımız bir taraftan Bursa kapılarına, diğer taraftan İzmir kapılarına dayanmış ve bu iki sevgili Türk şehirlerinin istihlâsı arifesinde bulunmuş idi.

Yunanlıların İzmir’deki şu akîbetleri zaten ilk taarruzdan sonra tahakkuk etmiş ise de geri tecemmu‘âtı nakaratıyla avutulan halk gayet zayıf da olsa taarruzun tevkîf edilebileceği ümîdiyle birkaç gün müteselli olmuşlar idi. Kahraman Türk ordusu taarruzât ve takibatının tevkîfi Yunan’ın yalancı pehlivanlarının kârı olmadığı son günlerde büsbütün tezâhür eylemiş olduğundan Yunanistan’ın etekleri tutuşmuş ve mütareke hakkındaki müsted‘iyâtını defeât ile mahmîlerine arz ve tekrar eylemiş idi. Müttefikler bu hususta aralarında müzakerât ve muhaberâtta bulunduktan sonra 7 Eylül günü İstanbul’da mütareke teşebbüsünde bulunmuşlardır. Yevm-i mezkûrda şehrimizdeki Fransa, İngiltere, İtalya devletleri fevkalâde komiserlikleri baştercümanları sabah on birde Ankara’nın Dersâdet mümessili Hamit Beyi aynı zamanda ziyaret ederek Anadolu’yu kâmilten tahliye eylemek şartıyla İ’tilâf Devletleri delâletiyle Yunan hükûmeti tarafından mütareke talep edildiğinin en serî‘ bir vasıta ile Ankara Büyük Millet Meclisi hükûmetine iblâğını beyan eylemişlerdir. Baştercümanlar İ’tilâf mümessillerinin kendilerini bu teklifi dermeyân vazifesiyle mükellef kılmakla yeni kan dökülmemesine mâni‘ olmak ve tahribata nihayet vermek arzu-yı şedîdinden mülhem olduklarını söylemişlerdir.

Ertesi gün Ankara’dan gelen cevapta mütareke teklifinin başkumandanlığa havale edildiği ve cevap alındığı zaman İstanbul’a bildirileceği iş‘âr olunmuştur.

Memâlik-i meşgûlede Yunanlı ve Yunan askeri kalmamış ve Türk ordusu İzmir ve Bursa kapılarına dayanmış iken hâlen tahliye şartıyla mütareke teklifi pek garip olmakla beraber zaten ordumuzun İzmir'e girmek üzere olduğunu haber alan müttefik devletlerin İzmir General konsolosları şehirde tahribat ve kîlâl vukûuna mahal bırakmamak için İzmir'in sûret-i teslimini kararlaştırmak üzere başkumandanlığına şu telgraf-nâmeyi çekmişler idi.

Ankara ve bütün Türk telsiz telgraf istasyonlarına

İzmir şehrinin sûret-i teslimini müzakere için Düvel-i Müttefika İzmir general konsolosları [s. 257] en yakın Türk kıtası kumandanı ile görüşmek arzusundadırlar. Mümessillerine müsta'cilen bir mahall-i mülâkat irâesini rica ederler.

İmza - İzmir General konsolosları

Başkumandanımız derhal Atina'daki telgraf-nâme ile cevap vermiştir:

İzmir General konsoloslarına

Telgraf-nâmeleri alındı. Mümessillerinizi İzmir, Turgutlu, Kasaba tarikiyle kasabaya gönderiniz. Bir yanlışlığa mahal vermemek üzere otomobillerde beyaz bayrak bulundurmak muvâfık-ı ihtiyat olur.

İmza - Türk Başkumandanlığı

Mamafih bu telgraf-nâmenin vürûdundan evvel muzaffer Türk kıtaâtı halkın fevkalâde tezahüratı ve alkışları arasında 9 Eylül Cumartesi günü öğleden evvel on bir buçukta İzmir'e dâhil olarak mülkî ve askerî idare teessüs etmiş ve esnâ-yı işgalde hiçbir hadiseye meydan verilmemiştir. Birçok top, mühimmat, üserâ ve ganâim ve zehâir ele geçmiştir.

İzmir'e ilk giren kahraman süvari müfrezesinin kumandanı İstanbullu Şerefeddin Bey'dir. İlk defa sancağımızı kışlaya asmaya muvaffak olanlar Birinci Süvari Fırkası On Dördüncü Alayı ve İkinci Süvari Fırkası Yirminci Alayı ile Dördüncü Alayı mensup iki bölüktür. Süvariye müteâkip ilk şehre giren Piyâde Alayı Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Müfid Bey'in alayıdır.

Muzaffer Türk ordusunun İzmir'e kemâl-i şân ve şerefle duhûlünü müteâkip başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri tarafından neşrolunan ikinci bir emr-i yevmîde orduya hitap ederek: Bu mucizevî taarruz esnasında gösterilen şehâmet ve savletten dolayı arz-ı şükrân ve Akdeniz hedefine varıldığı beyan edildikten sonra hâtîme-

i mâkâl olarak “Akdeniz hedefine varıldığından dolayı sizleri tebrik ederim. Kahraman ordumuzun aynı fedakârâne tehâlûkü göstereceğine ümîd ve itimadım ber-kemâldır” denilmiştir. Müşârûn-ileyh İzmir’e ve Bursa’ya ilk giren zabıtlere verilmek üzere evvelce tahsis etmiş oldukları beş yüz lirayı i’tâ ve bu münasebet-i mübeccele ile Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne dahi bir râyet-i zafer ihdâ etmişler ve Uşak civarında esir edilen Yunan Başkumandanı Trikopis’in kılıncını dahi Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa’ya vermişlerdir. [s. 258]

İzmir’in işgalinden bir gün sonra kahraman ordumuz mübarek yeşil Bursa’mızı da tahlîs ve istirdâd ederek müteâkıben Mudanya, Erdek, Edremit, Bandırma ve diğer kasabâtı dahi işgal eylemişler ve bu havalideki Yunan’ın 11’inci fırkasını tekâmîl mühimmat ve levâzımıyla beraber esir etmişlerdir. Havalî-i mezkûrede iğtinâm olunan eşya ve levâzımın hadd-i ihsâsı kâbil olamayacak derecede külliyyetli olduğu resmî tebliğlerden istibşâr olunmuştur.

Bursa’ya ilk giren kuvvet Yüzbaşı Rüşdü Bey’in kumandasında bir müfrezedir.

Bursa’nın istirdâdı hadise-i mes’ûdesini Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa Ankara’da Büyük Millet Meclisi’ne tebşîr eylediği sırada demiştir ki:

“– Bugün denilebilir ki Anadolu’da harp edebilecek muntazam bir Yunan kıt’ası kalmamıştır. Cüz-i tâmmılarından ayrılan ve perişan bir halde bulunan düşman enkazı ordumuz tarafından toplanmaktadır.

Filhakika gayet mevsûk menâbi‘den haber verildiğine göre iâşe ve menzîl ve sıhhiye teşkilatı da dâhil olduğu halde son taarruzdan evvel Anadolu’da bulunan Yunan ordusu iki yüz on bin kişiden mürekkeb iken bu ordu on beş gün zarfında bir inhizâm-ı tâmma uğramış ve bütün levâzımını elimize terk etmek sûretiyle ancak elli bin kişi firara muvaffak olmuştur. Mütebâki kuvvetler kısmen imhâ, kısmen esir edilmiştir. [s. 259] İzmir’den evvel Kasaba, Ödemiş ve Manisa 7 ve 8 Eylül’de ve sağ cenahta İnegöl, Bursa kurbündeki Aksu mevâzi’-i müstahkemesi ile merkezde Sundurgu, Bigadiç kasabaları istirdâd olunmuş ve düşmanın bütün bu havalide köy ve kasabaları yaktığı tebliğ-i resmîlerde ilaveten iş’âr kılınmıştır. Bu ihrâk ve tahrip ameliyesi bir dereceye varmıştır ki gerek Ankara gerek Bâbîâli müttelik hükûmetlere 7 Eylül’de şiddetli protestolar göndermiş ve hatta Ankara’nın protesto notasında bugün yarın elimize geçecek olan İzmir ve Bursa şehrinde bu gibi ahvâl-i müessifeye mahal verilmemek üzere Yunan hükûmetine

ihtarât-ı lâzıme icrası ve şâyed bu yolda bir cüretkârlık vâki' olur ise milletin bunu asla affetmeyeceğinin bilinmesi beyan olunmuş idi.

Bu şiddetli protestolara rağmen düşman-ı bed-şîâr tahliye mecburiyetinde kaldığı bilumum şehir ve karyelerimizi, Turgutlu ve Manisa kasabalarıyla civar kurâyı yakmış ve ahalisine en ağır ve imhâ-kâr mezâlîmi tatbik etmiş ve düşman kıta'âtı sûret-i mahsûsada tertîb ettikleri müfrezelerle kurâ ve kasabâtı yağma eylemiş ve mebânî ve mesâcidi teker teker mevâdd-ı müştâ'ile dökerek yakmakta iken mütebâki kuvveti bunları kordon altına alarak yangından kaçan ahali üzerine iştirak ettirip bu sûretle birçok ma'sûm halkı ateşler içinde bırakmış olduğu gibi ahali-i Müslime'ye karşı tatbik ettiği bu imhâ-yı vahşete [s. 260] inzimâmen muharebât-ı sâbıkada aldığı esirlerimizin kısm-ı a'zâmını yollarda şehîd eylediği 8 Eylül tarihiyle gelen resmî tebliğ cümlesinden bulunmuştur.

Makhûr düşmanın bunca şenâ'at ve fecâ'atlerine mukâbele etmeye tenezzül etmeyen Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti milel-i gayrimüslimeyi daima himâye lûtfunda bulunduğu gibi İzmir'in işgali gününde Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın neşrettiği bir emirnâmede "Hristiyanlara sû'-i muamelede bulunanların idam cezasıyla tecziye edileceği" orduya ve umûma ihtar olunmuştur. Gözle görülen ve kulakla işitilen ve tatbikatıyla kanaat edilen şu hakâyıka karşı Avrupa'nın hâlen Hristiyan ekalliyetlerinin himâyesi yolunda gösterdikleri gayretlere ne mana verilmek lâzım geleceğini kârî'n-i kirâm takdir buyursunlar.

Düşmandan istirdâd ve tahlis olunan menâtıkta meskûn olup Yunanlıların zaman-ı istilâsında Müslümanlar hakkında birçok habâis-i denâet-kârânede bulunan Rum, Ermeni ahali Türklerin intikamına hedef olacakları vâhimesiyle akın akın hicret mecburiyetinde kalarak ve kendi hâlinde bulunup böyle bir korkuları bulunmayanlar da Yunanlılar tarafından cebren sürüklenerek kemâl-i tehâlûkle İzmir, Bursa ve Mudanya'ya döküldüler ve buralardan Yunan gemilerine ve rast geldikleri sâir vesâit-i nakliyyeye binerek Yunanistan'a, Adalar'a, Avrupa'ya ve hatta Amerika'ya kadar firar ettiler. Bunlar miyânında birçok ecânib de memleketi [s. 261] terk ile firara şitâb eylediler. Yunan taraftarlığıyla dindaşları aleyhinde harekâtta bulunan birtakım zâhiri Müslümanların da bu kafiilelere iltihâk ettiğini söylemeye hâcet yoktur. Bu sûretle İzmir'de, Bursa'da değil istirdâd olunan kıt'ânın hiçbirisinde esirlerden başka ne Yunan askeri ne de Rum ahali kalmıştır. Ermenilerden kısm-ı a'zâmı terk ve firar etmişlerdir.

Kahraman ordularımızın yukarıdan beri ta'dâd ve hikâye edilen muzafferiyât-ı Hudâ-pesendâneleri gerek Ankara'da gerek İstanbul'da ve gerek bütün Türkiye'de fevkalâde meserret ve iftihârla karşılanmış ve her tarafta pek heyecanlı tezâhürât-ı mahmidet-kârâneye vesîle olmuştur. İzmir ve Bursa'nın istirdâdı hadisât-ı mes'ûdesi Ankara'da toplar endahtı sûretiyle ilan edildiği gibi her tarafta haftalarca icrâ-yı şâdumânî olup bütün emâkin-i resmiyye ve hususiyye ve hatta her türlü merâkib ve vesâit-i nakliyye bayraklarla tezyîn ve mektepler üç gün tatil edilmiştir. Bu meserrât ve tezahürata uzak yakın bütün memâlik-i İslâmiyye kemâl-i şevk ile iştirak etmiş ve buralardan ve dost ve müttetik hükûmâtan Büyük Millet Meclisi hükûmetine tebrîkât-ı takdir-kârâneyi hâvi telgraf-nâmeler çekilmiştir.

Yunan hükûmetinin Anadolu'yu tahliye etmek şartıyla talip olduğu mütarekenin, kıt'a-yı mezkûrenin harben istirdâdı ve Yunan'ın Anadolu'daki ordusunun kâmilten imhâsı üzerine artık müzakere ve icrasına bittabi mahâl kalmamış ve muzaffer Türk ordusunun bir taraftan Marmara sevâhilini ve Çanakkale havalisini tuttukları gibi diğer taraftan da Karadeniz sahilinden Şile civarına kadar sarkmış olduğundan nevbet-i tahliye Trakya'ya [s. 262] gelmiş idi. Hâlbuki Müttetikler Çanakkale havalisinde tayin edilen bir mıntika ile İstanbul'un Anadolu ve Rumeli cihetlerinden tayin ettikleri mıntikaları bîtaraf addetmekte olduklarından Türk ordularının bu menâtıkı geçerek Trakya'da harbe devam etmesinden dûçâr-ı endişe oldular. Düvel-i müşârün-ileyhimin İstanbul fevkalâde komiserlikleri baştercümanları Ankara hükûmetinin İstanbul mümessili Hamid Bey'i ziyaretle (12 Eylül) Müttetiklerin Türk ordusunun bîtaraf mıntika hudutlarını geçmekten ictinâb edeceğini tahmin ettiklerini beyan ve izâh etmişlerdir. Hamid Bey bu teşebbüsten Ankara hükûmetini haberdâr edeceğini temin eylemiştir.

İzmir Yangını

Muzaffer Türk kıta'âtının İzmir'e duhûlüyle idare-i mülkiye ve askeriye tesis ve mahallî asayiş ve sükûn temin olunduktan sonra 13 Eylül Çarşamba günü ikindiye doğru İzmir'in Ermeni mahallesinden ve 'alâ-rivayetin Ermeni kilisesinden ve müteâkiben mahallenin muhtelif noktalarından aynı zamanda yangın zuhûr ederek Perşembe günü akşamına kadar kemâl-i şiddetle devam etmiş ve kıta'ât-ı askeriyyemizin mahallî itfaiye teşkilatıyla ecnebi sefâin-i harbiyyesinden çıkarılan tulumbarın muâvenetine inzimâm eden fevkalâde sa'y u gayretleri neticesinde ve bir taraftan Basmahane, diğer taraftan Şişeciler içi civarında bazı Müslüman hane ve dükkânlarının bomba ile hedmi sayesinde zuhurundan elli saat sonra tamamen itfâ' edilebilmiştir. Ateş Ermeni mahallesinden

evvela şimâl ve cenûba doğru iki kola ayrıldığından hem Frenk mahallesine hem de Ponta'ya doğru Rum mahallesine sirâyet etmiş, bu iki kol yekdiğeriyle Kordon'da birleşmiştir. İkinci Kordon, Ferhaneler, Birinci Kordon'un kışla civarına İtalyan konsoloshanesine kadar olan kısmı, Edremit, Ayvalık, Osmaniye, Karasu Otelleri, İzmir Tiyatrosu ve dört sinema dâhil olduğu halde kâmilten tu'me-i lehîb olmuştur. Basmahane civarındaki İslam mahallâtı ve Çakı Bedestanı kurbündeki İslam dükkânları dahi yanmıştır. Yangın esnasında hükûmet askeriyece ittihâz olunan tedâbir sayesinde muhill-i asayiş bir gûne hadise vukuuna meydan verilmemiş ve ecnebi sefâininden karaya çıkarılan efrâd-ı bahriye harikin itfâsını müteâkip gemilerine avdet etmiştir.

Harik-i hânümân-sûz İzmir'in en zengin, en ma'mûr aksâmını yirmi dört saat zarfında mahvederek gayet metîn ve cesîm kârgir mebânîyi bir yığın kül haline kalbedivermiştir. O sırada vezzân olmakta olan rûzgârın veche-i istikâmeti itibarıyla [s. 263] ateş Müslüman mahallâtını istilâ edemeyip bu cihet bi'n-nisbe ateşten masûn kalmıştır. Bununla beraber mebânî-i muhterika arasında Müslümanlara ait pek çok emlâk ve akâr ve eşya ve sâire bulunmakta idi.

Tahkikât-ı vâkiaya nazaran bu yangında yirmi bine yakın mebânî muhterik ve harap olmuş ve binlerce halk meskensiz ve açıkta kalmıştır. Zayiât-ı maddiyyenin mikdârı on iki milyon İngiliz lirası tahmin edilmiştir ki Türk evrâk-ı nakdiyyesiyle yüz milyon lira demektir. Bu âdi bir tahmindir. Asıl zayiâtın daha fazla olduğuna şüphe yoktur. Hükûmetin vergi ve sâirden senelerce göreceği zarar da başkadır. Ashâb-ı emlâk sigortalardan istifade edememişlerdir.

Pek çok ecânib vapurlara can atarak İzmir'den infikâk etmişler ve şuraya buraya giderek bir zaman sonra avdet eylemişlerdir.

Yangın devam ettiği müddetçe İzmir tarif olunamayacak bir hâl-i hevl-nâk içinde idi. Musâb ve gayr-i musâb halkın heyecan ve halecânı son dereceyi bulmuş ve rûz-ı mahşerden numune-nümâ bir halde bulunmuş idi. Ajansların İzmir'den her tarafa çektikleri telgraf-nâmeler, gazete muhabirlerinin iş'ârâtı bire on ve belki yüz ilavesi sûretiyle mübalağa-kârâne tafsilatı muhtevi bulunduğu bütûn mahâfilde te'sirâtı ve haftalarca mübâhisâtı mûcib olmuştur. Filhakika tahkikât-ı resmiyyeden müstebân olduğu veçhile bu iş'ârât ve izahât pek mübalağalı olmakla beraber -doğrusu söylenmek lazım gelirse- bu yangın dünyanın en büyük ve en dehhâş yangınlarından biri idi.

Yangının esbâb-ı zuhuru hakkında pek çok şayiât ve rivayât deverân etti. Yunan ve Rum menâbi‘inden derhal şehri Türklerin yaktığı yolunda bir iftira meydana atıldı. Bu rivayet menâbi‘-i resmiyyeden ve hatta en evvel ecnebi menâbi‘-i resmiyyesinden ve sûret-i kat‘iyyede redd ve tekzîb edildi. Esasen Türkler yangın ve kıtâl gibi facialar îkâ‘ıyla me’lûf olmadıkları gibi kendi malları olan bu güzel şehri yakmak ve bu sûretle bizzat kendi zararlarına sebebiyet vermek gibi bir mantıksızlıkta bulunmayacaklarını izaha hâcet yoktur. Binâenaleyh bu gibi rivayât ve erâcife inanabilecek cihanda hiçbir kimse bulunmayacağı şüpheden vârestedir. Zaten muahharen icra edilen tahkikât-ı resmiyye harikin Ermeniler ve Rumlar tarafından îkâ‘ edildiğini ve kiliselerinde ve hanelerinde külliyetli silah, mühimmat, bomba ve emsâli mevâdd-ı nâriyye ve müştâ‘ile müddahar bulunduğunu meydana çıkarmıştır.

Mamafih Yunanlıların İzmir’i terk etmeye mecbur oldukları takdirde şehri yakacaklarını evvelce beyan etmiş oldukları gibi İzmir’de müttehim olarak elde edilen Yunanlılarla Ermenilerin İzmir’e ateş koyduklarını itiraf eylemiş bulunmalarına göre her iki unsurun bu cinayet-i [s. 264] fecîada müşterek bulunduklarına iştibâh kalmamıştır. Bu sırada işâ‘a edilen iftiralarından biri de İzmir’de birçok İngiliz tebaasının katli rivayeti idi ki bu rivayet Londra’dan derhal tekzîb edilmiştir. Buna mümâsil icâd ve ihtirâ‘ edilen isnâd ve iftiraların kat‘iyyen asıl ve esası olmadığı da yine muteberin-ı ecânibin beyanat ve şehâdât-ı âdilâneleriyle sâbit olmuştur.

Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın İzmir’e Vusûlü ve Bazı Hadisât-ı Siyasiye

Gazi Mustafa Kemal Paşa İzmir harik-i hâilini müteâkib İzmir’e vâsıl olarak yüz binlerce halkın tezâhürât-ı meserret-kârâneleriyle istikbâl edilmişlerdir ve Karşıyaka’da mukaddemâ Konstantin’in ikametine tahsis edilmiş olan köşke misafir olmuşlardır. Müşârün-ileyh İzmir’e muvâsaletinde millete hitâben âtîdeki beyannameyi neşr ile ahvâli izah etmişlerdir:

Beyanname

“Büyük ve asîl Türk milleti! Ordularımız 9 Eylül sabahı İzmir’i, akşamı Bursa’mızı kurtardılar. Akdeniz askerimizin zafer terâneleriyle dalgalanıyor. Asya imparatorluğuna yeltenen küstah düşmanın muharebe meydanlarına gelmek cesaretinde bulunan ordu kumandanları, kumanda heyetleri günlerden beri esîr-i harbimizdir. Düşmanın başkumandan tayin ettiği General Trikopis birçok gece ve gündüz me’yûsâne muharebâttan ve her çare-i halâsı tecrübe ettikten sonra nihayet maiyetindeki generaller

ve erkân-ı harbiyeleri ve kumanda ettiği ordunun elinde kalan bakayâsıyla arz-ı teslimiyet eyledi. [s. 265] Eğer Yunan kralı da bugün esirlerimiz arasında bulunmuyorsa şî'ârı esasen yalnız milletlerinin safâlarına iştirak etmek olduğundan ve muharebe meydanlarının felaketli günlerinde onların saraylarından başka bir şey düşünmemek tabiatlarındandır. Muazzam Yunan orduları artık dağlarda zâbitleri tarafından terk edilmiş zavallı sürüler, ağaç diplerinde kalmış yaralılarından ve cinayetlerinden tedehhüs ederek kudurmuş kitlelerden ibaret kaldı.

Düşmanın malzeme-i harbiyyesinin sülüsânı topraklarımızdadır. Üserâdan başka düşman zayiâtının yüz binden ne kadar fazla olduğunu tayin müşkildir. Fakat salâhiyet-i resmiyye ile milletimize tebşîr ederim ki bizim zayiâtımız dörtte üçü hafif yaralı olarak o bin nüfusa bâliğ olmaktadır.

Büyük Türk Milleti! Ordularımızın kabiliyet ve kudreti düşmanlarımıza dehşet, dostlarımıza emniyet verecek bir kemâl ile tezâhür etti. Millet orduları on dört günde büyük bir düşman ordusunu imha ettiler. 400 kilometrelik fâsılasız bir ta'kîb yaptılar. Anadolu'daki bütün memâlik-i meşgûlemizi istirdâd eylediler. Bu büyük zafer senin eserindir. Çünkü İzmir'i memnunen düşmana teslim edenlerle milletin hiçbir münasebeti yok idi. Bursa'mıza giren Yunan kuvvetleri ise imparatorluğun askerî teşkilatıyla tevhîd-i âmâl ve harekât ederek muvaffak olmuşlardı. Vatanın halâsı milletin re'y ve iradesi kendi mukadderatı üzerinde bilâ-kayd u şart hâkim olduğu zaman başlamış ve ancak milletin vicdanından doğan ordularla müsbet ve kat'î neticelere ermiştir. [s. 266]

Büyük ve necîb Türk milleti! Anadolu'nun halâsı zaferini sana İzmir'den tebrik ederken sana İzmir, Bursa, Akdeniz ufuklarından ordularının selâmını gönderiyorum.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan MUSTAFA KEMAL"

Büyük milletimize hitap eden bu beyanname, şu ulvî maksat için ordumuzun, milletimizin ihtiyar ettiği fevka'l-beşer fedakârlığı tamamen anlatıyor ve milletimiz için ebedî bir iftihar teşekkül eden Yunan ordularının Anadolu'dan tard ve teb'îdi keyfiyetinin avâmil-i esâsiyyesini izâh ederek kahraman ordumuzun azîm ve imanı derecâtını gösteriyor. Binâenaleyh buna tarafımızdan bir şey ilavesine lüzûm görmüyoruz.

Yeniden Mütareke Teklifi

Yukarıda arz ve hikâye olunduğu veçhile muzaffer Türk orduları Anadolu'da memâlik-i meşgûleyi levs-i a'dâdan tathîr ile boğazlarda ve İstanbul havalisinde müttefiklerce bîtaraf addedilen menâtıka takarrüb ettikleri sırada Mü'telifler telaşa

düşmüş ve bu mıntıkaya tecavüz olunmayacağı ümîdinde bulunduklarının Ankara hükûmetine iblâğı mümessil-i siyasi Hamid Bey'den rica olunmuş idi. Ankara'dan bu tebliğe cevap gelmemiş olduğundan Düvel-i Mü'telif payitahtları arasında mükâlemât ve muhaberât başlamış ve ânîf'ül-beyan tebliğ-i şifâhînin tahrîren bir nota ile te'yîdi kararlaştırılmış ve 18 Eylül tarihiyle sûreti âtîde mûnderic nota Hamid vasıtasıyla Ankara'ya telgrafla iş'âr olunmuştur:

Fransa, Büyük Britanya ve İtalya hükûmetleri müstakbel muahede-i sulhiyye ahkâmına icrâ-yı tesir etmeksizin Müttefikler tarafından elyevm işgal edilmekte olan İstanbul ile Boğazlar mıntikasının bîtaraflığının muhafaza edilmesini şâyân-ı arzu addederler. Hükûmet-i metbû'alarının emrine imtisâlen Fransa, Büyük Britanya ve İtalya fevkalâde komiserleri mâh-ı cârînin on birinde baştercümanları tarafından Hamid Bey nezdinde icra edilmiş olan teşebbüsü tecdîd ve müşârün-ileyhi Ankara Büyük Millet Meclisi hükûmetinin bâlâda mezkûr mıntıkanın bîtarafisine riayet edeceğine hükûmât-ı müttefika-i selâsenin itimâd ettiklerini hükûmet-i müşârün-ileyhâya sür'at-i mümkün ile iblâğına davet ederler.

İMZA – Jes Gorey, Horas Rombold, Garoni

İngiltere hükûmeti şayet Türkler bîtaraf mıntıkaya tecavüz ederler ise İtilâf Devletlerinin müttehiden Türkiye'ye ilan-ı harp edilmesini teklif etti ve Fransa ile İtalya'nın bu hususta muvafakatini istihsâl edemeyince Avustralya ve Yeni Zelanda müstemlekelerinin ve hatta mağlup ve makhûr Yunan'ın bile muavenetini temine çalıştı. Buna da muvaffak olamayınca yalnız başına uğraşacağını ilan ederek İngiliz donanmasının Boğazlar havalisinde toplanmasını emretmekle beraber bir taraftan da Boğazlara bir miktar asker ve bir hayli tayyare ve saire gönderdi. Ve Göztepe ve Erenköy havalisi ile Çamlıca cihetlerini tel örgülerle tahkîm etmeye başladı.

İstanbul işgal kuvvetleri başkumandanlığının 21 Eylül'de intişâr eden resmî tebliği İngiltere hükûmetinin bu husustaki fikrini ilan ediyordu. Tebliğ-i resmî metni şudur:

Başkumandan General 31 Mayıs 1921 tarihinde Müttefikîn fevkalâde komiserleri tarafından ilan edildiği veçhile bîtaraf mıntıkanın himâyesi zımında 28 Temmuz 1922 tarihinde münteşir tebliğindeki mevâddın kâmilten mer'ıyyü'l-icrâ bulunduğunun sarâhaten ma'lûm olmasını arzu eder.

Bi'n-netice bütün kuvâ-yı berîyye ve bahriyye-i mevcûde bîtaraf muntıkanın ihlâline ma'tûf her harekete muhalefet edecektir.

Mesâil-i ma'lûmenin halli zımnında pek yakın bir tarihte bir konferans akdi için hükûmât-ı muazzama tarafından teşebbüsât-ı mukteziyye icra edilmiş olduğu resmen bildirilmiştir. Bu konferansa intizâren bîtaraf muntıkanın ihlâli tecrübesinde bulunulmaması hararetle temenni olunur. Çünkü böyle bir ihlâlin netâyicinden mütevellid mes'ûliyet faillerine teveccüh edecektir. İttihâz edilmiş olan tedâbir-i askeriyye ve bahriyye bir tedbir-i ihtiyâtî olmak üzere bütün cihanın arzu ettiği sulh nâmına ittihâz olunmuştur.

20 Eylül 1922

Dersaadet Müttefikîn Kuvâ-yı İşgâliyye Karargâh-ı Umûmîsi

Bu tebliğ-i resmî ile beraber İstanbul ile Boğaziçi ve sevâhil-i mütecâvire arasında işleyen şirket vapurlarının ve bu gibi merâkib-i bahriyyenin tulû'dan evvel ve gurûbdan sonra seyrüseferleri men' edilmiş ve fakat bu memnû'iyet bir gün sonra ref' olunmuştur. Gayr-ı tabîî görülen şu ahvâlden ürkerek birçok aileler muvakkaten İstanbul'u terk etmişlerdir. İtilâf ve Hürriyet Fırkası erkânından ekserîsi de bu tarihten sonra birer ikişer savuşmaya ve bazıları Avrupa'ya ve bazıları Mısır'a ve birtakımları da Beyrut ve emsâli mahallere firar etmeye başlamışlardır. [s. 268]

Tam bu sıralarda idi ki Fransa hükûmetinin İstanbul Fevkalâde Komiseri General Pelle, zâhiren, İzmir harikinin îrâs eylediği hasarât hakkında malumat almak ve esbâb-ı hariki tahkik ile oradaki Fransız tebaasına hükûmetin hissiyât-ı müşfikânesini temin etmek maksadıyla Paris'ten aldığı talimata tevfikân bir harp sefinesiyle İzmir'e azîmet etmiş idi. Hakikatte mûmâ-ileyhin vazifesi Gazi Paşa ile görüşerek bugünlerde Düvel-i Müttefika nâmına nîm-resmî bazı teklifâtı hâmilan İzmir'e gelecek olan Ankara İtilâfnâmesi kahramanı Mösyö Franklin Bouillon'un muvâsaletine kadar Türk kıtaâtının bîtaraf muntıkaya dâhil olmaması için müşârün-ileyhi ikna etmeye ma'tûf idi. Yine bu maksatla İngiliz donanmasının kumandanı Amiral Brock dahi İzmir'e azîmet etmiş ise de mazeret-i vâkiya binâen Gazi Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeye muvaffak olamayıp yalnız kumandan Nureddin Paşa'yı ziyaretle iktifa etmiştir.

Yine bu günlerde Türk ordusuna mensup bin yüz mevcutlu bir süvari kolu bîtaraf muntıkadan ma'dûd olan ve Çanakkale civarında bulunan Erenköy'üne kadar sokulmuş ve sonra her gün biraz daha ilerleyerek Çanakkale etrafını ihâta etmesiyle oradaki İngilizlerin vaziyeti kesb-i nezâket eylemiş idi. Bu ahvâl İngilizleri ziyadesiyle endişe-

nâk ederek vaziyeti müzakere için musırrâne talepleri üzerine Lord Curzon Paris'e azimetle Fransa Başvekili Mösyö Poincaré ve İtalya'nın Paris Sefiri Kont Sforza'nın iştirakiyle akdolunan konferans neticesinde ittihâz edilen ve sulh-ı kat'î konferansına daveti mutazammın bulunan mukarrerât bir nota ile Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetine tebliğ edilmiştir.

23 Eylül tarihini hâvi olan mezkûr notanın metni ber vech-i âtidir:

“Üç hükûmet-i müttefike Venedik'te veya diğer bir tarafta vuku bulacak Türkiye murahhaslarından mâ'adâ İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven ve Yunanistan hükûmetlerinin temsil edileceği bir konferansa bilâ-te'hîr salâhiyet-i kâmileyi hâiz bir murahhas göndermeye âmâde olup olmadığının iş'ârını Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinden rica ederler. İctimâ'-ı mezkûr alakadâr hükûmetlerce istihzarât-ı lâzimenin ikmâlini müteâkib vuku bulacak ve Türkiye ile Yunanistan ve hükûmât-ı müttefike arasında bir muahede-i kat'iyye-i sulhiyyenin müzakere ve akdi ile iştigâl edecektir.

Üç hükûmet-i müttefike müzakerât-ı sulhiyyenin devam ettiği müddetçe hükûmât-ı müttefikanın muvakkaten bîtaraf ilan ettikleri mıntıkaya Ankara hükûmeti ordusunu göndermemek şartıyla Türkiye'nin Meriç'e ve Edirne'ye kadar Trakya'yı işgal etmek hakkındaki [s. 269] arzusunu müsait bir sûrette telakki etmekte olduklarını beyan için intihâz-ı fırsat eylerler. Üç hükûmet-i müttefike konferansta işbu hudutların Trakya'ya i'tâsına kemâl-i memnuniyetle müzâheret edeceklerdir. Mamefîh Trakya ile komşularının menâfi'ini muhafaza-i, sulhün idâmesi nâmına ta'yîn edilecek bazı menâtıkı gayr-ı askerî bir hâle ifrâğ, Türkiye hâkimiyetini sükûnet ve intizâm dairesinde iadeten tesis ve nihayet Cemiyet-i Akvâm meclisinin makarrerâtı tahtında Çanakkale'nin Marmara Denizi'nin ve İstanbul Boğaziçi'nin serbestîsini bir sûret-i müessirede temin, ırkî ve dinî ekalliyetleri himâye için sulh muahedesinde müşterek bir itilâf ile tedâbir-i mukteziyye ittihâz edilecektir.

Üç hükûmet-i müttefika Türkiye'nin Cemiyet-i Akvâm'a kabulü için kemâl-i memnuniyetle müzâheret edeceklerdir. Hükûmât-ı mezkûre muahede-i sulhiyyenin mer'î olmaya başlayacağını müteâkib Dersaadet'teki Müttetikîn kitaâtının derhal geri çekileceği hakkında geçen Mart ayında esasen verilmiş olan teminâtı tekrar ederler.

Üç hükûmet-i müttefika konferansın küşâdından evvel Müttetikîn generallerinin Türk ve Yunan memûrîn-i askeriyyesiyle müttetiken tespit edecekleri bir hatta Yunan

kıtaâtının çekilmesini temin için a'mâl-i nüfûz edeceklerdir. Bu müdahaleye mukâbil Ankara hükûmeti gerek konferanstan evvel ve gerek konferans esnasında hükûmât-ı müttefikanın muvakkaten bîtaraf ilan ettikleri muntıkaya asker göndermemeyi, Boğazlardan ve Marmara Denizi'nden mürûr etmemeyi deruhde edecektir.

Daha yukarıda mevzû'-ı bahs olan hattın tayini için Mustafa Kemal Paşa ile Müttefikîn generalleri arasında İzmit veya Mudanya'da derhal bir ictimâ akdolanabilir. Hükûmât-ı Müttefike müracaatlarının ılgâ edileceği ve bütün insaniyet-i mütemeddinenin müştâk olduğu bir sulhün tesisi için Türkiye ile de müttefikleriyle olduğu gibi teşrik-i mesâi edebilecekleri kanaatindedirler.

Paris 23 Eylül 1922

Paincare, Curzon, Celston, Sforza,

Türk kıtaâtının bîtaraf muntika addolunan havaliye dühûlü üzerine Müttefikîn kuvâ-yı işgaliye kumandanı General Harrington tarafından Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya çekilen telgraf-nâmede kıtaâtımızın bîtaraf muntika haricine çekilmesi rica edilmiş idi. Müşârün-ileyhin cevabında kıtaâtımızın harekâtı mağlup Yunan ordusunu takipten ibaret olup Anadolu'yu baştanbaşa tahrip ve ihrâk etmiş ve yüz binlerce nüfusu melce'siz ve gıdasız bırakmış [s. 270] olan Yunan ordusu Trakya'da bir taraftan aynı mezâlîme devam ve diğer taraftan her geçen günden istifade ederek yeniden teşkilata devam etmekte olduğundan ve Yunan kuvâ-yı harbiyyesinin bir muntika-i bîtarafı kuyûdu altında bulunmadığına en yakın misâl olarak 23 Eylül'de Yunan tayyarelerinin Ezine civarında Türk toprağında faaliyet-i harbiyyede bulundukları ve Yunan donanmasının 25 Eylül'de bile İstanbul limanında demir atmış olduğu zikrolunabileceğinden ve hadisât vukuuna mahal verilmemeye olan azmimiz hakiki ve samimi olduğundan ve Erenköy ile Çanakkale arsında aramız üzerinde tahribat yapılması, Çanakkale kasabası civarında binaların hedmi, bize ait olan esliha ve mühimmatın imhâsı, kıtaâtımız civarında top ve bomba endahtları, bizi Yunan ordusuna îsâl eden yol üzerinde tahkimât yapılması ve bu tahkimâtta ahali-i İslamiyye'nin çalıştırılması gibi harekâtın esbâbını anlamakta dūçâr-ı müşkilât olunmakta olduğundan bahs ile Türk milletinin boğazların serbestîsine riayet etmiş olduğu tezkâr ve samimi olarak netâyic-i müsbite ümîd olunan müzakerât-ı karîbeye kadar sû-i tefehhüm husûlüne mâni' olacak vaziyet ihdâsı rica edilmiştir.

General Harrington buna verdiği cevapta başkumandanlığın telgraf-nâmesinde mevzû-ı bahs edilen hususâtı müevvelen itiraf ile bu bâbda tahkikat icra edilmekte

olduğunu ve ihlâl-i asayişe mahâll verilmemeye gayret olunduğunu ve bazı tedâbir-i askeriyyenin de sulh nâmına bir ihtiyattan ibaret bulunduğunu beyan etmiş ve hâtime-i mâkâl olarak "askerlere karşı niyât-ı tecavüz-kârâneniz bulunmadığını sizden işitmekliğim benim için mûcib-i meserrettir" demiştir.

Başkumandan Paşa da evvelki iş'ârâtı nev-ummâ tekrar ile beraber "yeniden sû-i tefhîmlere mâni' olmak için yeni bir tedbir alarak cephedeki kumandanımıza Çanakkale havalisindeki askerlerimizin yerlerinde kalarak herhangi bir hadisenin vukuuna meydan vermemeleri için emir verdim" demişlerdir.

Muahharen cereyan eden muhabereye de son cevap olmak üzere: "Asya sahilindeki kuvvetlerinizi, Fransızlarla İtalyanların yaptığı gibi çekmeye âmâde olduğunuz takdirde, Boğaz sahilindeki kıtaâtımızın hafifçe çekilmesi ve yalnız idare-i mülkiye ile polis teşkilatını tanzim ile iktifâ etmesi için emirler vermeye hazırım. Büyük Millet Meclisi ile temas etmek üzere Ankara'ya avdet etmekte isem de sizinle mülâkat hususunda ilk fırsattan istifade edeceğimi beyan eylerim" demişlerdir. Bu son telgraf-nâmenin keşide olduğu tarihte (28 Eylül) Mösyö Franklin Bouillon Fransa'nın bir kruvazörüyle İzmir'e muvâsalet etmiş ve hararetle istikbal ve ikram olunarak eşraftan Sarızâde Ahmed Bey'in hanesine misafir edilmiştir. Aynı günde Başkumandan Paşa [s. 271] hazretleriyle mülâkat etmişlerdir. Malum olduğu üzere mûmâ-ileyh üç müttefik devlet nâmına olarak müşârün-ileyh Başkumandan Paşa ile nîm-resmî sûrette müzakere ve tarafeynin makâsıd ve metâlibini arz ve telakki ile mütareke meselesini bir tesviye-i haseneye rabt etmeye me'mûren gelmiş idi. Mûmâ-ileyh gerek Başkumandan Paşa ile gerek o sırada İzmir'de bulunan heyet-i vekîleden bazı zevât ile vuku bulan mülâkat ve müzakerâtı neticesinde ızhâr-ı nikbinî eylemiş ve konferansa vâki' olan davet ve mütareke ve Trakya'nın tahliyesi ve mıntika-i bîtarafiye riayet ve Boğazların serbestîsi hakkında müttefiklerin efkâr ve âmâline dair izahât ve teminât vermiştir. Bu müzakerât ve mülâkatın bir hüsn-i neticeye iktirân eylediği müteâkiben Büyük Millet Meclisi hükûmeti tarafından verilmiş olan muvafık cevap ile tayin ve tahakkuk etmiştir.

Mudanya Konferansı

Müttefik devletler arasında ve bunlarla Türkiye beyninde bâlâda hikâye olduğu üzere müzakerât ve muhaberât cereyan etmekte olduğu sıralarda Yunanistan müthiş bir âteş-i ihtilal içinde yanmakta ve memleket serâpâ bir hercümerc içinde pûyân olmakta idi. Bunun neticesinden olmak üzere askerler saray-ı kralîyi ihâta ederek kralın istifasını

ve kabinenin işten çekilmesini musırrâne talep ettiler. Nihayet kral Konstantin bu hâle tâb-âver-i mukâvemet olamadığından terk-i tâc etmek mecburiyetinde kaldı. Oğlu Prens George sandalî-i kraliye ik'âd olundu. Kabine de bittabi istifa ızdırarında kalmakla muvakkat bir kabine mevki'-i iktidara getirildi. Mamafih müttefikler Yunanistan'da vukua gelen bu tebeddülün mukarrerât-ı düveliyeye üzerine hiçbir gûne tesiri olamayacağını sûret-i kat'iycede beyan ettiklerinden Mudanya konferansının ictimâi teyessür etti. Yunanlılar memleketlerinin ihtilal ile bî-tâb ü tüvân kaldığına ve hallerinin zebûnluğuna bakmayıp bir taraftan Trakya'da tahşidâtta bulunmaya yeltendikleri gibi bir taraftan da ahali-i Müslime hakkında hatır ve hayale gelmeyen birtakım ezâ ve cefâlara tasaddî ve halkın elindeki emvâl ve eşya ile hayvanât, mevâşî ve her türlü vesâit-i nakliyyeyi zabt ve müsadere etmeye başladıklarından ânîf'ül-arz muhâverât ve müzakerât cereyan ettiği sıralarda bu sûret gerek Ankara hükûmeti tarafından gerek Bâbîâlî cânibinden devletler nezdinde mükerreren ve şediden protesto edilmiş ve nihayet konferansa davet olunmaklığımız [s. 272] üzerine devletlere gönderilen notada mütareke komisyonu için Mudanya'nın intihâb ve murahhaslığa İsmet Paşa hazretlerinin tayin olduğu beyan olunmakla beraber Trakya'daki mezâlîme bir an evvel nihayet verilmek üzere kıt'a-yı mezkûrenin hemen tahliyesiyle Türkiye'ye teslimi lüzumunu tekrara mecburiyet hâsıl olmuştur. Ehemmiyetine mebnî mezkûr notayı aynen derc ediyoruz:

Üç müttefik hükûmet tarafından 23 Eylül tarihiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetine gönderilen notaya hükûmetim tarafından birkaç gün zarfında cevap verileceğini zât-ı âlîlerinize arz ile kesb-i şeref eylerim.

Türk orduları başkumandanı nezdine gelen Mösyö Franklin Bouillon'un Paris'te içtimâ' eden İtilâf Devletleri mümessilleri ile müttehiden vermiş olduğu teminâta itimâd ederek ve adil bir sulhün tesisi için müzakerâta derhal başlanacağına kâni' bulunarak Yunan ordularını takiben İstanbul ve Çanakkale istikametinde bilâ-inkitâ' inkişâf etmekte olan harekât-ı askeriyyemizin derhal tatili hususunda emir verilmiştir.

Mösyö Franklin Bouillon tarafından verilen teminât, İtilâf Devletlerinin Türkiye'nin hukukunu temin hususunda meşbû' oldukları hissiyât-ı adâlet-kârâne'yi tebyîn etmiştir.

Ancak Trakya'nın fazla bir gün dahi olsa Yunan ordusunun işgali ve hükûmetinin idaresi altında devamı her nev' tehlikeleri ve Türk ahalisinin ıstırabını mûcib

olduğundan, Trakya'nın Edirne dâhil olmak üzere Meriç'in garbına kadar derhal tahliyesiyle hemen Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetine iadesi zaruridir.

İtilâf Devletlerinin teklifâtına ve arzularına tevâfuk eden mesâil-i mübrimeyi tespit etmek üzere Müttetikîn generallerinden mürekkeb bir konferansın Mudanya'da 3 Teşrîniyevvel'de ictimâ'ı teklif olunur. Garp cephesi orduları kumandanı İsmet Paşa Mudanya Konferansı'nda bizi temsil edecektir.

Bâlâda zikredilen gün, size muvâfık görünürse bu konferansa gidecek olan generallerin tayin ve isimlerinin bize iş'ârını rica ederim efendim. 30 Eylül

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Hariciye Vekili YUSUF KEMAL

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin işbu notası Düvel-i Müttetika'ya tebliğ ve irsâl olunmasını müteâkib münderecât-ı müsâlemet-kârânesi şâyân-ı kabul görölerek düvel-i müşârün-ileyhim [s. 273] İngiltere nâmına General Harrington, Fransa nâmına General Charpy İtalya nâmına da General Monbelli tayin olunarak Mudanya'ya azîmet etmişler ve Türkiye murahhası İsmet Paşa ile birleşerek 3 Teşrîniyevvel tarihinde ilk ictimâ'ı akdeylemişlerdir. Yunan hükûmeti nâmına General Mazarakis ile Miralay Sarıyanis gelmişler ise de karaya çıkmalarına müsaade olunmamış ve binâenaleyh konferansın devamı müddetince gemilerinde ikamet ederek müzakerâta iştirak etmedikleri gibi hitâm-ı müzakerede Mudanya Mukavelenâme-i Askerîsi'ni de imza etmemişlerdir.

Mudanya konferansının yevm-i ictimâ'ında takarrür eylediği veçhile, Trakya'nın Yunanlılar tarafından tahliyesine nezaret etmek ve hitâm-ı tahliyeye kadar bir güne tahribat ve ahaliye mezâlim icrasına mümâna'at eylemek üzere Düvel-i Müttetika'ca tayin olunan heyetler İstanbul'dan hareket etmişler idi. Birer miralayın riyâsetinde altışar zabitten mürekkeb olan bu heyetlerden Fransızlar Edirne'ye, İngilizler Tekfurdağı'na İtalyanlar Lüleburgaz'a me'mûr olmuşlar idi.

Mudanya konferansının yirmi dört saat zarfında ikmâl-i vazife edeceği evvelden tahmin edilmiş ise de bu tahmin isabet edemeyip fâsılalarla bir hafta kadar imtidâd etmiştir. Ahîren Hamid Bey ile İzmir'den Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleriyle görüştüktan [s. 274] sonra İstanbul'a gelmiş ve buradan Mudanya'ya gitmiş olan Mösyö Franklin Bouillon'un da iştirak etmiş olduğu konferansın ilk celsesinde müzakerâtın esası tespit edilmiştir. Esasât-ı mezkûre şunlardır:

1. Tatil-i muhâsamâta muvaffak olmak

2. Yunan Ordusu'nun arkasına çekilmeye davet olunacağı bir hattı Trakya'da tayin etmek ve hükûmât-ı metbû'alarına arz edilmek üzere tahliye ve umûr-ı idarenin Türk memurlarına tevdiî teferruatını tanzim eylemek
3. Müstakbel sulh konferansına zemin hazırlamak. [s. 275]

Bu esas üzerine 3-5 Teşrînievvel'e kadar cereyan eden müzakerât esnasında Müttefikîn generallerinin Meriç nehrine kadar Yunan ordusunun çekilmesiyle Trakya'nın Müttefikin kontrol ve işgali altında tutulması esaslarına riayet ettikleri anlaşılmış olduğundan evvel emirde Trakya'nın Türkiye'ye iadesi esasının kabulü lazım geleceği İsmet Paşa tarafından bildirilmiş ve Fransa murahhası bu esasın kabulüne Fransa nâmına hazır ve salâhiyet-dâr olduğunu beyan ettiği halde İngiltere ve İtalya murahhasları bu hususta salâhiyetleri olmadığı cihetle hükûmetlerinden talimat almak üzere konferans ta'lik olunmuştur. 6 Teşrînievvel ictimâ'ında İtalya murahhası Edirne şehrinin Meriç sağ sahilindeki tabyalar hattı ve Karaağaç dâhil olarak Türkiye'ye iadesi ve Trakya'nın Müttefikîn müfreze ve heyetlerinin teslimiyle beraber derhal Türkiye'ye teslimi lüzumunu dermeyân etmişlerdir. İngiliz murahhası talimat alamadığından bahs ile hükûmetinden cevap alıncaya kadar intizâr etmek mecburiyetinde bulunduğunu beyan ile İstanbul'a avdet etmiştir. Mûmâ-ileyh tekrar Mudanya'ya geldiği zaman yine cevap alamadığını ileri sürmüş ve bu intizâr birkaç gün devam ederek nihayet konferans tekrar ancak 8 Teşrînievvel akşamı ictimâ' etmiş ve 11 Teşrînievvel'e kadar devam eden celseler neticesinde yevm-i mezkûr sabahı saat altıda Mudanya Mukavelenâme-i Askerîsi imzalanmıştır. [s. 276]

Müttefik Hükûmetlerle Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ve Yunanistan Beyninde Mukavele-i Askeriyye

Müttefik Devletler tarafından 23 Eylül 1922 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetine müşârün-ileyhânın 19 Eylül 1922 tarihinde Düvel-i Müttefika'ya i'tâ ettikleri nota ahkâmına tevfikân Müttefikîn generalleri Büyük Britanya hükûmeti nâmına General Harrington, İtalya hükûmeti nâmına General Monbelli, Fransa hükûmeti nâmına General Charpy, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti nâmına İsmet Paşa, Yunanistan nâmına General Mazarakis arasında 3 Teşrînievvel tarihinde ve te'âkub eden günlerde Mudanya'da ictimâ'lar akdedilmiştir. Düvel-i Müttefika Şarkî Trakya'nın Edirne dâhil olduğu halde Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetine teslimine karar verdiklerinden bu konferansın gayesi şundan ibarettir:

1. Yunan kuvvetlerinin Şarkî Trakya'dan, gerisine çekilmeye davet edebilecek hattı tasrîh etmek,
2. Yunan kuvâ-yı askeriyyesi ve idare-i mülkiyyesinin işbu araziye sûret-i tahliyesiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti idare-i mülkiye ve jandarmasının mezkûr araziye sûret-i ikâmesini tayin etmek,
3. İşgal devresinde bu havalide intizâm ve emniyet-i umûmiyyenin idâmesi maksadıyla kontrol temin etmek,

Murahhaslar nukât-ı âtiyyede ittihâd etmişlerdir:

1. İşbu mukavelenamenin mevki'-i mer'îyyete vaz'ı tarihinden itibaren Türk ve Yunan kuvâ-yı askeriyyeleri arasında muhâsemât-ı tatil edilecektir.
2. İşbu mukavelenamenin mevki'-i mer'îyyete vaz'ı tarihinden itibaren Trakya'daki Yunan kuvvetlerinin, gerisine çekilmeye davet edilecekleri hattı, Adalar Denizi'ndeki mansıbından Trakya ile Bulgaristan hudûdunu kat' ettiği noktaya kadar Meriç'in sol sahili teşkil eder.
3. Sulhün akdine kadar her türlü ihtilatât-ı mümküneye mâni' olmak için Meriç'in sağ sahili (Karaağaç dâhil olmak üzere) Düvel-i Müttefika kıtaâtı tarafından işgal edilecek ve bu kıtaât Düvel-i Müttefika'ca tayin olunacak nukâta ikâme olunacaktır. [s. 277]
4. Edirne havalisine muvâsileyi temin eden hat şubesinin serbestî-i mürûrunu bitamâmihâ idâme maksadıyla Svilengrad (Cisr-i Mustafa Paşa)'dan Kuleliburgaz'a kadar Meriç'in sağ sahilini takip eden demiryol kısmı üç müttefik devletin, Büyük Millet Meclisi hükûmetinin ve Yunanistan'ın birer murahhasını muhtevi muhtelit bir komisyon tarafından taht-ı nezarete alınacaktır. Bu nezaret bir mukavele-i hususiyye ile tanzim edilecektir.
5. Şarkî Trakya'nın Yunan kıtaâtı tarafından tahliyesi işbu mukavelenin mevki-i mer'îyyete vaz'ından itibaren başlayacaktır. Bu tahliyede bizzat kıtaât-ı hidemât ve teşkilat-ı muhtelif-i askeriye ve onların muhtelif vesâit-i nakliyesiyle müddahar malzeme-i harbiye, cephaneler ve erzak depoları dâhildir. Bu tahliye takrîben on beş gün zarfında icra edilecektir.
6. Jandarma da dâhil olmak üzere Yunan memurîn-i mülkiyyesi mümkün olduğu kadar çabuk çekilecektir. Her mıntika-i idariyyeden Yunan memurîni çekildikçe hükûmet-i mülkiye Müttefikîn memurînine tevdi' edilecek ve onlar da mümkün olduğu kadar aynı günde bunu Türk memurînine devir ve teslim

edeceklerdir. Bu devir ve teslim Trakya'nın heyet-i umûmîsi itibariyle Yunan kıtaâtı tarafından tahliyesinin hitâmından sonra azamî 30 gün zarfında nihayet bulacaktır.

7. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin memurlarına intizâm ve emniyet-i mahalliyyenin idâmesine kat'iyen zaruri olan miktarda jandarma kuvvetleri refakat edecektir. Bu kuvvetlerin mecmû'-ı yekûnu zabitler dâhil olduğu halde sekiz bini tecavüz etmeyecektir.
8. Yunan kıtaâtının geri çekilme harekâtı ve idare-i mülkiyenin devir ve teslimi ameliyatı başlıca merâkizde yerleştirilecek olan beyne'l-müttefikîn heyetlerin idaresi altında vuku bulacaktır. Bu heyetlerin vazifesi bâlâda mezkûr geri çekilmeye ve devir ve teslim ameliyatını teshile tavassut etmektir. Bu heyetler her nev' ifratlara mâni' olmaya çalışacaklardır.
9. Bu heyetlerden mâ'adâ Şarkî Trakya'yı Müttefikîn kıtaâtı işgal edeceklerdir. Takrîben yedi taburdan mürekkebe olan bu kıtaât intizamın idâmesini temin edecektir ve bâlâdaki beyne'l-müttefikîn heyetlere zahîr hizmetini göreceklerdir.
10. Müttefikîn heyetleriyle kıtaâtının geri çekilmesi, Yunan kıtaâtının tahliyesi hitâm bulduktan otuz gün sonra vuku bulacaktır. Müttefikîn hükûmetleri intizamın muhafazası ve Türk olmayan ahalinin himâyesi için tedâbir-i kâfiye ittihâz edildiği hakkında mutabık kaldıkları takdirde bu geri çekilme ameliyesi daha yakın bir tarihte vuku bulabilir. Bu sûretle Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti ve idaresi ve jandarması bir mıntika-i idariyyede muntazaman îfâ-yı vazife ettiği anda müttefik heyetler ve kıtaât bu mıntika-i idariyyeden mukarrer otuz günlük mühletin hitâmından evvel geri alınabilir.
11. Anadolu'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin kıtaâtı âtîde gösterilen hatlar üzerinde tavakkuf edecekler ve bu hatları sulh konferansının küşâdı ve devamı müddetince geçmeyeceklerdir.
Bâlâdaki hatt-ı fâsıllar müttefik orduların her birinden bir zabıt ile Büyük Millet Meclisi hükûmeti ordusundan bir zabitten mürekkebe olmak üzere muhtelit komisyonlar tarafından tahdîd edilecektir.
Müttefik hükûmetlerle Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti her türlü hadisenin önünü alacak tedâbir-i lâzıme-i ihtiyâtiyyeye tevessül eylemekle beraber âtîdeki havalide kendi kuvvetleri miktarını tezyîd ve tahkimât veyahut ameliyat-ı askeriyye teşebbüs etmemeyi taahhüd ederler.

Çanakkale havalisi: Bozburnu, Kumburnu hattının boğazdan itibaren on beş kilometre şarkında bir mesafeye kadar

İzmit şibh-i cezâresinden: Boğaziçi'nden itibaren Şile-Derince hattının kırk kilometre şarkındaki bir mesafeye kadar.

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti Bozburun ile (Lapseki şimâli) Karaburnu (Karabiga'nın şimâlinde) arasındaki sahilin lâ-akall 15 kilometre mesafesine kadar topçu ta'biye etmemeyi taahhüd eder.

12. Müttefikîn kıtaâtı hâlihazırda bulundukları arazide kalacaklardır. Bu araziye Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti sulh konferansının kararına kadar riayet etmeyi taahhüd eder. İşbu arazi ber-vech-i âtîdir:

İstanbul şibh-i cezâresinde: Pedima'nın yedi kilometre şimâl-i garbîsinin Bahr-i Siyah üzerinde bir noktadan Istranca, Mertekli, Kışağılı, Sinekli, Karasınan Çiftliği, Kadıköy, Yenice, Kaladina Çiftliği, Kalikratya (bütün bu mevâki' dâhildir) hattının şarkındaki kâin şibh-i cezârenin bütün kısmı.

Gelibolu Şibh-i cezâresinde: Baklaburnu (yahut Saros burnu) Bolayır ve Suğluma mansabı (bütün bu nukât dâhil) hattının cenûbunda kâin Gelibolu şibh-i cezâresinin bütün kısmı.

13. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti sulh muahedesinin tasdikine kadar Şarkî Trakya'ya kıtaât nakletmemeyi ve orada bir ordu toplamamayı ve idâme etmemeyi taahhüd eder. [s. 279]

Bu mukavele 'akab-i imzasından üç gün sonra mevki-i mer'ıyyete girecektir. Mudanya'da (Fransızca olarak) 10 Teşrînievvel 1922'de imza edilmiştir.

Büyük Britanya nâmına Harrington, Fransa nâmına Charpy, İtalya nâmına Monbelli, Türkiye nâmına İsmet, Yunanistan nâmına.

Yunan murahhası işbu mukavelenameyi salâhiyeti olmadığı beyanıyla imzadan istinkâf etmiş ise de General Harrington merkûmun imza edip etmemesi hâiz-i tesir olmayıp muhteviyâtının icra ve tatbiki Müttefiklere ait olduğunu beyan etmiştir. Mamafih generallerin İstanbul'a avdetinden birkaç gün sonra hükûmetinden aldığı emir ve talimata tevfiқан Yunan murahhası dahi imza eylemiştir. Mudanya Mukavelenâmesi'nin imzası haberinin vürûdu şehrimizde tezâhürât-ı meserret-kârâne ile karşılanmış ve her taraf donatılarak gece dahi fener alayları tertîb edilmiştir.

Bu imza keyfiyetinden birkaç gün evvel (4 Teşrînievvel) Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti müttetiklerin sulh konferansına Türkiye'yi dahi daveti mutazammın notalarına cevâben tastîr ettiği notayı düvel-i müşârün-ileyhime tebliğ ve irsâl etmiştir. Hayli mufassal olan mezkûr notanın hülâsa-i muhteviyâtı şu maddelerden ibaret idi:

1. Âdil ve devamlı bir sulh arzusunu biz de takdir ederiz;
2. Mudanya Konferansı'nda kararlaştırılacak mevâddın devletler tarafından bitamâmihâ icra edileceği şüphesizdir;
3. Müstakbel sulh konferansının İzmir'de toplanması sulh müzakerelerini daha ziyade teshîl ve tesrîf edeceğinden ayın yirmisinde İzmir'de ictimâ'ını teklif ediyoruz;
4. Konferansa Karadeniz'de sahilleri bulunmak itibariyle alakadâr bulunan Rusya, Ukrayna ve Gürcistan hükûmetlerinin de davet edilmesini teklif ederiz;
5. Trakya'daki gayr-ı kâbil-i itiraz hukukumuzun tasdikinden dolayı teşekkür ederiz;
6. İstanbul'un ve Marmara'nın masûniyeti temin olunmak şartıyla Boğazların serbestîsini arzu ederiz;
7. Ekalliyetlerin muhafaza-i hukukunu Türkiye'nin istiklâl ve hâkimiyeti ile kâbil-i te'lîf olmak üzere arzu ederiz;
8. Türkiye'nin Cemiyet-i Akvâm'a kabulü hususundaki nokta-i nazarımız vakti gelince bildirilecektir;
9. İstanbul'un tahliyesi hakkındaki vaadin bir an evvel tahakkukunu sabırsızlıkla beklemekteyiz; [s. 280]
10. Meşrû' metâlibimiz tatmin edildiği halde devletler sulhün tesisi hususunda Türkiye'nin halisâne ve samimi muâvenetine istinâd edebilirler.

Mudanya Mukavelenâmesi'nin imzasından üç gün sonra (15 Teşrînievvel) Trakya'nın Müttetikler nâmına gönderilen zabîtan ve asâkir tarafından tesellümüne ve müteâkiben bunlar tarafından da Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti memurlarına teslimine başlandı. Tesellüm muamelesini icra ve asayîş-i mahallîyi temin ve mezâlim ve tahribatı men' etmek üzere üç tabur Fransız, üç tabur İngiliz, bir tabur İtalyan askeri memur edilmiş idi. Hükûmetimizce Edirne valiliğine Gelibolu Mebusu Şakir Bey tayin olunmuş ve mûmâ-ileyh marifetiyle Trakya'da tesellüm olunacak mahallerin memurîni tedricen tayin ve tesellüm olunan mahallere ikâme edilmiştir. Mamafih asıl Trakya'nın Hükûmet-i Milliye nâmına tesellümüne ve İstanbul Mümessillîği'ne Büyük Millet

Meclisi azâ-yı muhteremesinden ve erkân-ı mühimme-i askeriyyemizden Re'fet Paşa memur edilmiş ve Trakya'nın hitâm-ı tahliye ve tesellümüne kadar vali-i vilayetin Re'fet Paşa'nın emri tahtında bulunması takarrür etmiştir.

Müşârün-ileyhin Dersââdet'e gelmek üzere bulunduğuna dair vâki' olan istihbâr üzerine kendilerine ihtiramât-ı kâmile ile istikbâl etmek üzere İstanbul halkı muvâsaletinden on gün evvelinden istihzârâta başlamışlar idi. Müşârün-ileyh ile beraber Trakya'ya gidecek jandarmalarımızın da geleceği haber verildiğinden İstanbul'un muhtelif caddelerine cesîm tâk-ı zaferler inşa ve bu tâklar defne yaprakları, bayraklar, kıymetli halılar, nefis levhalar ve tablolar ile dil-rübâ tarzda tezyîn olundu.

Re'fet Paşa'nın 19 Teşrînevvel'e müsâdif Perşembe günü Mudanya'dan Gülnihal vapuruyla İstanbul'a muvâsaletle Kabataş'a çıkacağı ve türbe-i hazret-i Fatih'i ziyaretinden sonra Divanyolu'nda Şark Mahfeline misafir olacağı bir gün evvelinden haber alınması üzerine Kabataş İskelesinden itibaren İstanbul'un bütün güzergâh ve caddelerinde iki taraflı olarak Dârülfünûn, Tıbbiye, Darülmuallimîn ve diğer bilcümle mekâtib-i âliye ve tâliye ve ibtidâiye tâlibîn ve tâlibâtı ile polis ve jandarma efrâdı safbest-i ihtirâm olmuş ve hemen bütün İstanbul halkı caddelere dökülmüş idi. Gülnihal vapurunu binlerce sandal ve kayıklarla müş, çatana, römorkörler daha Sarayburnu'nda ihâta ederek bunları dolduran halkın alkışları, "yaşa" sadâları âfâkı tutmakta idi. Geminin bu kalabalık arasında âheste revişle Kabataş pişkâhına [s. 281] muvâsaletini müteâkib istikbâle giden istimbot Re'fet Paşayı alarak Kabataş İskelesine getirmiş ve müşârün-ileyh halkın tûfân-âsâ alkışları arasında karaya çıkmıştır. Burada bulunan heyetler kendilerine tebrik ve îfâ-yı râsime-i hoş-amedî eyledikleri esnada Dârülfünûnlu ve Tıbbiyeli gençler Paşa'yı kucaklayıp omuzlarına alarak Fındıklı'ya kadar bu sûretle getirmişler ve burada güç hâl ile istihzâr olunan arabaya binmişlerdir. Burada teşkil olunan mevkeb-i mutantan Karaköy Köprüsü, Sirkeci, Ayasofya, Divanyolu, Bayezid, Dârülfünûn, Şehzâde, Saraçhanebaşı tarîkiyle Fatih'e kadar yüz binlerce halkın tezâhürât-ı samîmâne ve meserret-kârâneleri arasında Fatih Cami-i şerîfine muvâsalet ve câmi'-i şerîf ile- müşârün-ileyhin tabir-i vechile- serdarların serdarı Türklerin büyük hakanı Fatih Sultan Mehmed Han hazretlerinin türbe-i şerîfeleri ziyaret olunduktan sonra aynı tezahürat ve ihtiramât arasında avdetle Divanyolu'nda şark mahfeline muvâsalet edilmiştir. Azîmet ve avdette birçok mahallerde müşârün-ileyh şerefine kurbanlar kesilmiş ve Re'fet Paşa tarafından gerek Fatih'te gerek Şark Mahfelinde müheyyic,

müessir nutuklar îrâd olunmuştur. Bu günden sonra müşârün-ileyh İstanbul'un her tarafını ziyaretle mazhar-ı ihtiramât olmuştur.

Re'fet Paşa için İstanbul'da yapılan mutantan resm-i istikbâlin bir misli daha mesbûk değildir. Müşârün-ileyhin maiyetinde gelmiş olan yüz nefer kadar jandarma efrâdı kendilerinden bir gün sonra karaya çıkarılmış ve efrâd-ı mûmâ-ileyhim haklarında da büyük tezâhürât ile bir resm-i istikbâl yapılmıştır. Bu efrâd İstanbul'da kalmış ve Trakya'nın idare-i zabıtasına me'mûr sekiz bin jandarma ise tedricen Marmara iskelelerine çıkarılarak me'mûr oldukları mahallere sevk ve tevzî' edilmiştir. İlk jandarma alayı Binbaşı Kemal Bey kumandası altında altı yüz neferden mürekkebe olarak İzmit'ten vapurla Sirkeci'ye çıkarılarak İstanbul'da halkın tezahüratı arasında trene irkâben i'zâm olunmuştur. (30 Teşrînievvel) [s. 282]

Trakya kıtası 15 Teşrînievvel'den itibaren Müttefikîn kuvâ-yı askeriyesi tarafından tesellûme başlanılıp 30 Teşrînievvel'de Yunanlılardan tahliyesi hitâm bulmuş ve yine bu tarihten itibaren başta Vali Şakir Bey olduğu halde tedricen Türk memurlarına devir ve teslimine ibtidâr edilmiştir. Mûmâ-ileyh Şakir Bey jandarma kıtaâtının hareketi gününde Trakya'ya azîmet etmiştir. Trakya'nın Düvel-i Müttefika kuvâ-yı askeriyesi tarafından Türk memurlarına teslimi muamelesi 30 Teşrînisânî'de hitâma ermiş ve bu sûretle levs-i a'dâdan tathîr edilmiş olan sevgili Trakya ve sevgili Edirne şehri üç senelik bir iğtirâbtan sonra kemâl-i şân ve şerefle sevgili hilâle kavuşmuştur. Bu münasebetle Türk idare-i âdilesinin dâhil olduğu her köy, her kasaba, her şehir, büyük büyük sevinçlere müstağrak olmuştur. Ve en sonra Edirne'de pek muazzam ve mutantan ihtifalât icra olunmuştur.

Trakya kıtasının tesellüm ve işgaliyle beraber kıta-i mezkûrede Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin kanunları mer'ıyyü'l-icrâ olmaya başlamış ve Yunanlıların usûl-i idaresinden bîzâr ve mağdur olan ahali dilsîr-i adâlet olmuştur. Yunanlıların Trakya'dan çekilmeye başlaması üzerine Anadolu vilayât-ı müstahlasasında olduğu gibi buralarda mukîm Rum ve Ermenilerin ekseriyet-i azîmesi kısmen Yunan idaresi zamanında İslam hemşehrileri hakkında revâ gördükleri mezâlîm ve sû-i hareketin intikamından korkarak ve kısmen bizzat Yunanlılar tarafından cebren sürüklenerek Yunanistan'a, Adalar'a, Avrupa'ya ve diğer mahallere hicret ve firar etmişlerdir. Bunlar giderken kendilerine ait kâbil-i nakl eşya ve emvâli götürdükleri gibi Yunanlılar da [s. 283] mevcûd ve müddahar zehâiri ahali-i İslamiyye'den gasp ettikleri vesâit-i nakliyyeye tahmîlen aşırımlar ve ayrıca ahali-i Müslime'yi de soymuşlardır. Şu kadar ki Müttefikîn

kuvâ-yı askeriyesinin mevcûdiyetine rağmen vukû'a getirdikleri tahribat Anadolu'ya nispetle daha noksandır.

İstanbul'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Tesisi

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin sulh konferansı için 3 Teşrînievvel sene 1338 tarihli notasıyla İzmir'i teklif etmesine mukâbil Düvel-i Mü'telife cânibinden 27 Teşrînievvel tarihiyle tebliğ olunan notada¹¹⁸ konferans için mahall-i ictimâ' olarak Lozan şehrinin ve yevm-i ictimâ' olmak üzere 13 Teşrînisânî tarihinin kararlaştırıldığı beyan olunmuş ve bu davetten Bâbîâli dahi ayrıca haberdar edilmiş idi. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti davet-i vâkiayı ve Lozan'ın mahall-i ictimâ' olmak üzere intihâbını kabul ettiğini 29 Teşrînievvel tarihli cevâbî nota ile¹¹⁹ Düvel-i Mü'telife'ye [s. 284] bildirmekle beraber murahhaslarını tayin etmiştir. Heyet-i murahhasa Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın riyâseti altında ikinci murahhas olarak Sıhhiye ve Muavenet-i İctimâiyye Vekili Rıza Nur Bey ile müşavir sıfatıyla Trabzon Mebusu ve sâbık Maliye Vekili Hasan, Saruhan Mebusu ve sâbık İktisâd Vekili Celal, Diyarbakir, Mebusu Zülfü, Burdur Mebusu Veli, [s. 285] Hariciye Vekâleti Hukuk Müşaviri Münir, Umûr-ı Siyasiye Müdürü Hikmet, Adliye Müsteşarı Tahir, sabık Ticaret ve Ziraat Nazırı Mustafa Şerif, Bahriye İdaresi Reisi Şevket Beylerden askerî müşavir sıfatıyla garp cephesi Erkan-ı Harbiye Reisi Mirliya Asım Paşa'dan mürekkeb olarak teşkil olunmuş ve İstanbul'dan da Reşid Safvet, Mustafa Zühdü, Seniyüddin Beyler iltihâk etmişlerdir.

Diğer taraftan Sadrazam Tevfik Paşa'nın riyâsetindeki Bâbîâli kabinesi mükerreren fevkalâde ictimâ'ları akdiyle devr ü dirâz müzakerâtta bulunduktan sonra bu bâbda bir karar ittihâzından evvel Büyük Millet Meclisi'ne müracaata karar vermiş ve bu karar üzerine Tevfik Paşa tarafından Büyük Millet Meclisi'ne çekilen telgraf-nâmede

¹¹⁸ Notanın sûreti:

Ankara Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekili hazretlerine

23 Eylül'de Ankara hükûmetine gönderdikleri nota ve Ankara hükûmetinin 4 Teşrînievvel tarihinde verdiği nota üzerine Fransa, Büyük Britanya ve İtalya hükûmetleri Ankara Büyük Millet Meclisi hükûmetini şark harbine bir nihayet verecek olan sulh muahedesinin akdi zımında 13 Teşrînisânî'de müzakerenin küşâdı için Lozan'a mümessillerini göndermeye davetle kesb-i şeref ederler. Fransa, Büyük Britanya ve İtalya kendi mümessillerinin salâhiyet-i kâmileyi hâiz olmalarını, fakat ikiden fazla olmamasını kararlaştırmışlardır.

¹¹⁹ Büyük Millet Meclisi hükûmetinin cevâbî notası sûreti:

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti, Düvel-i Müttefika'nın 4 Teşrînievvel 1922 tarihli notaya cevâben 27 Teşrînievvel sene 1922 tarihinde kendisine göndermiş oldukları şifâhî notayı almakla kesb-i şeref eylemiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti mükâlemeye me'mûr murahhaslarını sulh konferansına i'zâma müheyyâ olduğunu beyana müsâraat eder. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti, Türk murahhaslarının hükûmet-i metbû'alarıyla emîn ve serî' bir sûrette muhabereye ihtiyaçları takdirde olunacağını ümid ettiği cihetle konferansın mahall-i ictimâ'ı olarak İzmir'i teklif eylemiş idi. Türk hükûmeti İzmir intihâb edilse idi bunun müzakerâtı tesrî' nokta-i nazarından şâyân-ı tercih olunduğuna Düvel-i Müttefika'nın nazar-ı dikkatini celbi fâideli addeder. Her halde Türk hükûmeti, evvela, Türkiye ile Lozan arasında muhaberatın emîn ve serî' bir sûrette tesisinin Türkiye için ziyade mücib-i fâide olacağını ilâveten beyan eder.

Bâbîâli'nin Ankara Büyük Millet Meclisi ile aralarında hakiki ikiliğin mevzû'-ı bahs olamayacağı ve hatta pâ-y-i a'dâyı kat' ve lev-s-i istilâyı izâle yolunda seyfen mesâi-i cansiperâne ve Hudâ-pesendânede bulunanların tercih edileceği beyanıyla konferansa iştirak keyfiyeti hakkında müzakerâtta bulunmak üzere Büyük Millet Meclisi'nce tayin olunacak bir zâtın talimat-ı mahsûsa ile hemen gönderilmesi ve bu şık tensîb olunmadığı halde heyet-i vükelâdan birinin Ankara'ya gönderileceği iş'âr olunmuştur. Hâlbuki Büyük Millet Meclisi hükûmeti esasen İstanbul'da bir hükûmetin vücûdunu tanımadığı gibi evvelce Mösyö Poincaré tarafından Ankara'ya gönderilen 23 Ağustos tarihli nota yalnız Büyük Millet Meclisi hükûmetine tevdi' edilmiş ve Düvel-i Mü'telife nâmına me'mûr edilen Mösyö Franklin Bouillon yalnız İzmir'e gelmiş ve Mudanya Mukavelenamesi yalnız Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti nâmına imza edilmiş olmasından dolayı sulh konferansında dahi ancak işbu hükûmet-i meşrû'anın temsil edilebileceği tabii olduğundan Bâbîâli'nin konferansa iştiraki kabul olunmamıştır. Büyük Millet Meclisi hükûmeti Tevfik Paşa'nın işbu telgraf-nâmesine kesb-i ittılâ' eder etmez akdettiği tarihî ictimâ'larda hilâfet, saltanat ve şekl-i hükûmet hakkında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'yla tespit olunan ahkâmı te'yîden ittihâz eylediği mühim kararı mutazammın iki maddelik bir kanun kabul ve bunu bütün cihana ilan etmiş ve bu kararın kabul edildiği 1-2 Teşrînisânî gecesiyile 2 Teşrînisânî gününün de bayram addedilmesi takarrür ederek mukarrerât-ı vâkia 101 pâre top endahtıyla Ankara'da ilan ve fener alayları ve şenlikler icrası ile tezahürât-ı tes'îdiyye icra kılındığı gibi her tarafta ve bilhassa İstanbul'da tezahürât-ı mezkûreye kemâl-i şevk ile iştirak olunmuştur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Teşrînisânî Celsesinde Kabul Olunan Kânûn

Madde 1 – Teşkilat-ı Esâsiyye Kanunu'yla Türkiye halkı hâkimiyet-i hükümrânîsini mümessil-i hakikisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i maneviyesinde gayr-ı kâbil-i terk ve tecezzî [s. 287] ve ferâğ olmak üzere temsil ve bilfiil isti'mâle ve irade-i milliyeye istinâd etmeyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamaya karar verdiği cihetle Mîsâk-ı Millî hududları dâhilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinden başka şekl-i hükûmeti tanımaz. Binâenaleyh Türkiye halkı hâkimiyet-i şahsiyyeye müstenid olan İstanbul'daki şekl-i hükûmeti 16 Mart 1336'dan itibaren ve ebediyen tarihe müntakil addetmiştir.

Madde 2 – Hilâfet hanedan-ı Âl-i Osman’a ait olup halifelîğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlâfen erşed ve eslah olanı intihâb olunur. Türkiye devleti makam-ı hilafetin istinâdgâhıdır. 1 Teşrînisânî 1338.

Makâm-ı mu‘allâ-yı hilafette vuku bulan tebeddül hakkında diğer makalemizde tafsilat i‘tâ olunduğundan bu makalede ondan mâ‘adâ vekâyî’ ihmâl edilmiştir. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin vuku bulan iş‘ârı üzerine heyet-i vükelâ istifa etmiş olduğundan İstanbul’un idare-i mülkiyesine tamamıyla Büyük Millet Meclisi hükûmeti vaz‘-ı yed etmiş ve 4 Teşrînisânî’den itibaren burada da hükûmet-i milliye tesis edilmiştir. İstanbul vilayeti öteden beri idare olunduğu veçhile vilayet şeklinde ibkâ ve nezaret ve müdürîyet-i umûmîler bittabi ilgâ olup bunlardan vilayete ve merkeze ait aksâm ve şu‘ubâtı vezâif-i sâbıkalarında devam etmek üzere kısm-ı mütebâkîsine ait memurîn ve ketebe gayr-i fa‘âl nâmiyla me’zûn addolundu. Lozan sulh konferansına murahhas tayin olunan İsmet Paşa ile Rıza Nur Bey ve müşavirler Teşrînisânî’nin altıncı günü sabahleyin trenle Haydarpaşa’ya muvâsalet ettiklerinden fevkalâde bir ihtifâl ile istikbâl olundular. İstanbul’da üç gün imtidâd eden müddet-i müsâferetlerinde haklarında pek ziyade hürmet ve ta‘zimât icra edildi. Müşârün-ileyhim sulhün [s. 288] akdinden ümîd-vâr oldukları halde Teşrînisânî’nin dokuzuncu günü şark sürat katarıyla Sirkeci İstasyonu’ndan hareket ederek yevm-i muayyenden bir gün evvel (12 Teşrînisânî) Lozan’da isbât-ı vücûd ettiler. Konferansın yevm-i ictimâ‘ının Teşrînisânî’nin yirmi altısına veya yirmi yedisine te’hîri hakkında İngiltere tarafından beyan arzu olduğuna ve binâenaleyh te’hîri kararlaştırıldığına dair birçok rivayât deverân etmiş ise de bu rivayetler tahakkuk etmemiş ve yalnız o sırada İngiltere’de kabinenin tebdili ve yeni intihâbât icrası meseleleri hâdis olmaktan nâşî konferansın 20 Teşrînisânî’de ictimâ‘ ederek amelî müzakerâta başlanması takarrür etmiş ve bu müddet zarfında Müttetik Devletler hariciye nazırları aralarında bir konferans akdetmek fikrinde bulunmuşlardır. Murahhasımız İsmet Paşa da bu vesileyle bi’l-istifade Lozan’dan Paris’e azîmet ederek Fransa Başvekili Mösyö Poincaré ile ve diğer bazı ricâl-i siyasiye ile görüşmüş ve sulh gayelerimiz hakkında izahât vermekle beraber konferansın te’hîri hakkında Poincaré’nin tebliği üzerine daha ziyade te’hîrin mahâzirini beyan eylemiş ve konferansın nihayet 20 Teşrînisânî’de ictimâ‘ı muhakkak olduğuna dair teminât alarak Lozan’a avdet etmiştir.

Diğer taraftan İngiltere Hariciye Nazırı Curzon Paris'e gelerek Poincaré ve İtalya'nın Paris Sefiri ile görüştüktan sonra İsviçre'de Lozan şehri kurbünde Territed'e kadar gelmiş olan İtalya Hariciye Nazırı Mösyö Mussolini ile de mülâkat etmişlerdir.

Teşrînisânî'nin yirminci günü Lozan'da Ouchy'de Lemman Gölü sahilinde kâin [s. 289] ve tarihî bir binâ-yı âlî olan Chateau Otelinde konferansın ilk celsesi akdolundu ve bu celsede İsviçre Reisisumhuru Mösyö Haab mevki-i riyâseti işgal ederek sulh maksad-ı samimisi ile burada ictimâ' etmiş olan devletler murahhaslarına beyan-ı hoş-amedî ettikten sonra serî' bir sulh akdi temenniyâtını ızhâr etti. Lord Curzon cevabî nutkunda İsviçre hükûmetinin hüsn-i kabulünden mihmân-nüvâzlığından dolayı teşekkürle beraber bilcümle nukât üzerinde i'tilâf temenni eyledi. İsmet Paşa dahi bir nutuk îrâd ederek mücâhede-i milliyemizin ehemmiyetinden Türkiye'nin istiklâl ve hürriyet talebinde bulunduğu ve Yunanlıların Anadolu'daki tahribatından bahs ile Türk heyet-i murahhasasının a'zamî hüsn-i niyetle mütehassıs olduğunu dermeyân ve İsviçre'de gördükleri hüsn-i kabulden dolayı beyan-ı teşekkür etti. Bu nutuk fevkalâde alkışlandı. İctimâ' ertesi güne ta'lik edildi.

Konferansın ictimâ'ât-ı âtiyyesinde verilen kararlar mûcibince mesâil-i muhtelifeyi tedkîk ve ihzâr ile umûmî heyete arz etmek üzere müteaddid tâlî komisyonlar teşkil olundu. Bu komisyonlara arazi, mevâdd-ı maliye ve iktisadiyye ve adliye ve saire komisyonları nâmları verilerek fa'âlâne sarf-ı mesaiye başlandı.

Konferansın ilk haftalardaki ictimâ'âtı pek ziyade müsâlemet-kârâne ve i'tilâfât-kârâne olmakla beraber bazı mesâil, ezcümle Trakya hududu müzakerâtında ordunun şimendifer istasyonu ve bir mahallesi olan Karaağaç ve Anadolu hududu müzakerâtında da Musul meseleleri âtiyen konuşulmak üzere ta'lik olunuyor ve farazâ kapitülasyonların mali ve adlî kısımlarının ilgâsı esas kabul edildiği halde bunların birine -kendi tabirlerine göre- muvakkat ve fakat milletin istiklâl-i iktisadi ve idaresine külliye mugâyir diğer ahkâm ve usûl vaz' edilmek isteniyor idi. Boğazlar meselesinde dahi vâsi'-i müsaadât talep olunmakla beraber Marmara'nın ve İstanbul'un taarruzdan masûniyeti hakkında murahhasımız tarafından talep olunan teminatın i'tâsına bir türlü yanaşılmıyor idi. Yunanistan'ın Anadolu kıt'asında ikâ' edildiği tahribat ve hasarât tasdik edildiği halde bunların tamir ve tazmini hakkında vuku bulan metâlibimizin is'âfi cihetinde gidilmek istenmiyor idi. Bu ve emsâli mesâil hakkında uzun ve şiddetli münakaşât ve müzakerât cereyan ediyor, ancak bir netice-i kat'iyye elde edilemiyordu. Bir halde ki konferansın ikinci haftası sonlarında, her noktada ihtilâf-ı efkâr zuhûr etmesinden dolayı, müzakerâtın

“ta‘lîk” perdesi altında inkıtâ‘ı ihtimalinden bahsedilmeye başladı. Konferansın mesaisi bir taraftan böyle ihtilafât ile akâmete dûçar olmak vaziyetinde iken bir taraftan da Lord Curzon müzakerâtın milâd yortularından evvel hitâm bulması lâzım geleceği ve yeni seneye sulh hediyesiyle girileceği hakkında beyanatta bulunuyordu. Türkiye murahhası İsmet Paşa’nın [s. 290] i’tilâf-perverliği sayesinde konferans müzakerâtında hâsıl olan bu ilk gerginlik zâil oldu. İ’tilâf ümîdleri kuvvet buldu. Hatta bir aralık Türk-İngiliz mukârenetinden bile bahsolundu. Mamâfih mesâil-i muhtelifedeki ihtilâf-ı efkâr kısmen temâdî etmekte idi. Meselâ Boğazlar Meselesi ile üserânın ve Rum ekalliyetlerinin mübâdelesi meselelerinde i’tilâf hâsıl olduğu halde araziye ve hudutlara ve uhûd-ı atıkaya ve gümrüklerle düyûn-ı umûmiyeye müteallik mesâilde uzlaşılammış idi. Boğazlar Meselesinin müzakerâtına iştirak etmiş olan Rus murahhasları, Türkiye heyet-i murahhasası tarafından kabul edilen şekl-i müsaade-kârâneği muvafık görmüyor ve buna müteallik muahedeyi imza etmeyeceğini açıktan açığa söylüyor idi. Bir taraftan da Ermeniler için Türkiye’de millî bir yurt tahsisı teklif olunmuş ve bu teklif murahhaslarımız tarafından kat’iyen reddedilmiştir. Bu sıralarda yani Kânûnevvel’in nisf-ı ahîrinde -milâd yortularının takarrübünden dolayı- müttetik devletler murahhaslarından bazıları memleketlerine gitmek arzusunda bulunmalarına mebnî konferansın müzakerâtına birkaç günlük fâsıla verilmesi takarrür etmiş ve Türk heyet-i murahhasası erkânından Hasan Bey de bu vesîleden bi’l-istifade konferansta bu zamana kadar cereyan eden müzakerâtı ve vaziyet-i hâzırayı şifâhen ve tafsîlen Büyük Millet Meclisi’ne arz etmek üzere İstanbul tarîkiyle Ankara’ya gelmiş ve birkaç gün sonra yine bu tarîkle Lozan’a avdet etmiştir. Mûmâ-ileyhin Büyük Millet Meclisi’nden talimat-ı cedîde almış olduğuna dair deverân eden rivayetlere karşı salâhiyet-dârla makamâtan esasen Mîsâk-ı Millî dairesinden hârice çıkılmayacağı cihetle yeniden talimat i’tâsına mahal olmadığı beyan olunmuştur.

Hasan Bey’in Ankara seyahati esnasında Müttetik Devletler murahhaslarından bir kısmı da birkaç gün memleketlerinde vakit geçirdikten ve Lord Curzon Londra’dan sonra Paris’i de ziyaret ettikten sonra Lozan’a avdet etmeleriyle müzakerâta tekrar başlanmış ve bu müzakerâta hâsıl olan gerginlik yine inkıtâ‘ ihtimalâtını ortaya çıkarmış idi. Bu defa en ziyade Musul meselesinde müşkilât tahaddüs etmekte, İngilizler Musul’un iadesine bir türlü muvâfakat etmek istememekteydi. Bir aralık Lozan’a gelmiş olan General Townshend Londra’ya avdetinde nokta-i nazarını izâhen “İngiltere hükûmetinin

yapmaya mecbur olduğu ilk iş Türkiye ile i'tilâftır. Cihan sulhü hâlihazırda Musul meselesine muallaktır” diyordu.

Bir taraftan da Rusya murahhasları tarafından konferansın tarz-ı mesaisinden şikâyeti hâvî konferansa verilen beyannamede ezcümle “Şarktaki ihtilâf, emperyalist devletlerin Müslüman ahaliyi kendilerinden dûn mevkide görmek fikrinden ferâgat ettikleri zaman [s. 291] nihayet bulacaktır. Türkiye kendi müessesât-ı iktisadiye ve hukukiyyesinin sahibi olmak üzere tanınmalıdır” diyor ve bu bâbda bazı muhikk teklifâtta bulunuyordu.

Konferans müzakerâtında bu kadar gerginlik hâsıl olmakla beraber murahhaslarımız tarafından ibrâz olunan kiyâset sayesinde bu defa da inkitâ‘ tehlikesi bertaraf edilmiş ve Kânûnîsânî evâsıtında sulh muahedesinin kısım-ı a‘zamı üzerinde vukua gelen i'tilâfâtı hâvî mevâddının ay nihayetinden evvel imza edileceği diplomatlarca ümîd olunmakta bulunmuş idi. Bunun üzerine Müttefikler muahedenameyi tespit ve tanzime başlayıp bunun hitâmında kabul ve imza ve mütalaaları beyan olunmak üzere Türkiye murahhaslarına tevdi‘ edileceği konferans mahfelinde şâyi‘ olmuş ve İsmet Paşa Türkiye’nin kendi millî programının tahkikini görmek istediğini ve Mîsâk-ı Millî ile kâbil-i te’lif olan her gûne müsaadâtta bulunmakta tereddüt edemeyeceğini gazete muhabirlerine söylemiştir.

Lord Curzon bile sulhün tahakkukundan emin görünerek derdest-i tanzim bulunan muahedename metninin Türkiye murahhaslarına tevdi‘ ini müteâkib Londra’ya avdet edeceğini beyan etmiş ve Başvekil Bunar Law dahi Londra’da müzakerâtın karîben ikmâl edileceği yolunda beyanatta bulunmuş olduğundan hâsıl olan ümîdler günden güne kesb-i kuvvet etmekte idi.

Bununla beraber bazı Fransız menâbi‘i İngilizlerin konferans müzakerâtının inkitâ‘ına çalıştıkları mütalaasında bulunmakta idi. Filhakika bir aralık Musul meselesi ve bazı mevâdd-ı maliye ve iktisadiye hakkında tarafeyn arasında hâdis olan ihtilafât konferans müzakerâtında görülmekte olan terakkiyâta mâni‘ oldu. Mamafih Türk murahhasları tarafından bu hususlarda dahi mümkün olan müsaadâtın ibrâzından geri durulmadı. Konferansta bugünlerin semere-i mesaisi olmak üzere sivil ve askerî üserânın mütekâbilen iadeleri hakkında Türkiye ile Yunanistan arasında bir mukavelename imza edilmiştir ki sekiz maddeden ibaret olan bu mukavelenin metni şudur:

Sivil Üserâ*

Birinci Madde – Yunanistan’da mevkûf bulunan sivil Türk rehineleri ve esirleri Yunanistan hükûmeti tarafından nakliye keyfiyeti temin edilmek şartıyla iade olunacaklardır. Anadolu’lu olanlar İzmir’e, Trakyalı olanlar Dersaadet’e nakledileceklerdir.

İade keyfiyeti yani Yunanistan’dan vapurlara ırkâb muamelesi işbu i’tilâfnâmenin imzasından itibaren yedi gün sonra başlayacaktır.[s. 292] Bu muamele Yunan hükûmeti tarafından verilen listelerde esâmîsi muharrer eşhâs için iki haftayı tecavüz etmeyen bir müddet zarfında ve Türk hükûmeti tarafından verilen listelerde esâmîsi muharrer olup da aranılacak eşhâs için asgarî bir mühlet zarfında itmâm edilecektir.

İkinci Madde – Türkler elinde bulunan Yunan sivil rehineleri ve esirleri Türk hükûmeti tarafından İzmir ve İstanbul’da toplanacak ve bunların iadeleri birinci maddenin üçüncü fıkrasında muharrer eşhâsın iadesinden sonra vukua gelecektir. Taharrîye muhtaç olan eşhâs asgarî bir müddet zarfında iade edilecektir.

Harb Esirleri

Üçüncü Madde – Birinci maddenin üçüncü fıkrasında muharrer Türk rehineleri Yunan hükûmeti tarafından iade edilir edilmez tarih-i mezkûrdan itibaren a‘zamî on beş gün zarfında Yunan hükûmeti elinde bulunan Türk üserâ-yı harbiyyesini hep bir arada olmak üzere Türkiye’ye iade ve İzmir’e nakledecektir.

Dördüncü Madde – Ba‘dehû Türkiye hükûmeti (zabite zabıt, nefere nefer olmak şartıyla) Yunanistan’a müsâvî miktarda üserâ-yı harbiye iade edecektir. Bu üserâ-yı harbiye Türk hükûmeti tarafından lâzım gelen zaman ve mekânda bir yere cem‘ edilerek Türk üserâ-yı harbiyyesini getiren Yunan vapurları vasıtasıyla memleketlerine sevk olunacaklardır.

Beşinci Madde – Mütebâkî Yunan üserâ-yı harbiyyesi sulhün imzasından itibaren üç hafta zarfında Türk hükûmeti tarafından Yunanistan’a iade olunacaklardır.

Altıncı Madde – Türk ve Yunan hükûmetleri afv-ı umûmîyi ellerinde bulunan bilcümle harp üserâsıyla sivil mevkûfuna gerek cerâim-i âdiyyeden dolayı mahkûm olanlara, gerek cerâim-i inzibâtiyeye dâ‘ir bulunanlara şâmil olacak sûrette tatbik etmeyi

* Bu eşhâsın listeleri Türk ve Yunan hükûmetleri tarafından tevdi‘ olunmuştur. Mezkûr listeler muahharen itmâm edileceklerdir.

ve cezalarının veya başlamış takibatın itmâmını beklemeksizin memleketlerine iade eylemeyi taahhüd ederler.

Yedinci Madde – 1914-1915 muharebesine iştirak etmemiş devletlerin tebaasından üç azayı ihtivâ eden beynelmilel bir Salîb-i Ahmer komisyonu ve Türk ve Yunan hükûmetlerinin birer murahhası gerek sivil rehine ve üserânın ve gerek üserâ-yı harbiyyenin birinci ve ikinci fasıllarda muharrer şerâit dairesinde iadelerine müteallik malumatı idareye me'mûr olacaktır. Bu komisyon muamelât-ı mezkûrenin tarz-ı icrasını tayin ve sûret-i icrasına nezaret eyleyecektir.

Komisyon bilhassa mevâdd-ı âtiyye ile meşgul olacaktır. [s. 293]

- a. Sefâine ırkâb noktalarında Türk ve Yunan hükûmetlerinden iade edilecek rehinelerle esirleri tesellüm eyleyerek aded ve hüviyetlerini tahkik ve karaya ihrâc noktalarında mezkûr rehinelerle esirlerin Türk ve Yunan memurînine teslimini icra eyleyecektir.
- b. Sefâine ırkâb limanlarından itibaren Türk ve Yunan rehine ve esirlerinin memleketlerine iade keyfiyetlerini Türk ve Yunan hükûmetleriyle birlikte tanzim edecektir. Yunan hükûmeti icâb eden vesâit-i nakliye-i bahriyeyi tedarik eyleyecektir.
- c. Türk ve Yunan hükûmetlerinin muâvenetiyle mezkûr devletler tarafından talep edilip de tahliye edilememiş bulunan sivil ve harp esirlerinin akıbetini zâhire ihrâc için lazım gelen her türlü taharriyât ve tahkikatı yapacaktır. Alakadâr devletler bu maksatla komisyona bütün muâvenetlerini ve lâzım gelen teshîlâtı ibrâz etmeyi taahhüd ederler.

Sekizinci Madde – Komisyonun bilcümle masârifi Türk ve Yunan hükûmetleri tarafından müsâvâten tesviye olunacaktır.

İşbu mukavelenamenin imza ve teatîsini müteâkib teşekkül eden komisyon marifetiyle evvel-be-evvel sivil üserânın sevkiyatına başlanılmış ve Yunanlılar tarafından verilen listede esâmîsi muharrer sivil üserâdan ilk kafil olarak dört bin dokuz yüz kişi Şubat'ın on ikisinde Atina'dan vapurlara ırkâb edildiği gibi mütebâki üserânın dahi müteâkiben sevki ve üserâ-yı harbiyyenin de bunları takibi ve bunlara mukâbil Türkiye'de bulunan üserâdan o miktarın iadesi kararlaştırılmıştır.

İstitrâden söyleyelim ki Kânûnîsânî evâsıtında Yunanlılar Edirne'nin istasyonu olan Karaağaç'ı işgal ve Meriç boyunda birçok asker tahşid etmekle beraber Garbî

Trakya'daki ahali-i İslâmiyye'ye fevkalâde ezâ ve cefâda bulundukları ve bu ahvâl Mudanya Mukavelenamesi'ni ihlâl mahiyetinde bulunduğu beyanıyla Büyük Millet Meclisi hükûmeti Hariciye Vekâleti Vekili tarafından Düvel-i Mü'telife'ye şedîd'ül-meâl bir nota verilmiş ve bunun üzerine Yunanistan'a vuku bulan ihtarât oldukça tesirini göstermiş olmakla beraber muktezâ-yı tıynetleri olduğu üzere yine fırsat buldukça îkâ'-ı müşkilât ve icrâ-yı mezâlimden hâlî kalmamıştır.

Kânûnisânî'nin son haftası Lozan Konferansı'nın en mühim, en faal, en muhataralı bir devresi addolunabilir. Bu hafta içinde Türkiye'nin Asya hududunun tespiti meselesi ictimâ'-ı umûmîde mevki-i müzakereye vaz' edilmiş ve fakat Suriye hududu evvelce Ankara-Fransa İtilâfnâmesi'yle hallolunduğu cihetle bu cihetin yeniden müzakeresine hâcet [s. 294] görülemeyip Musul meselesinin tezekkürü kararlaştırılmıştır. Bu meselede Lord Curzon keyfiyetin Cemiyet-i Akvâm'a havalesiyle verilecek karara tarafeynin mutâvaatı teklifinde bulunup Türkiye murahhası bu teklifi redd ile Musul'un birçok nukât-ı nazardan Türkiye'ye âidiyeti hakkında delâil-i kaviyye ve mukni'a ve Curzon da bu delâili iptale çalışmış ise de muvaffak olamadığından Musul meselesi bu ictimâ'atta intâc olunamamıştır. Muahharen Türkiye heyet-i murahhası meyânındaki mütehassıslardan iki zât Londra'ya azîmetle yine bu mesele hakkında icra-yı tedkikât ve müzakerât olduğu halde bu da neticesiz kalmış ve daha sonra hakeme müracaat olunması hakkında Curzon'un teklifi de kabul edildiğinden işin halli mümkün olamayacağı anlaşılmakla mûmâ-ileyhin Cemiyet-i Akvâm'a vuku bulan müracaatı bir sene sonra tedkik edilmek ve bu müddet zarfında Türkiye ile İngiltere arasında müzakere olunmak üzere ta'lik edilmiştir.

Curzon'un Musul meselesinde bu kadar ısrarına bazı mehâfilce mûmâ-ileyhin petrol menba'larının işletilmesi için teşekkül eden bir şirketin re's-i idaresinde bulunması sebep olarak gösterilmektedir. El-'uhdetü ale'r-râvî.

Konferans müzakerâtında bu sûretle hâsıl olan buhran inkıtâ' ihtimallerini arttırmakta idi. Müttefiklerin tanzim etmekte oldukları muahedename metni Kânûnisânî'nin 31. günü Türk murahhasasına tevdi' olunacak ve Şubat'ın ikinci gününe kadar imza ve cevaba intizâr olunup yevm-i mezkûrda müttefik murahhaslar memleketlerine avdet edecekler ve şâyed şâyân-ı müzakere bir teklif-i mukâbil vâki' olursa nazar-ı dikkate alacaklar idi. Hâlbuki Musul meselesinden başka henüz halledilmemiş üç dört mesele daha var idi ki bunların böyle birkaç gün zarfında intâcı mümkün görünmüyordu. Muahede projesinin metni 160 maddeyi ve 9 zeyli muhtevi

olduğu halde Kânûnisânî'nin 29. Pazartesi günü gayr-ı resmî olarak Türkiye hey'et-i murahhasasına ve diğer devletler murahhaslarına tevdi' olunmuş ve 31 Kânûnisânî'de dahi konferansın son ve tarihi umûmî ictimâ'ında resmen tebliğ edilmiştir. Bu projede konferansta takarrür eden mevâddan bazıları daha ziyade ağırlaştırılmış ve ictimâ'ât-ı vâkiada müzakere ve münakaşa edilmemiş mesâile ait de bazı ahkâm ilave olunmuş idi. İsmet Paşa bu projenin kabulü kat'iyen gayr-ı kâbil olduğunu ve Türk milleti Mîsâk-ı Millî'sini tamamen elde etmek ve bu mîsâk ahkâmında sulh yapmak için her tedbire tevessül etmekte asla tereddüd etmeyeceğini ve sulhün ancak pek sarîh olan ve esasen müttefiklerce de kabul edildiği halde zâhiren bir türlü tasdik olunmayan millî haklarımızın tamamen istihsâliyle kâbil olacağını beyanından çekinmemiştir. Filhakika muahede projesinin şekli Türkiye'nin adlî, iktisadî, mâlî istiklalini [s. 295] münhal olup mali kuyûdâtta Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi âdeta devlet içinde ikinci bir devlet vaziyetine ifrâğ edilmektedir. Bundan mâ'adâ daha birtakım mevâdd Türkiye'nin haysiyet ve istiklâli ile taban tabana zıt bulunmaktadır.

Vâkıâ bu projenin resmen tebliğinden ve buna cevaben İsmet Paşa'nın komisyona verdiği cevabî beyannameden sonra bazı noktalarda tadilat icrasıyla şekl-i mu'addelinde kabulüne müşârün-ileyhin muvafakati inzimâm etmiş ise de diğer bazı mevâddın halliyle kabulü için Fransa murahhası tarafından ısrarda bulunulmuş ve bu ise bittabi gayr-ı mümkün görülmüş olduğundan -Curzon ile diğer murahhasların Lozan'dan hareketlerini Pazar gününe kadar tehir etmelerine rağmen- imza keyfiyeti teyessür edemeyip konferans müzakerâtı inkıtâ' etmiştir. Mevzû-ı bahs olan muahedename projesi pek mufassal olduğundan imzaya iktirân edemeyen bu projenin aynen dercinden ise hûlasâtü'l-hûlasasını kârî'n-i kirâmın nazar-ı itibarına arz etmeyi muvâfık gördük:

1. Karaağaç Yunanlılara kalıyor; 2. Türk, Yunan ve Bulgar hudutlarının tarafeyninde askerlikten tecrîd edilecek mıntika Akdeniz'den Karadeniz'e kadar imtidâd ediyor; 3. Trakya'da bulunacak Türk kuvvâsı 5.000 jandarmaya tenzil ediliyor; 4. Irak hududu Cemiyet-i Akvâm tarafından tayin edilecek; 5. Türkiye'ye iade olunan Bozcaada ve İmroz adaları müstesna olmak üzere, Cezayir-i Bahr-i Sefid üzerinde Yunan hâkimiyeti te'yîd edilmektedir; 6. Yunanistan Sakız, Sisam, Nikarya adalarını askerlikten tecrîd edecektir; 7. Türkiye Cezâir-i İsnâ Aşer üzerindeki hukukundan İtalya lehine sarf-ı nazar etmektedir; 8. Türkiye kendisinden ayrılan topraklar hakkında hâlihazırda ve istikbalde verilecek kararları şimdiden kabul edecek; 9. Evvelce takarrür eden şerâit dâhilinde boğazlardan mürûr serbest olacak, Çanakkale ve Karadeniz boğazlarında

sahilin iki tarafından on beş kilometrelik kısmı askerlikten tecrîd olunacaktır, Türkiye İstanbul'da 12.000 asker bulundurabilecektir. Riyâseti Türklerde bulunacak olan beynelmilel komisyon Boğazlardan sefâinin mürûru işlerini tanzim edecektir. Boğazlar tecavüze uğradığı takdirde vâzı'û'l-imza olan devletler Cemiyet-i Akvâm kararına imtisâlen müdahalede bulunacaklardır, 10. Türkiye şimdiye kadar akdolunan garp muahedâtında ekalliyetlere ait hukuku, Cemiyet-i Akvâm'ın kefâleti altında kabul edecektir; 12- Türkiye ve Yunan ahâlisinin mübâdelesini neşredilen şerâite nazaran mecburî olacaktır; 13. Muahedede "kapütilyasyonlar esas itibarıyla ilgâ edilmiştir" denilmektedir. Ancak muahede-i sulhiyye adlî, ticari, mâlî hususât ve gümrükler için bir intikâl devresi çıkarıyor; 13. Türkiye derece-i sâniye mahkemelerinde [s. 296] kendi tarafından intihâb edilecek ecnebi hâkimlerinin doğrudan doğruya teşrîk-i mesaisini kabul edecektir. Derece-i ûlâ mahâkiminde bulunacak ecnebi hükkâm ise muhtelit bir komisyon tarafından intihâb olunacaktır. Ecnebilere ait de'âvî mevzû'-i bahs olduğu zaman istinâf hükkâmının ekseriyetini ecnebler teşkil edecektir; 14. Ecnebler malî imtiyazâtı hâiz olmayacak, hususî vergilere tâbi' tutulmayacaktır. Kapitülasyonların ahkâm-ı ticariyyesi ilgâ edilecektir. Gümrüklerde beş sene müddetle 1906 tarifesi tatbik edilecek, ithalat memnû'iyeti ref' olunacaktır; 15. 1914 Teşrînisânî'sindeki düyûnun re's'ül-mâlî Türkiye ile Osmanlı İmparatorluğu'nu istihlâf eden devlet arasında taksim ve tarz-ı tevzî' Düyûn-ı Umûmiyye Meclis-i İdaresi tarafından tespit olunacaktır; 16. Türkiye 37 sene zarfında Müttefiklere 15 milyon altın lira te'diye edecek, Yunanistan hiçbir tazminat talep etmeyecektir.

İsmet Paşa'nın konferansa i'tâ eylemiş olduğu cevabî beyanname bu projede ahîren yapılan ta'dilât ile hangi maddelerin şâyân-ı kabul şekle girdiğini ve Türkiye'nin bu bâbda ne kadar fedakârlıklarda bulunduğunu izah etmekte olduğundan tenvîr-i ezhâna hâdim olmak üzere buraya naklediyoruz:

"Konferansın gayesini teşkil eden sulhe ait esaslı meseleler hakkında komisyonlarda ve tâlî komisyonlarda tarafeynin nukât-ı nazarına dair müzakereler cereyan etmiş ve projeler ve mukâbil projeler teâtî olunmuştur. Bu mesaiden sonra bütün başlıca noktalar hakkında sulhün tesisine kâfi nokta-i nazar ittihâdî husûle geldiğine kâni'iz. Filhakika denilebilir ki arazi meseleleri, mâlî, sıhhî meseleler ve tâbi'iyetler, ekalliyetler tamirat, Düyûn-ı Umûmiyye, vesâit-i nakliyye, harp esirleri, mezarlıklar, usûl-i adlî meseleleri gibi mesâilde sulhün akdine mâni' olacak nukât-ı nazar-ı ihtilaflî hemen hemen kalmamıştır. Bu meseleler konferansı adem-i muvaffakiyetinden

kurtarabilecek bir ehemmiyet-i siyasiyyeyi hâizdirler. Âtîde bildireceğimiz veçhile, bu hususta, sırf sulh ve sükûn-ı cihânın siyaseti maksadıyla büyük fedakârlıklarda bulunuyoruz. Ve eminiz ki gerek cihan efkâr-ı umûmiyyesi ve gerek Müttefik Devletler bu fedakârlıkların kıymet ve ehemmiyetini tasdik edeceklerdir.

Bâlâdaki meseleler arasında, araziye taalluk edenler şunlardır: Garbî hudutlarımızı, Müttefik devletler tarafından teklif edildiği veçhile kabul ediyoruz.

Müttefik Devletler tarafından, Trakya'da kuvâ-yı askeriyyemizin tahdidinden vazgeçildiğini nazar-ı dikkate alarak [esâsen bu tahdid Türk devletinin hâkimiyetiyle kâbil-i te'lîf değildi] ve arzu-yı sulhperverânemizin bir delili olmak üzere ve hüsn-i niyetimizi bir defa daha [s. 297] göstermek için Karaağaç'ı, ve Karaağaç'tan Kuleliburgaz'a, Dimetoka'ya giden şimendifer hattını, hülâsa 1913 hududumuzu talep etmekten sarf-ı nazar ediyoruz.

Payitahtımızın emniyeti için en iyi usûl olduğu tarihî tecrübelerle sâbit olan Boğazların mesdûdiyetinden sarf-ı nazar ederek, boğaz sularının bütün memleketler gemilerine açık bulunmasını kabul ettik. Bundan başka sahilleri aynı devlete ait bulunan birçok boğazlarda bu sahillerin tahkîmi teâmülden olmasına rağmen, biz boğaz sahillerinin gayr-ı askeri hâle ifrâğına razı olduk.

Aynı sûretle, Gelibolu'da bir kuvve-i askeriye idâmesi hakkındaki talebimizden de vazgeçtik. Gelibolu şibh-i cezîresi üzerindeki hâkimiyetimizi tahdid edecek birçok tekliflere ma'rûz kalmış olmakla beraber, arzu-yı itilâf-perverânemizi ispat etmek maksad-ı yegânesiyle, Arıburnu saha-i mahdûdesinde hürmet ettiğimiz mezarlıklar haricinde emniyete müteallik bazı şerâit-i münsifâne kabul edilmek şartıyla, hakk- intifâ'ı kabul ediyoruz.

İmroz ve Bozcaada adalarında bir idare-i mahalliyye tesisi hususundaki teklifi de kabul ediyoruz.

Şimdiye kadar konferans rûznâmesinde mevcûd olmayan ve haklarında hiçbir müzakere cereyan etmeyen On İki Ada'ya müteallik teklifleri de tamamıyla kabul ediyoruz.

Musul meselesine gelince: Bu meselenin sulhün akdine mâni' olmaması gâye-i yegânesiyle konferans programı hâricinde bırakılması ve bir sene zarfında Türkiye ile İngiltere arasında müştereken halledilmesi münasip olacağı fikrindeyiz.

Görülüyor ki arazi ve Boğazlar meseleleri, kısmen evvelce takarrür eden ahkâm ve kısmen de bugün razı olduğumuz fedakârlıklar sayesinde sulhün akdine yardım edecek mahiyettedir.

Tâbi‘iyete müteallik meseleler Müttefik devletlerin talepleri dâhilinde tamamıyla tarafımızdan kabul edilmiştir.

Bilhassa Türkiye için pek mühim olan ekalliyetler meselesi, daima bir fikr-i itilâf-perverâne ile hareket ettiğimiz münakaşalar neticesinde Müttefik Devletlerin arzuları dâhilinde halledilmiştir.

Mali meseleler hususunda, Müttefik heyet-i murahhasaların teklifine tevfikân Düyûn-ı Umûmiyye’nin varidât nispetinde taksimini kabul ediyoruz. Ve sonra, Arnavut ve Yunan murahhaslarının talebi mücebince şimendiferlere ait düyûnun bu yolların bulundukları araziye sahip devletler uhdesinde kalmasını kabul ediyoruz. [s. 298]

Şimendiferlere ait düyûnun bu sûretle taksimi ve mütebâki düyûn-ı umûmiyyenin varidât nispetinde taksimi Türkiye’ye, Türk murahhaslarının teklif ettikleri şekilde daha fazla tekâlif yükletmektedir. Fakat Türk heyet-i murahhasası, sırf sulhün akdini geciktirmemek için ve kâbil-i tamir zararlar uğruna harp mes’ûliyetini üzerine almamak için bu fedakârlığa razı olmaktadır.

Henüz taksim edilmemiş olan düyûndan hissemize kalan kısım için beyanatta bulunmayı vâki‘ olan teklif mücebince kabul ediyoruz. Fakat bu düyûnun taksimi Berlin ve Teselya muahedeleriyle bizim gayr-ı kâbil-i itiraz bir hakkımızdır ve devletler bu düyûnun Balkan hükûmetleri uhdesine geçmesini kabul etmişlerdir. Münasip zamanda bu borcun tediyesi meselesini takip etmek hakkını muhafaza ediyoruz.

Vâki‘ olan teklif mücebince düyûn-ı umûmiyye hâmilllerine, Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi’nin vaziyetini tayin eden Muharrem Kararnâmesi hakkında beyanatta bulunmayı kabul ediyoruz. Eminiz ki, hâmillere emniyet-i tâmmе telkin etmekten fâriğ olmamış olan hükûmet-i Osmaniyye’nin mütekaddim mukarrerâtı bu beyanata kâfi bir müeyyide teşkil eder. Mamafih 1 numaralı lâhikanın izahı notasının hazfını zaruri addediyoruz.

Bundan başka, işbu muahede mücebince, infikâk etmiş araziye ait olan Düyûn-ı Umûmiyye hissesi tekâsit-i seneviyyesinin 1920 senesinden itibaren başlamasını kabul etmekle yeni fedakârlıklar yapmış oluyoruz.

Aynı sûretle şunları da kabul ediyoruz: Düyûn-ı umûmiyyenin “Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi” tarafından taksimi, bakâya kuponlar tediyesi için Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi ile i’tilâf akdi bundan mâ’adâ, Almanya ile Avusturya’nın, Türkiye teşkilat-ı maliye ve iktisadiyyesinde temsil edilmemelerini de kabul ediyoruz.

Tamirat meselesi hakkında sırf fikr-i i’tilâf-perverâne ile ilk evrâk-ı nakdiyyenin karşılığını teşkil eden ve beş milyon altın lirayı tecavüz eden meblağdan ve zırlı bedeli olan yedi milyon altın liradan yani cem’an on iki milyon altın Osmanlı lirasına bâliğ olan meblağdan sarf-ı nazar ediyoruz. Müttefik devletlerin tamirat nâmiyla bizden talep ettikleri on iki milyon altın liradan mütekâbilen sarf-ı nazar etmelerini memnuniyetle karşılarız.

Müttefik Devletler tarafından bir mecburiyet-i adalet-kârâne olarak Türk vatanında Yunan taarruzuyla vukua gelmiş olan tahribatın tamiri için kâfi bir tamirat masrafının tediyesi esasının kabul edilmiş olmasını senet ittihâz ederiz. [s. 299]

Turuk-ı muvâsaleye ait teklifler tamamıyla kabul edilmiştir.

Umûr-ı sıhhiyeye ait bütün teklifler evvelce tarafımızdan kabul edilmiştir. Yalnız Boğazlar sıhhiye meclisi meselesi muallakta kalmış idi. Bu hususta vâsi‘ bir fikr-i i’tilâf-perverâne ve büyük bir hüsn-i niyet göstermek için hudûd sıhhiye idaresinde müşavir sıfatıyla, beş sene için Avrupalı mütehassıs etıbbâ celbetmek hususundaki arzumuzu ilan için beyanname neşrine hazır bulunuyoruz. Teklif edilen komisyon yerine kâim olacak olan bu müşavirler daha fâideli olacak ve bu komisyondan fazla hizmet îfâ edeceklerdir.

Harp esirleri ve mezarlıklar meseleleri de Müttefik Devletlerin arzusu veçhile halledilmiştir. Harp üserâsı hakkındaki afv-ı umûmî tarihi hususunda tahaddüs eden ihtilâf yine Müttefik Devletlerin nokta-i nazarına göre halledilmiştir.

Kapitülasyonların ilgâsı dolayısıyla bizden talep edilen beyannameyi hafif tadilat ile kabul etmek sûretiyle sulh arzumuzu bir kere daha gösterdik.

Müttefikîn tebaasının Türkiye’de ve Türk tebaasının Müttefikîn memleketlerinde yerleşmesi şerâiti sulh muahedesinde mûnderic değildir ve bu hususta devletler arasında âdet olduğu veçhile hususi bir mukavele akdi Müttefik murahhaslarıyla aramızda müştereken takarrür etmişti, fakat bu husustaki müzakerâtın itmâmı kapitülasyonlar meselesi dolayısıyla te’hîre uğramıştı, diğer taraftan bâlâda zikredilen müzakerât göstermişti ki tarafeyn arasında bu hususta büyük bir ihtilâf-ı nazar yoktur. Usûl-i adlî

mesalesi hâlihazırda halledilmiş telakki edilebileceği için, mahkeme tesis ve salâhiyeti hakkındaki muahedeye dair bazı ihtilâfları kolaylıkla halletmek mümkün olacaktır.

Ecnebilere ait vergi ahkâmı, komisyonda ve tâlî komisyonda Türklerin ve ecnebilerin vergi emrinde müsâvâtı esasî dâhilinde cereyan eden müzakerât bu teâtî-i efkâr neticesinde halledilmiş addolunabilir.

Ticaret usûlü hakkında mukaveleyi, iktisadî kapitülasyonların ilgâsı sulh muahedesinde dercedilmek ve bu muahede dört devlet-i müttefika için, bir sene cârî olmak ve diğer bazı devletler için bir sene cârî olmak ve kabotaj meselesini halletmek hususunda Türkiye'nin hukukunu tahdîd eden madde lağvedilmek ve nihayet mukavelenin 1 lâhika ve 270. maddesi 12 misâle tâbî' mevâdd listesine nakledilmek şartıyla kabul ederiz. Bâlâda zikredilen meselelerden mâ'adâ, kısmen halledilmiş addedilebilecek meseleler vardır. Henüz halledilmemiş meseleler de mevcuttur.

Eğer halledilmiş ve bâlâda zikrettiğimiz meselelerle henüz halledilmemiş [s. 300] meseleler mukayese edilecek olursa sarâhaten görülür ki halledilmiş olanlar esaslı meseleleri teşkil eder. Ve muahedede münderic mevâddın yüzde seksenini teşkil ederler. Binâenaleyh tarafımızdan vâki' olan büyük fedakârlıklar sayesinde sulhün akdine hiçbir ciddi mâni' kalmadığı kabul edilebilir. Şu halde üzerlerinde i'tilâf hâsıl olmuş olan başlıca meselelerin altına imzamızı vaz' ederek sulhü akdetmeyi teklif ile kesb-i şeref eylerim. Muallakta kalan ve bilahare halledilecek olan meseleler üzerinde heyet-i murahhasaların bir kısmıyla müzakerât devam edebilir.

Türkiye'ye bu kadar kan ve servete mal olan müthiş bir harpten sonra, Türk heyet-i murahhasası sulh-i cihana hizmet etmek maksad-ı yegânesiyledir ki memleketin menâfi'-i esâsiyyesi hususunda büyük fedakârlıklara razı olmaktadır. Bu fedakârlıklar bilhassa Müttefik Devletlerin en ziyade hamiyet atfettikleri noktalardır.

Türk heyet-i murahhasası şu ümîdi besler ki, bu netice bir defa elde edildikten sonra sulh-ı cihan hayatî bir ehemmiyeti olmayan kalîl'ül-miktar tâlî ehemmiyette ve bilahare vukû' bulacak müzakerelerde halli kâbil meseleler için tehlikeye ilkâ edilmeyecektir.

Harbin dehşet ve fecâyî'i henüz pek yenidir ve bu âlâm ve ızdırâbât gerek mağlupların ve gerek galiplerin bit-tecrûbe malumudur. Türkiye, sükûnet-i umûmiyyeye vâsıl olmak için yed-i iktidarında bulunan her şeyi yapmış, bütün hüsn-i niyeti isti'mâl etmiş ve bu kadar fedakârlıklara razı olmuştur.

Eğer yine sulhün akdi mümkün olmazsa, bütün cihan anlayacaktır ki bundan dolayı Türkiye'ye hiçbir mesuliyet terettüb edemez.

Şunu da ilave etmek arzusundayım ki razı olduğumuz bütün bu fedakârlıklar sulhün imza edilmiş olmasına muallaktır. Tabîdir ki tekliflerimizin adem-i kabulü halinde kendimizi bunlarla bağı addedemeyiz.

Bundan sonra adliye ve düyûn-ı umûmiyye meselelerine dair iki beyanname vardır. Adlî beyannamede, Büyük Millet Meclisi hükûmetinin, mahkemelerde ecnebilere her türlü adaleti temin edebileceği ve ecnebi müdahalesine ihtiyacı olmadığı beyan edildikten sonra terakkiyât-ı medeniyyenin lüzumlu göstereceği her türlü ıslahatı yapmak için lazım gelen tedkîkâtın icra edileceği söyleniyor.

Bu sûretle Türk hükûmeti beş seneden aşağı olmamak şartıyla, zaruri gördüğü müddet zarfında harbe iştirak etmemiş devletler tebaasından bizzat intihâb edeceği hukuk mütehassıslarını hizmetine almayı kabul ediyor. Bu mütehassıslar Adliye Nezaretine tâbi' [s. 301] olacaklar ve ıslahât-ı adliye komisyonlarına iştirak ederek bilhassa İstanbul ve İzmir şehirlerinde Türk kavânîn-i medeniyye, ticariye ve cezâiyyenin tarz-ı cereyanına, gerek tatbikat-ı cezâiyyeye ve gerek kavânînin tatbikine ait şikâyatı dinleyecekler ve bu hususta Adliye Nezareti'ne ihbâr etmekle mükellef olarak, Türk kanunlarının tamâmî-i tatbikine nezaret edeceklerdir.

Şâyân-ı kabul olamayan mâlî mevâdd hakkında izahât-ı âtiyyeye destres olduk:

Fransa'nın talep ve ısrar eylediği mesele düyûn-ı umûmiyye faizleri ile istikraz-ı dâhilî ve evrâk-ı nakdiyye hakkında Müttefikîn teklifâtıdır. Malum olduğu üzere düyûn-ı umûmiyyemizi teşkil eden müstakrizât Muharrem Kararnamesi'ne dâhil olan ve olmayan istikrazlar itibarıyla ikiye ayrılır. Mezkûr kararnâme hâricindeki istikrazlar hemen tamamıyla Fransa'dan akdedilmiş olup bunların fâize mahsûben Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'nce vuku bulan te'diyât Fransız frangı esasıyla icra olunmuş olduğu halde mukavelâtta İngiliz lirasıyla da te'diye olunabileceğine dair mevcûd ahkâma göre Müttefiklerce İngiliz lirası hesabıyla tediyesi talep edilmiştir. Türkiye murahhasları ise muahede projesine merbût düyûn-ı umûmiyyenin taksimi hakkındaki cetvele ilave edilen notta Osmanlı lirası kabul edilmiş olmasına istinâden ve diğer hükûmetlerin düyûn tediyyâtına kıyâsen Fransız frangı hesabıyla tediyesi talebinde bulunmuşlardır. Bundan başka Müttefikler istikraz-ı dâhili ile evrâk-ı nakdiyyenin düyûn-ı umûmiyye meyânında taksimini kabul etmemekte ve yalnız istikraz-ı dâhili teminatını ve Düyûn-ı Umûmiyye

İdaresi'nce mübayaa edilmiş olan bir milyon liralık istikraz-ı dâhilî tahvilâtını tasdik eylemekte oldukları halde murahhaslarımız her ikisinin düyûn-ı umûmiyye meyânında taksiminde ısrar eylemişlerdir.

Bilahare müzakere edilmek üzere muahededen tefrîki kabul edilen mevâdd şunlardır:

1. Sermayelerinin kısm-ı a'zâmı ecnebi olan Osmanlı anonim şirketlerinin Harb-i Umûmî esnasındaki zarar ve ziyanlarının Türkiye tarafından tazmini meselesi,
2. 1904 senesinden evvel verilip henüz istifade edilememiş olan imtiyazâtın tasdiki, gerek bunların gerek Harb-i Umûmî'den evvelki imtiyazların bugünkü şerâit-i maliyye ve iktisadiyyeye tevkîfi meselesi,
3. Mondros Mütarekesi'nden sonra Bâbîâlî'ce akdedilen mukavelât ve müstakrazâtın tasdiki meselesi,
4. Türkiye'nin malı olmayan ve Müttefikler tebaasının da menâfî'i gayr-ı mevcûd olan şimendiferlerin, muahedenamesinin imzasından itibaren bir sene zarfında hükûmetçe istimlâki veya bu şimendiferlere hükûmetin iştiraki meselesi ve teferruatı, [s. 302]
5. Türkiye'den ayrılan arazide kâin ve hükûmete ve Hazine-i Hassa'ya ait emlâkin bilâ-bedel terki meselesi,
6. Kabotaj meselesi.

Şu muhtasar izahattan müstebân oluyor ki sulh muahedesinin imzasını te'hîr eden meseleler paraya ve sarraflığa müteallik ve her halde Müttefiklerce ikinci, üçüncü ve belki dördüncü derecede bir ehemmiyeti hâiz olduğu halde bizim için hayatî ve iktisadi mesâil-i maliyyeden ibarettir. Para meselelerinde Fransız murahhasları bulunmasına göre müzakerâtın inkitâ'ına hangi taraftan sebebiyet verildiğini ayrıca izaha hâcet kalmaz. Ancak meselenin ledünniyâtı araştırılınca karşımızda başkalarını da görmekteyiz. Bunların kimler olduğu ise malumdur.

Konferans müzakerâtının dûçâr-ı inkitâ' olması ihtimalâtı tahakkuk etmekte bulunduğu bir sırada Türkiye ile Yunanistan arasında üserânın mübâdelesi hakkındaki mukavelename imza edilmiştir. Bu iki mukaveleden birincisi yukarıda izah olunduğu üzere imzasından yedi gün sonra mer'î iken ikincisinin mer'iyeti ve tatbikatı sulh muahedenamesinin imzasına muallak bulunmaktadır. Bu mukavele hükmünce

Türkiye'deki Rumlar -İstanbul hariç olmak üzere- tamamen Yunanistan'a gidecek ve Yunanistan'daki Müslümanlar da -Garbî Trakya hariç- tamamen Türkiye'ye gelecektir. Bunların mahallerindeki emlâk-i gayr-ı menkûleleri mütekâbilen tevzî' edilecektir. On sekiz maddeden ibaret olunan bu mukavelenin metnini inşallâh-i teâlâ asıl sulh muahedesiyle beraber karîben neşr ile *Millî Nevsâl* kârî'lerine meccânen takdim edeceğiz.

Türkiye Heyet-i Murahhasasının Lozan'dan Avdeti

Lozan Konferansı'nın müzakerâtı munkatı' olmazdan evvel, fakat inkıtâ' ihtimalleri kuvvetlendiği sıralarda Türkiye heyet-i murahhasası meyânında bulunan mütehasıslardan bazıları Paris ve Londra'ya, bazıları da kısmen şimendiferle ve kısmen vapurla İstanbul'a avdet ettikleri gibi kısm-ı mütebâkisi de 6 Şubat'ta İsmet Paşa ile beraber, Bükreş ve Köstence ve İstanbul tarîkini intihâb etmiş ve diğerleri şimendiferle avdet eylemişlerdir.

Türkiye heyet-i murahhasasının Lozan'dan müfâratından evvel ve sonra cereyan eden hadisât pek ziyade şâyân-ı dikkattir. Bir taraftan Fransa, inkıtâ'a rağmen, Türkiye ile müzakerâta devam âmâde olduğunu ve ma'kûl müsaadatta bulunacağını beyan ediyor, buna karşı İngiltere protestoda bulunuyor, diğer taraftan Londra'ya azîmet eden Curzon, Türkiye [s. 303] ile İngiltere arasında muhtelifun-fih mevâdd kalmadığına sulh muahedesini imzaya hazır idiyse de Fransa'nın metâlibine müzâheret sûretiyle Müttefiklerden ayrılmamak için muahedeyi imza etmemek mecburiyetinde kaldığını söyleyerek kabahati Fransızlara, hatta İtalyanlara yükletmek ve bundan başka Türk murahhaslarını da Türkiye'nin menâfi'ini takdir edememekle ithâm etmek istiyordu. Mamafih her iki hükûmet de projenin ültimatom mahiyetinde olmadığını temin ediyorlardı. Curzon ile Fransa ve İtalya murahhaslarının Lozan'dan müfâratını müteâkib İsmet Paşa'nın da harekete âmâde bulunduğu bir anda konferansın kâtib-i umûmîsi müşârûn-ileyhi ziyaretle bazı beyanat ve teklifâtta bulunmuş ise de müşârûn-ileyh evvelce konferansa tevdi' ettiği cevâbî beyanname üzerine kendisine tahrîren bir gûne tebligat ve teklifâtta bulunmadığı cihetle kâtip efendinin ifade-i şifâhiyyesi ile fikir ve kararını tağyir edemeyeceği beyanıyla zaman-ı hareketini te'hîre muvafakat etmemiş ve yukarıda işaret olunduğu veçhile Lozan'dan infikâk etmiştir. Müşârûn-ileyh konferans kâtibinin ziyaretinden sonra tefahhus-ı hakâik için nezdine gelmiş olan gazetecilere hitâben "Sulh yapmak için herkesten evvel 13 Teşrînisânî'de Lozan'a geldik. Bütün konferans esnasında a'zamî fedakârlıkları yaptık. Cihan efkâr-ı umûmiyyesi bunları takdir edecektir. Son defa Müttefikler teklifâtına cevâbî tekliflerimizi tebliğ ettik. Buna

tahrîrî bir cevap almadık. Bugün görüyorum ki bütün murahhaslar merkez-i hükûmetlerine gitmişlerdir. Konferansın tatiline dair hiçbir yerden tebligat-ı mu'tâde almadım. Bilakis konferansın tatil edilmiş addedildiğini, ta'lik edildiğini kâtib-i umûmî söylüyor. Ben de konferansı kat' olunmuş addetmiyorum. Bu fırsattan istifade ederek diğer murahhasların yaptığı gibi ve hepsinden sonra hükûmetimin merkezine gidiyorum. Bütün heyetler gibi benim de hükûmetime gitmeye ihtiyacım vardır. Vaziyet bundan ibarettir" demiştir.

Lozan'da lede'l-hâce muhaberâta tavassut etmek ve orada kalan diğer hükûmetler memurlarıyla temasta bulunmak üzere sâbık Ticaret Nâzırı Mustafa Şeref Bey'le kâtiplerden Ali ve Rıfat Beyler kalmışlardır. İsmet Paşa Lozan'dan hareketle doğruca Bükreş'e gelmiş ve orada Romanya Hariciye Nazırı ve sâir ricâl-i siyasiye ile mülâkatlarda bulunmuş olduğu gibi Romanya kralı tarafından da kabul edilmiş ve kral tarafından müşârün-ileyh şerefine mükellef bir ziyafet keşide olunmuştur. Bu sıralarda o havalide pek külliyyetli kar düşerek şimendifer mevâridâtı kesb-i müşkilât etmiş olduğundan Bükreş'e mu'tâddan hayli tehirlle muvâsalet olunduğu gibi Bükreş'le Köstence arasındaki yollar da mesdûd bulunmasından dolayı Şubat'ın on beşine kadar Köstence'ye gelmeleri mümkün olamamış ve rûkûblarına mahsûs olarak İstanbul'dan gönderilmiş olan "Gülrihal" vapuru Köstence limanında hâl-i [s. 304] intizârda kalmış idi. Müşârün-ileyhin İstanbul'da Müttefikler mümessilleriyle mülâkat ve müzakerâtta bulunacakları Paris ve Londra telgraflarında beyan olunmasına ve konferans müzakerâtının ta'likine ve murahhasların memleketlerine avdetlerine rağmen salâhiyet-dâr ağızlardan sulhün behemehâl istihsâl olunacağı mükerreren ve kaviyyen beyan ve temin edilmekte bulunmasına nazaran pek yakın bir zamanda cihan-ı medeniyetin bu nimete nâiliyeti ümîdleri mevcuttur.

Milli Nevsâl'in Mart ibtidâsından evvel neşri takarrür ettiği cihetle bu hususa müteallik vekâyî'in zabt ve tahrîrine müsait zaman kalmadığından bi-mennihî teâlâ sulh muahedesinin imzası teyessür eylediği halde muahedenin metni ile teferruatını ayrıca bir risâle şeklinde tab' ederek kâri'lerimize meccânen takdim etmeyi kararlaştırdık. Binâenaleyh bu bahse şimdilik burada hitâm veriyoruz.

İzmir ve İzmit limanlarının Seddi

Lozan konferansı müzakerâtının ta'liki hadisesinden sonra Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye'ce görülen lüzûm üzerine İzmir ve İzmit limanları hakkında bazı takayyüdât

icrasına mecburiyet hâsıl olmuş olduğundan bu iki limana bin tondan fazla hacimde harp gemilerinin kabul olunmayacağı ve mevcut sefâin içinde hacimleri bin tondan ziyade olanların bu limanları terk etmeleri lazım geleceği Hariciye Vekâleti vekili tarafından mümessiller vasıtasıyla devletlere tebliğ edilmiştir. Bu hadise devletlerce pek ziyade telaşı mûcib olmuş ve adem-i muvafakat şeklinde cevaplar verilmiş olmakla beraber hükûmetimizce karar-ı vâki' in tağyîrine imkân olmadığı lazım gelenlere ifhâm edilmiştir. Şu iki limanın seddi emr-i vâki' hâline gelmiş olduğu halde meselenin devletlerce müzakerât ve muhâberât-ı diplomatikiyye ile halli esbâbına tevessül olunmuş ve bazı bedhâhların meseleyi i'zâm ile kopardıkları yaygaralara rağmen daima müsâlemet-perverliğini ispat etmiş olan Türkiye hükûmetinin bu bâbda ittihaz eylediği tedâbirin mukârin-i hak ve savâb olduğunun düvel-i müşârün-ileyhim taraflarından takdir ve tasdikiyle sû-i tefehhümelerin izâle edileceği kaviyyen me'mûl bulunmuştur.

VEKÂYİ'-İ SİYASİ-İ ÂLEM

Mısır

Milli Nevsâl'in geçen seneki nüshasında Mısır'a dair olan makalemizde Mısır'ın temin-i istiklâli için milliyet-perverânının masrûf olan mesâ'i-i tâkat-ı ber-endâzâneleri üzerine İngiltere hükûmetinin teklif etmiş olduğu şerâiti kabule yanaşmayan Başvekil Sa'd Zağlul Paşa'nın Bahr-i Muhît Adalarından birine tağrîb edilmesi ve yerine getirilen Servet Paşa'nın dahi aynı esbâba binâen istifa ıztırasında kalması cihetle İngiltere'nin en son şerâiti dairesinde i'tilâf husûlü tarafeyn ricâl-i siyasiyyesinin âmâl-i muslihâne ve kiyâset-i reviyet-mendânesinden me'mûl bulunduğu dermeyân olunmuş idi.

Filhakika muahharen İngiltere hükûmeti Mısır üzerindeki himâyesini ref' etmekle beraber evvelce teklif eylediği şerâite riayet olunmak ve Sudan'ın imarı emrinde vaz' ettiği cesîm sermayeler ile azîm fedakârlıkların adem-i ziyâ'ı için mahallî asayişinin teminine ait mesaisi akîm kalmamak üzere i'tilâfa âmâde bulunduğunu resmen beyan etmiş ve o sırada Londra'ya davet edilmiş olan İngiltere'nin Mısır Fevkalâde Komiseri General Allenby'nin verdiği izahât-ı mukni'a üzerine İngiltere şerâitini bir derece daha ta'dîl etmekle beraber Mısır'da bir hariciye nezareti tesisinde artık mâni' kalmadığını da temin eylemiş olduğundan bu bâbda cereyan eden muhaberât ve müzakerât neticesinde hâsıl olan i'tilâf mücebince Mısır'ın istiklâli ve Fuad Paşa'nın sultanlığı ilan olunmuştur. Mısır'ın bu sûretle istihsâl eylediği istiklâl üzerine muhtelif altı nezarette müstahdem

bulunan İngiliz müsteşar ve müşavirlerine bittabi yol verilmiş ve hükûmet-i Mısriyye kendi idaresini kendi eline almış ve büyük şenlikler yapıp yeniden bir kânun-ı esâsî tanzimine teşebbüs edilmiştir. Şu kadar ki İngiltere'nin Süveyş kanalındaki menâfî'ini muhafaza için uhdesinde ibkâ eylediği merâtibe ve ecnebi tebaanın himâyesi ve diğer buna mümâsil bazı mesâil-i hâliyle kalmış olduğundan asıl Mısır milliyet-perverleri bu halden adem-i hoşnûdî ibrâzından hâli kalmamışlardır. Nitekim son zamanlarda metâlib-i milliyyede musırrâne ibrâz-ı mesâ'i ederek Lozan'a kadar Zağlul Paşa nâmına murahaslar i'zâmına muvaffak olmuşlar ve hürriyet-perverândan bir heyet-i mümtâze dahi İstanbul'u ve Ankara'yı ziyaret ederek [s. 306] samimi hasbihâllerde bulunmuşlardır. Binâenaleyh avn-i Bârî ile Mısırlı kardeşlerimiz bu emellerine yakında nâil olacaklardır.

İngiltere hükûmeti tarafından Bahr-i Muhît-i Hindî'de Rişel adasındaki menfâsından Cebelitarık'a getirilmiş olan büyük Mısır vatanperveri Sa'd Zağlul Paşa'nın haremi zevcine iltihâk etmek üzere 8 Teşrîni-evvel 338'de Kahire'den hareket etmiştir. Müşârün-ileyhânın azîmeti münasebetiyle bütün şehir ahalisi râsime-i teşyî'i ifâ için şimendifer istasyonuna tehâcüm eylemiş idi. Şimendifer güzergâhındaki köylüler vâlide addettikleri bu kadını selamlamak için hat boyuna şitâb etmişlerdir. Mısır'ın asil aileleri hep garda tecemmu' eylemişler idi. "Hatû Sa'd, bize Sa'd'ı getir" diye haykırıyor ve çiçekler serpiyorlardı. Her istasyonda aynı tezahürât tekerrür ediyor idi. Port Said'e tren akşam dokuzda vâsıl oldu. Her taraf donanmış, şehir tenvîr edilmiş idi. İzdihamdan otele kadar ancak bir saatte vâsıl olunabildi. O gece müşârün-ileyhânın şerefine büyük bir ziyafet keşîde ve vatanperverâne nutuklar teâtî olundu. Ertesi günü Mısır kadınları gelerek hanımı şehri gezdirdiler. Akşam dokuz ile on arasında Cebel'üt-Târik'a müteveccihen hareket eden Naldera vapuruna ırkâb ettiler. Resmimiz müşârün-ileyhânın Mısırlı muhadderât tarafından sûret-i teşyî'ini göstermesi itibarıyla şâyân-ı dikkattir. [s. 307]

Cenova Konferansı

Harb-i Umûmî'yi müteâkib tahaddüs eden birtakım esbâb ve avâmil ilcâsıyla hayat-ı iktisadiyye-i cihanda hâsıl olan buhran ve müşkilâta çare-sâz olmak ve Almanya'nın te'diyesine mahkûm olduğu tamirat ve tazminat akçelerinin intizâm-ı tediyesi hakkında müdâvele-i efkâr olunmak üzere İngiltere'nin teklifi üzerine Cannes şehrinde in'ikâd eden konferansın ne sûretle dūçâr-ı akâmet olduğuna ve bu mesâilin yeniden tedkîki zımnında Cenova şehrinde Mart'ın sekizinde bir konferansın ictimâ'ı

takarrür ederek İtalya devleti cânibinden kırk beş hükûmete davetnameler gönderildiğine dair geçen seneki *Milli Nevsâl*'de malumat ve izahât-ı lâzıme i'tâ edilmiş idi.

Cenova Konferansı 8 Mart'ta değil ancak 10 Nisan'da ictimâ' edebilmiştir. Rus murahhaslarının da isbât-ı vücûd eylediği bu konferansta Rusların zaruret ve ihtiyaçlarından bi'l-istifade bunları mehmâ-emken yola yatırmak ve bu sayede şimdilik sadece iktisadi olsun Rusya ile Avrupa arasında münasebet tesis etmek arzusuyla pek çok münakaşât ve müzakerât cereyan ettiği halde netice sıfıra muncerr olduğu gibi Almanya'ya tahammül edilmiş olan bâr-ı azîmin temini hakkında istihsâl olunan mevâ'id dahi bilâhare incâz olunamamasına göre bu nokta-i nazardan dahi bir gûne muvaffakiyet hâsıl olamamıştır. Şu kadar ki bu konferansta temsil edilen hükûmetlerin bir müddet-i muayyene için terk-i silaha muvafakat göstermeleri ve bazılarının da aralarında münasebât-ı iktisadiye tesisi emrinde uzlaşmaları kendilerince azîm bir muvaffakiyet [s. 308] şeklinde telakki olundu. Rusya'ya müteallik bazı mesâilin de Haziran içinde Lahey şehrinde ictimâ'ı tasvîb edilen mütehassıslar tarafından on ay zarfında tedkîki kararlaştırıldı.

Cenova Konferansı'nın cümle-i mukarrerâtından biri de Avrupa kambiolarıyla evrâk-ı nakdiye fiyatlarında tevâlî eden kararsızlığı ıslah ve bu vesileyle iktisadi müşkilâtı izâle edebileceği zannolunan tedâbir ve şerâiti tespiti ma'tûftur. Bu meseleye dair bir de kanunname tanzim edilmiştir. Bundan başka beynelmilel ticari münasebâtın tarz-ı cereyanı ve inkişâfı hakkında da müzakerât cereyan etmiştir. Ancak gerek bu kanunnamenin mer'iyet-i ahkâmına gerek beynelmilel münasebât-ı ticariyenin inkişâfı hakkındaki müzakerâtın hüsn-i neticeye iktirânına muvaffakiyet hâsıl olup olmadığına henüz tahakkuk edememiştir.

Hülâsâ bu muazzam mu'temer de fikrimizce akîm kalmıştır. Konferansın müvellidi bulunan İngiltere Başvekil-i sâbıkı Lloyd George, altı hafta imtidâd eden bu konferansın bilançosunu Avam Kamarasında okuduğu sırada hâtıme-i mâkâl olarak demiş idi ki:

– Cenova konferansının muvaffakiyetle neticelendiğini söyleyemem, mamafih büyük işler gördüğüne de kâni'im. Bu da Avrupa sulhu için mühim bir kâr temin eder. Daha ziyade ilerlemek için kuvvetli mevzular ittihâz ettik. Bugün tedarikâtta bulunuyoruz. Yarın ilerleyebileceğiz. Yekdiğerine karşı ordular tahşîd eden milletler arasında mütareke husûle getirdik. Eğer daha ziyade ileri gider ve Avrupa'ya büyük

milletlerinin teşrîk-i mesâisi ve hüsn-i niyeti ile bir i'tilâf vücûda getirirsek netice ânî ve pek büyük olacak, muzdarip Avrupa geniş bir nefes alacaktır. Şu ifade güzelce tahlil edilirse anlaşılır ki muvaffakiyet yoktur, belki âtî için hayâli bazı ümîdler beslenebilir.

Paris Konferansı

Biraz yukarıda dediğimiz vechile Almanya'nın tamirat ve tazminat borcunun sûret-i tediyesi hakkındaki mukarrerât bilahare icrasız kalmasına mebnî buna çare-sâz olacak tedâbiri teemmül etmek üzere Teşrînisânî içinde Paris'te üç müttefik devletin hariciye nazırları konferans şeklinde ictimâ' ettiler. Bu ictimâ'da Almanya'nın [s. 309] dünyûnu için talep eylediği moratoryum İngiltere hükûmetince tervîc ve iltizâm edildiği halde Fransa bu cihete yanaşmayıp Versailles Muahedesi'ne tevfi kan Ruer havalisini işgal etmek sûretiyle istifâ-yı matlûb etmek şikkını ihtiyar etmiş ve bu ictihâdında münferid kalmakla beraber icrasına tevessül eylemiştir. Vâkıâ havali-i mezkûreye me'mûr ettiği kuvâ-yı askeriye müsâraaten vazife-i işgali îfâ etmiş ve hayli ilerlemiş ise de bundan ümîd olunduğu mertebede istifade hâsıl olmayıp bilakis gittikçe müşkilât rû-nümâ olmaya başlamıştır. Fransa hükûmeti bu sûretle temin-i istifadeye ve müttefiklerinin müzâheretini istihsâle gayret etmekte olmakla uzak yakın bir zamanda nâil-i emel olması me'mûl bulunmakla beraber müsâlemet-kârâne bir uzlaşma husûlü de imkân hâricinde değildir.

Fas-İspanya

İspanyolların Fas'ta tatbik ve icrasından geri kalmadıkları sû'-i idareden ve mezâlimden dolayı Rif kabâili emîri Abdülkerim'in ne sûretle silaha sarıldığına ve İspanya askerini nasıl feci bir inhizâma uğrattığına dair geçen sene *Milli Nevsâl*'de biraz izahât vermiş idik. Bu hezimet-i kahkariyye üzerine vâki' olan müracaata Abdülkerim tarafından İspanyollar Arapların mevcudiyetini tehlikeye düşürmedikleri halde kendilerine düşman değil bilakis dost bulacaklarını ve tesis-i sulh ve müsâlemet için İspanyollar nezdindeki Rifli üserânın iadesiyle beraber Rif'teki İspanyol üserânın iadesi zımında dört milyon Peçtan'ın tesviyesi lâzım geleceğini” dermeyân eylemiştir. İspanyollar bir aralık bu teklife muvafakat eder gibi göründükleri halde muahharen her ne sebebe mebni ise yeniden asker ve mühimmat sevkiyle tâli'lerini bir daha denemek istediler ise de bunda da muvaffak olamadılar. Ve müteaddid muharebâta hatırı sayılır hezimetlere uğradılar. Bu hezimetlerin, faraza on dört bin İspanyol askerine mukâbil yedi

sekiz bin Rif kahramanı tarafından kazanılan muvaffakiyât neticesi olarak vukû işin derece-i ehemmiyetini göstermeye kifâyet eder.

İspanya asâkirinin böyle mütevâli mağlûbiyetlere dūçâr olması ve hükûmetin tahammülü derecesinden fazla sarfiyât ve insanca da birçok telefât vukû bulması memleketlerinde büyük heyecan ve teessürâta bâ'is olmuş ve Riflilerin şecaat ve metanetlerine ve muhafaza-i istiklal uğrunda büyük fedakârlıklara katlanmak hususundaki azm-i kavîlerine vâkıf olanlar bu sevdâdan vazgeçmesini İspanya'ya musırrâne tavsiye etmekte bulunmuş olduğundan er geç bu kahraman dindaşlarımızı kendi hallerine terk edeceğinde ıstıbâha mahal görülemez. [s. 310] Şurası şâyân-ı kayddır ki Rif kabâili iki milyon nüfusu mütecâviz olup elyevm memleketlerini muhafaza azm-i ciddisiyle silaha sarılmış elli bin dilâver mevcûd ve mevkileri ise gayet müstahkem bulunmuştur. Bu kuvvete galebe edebilmek için İspanya'nın lâ-akall yüz elli bin asker sevkine mecbur olacağı tahmin edilmekte olması ve bu fedakârlık ihtiyar edilse bile neticenin yine meşkûk bulunması müdde'âmızı te'yîde kifâyet eder sanırız.

Bununla beraber İspanyolların bu istilâ harbinden ne umdukları da anlaşılmaz bir muammadır. Emîr Abdülkerim bi'l-münasibe bir hutbesinde demiştir ki: İspanyollar neden memleketimize gelmişlerdir? Güyâ medeniyet bahşetmek üzere mi gelmişlerdir? Eğer İspanyolların maksadı neşr-i medeniyet ise bu işe kendilerinden başlasalar olmaz mı?... Fakat şimdi İspanyol vahşetinin devr-i hükmü kapanmak üzeredir. Küçük ve fakat şecî' Rif cumhuriyeti kahramanâne müdafaa ettikleri harpten sulh ve sükûn dâhilinde müstefid olacaklardır. Şimdi Rifliler daha medeni olan Avrupa milletleri ile ticaret, fikir ve dostluk münasebâtına girişip iktisadî ve fikrî terakkiyât için evvelce kaybettikleri zamanı telâfiye teşne bulunuyorlar.

Fikren münevver, tab'an şecî' ve hâlen muzaffer olan Emîr Abdülkerim'in şu sözleri [s. 311] ne kadar ruhludur. Kendilerinin muvaffakiyetinden ve dindaşlarımızın sulh ve sükûna nâiliyetinden ümîd-vâr olalım.

İstanbul'un Büyük Yangınları

Geçen seneki nevsâlimizde son on beş sene zarfında İstanbul'da vukua gelip yirmi bine karîb hanenin muhterik olmasına sebep olan yangınlar hakkında malumat vermiştik. Âtîdeki cetvel İstanbul'da itfâiyenin tarih-i teşekkülü olan 1290 senesinden ilan-ı Meşrutiyet'e kadar zuhur eden yangınların adediyle yanan mebânînin miktarını irâe etmektedir:

SENESİ	Harik Miktarı	Muhterik Mebânî	SENESİ	Harik Miktarı	Muhterik Mebânî
1290	10	1297	1308	3	340
1291	7	129	1309	2	174
1292	5	161	1310	0	0
1293	6	247	1311	6	367
1294	8	327	1312	3	69
1295	3	200	1313	0	0
1296	3	523	1314	4	465
1297	3	72	1315	7	297
1298	2	70	1316	5	378
1299	4	140	1317	8	352
1300	2	20	1318	2	48
1301	3	388	1319	6	196
1302	3	68	1320	5	207
1303	3	397	1321	4	172
1304	4	266	1322	3	180
1305	2	125	1323	2	80
1306	4	1494	1324	3	220

VEFEYÂT-I MEŞÂHİR

Ahmet Afif Paşa

Devr-i Hamidî ricâlinden olup uzun müddet Bâb-ı Seraskerî levâzım reisliğinde bulunmuş olan Ahmet Afif Paşa Meşrutiyet’i müteâkib kendisine uzlet-gâh ittihâz etmiş olduğu Niş şehrinde terk-i dağdağa-i hayat etmiş olduğundan cenazesi vasiyeti mücebince Dersaadet’e nakl ve 23 Mart 1328 tarihinde ihtifâlât-ı lâyika ile kaldırılarak

Ayasofya Câmî-i Şerîfî’nde cenaze namazı edâ olunduktan sonra Beşiktaş’ta Yahya Efendi Dergâh-ı Şerîfî hazîresinde hâb-gâh-ı ebedîsine tevdi‘ edilmiştir.

Müşârün-ileyh Mekteb-i Harbiye’nin yetiştirdiği zeki, afif zabitândan olup pek çok mütenevvi‘ hizmetlerde bulunmuş idi. Vefatından evvel tanzim etmiş olduğu vasiyetnâmede Cenevre şehrindeki apartmanında bulunan ve takriben beş bin lira kıymeti hâiz olan eşyâ-yı beytiyyesini kâmilten Dârüleytâm’a terk ve teberru‘ etmek sûretiyle muhabbet ve himmet ve hamiyet-i vataniyyesini ispat etmiştir. Bu münasebetle cenazesinde akraba, ahibbâ ve eviddâsından başka beş yüz kadar Dârüleytâm talebesi hazır bulunmuştur.

İsmail Hakkı Bey

Beyrut Vali-i sâbıkı Diyarbekir eşrâf-ı kadîmesinden Müftizâde İsmail Hakkı Bey 13 Mart 1338'de irtihâl-i dâr-ı cenân etmiştir. Cenazesi ihtifalât-ı lâzime ile kaldırılarak Rumelihisarı Camii'nde namazı bi'l-edâ şehitlikteki kabristana ve geçen sene yine bu ayda vefat etmiş olan büyük biraderi Rıfat Bey merhumun medfeni kurbuna defnedilmiştir.

İsmail Hakkı Bey 1284 tarihinde tevellüd etmiş ve 1309'da Mekteb-i Mülkiye'den neş'etle mâbeyn kitabet dairesine memur olmuş ve bu dairede tam 15 sene müstesna bir himmet ve necâbetle îfâ-yı vazife ederek herkesin hürmetini kazanmıştı.

İsmail Hakkı Bey fırkaların değil, sırf vazifesinin ve devletin adamı idi. İnkılâbdan sonra me'mûr olduğu Mısır Fevkalâde Komiserliği Vekâleti inzimâmıyla başkitabetinde, Harb-i Umûmî'den iki sene sonra da Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı ile Beyrut valiliğinde hidemât-ı müstahsene ibrâz etmiştir. Nazik ve halûk bir zât idi.

Enver Paşa

İttihâd ve Terakki hükûmeti zamanının Harbiye Nazırı Enver Paşa Buhara'da Ruslarla yaptığı bir muharebede 4 Ağustos'ta maktûlen vefat etmiştir. Mûmâ-ileyh Harb-i Umûmî neticesinde mün'akid Mondros Mütarekesi'ni müteâkib İstanbul'u terk edenlerden olup buradan Kafkasya'ya geçmiş ve orada istediğini yapamadığından Moskova'ya çekilmiş idi. Muahharen buradan Orta Asya'ya giderek ve Buharalılardan bir kısım ile birleşerek Ruslara karşı mücahedâtta bulunmuş idi. Nihayet Ruslarla yaptığı bir muharebede maktûl düşerek sergüzeştine hâtime çekmiştir. Mûmâ-ileyh Mekteb-i Harbiye'den erkân-ı harbiye yüzbaşılığı ile neş'et ederek eşkıya takibi için Rumeli'de iken Meşrutiyet ilanında oralarca kendisi Meşrutiyet'in kahramanı olmak üzere tanınmış ve genç yaşında pek çok terakki ederek saraya damat olmuş ve Trablusgarp ve Balkan muharebâtında bulunup Harb-i Umûmî'de başkumandanlık vekâletini deruhde ederek birçok maceraya atılmış idi. Netice cümlemizin malumu olduğundan fazla izahâta lüzûm görülmemiştir.

Bahaeddin Şakir Bey

İttihâd ve Terakki Cemiyeti merkezî azasından Bahaeddin Şakir Bey 18 Nisan tarihinde Berlin'de Ermeniler tarafından katl ve itlâf olunmuştur. Mûmâ-ileyh 1293 senesinde İstanbul'da tevellüd etmiştir. Tıbbiye-i Askeriyye'den yüzbaşılıkla neş'et etmiştir. Meşrutiyet'ten evvel o zaman henüz velâhd olmayan merhum Yusuf İzzeddin

Efendi'nin tabib-i hususiliğinde bulunmuş ve bir müddet Paris hastahanelerinde çalışmıştır. Meşrutiyet'ten sonra fakültede tıbb-ı adlî müderrisliği muavinliğinde ve bilahare müderrisliğinde bulunmuştur.

Bahaeddin Şakir Bey bir müddet morg müdüriyetinde ve bir müddet de tabâbet-i adliye riyâsetinde bulunmuştur. Balkan Muharebesi'nde Edirne Hilâl-i Ahmer Hastanesi sertabâbetinde [s. 314] hizmeti sibkat etmiş ve Edirne'nin sukûtuyla beraber Bulgarlara esir düşmüştü. İttihâd ve Terakki merkez-i umûmî azalığına Balkan Harbi'nden sonra geçmiştir.

Tevfik Bey

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti Sivas defterdâr-ı sâbıkı Tevfik Bey geçenlerde icra olunan bir ameliye-i cerrâhiyeden ifâkat-yâb olamayıp 15 Kânûnisânî Çarşamba günü irtihâl-i dâr-ı bekâ eylemiş ve cenaze namazı Fatih Cami-i Şerîfi'nde ba'de'l-edâ naaş-ı mağfiret-nakşı Edirnekapısı'ndaki ailesi hazîresine defnolunmuştur. Merhum Mekteb-i Mülkiye ve Mekteb-i Hukuk'tan mezun ve dersten de mücâz olup hayatını mühim ve muhtelif maliye memuriyetlerinde hidemât-ı vataniyeye hasretmişti.

Cemal Azmi Bey

İttihâd ve Terakki Cemiyeti ricâlinden Trabzon Vali-i esbakı Cemal Azmi Bey 18 Nisan'da Berlin'de Ermeniler tarafından katl ve itlâf edilmiştir. Mûmâ-ileyh 1288 senesinde Mamûratülaziz vilayetinde doğmuştur. Mekteb-i Mülkiye'yi iyi bir derecede ikmâl ettikten sonra vilayet maiyet memurluklarında, kaymakamlıklarda bulunmuştur. Rumeli'nin muhtelif kazalarındaki hüsn-i hizmeti dolayısıyla Meşrutiyeti müteâkib mutasarrıf olmuştur. Bolu'da ve birkaç sancakta bulunduktan sonra Harb-i Umûmî'den evvel Trabzon valiliğine tayin edilmiştir. Harbin devamı müddetince orduya muavenette bulunmak için teşkilat yapan Cemal Azmi Bey fahrî rütbe-i askeriye ile taltif edilmiştir.

1334 senesi bidâyetlerinde bir ihtilâf dolayısıyla memuriyetinden çekilmiş, İstanbul tarîkiyle Berlin'e gitmişti. Mütareke'den birkaç ay evvel Berlin'de açmış olduğu tütüncü dükkânını işleten Cemal Bey son zamanına kadar tütüncülük ile uğraşmakta ve maa-aile Berlin'de ikâmet etmekte idi.

Cemal Paşa

Bahriye Nazır-ı esbakı Cemal Paşa Berlin'den Afganistan'a avdetinde iki yâveri ile beraber Tiflis'te Ermeniler tarafından şehit edilmiştir. Mûmâ-ileyh Mekteb-i

Harbiye'nin yetiştirdiği ezkiyâdan olup mektepten çıktıktan sonra muhtelif hizmetlerde bulunmuş ve Meşrutiyet'in ilanında Cemiyet-i İttihâdiyye'ye intisâb etmekle pek mühim işlerde ve birçok mutasarrıflık ve valiliklerde [s. 315] hizmet ettikten sonra Bahriye nazırlığına irtifâ' etmiş idi. Harb-i Umûmî'de Suriye cephesine kumandanlıkla i'zâm olunarak Süveyş Kanalı'na hücum etmiş ve adem-i muvaffakiyetinden dolayı ric'ate mecbur olmuş idi. Suriye'de dahi mûcib-i hoşnûdî olacak bir muvaffakiyet ibrâz edemediğinden uhdesinde muhafaza ettiği bahriye nezaretine avdet eylemiş idi. Mondros Mütarekesi'ni müteâkib İstanbul'dan tagayyüb ederek bir müddet Avrupa'da imrâr-ı hayat etti. Muahharen Afgan ordusunun tensîki için Afganistan'a alınıp bir aralık ailesini görmek ve bazı mesâlihi tesviye etmek üzere Berlin'e gelmiş ve avdetinde ber-vech-i ma'rûz şehîd edilmiştir. Faal, cevval, müsta'idd bir zât idi.

Hayri Efendi

Esbak Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi 8 Ağustos'ta memleketi olan Ürgüp'te irtihâl-i dâr-ı bekâ etmiştir. Müşârün-ileyh medrese tahsilini ikmâl ve Mekteb-i Hukuk'a devam ile mezuniyet rûûsunu istihsâl ettikten sonra adliyeye intisâb ederek muhtelif memuriyetlerde bulunmuş ve Meşrutiyet'in ilanını müteâkib İttihâd ve Terakki'ye intisâb ile mühim hizmetler ifâ etmiştir. Muahharen Meşihat-ı İslâmiyye'ye tayin olunup aynı zamanda Evkâf Nezareti'ne de memur olarak burada bulunduğu sıralarda pek mühim ve esaslı hizmetleriyle temâyüz etmiş namuslu ve müteceddid bir zat idi. Bir aralık diğer bazı zevât ile Malta'ya nakl olunup orada iken ağır sûrette hastalandığından serbest bırakılmış ve o zamandan beri memleketinde münzevî bir hayat geçirmekte bulunmuş idi. Sinnen henüz genç denilebilecek bir çağda irtihâli vuku bulmuştur.

Rauf Paşa

Kudemâ-yı ricâlden şeyh'ül-vüzerâ Mehmed Şerif Rauf Paşa 2 Şubat 1339 tarihinde irtihâl-i dâr-ı bekâ etmiştir. Müşârün-ileyh 1254 senesinde tevellüd ederek İstanbul'da tahsil-i ulûm ettikten sonra Paris'e giderek tevsî'-i malumat ile avdetinde hizmet-i devlete sâlik olmuş ve en evvel bir kaza kaymakamlığına tayin olunmuş idi. Tedricen kat'-ı merâtib ederek birçok mutasarrıflıklarda ve ezcümle on sene kadar Kudüs-i Şerîf mutasarrıflığında ve Mamûratülaziz, Bitlis, Erzurum, Suriye, Selanik ve daha birçok vilayetler valiliklerinde ve birkaç sene Mısır Fevkalâde Komiserliğinde ve ba'de-hû Şehremâneti ve Dâhiliye Nezaretinde ifâ-yı hüsn-i hizmet etmiş ve en sonra ayân azalığına tayin edilip bir aralık da Şûrâ-yı Devlet riyâsetinde bulunmuş idi. Tarih-i

tevellüdüne nazaran vefatında 86 yaşında bulunuyor ve devlet hizmeti altmış küsür seneye bâliğ oluyordu. Müşârün-ileyh iffet ve istikâmet ve salâh ve takvâ ile muttasıf olup kadirşinas vüzerâdan idi.

Ziçni (Széchenyi) Paşa

İtfaiye Müfettiş-i Umûmîsi Birinci Ferik Kont Edmond Ziçni Paşa 23 Mart tarihinde vefat etmiştir. Cenazesi Şişli'de Notre Dame Kilisesi'nde ayin-i rûhânisi bi'l-icrâ merasim-i mahsûsa ile Feriköyü'ndeki Latin Katolik kabristanına defnedilmiştir. Müşârün-ileyh elli seneden beri hizmet-i Devlet-i Aliyye'de idi. Macar asilzâdegânından Kont Istvan Széchenyi'nin mahdûmu olup 1840 senesi Kânûnısânî'sinde Peşte'de tevellüd etmiş, tahsilini bi'l-ikmâl bahriye mesleğine intisâb ile kaptanlık diploması almış idi. Bilâhare İngiltere'ye azîmetle Londra hey'et-i itfaiyesine dâhil olup iki sene sonra Peşte'ye avdet ve ilk defa burada Macar itfaiyesini teşkil ve tensik etmiş idi. Cennetmekân Abdülaziz Han'ın evâhir-i saltanatında Avusturya hükûmetine vukû' bulan müracaat üzerine Kral François Joseph'in intihâbıyla İstanbul hey'et-i itfaiyesini teşkil etmek üzere Dersaadet'e gelmiş ve takrîben elli seneden beri bu vazife ile iştigâl etmiştir. Müteveffanın asîl ve necîb harekâtı umûmun kendisi hakkında hürmet ve muhabbetini temin etmiş idi.

Seyyid Abdülmuttalib Bey

İstanbul Matbuat Müdürü ve Anadolu Ajansı'nın İstanbul mümessili Abdülmuttalib Bey [s. 317] 11 Kânûnısânî 1339 Perşembe günü vazifesi başında meşgul iken birden bire fenalaşarak füc'eten irtihâl-i dâr-ı bekâ eylemiştir. Merhum-ı mûmâ-ileyh, Beylerbeyi'nde Bedevî Dergâhı Şeyhi mağfûr Seyyid Hüdâî Efendi'nin mahdûmu olup 1301 tarihinde tevellüd etmiş ve Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'nde ikmâl-ı tahsil etmesini müteâkib Mekteb-i Hukuk tahsilini de itmâm eyledikten sonra Hilâl-i Ahmer'in müddet-i medîde hizmet-i fahrîsinde bulunmuştur. Son zamanlarda Anadolu Ajansı'nın İstanbul mümessilliğini fahriyen ifâ etmekle beraber Matbuat Müdüriyeti vazifesini de temşît etmekte idi. Cenazesi Beylerbeyi'ne naklolunarak dergâh-ı şerîf hazîresinde defnolunmuştur.

Abdülkerim Paşa

Dîvân-ı Harp Reisi sâbık Abdülkerim Paşa füc'eten vefat etmiştir. Cenazesi ihtifâlât ile kaldırılarak Eyüp Sultan civarında defîn-hâk-i gufrân olmuştur. Abdülkerim Paşa Harb-i Umûmî esnasında kolordu kumandanlıklarında bulunmuş, ba'de-hû

Kafkasya hükûmetlerinin teşkilinden sonra Gürcistan hükûmeti mümessilliğinde bulunup Mütareke'den sonra İstanbul'a gelmişti. Bir aralık Dîvân-ı Harp azalığına tayin edilmiş ve Dîvân-ı mezkûr Reisi Hurşid Paşa'nın istifası üzerine Dîvân-ı mezkûr riyasetine tayin kılınmıştır. Abdülkerim Paşa genç denilebilecek bir sinnde idi.

Ömer Rüşdü Paşa

Kudemâ-yı müşîrândan esbak Hazine Nazırı ayânından Ömer Rüşdü Paşa 8 Temmuz 1338 tarihine müsâdif Cumartesi günü irtihâl-i dâr-ı bekâ etmiş ve ferdâsı gün ihtifalât-ı fâika ile kaldırılıp Beşiktaş'ta Sinan Paşa Cami-i Şerîfi'nde bir cemaat-ı kübrâ ile cenaze namazı edâ olunduktan sonra vasiyeti mücebince Maçka Kabristanında vedî'a-i hâk-i mağfiret kılınmıştır [s. 318]

Müşârün-ileyh 1259 tarihinde Kütahya'da tevellüd etmiştir. 83 tarihinde erkân-ı harbiye yüzbaşılığı ile neş'et ederek bu Bosna-Hersek fırkasına me'mûr olmuş, oradan Bulgar iğtişâşâtını teskîne iştirak etmiş ve Niş ve Aleksiyaniç muharebelerinde yararlılıklarda bulunarak muhtelif derecelerde taltif edilmiştir. 1293 Rus Harbi'nin her safhasında ve müteâkiben Karadağ, Sırp, Yunan ve Bulgar hudutlarının tahkîmi için teşekkül eden komisyonda îfâ-yı hüsn-i hareket ederek 1301 tarihinde livâlıkla Edirne'de kalmıştır. Birinci Ordu erkân-ı harbiye riyasetini ihrâz etmiştir. Bir sene sonra bazı tahkikat için Yemen'e gönderilmiş ve 1307 tarihinde feriklikle Trablusgarp Kumandanlığına, 1308 senesinde Beşinci Şam Ordusu Kumandanlığına naklolunmuştur. 1313 Yunan Harbi'nde Alasonya ordularının erkân-ı harbiye reisliğini îfâ etmek sûretiyle tarih-i harbîmizde bir mevki' kazanmış ve bu muharebenin galip kumandanları arasında hakan-ı esbak tarafından altın bir kılınc ile taltif olunmuş idi. Yarım asırdan fazla devlet ve millete ve ordumuza hüsn-i hizmeti mesbûk olan merhum-ı müşârün-ileyh halûk, pâk tıynet bir asker olmakla herkesin hürmet ve teveccühünü kazanmış idi.

Osman Şakir Paşa

Müşîr Ömer Rüşdü Paşa merhumun biraderi olup Mekteb-i Harbiye'nin yetiştirdiği ezkiyâ-yı erkândan bulunan Ferik Osman Şakir Paşa 14 Kânûnisânî'de irtihâl-i dâr-ı bekâ etmiş ve Merkez Efendi'de aile kabristanında defîn-i hâk gufrân kılınmıştır. Müşârün-ileyh birçok hidemât ve muharebâta bulunmuş ve bütün arkadaşlarının muhabbet ve teveccühüne mazhar olmuş halûk ve zekî ümerâmızdan idi.

Nasır Paşa

Müşirândan Nusret Paşazâde Mirliya Nasır Paşa 13 Nisan Perşembe günü füc'eten irtihâl etmiştir. Merhum Mekteb-i Harbiye'den neş'et ettikten sonra Almanya'da ikmâl-i tahsil ile avdetinde Mekteb-i Harbiye'de ta'lîm muallimliğinde ve Rumeli'de çeteler takibatına memur heyet riyâsetinde bulunmuş ve İpek isyanının teskininde hizmet-i meşkûresi görülmüştür. Kable'l-Meşrutıyye Edirne'de İkinci Ordu Kumandanlığında bulunmuş olan Nasır Paşa Fransızca, İngilizce, Almanca 'ya vâkıf olmasıyla Londra ve Berlin'e giderek hükümdarâna ihdâ olunan nişanların ve hedâyânın takdimine me'mûr olmuş idi. Ba'de'l-Meşrutıyye Adana vali ve kumandanı olmuş ve Balkan Harbi'nde Bulgarlara karşı harp etmiştir. Muhibb-i vatan ve hürriyet bir zat idi. Cenazesi Fatih Cami-i Şerîfi hazîresinde defnedilmiştir. [s. 319]

Damat Fahir Bey

Sultan Abdülhamid'in damadı Fahir Bey üç günlük kısa bir hastalığı müteâkib 28 Temmuz 1338 tarihine müsâdif Cuma günü rahmet-i Rahmân'a kavuşmuş cenazesi ihtifâlât-ı lâyika ile kaldırılarak Sultan Mahmud Türbesi hazîresinde büyük pederi merhum Galip Paşa'nın kabri yanında defn-i hâk-i mağfiret kılınmıştır.

Merhum, Evkâf Nazırı Galip Paşa'nın hafidi ve Düyûn-ı Umûmiyye Damga Başmüdürrü Fevzi Bey'in mahdûmu olup 1301 tarihinde İstanbul'da tevellüd etmiştir. Tahsil-i ibtidâî ve âlîsini ikmâl ettikten sonra Hariciye Nezareti'ne intisâb ederek hüsn-i hâli ve ciddiyet-i etvârı ile herkese kendini sevdirmiş ve hayat-ı memuriyetinde Hariciye memurlarına has her türlü mezâyâyı nefsinde cem' etmiş olduğu halde, her türlü terakkîden mütevakkî bulunmuş ve iktisâb ettiği vazifede kalarak terakkî sırası geldikçe kıdemini daima arkadaşlarına terk etmiş idi. Asalet ve nezaketi ve hüsn-i hâl ve müşvârı Abdülhamid merhumun mazhar-ı takdiri olarak kerîmesi Şadiye Sultan'ı kendisine tezvîc etmiş idi. Mûmâ-ileyh daima münzevî bir hayat geçirmekle telezzüz eder ve kendisinden bahsettirecek birçok meziyât-ı fikriyye ve ictimâ'ıyyeye mâlik olduğu halde bundan hoşlanmaz idi. Sanayi-i nefiseye merakı ziyade olup Türk ressamaları arasında oldukça bir şöhrete sahip olmuş ve bazı âsârı resim salonlarda teşhîr olunmuş idi. [s. 320]

Yusuf İzzet Paşa

Mekteb-i Harbiye'nin yetiştirdiği ezkiyâ-yı evlâd-ı vatandan Mirliya Yusuf İzzet Paşa 14 Nisan tarihinde Ankara'da füc'eten irtihâl-i dâr-ı bekâ ederek cenazesi ihtifâlât-ı

fâika ile kaldırılıp Hacı Bayram Velî Camii hazîresinde vedî'a-i hâk-i mağfîret kılınmıştır.

Mûmâ-ileyh muktedir ve hamiyetli erkân-ı askeriyyemizden olup Mütareke'yi müteâkib Bandırma'da kolordu kumandanı bulunduğu sırada Yunanlılar İzmir'e asker çıkararak dâhile doğru ilerlemeye başladıklarından Yusuf İzzet Paşa kumandası altındaki kuvvetleri cem' ederek Bursa'ya ve oradan Yenişehir'e çekilmiş Yunanlılara karşı yapılan müdafaa tertibâtına iştirak etmiştir. İstanbul'un işgali üzerine Büyük Millet Meclisi için yapılan intihâbda Bolu'dan mebus intihâb edilmiş ve bir müddet meclis müzakerâtına iştirak ederek muntazam bir ordu vücûda getirilmesi için sarf edilen mesaiye yardım etmiştir. Son Sakarya Muharebesi'nde süvari kuvvetleri kumandanlığını büyük bir iktidar ve kolaylıkla îfâ etmiş, Yunan cephesi gerilerinde icra edilen akınlar Sakarya zaferinde mühim bir âmil olmuş idi. [s. 321]

SPOR

Spor şu'ûnu: *Futbolcularımız, Boks Oyunları, Pehlivan Güreşleri, Veli Efendi At Yarışları, Kemankeşler*

Geçen sene spor âleminde şâyân-ı kayd mühim hadisât cereyan etmemiştir. Futbolcularımızın faaliyetleri bu sene dahi muvaffakiyetle devam etti. Fenerbahçe, Galatasaray ve Altınordu ile diğer bazı güzîde takımlarımız, muhtelif zamanlarda karşılarına çıkan ecnebi muhâsımlara mütefevvik goller yapmak sûretiyle ihrâz-ı galebe eylediler.

Boks oyunları bu sene pek revnâk-dâr değildi. Bir aralık Şehzadebaşı'nda açılan boks yurdu adem-i rağbet hasebiyle kendi kendine kapandı. Beyoğlu cihetinde ekseriya Pazar günleri icra kılınan müsâraalara ise Türk gençlerinden pek az boksör iştirak eylemekte idi.

Güreşlere gelince, geçen sene erbâb-ı meraktan bir iki zâtın delâlet ve himâyesiyle Ramazan'da Şehzadebaşı'nda küşâd edilen alaturka pehlivan müsabakaları büyük muvaffakiyetlere mazhar oldu. En güzîde pehlivanlarımız müsâraalara iştirak eylediler ve neticede Türkiye cihan pehlivanlığı mükâfatını Eyüp Pehlivan kazandı. Ancak müsabaka meydanının açık ve gayr-ı muntazam bir mahalde olması muhtelif sunûf-ı halkın adem-i iştirakini mü'eddî olmuştur. Ümîd ederiz ki bu sene icra edilecek müsâraalar için münasip bir mahal temin edilir de gerek müsabaka, gerek spor meraklıları her sûretle müstefid olurlar. Şunu da ayrıca alakadârânın nazar-ı dikkatlerine arz edelim

ki, alafranga güreş ile beraber müsabakaların bu kısmı Türk ve ecnebi pehlivanlar arasında alafranga greşe tahsis olunur ise bu sûretle hem pehlivanlarımız alafranga greşe alıştırılmış hem de her memlekette yapıldığı misillü İstanbul’da da bir cihan pehlivanlığı müsabakası temin edilmiş olur ki bunun spor âlemince ne derecede memnuniyetle karşılanacağı şüpheden vârestedir.

Sporun aksâmından addedilmesi lâzım gelen at yarışları geçen sene de icra kılınmış ise de işbu yarışları tertib eden İngiliz şirketinin şâyân-ı arzu derecede programlar tertib ve Velî Efendi yarış mahallini el-ân tanzim etmemesi yarışların ümîd olunduğu derecede parlak olmamasını intâc eylemiştir. [s. 322]

Kemânkeşlik

Son zamanlarda bizde kemânkeşlik merakı uyandı, bazı erbâb-ı merak bir iki müsabaka tertip etti. Bu münasebetle kemânkeşlerimizden Kemaleddin Bey’in bir makalesini derc ediyoruz. Gazetelerimiz bu ok müsabakalarından mütemâdiyen bahsettiklerinden okçuluk hakkında geenlerimizden birçoklarının malumu olmayan bu tafsilat hakikaten fâidelidir:

Ok en eski silahtır. Bizde Sultan Mahmud-ı Sâni devrine tesadf eden 1242 sene-i hicriyyesine kadar devam etti. Kemânkeşlik peygamberimiz efendimiz tarafından ehâdis-i şerife ile teşvik olunduğu gibi, bilcümle Müslüman hükümdarları ve bizim padişahlarımız ok atıcılığa ehemmiyet vermişlerdir. Sultan Fatih Edirne’de okulara vâsi’ bir meydan tahsis ettiği gibi, meydanın küşâdı gününde bilhassa vüzerâ, meşâyih, ulemâ ve erkân-ı saltanatla beraber hazır bulunmuş ve müsabakaya iştirak edenlere atiyeler tevzi’ etmiştir. Mahdmları Sultan Bayezid-i Velî İstanbul’daki Ok Meydanı’na bir dergâh-ı âli bina ettirdi. Birçok kavsnâmeler Bayezid-i Velî’nin “Remy-i Sihâm”a gösterdiği merbtiyetten bahseder. Dergâh Sultan Mahmud-ı Sâni tarafından tevsî’ olunmuştur. Mşârn-ileyh de oka pek meraklı idi.

Ok atmak iki türlüdür: Biri remy-i sedâd, diğeri remy-i semâdır. Remy-i sedâd pota atış olup on-on beş metre uzağa konulan bir nişana atılır. Remy-i semâ ise 400 metreden 1200 metreye kadar mesafeye iki veya daha ziyade kimselerin müsabaka için atışlarına derler ki biz buna menzil atışları diyoruz. En çok uzağa giden okun sahibine sâhib-i menzil nâmı verilir. Sâhib-i menzil olanın behemehâl bir menzil taşı bulunur. Bir diğer pehlivan herhangi bir sâhib-i menzilin taşını geçmek isterse ayak taşından atar ve geçerse evvelki sâhib-i menzilin taşı çıkarılır, iki pehlivanın okunun dştğu mahalle

nâmına muharrer bir diğer taş dikilir. Bu usûle menzil bozmak derler. Menzil okları ince uzun ve ekseriya 4 dirhem sıkletinde olur. Çileye takılan kısımda üç tane yele vardır, beyaz yelelilere sultanî, uzun yelelilere hâkânî, derler. Sâhib-i menzil ile tâlib-i menzil olanlar dergâhın her hafta Pazartesi, Perşembe günleri küşâdında taâmiyesinden müstefid olurlar.

Okun nişana veya menzile gitmesi için kullanılan “yay”ın i‘mâli ancak bir seneye mütevakıf olup akça ağaç, boynuz ve sinirden mürekkebdir. İnce uzun kanatlı kanatsız ok çubuğu çam ağacından ma‘mûldür. [s. 323] Yayın iki ucuna takılan bağa “çile”, okun çileden kurtulduğu zaman ele isabete mâni‘ olmak için kullanılan kısma “siper” yahut “kabza”, çileyi tutmak için elin başparmağına takılan yüzüğe “zehgir”, okların muhafazası için kullanılan mahfazaya “kandîl”, çileyi koyuvermeye “itlâk”, sağ elle kirişi çekmeye “med”, nişana birden ziyade vurmaya “fer’”, muharebede kullanılan ucu demirli oka “ihtirâ’”, pota okuna “câni” isimleri verilir.

Ok ve yay ustaları arasında Pervâne Veli, Salih, Büyük İbrahim, Küçük İbrahim, Sinan, Ahmed, Gavsî Süleyman nâmındaki ustalar gayet meşhurdurlar. Yayları da elyevm pek çok kıymeti hâizdir. Bunlardan başka muhtelif zamanlarda yetişen ustalar pek çoktur. Ezcümle atelyesinde Battal Gazi neslinden Gazi Evrenos ve Gelibolu’da Hallac Baba, Şecaüddin Baba gayet mâhirdirler. Hatta muharebede kullanmak üzere demirden yay ve ok da imal ederlermiş. Zamanımızda ise ancak iki kemânkeş ok ve yay yapıyorlar.

Yaz mevsiminde poyraz, gün doğrusu, ilkbahar ve sonbaharda ise lodos, batı lodos ve karayel düzgün eserse menzil atışları yapılır.

Yukarıda bahsettiğimiz Ok Meydanı’ndaki dergâhın yakınındaki mescidin bânîsi Fatih Sultan Mehmed’dir. 1184 tarihinde Ebubekir Ağa isminde bir sâhib-i hayr mescide bir minare binâ etmiştir. 1234’te Sultan Mahmud tekke ve cami-i mezkûru tecdîd ettirdi ve minaresini yeniden yaptırdı. Lakin son büyük hareket-i arzda harap olmuş, ondan sonra da imarı düşünülmemiştir. Dergâhın etrafında ve tepelerde birçok kimseler hatta sultan Selim-i Sâlis ve Sultan Mahmud’un meziyet ve kıymet-i tarihiyyeye hâiz menzil ve ayak taşları elyevm bâkîdir. Tekkenin karşısında bir de mihrablı namazgâh vardır. Mihrabın üzerinde:

“Bu makamı göricek Hâtîf dedi tarihini

Hây-i mahallinde aceb mihrâb ve minber yaptılar-1034” tarihi vardır.

Dergâh Hıdırellez’de (Rûz-ı Hızır) küşâd edilir ve Kasım’da kapanır. Her hafta pazartesi perşembe günleri açılır. Dergâhta herkes taam eder. Namazdan sonra müsabakaya başlanır. Herkesin oku çileden kurtulurken “Yâ Hak” diye bağırır. Yüzlerce mesafede Yâ Hak sadâsını bekleyen havacılar “Yâ Hâfız” diye bağırırlar. Sonra herkes havacıların ileri geri ve yandan -berabere kalmak için işaretine intizâr eder. Ok daima rûzgâra doğru atılır.” [s. 324]

PASTEUR İHTİFÂLİ

Pasteur’ün Yüzüncü Sene-i Devriye-i Veladeti Münasebetiyle

Cihan cihan olalı sinesinde nice büyük adamlar, nice dâhiler, âlimler, kâşifler, fen ve marifet erleri yetiştirmiş, beslemiştir. Bunlardan her birinin büyüklükleri ancak mensup oldukları kavimler, milletler nazarında takdire şâyân görülür ve cihandan göçtükten sonra da haklarında tekrimât ve ihtiramât icra olunur. Sair milletler bunlarla pek o kadar alakadâr bulunmazlar. Olsa olsa tarihe geçmiş olan namlarını münasebet düştükçe hatırlar ve derece-i irfanı kendi nokta-i nazarlarına göre muhakeme ederek kâh takdir kâh takbîh ederler.

Fakat büyük adamlar içinde bazen öyleleri vardır ki mütehallık oldukları fitrat-ı asliye-i necîbeleri muktezâsı üzere mesaisini yalnız kendi milletine hasretmeyip bütün âlem-i insaniyete vakf ve tahsis eyledikleri cihetle bu misillü e’âzımın nâmı umûm milletler nezdinde şâyân-ı ihtirâm ve ta’zîm görünür ve tekmîl beşeriyet ona karşı medyûn-ı şükrân bulunup onunla müftehir ve mübâhi bulunur.

İşte makalemize sermaye-i mübâhât olan Pasteur de bu e’âzımın güzidelerindendir. Çünkü müşârün-ileyh keşfiyât-ı havârik-nümâsıyla bütün beşeriyeti, bütün âlem-i medeniyeti müstefid etmiştir. Kânûnevvel’in yirmi yedinci günü Pasteur’ün sene-i devriye-i veladetine müsâdif olmak münasebetiyle cihan-ı medeniyetin her tarafında olduğu gibi memleketimizde de Dârülfünûn konferans salonunda büyük bir ihtifâl tertip edilerek binlerce med’ûvîn ve sâmi’in cânibinden Pasteur’ün nâmı tebcîl ve hayat-ı hususiyye ve umûmiyyesine ve beşeriyete îfâ etmiş olduğu kıymet-dâr hizmetlere dair nutuklar îrâd olunmuş ve bu dâhiye karşı âlem-i medeniyetin ne derecelerde minnet-dâr bulunduğu âsâr-ı bâhire-i fenniyesiyle ispat edilmiştir. Îrâd-ı nutuk edenler meyânında Dârülfünûn Eminî Besim Ömer Paşa Pasteur’ün hayatından, dehâsından bahsettikten sonra demiştir ki:

“Nâm-ı bülendi ebediyen ve kemâl-i hürmetle yâd edilecek olan bu üstâd-ı a‘zam gerçi neslen ve ırken Fransız ise de beşeriyete ettiği hizmetler cihetiyle umûm insaniyetin malıdır. Yalnız Fransızların değil bütün insanların medâr-ı iftiharıdır. İşte bu his [s. 325] ve hal gösteriyor ki milletleri yekdiğerine takrîb eden en müessir vasıta, bağlayan en kuvvetli râbıta hiç şüphe yoktur ki mesai-i fenniyyedir.

İnsan Pasteur gibi e‘âzım-ı beşeriyeti âsârına bakarak zihninde, fikrinde yükseldikçe onu sinesinde yetiştirmiş olan bahtiyar memleketin büyüklüğünü hissediyor ve bütün ruhu bir hiss-i hürmet ve takdir ile meşbû‘ oluyor.”

Konferans salonunda med‘uven hazır bulunan Fransız mümessil-i siyasisi General Pelle cevâben: Türklerin fenne ve sa‘ye mümtâz bir mevki‘ verdiklerinden ve buna bir alâka ve incizâb gösterdiklerinden dolayı izhâr-ı memnuniyet ve şükrân ettikten sonra “fakat bir milletin büyüklüğü hiçbir zaman kuvvetle ölçülmez. Bir milletin terakkiyâtının mi‘yârı insaniyete olan hidemâtıyla ölçülür” demiştir.

Diğer hatiplerin her biri müşârün-ileyhin evsâf ve meziyâtından birçoğunu ta‘dâd ederek ihtifâle hitâm verilmiştir. Mamafih Pasteur ihtifâli bununla hitâm bulmayıp Kânûnevvel’in yirmi dokuzuncu günü dahi müteveffânın hayatında fahrî azasından bulunduğu Cemiyet-i Tıbbiye’nin Beyoğlu’ndaki ictimâ‘ mahallinde Türk etıbbâ tarafından ayrıca nâm-ı bülendi tebcîl ve tekrîm olunmuştur.

Pasteur’ün Hayatı

Louis Pasteur bir asır evvel (1822) Fransa’nın Dole şehrinde küçük bir hanede tevellüd etti. Pederi bir debbâğ, vâlidesi bir bahçıvan kızı idi. Pasteur’ün pederi Joseph Pasteur bir âlim değil idi. Hatta lisanın kavâid-i sarfiye ve nahviyesini bilahare oğlunun gönderdiği kitaplardan öğrenmiş idi. Bunlarla beraber metanet-i ahlakiyeye mâlik olup askerlikte ibrâz ettiği hidemâta mükâfâten başçavuşluk rütbesine ve Legion d’honneur nişanına nâil olmuş idi.

Pasteur’ün çocukluk hayatı dehâsına delâlet edecek bir halde değildi. On üç yaşında ressamlığa heves etmiş ve muahharen Pezansone Koleji’ne gönderilmiştir. On dokuz yaşında riyâziye imtihanlarını muvaffakiyetle vermekle beraber aynı zamanda meşhur Rossa’ın derslerini takip etti. Kimyaya pek ziyade merakı vardı. Çalıştı, yirmi beş yaşında fen doktoru, bir sene sonra muallim oldu. Memur olduğu Strasburg’da muntazam bir laboratuvarında çalışıyordu. Burada kimyaya ait ehemmiyetli keşfiyâtta bulunmuştur. Bundan sonra Pasteur tahammür meselesiyle meşgul olmaya [s. 326] başladı.

Tahammürün bir hayat, bir uzviyet tarafından husûle geldiğini, her tahammürün kendine mahsûs uzvu bulunduğunu keşif eyledi. Bu keşif fen âleminde büyük bir tebeddül husûlüne sebep oldu: Tahammürün sırf mikroplardan ileri geldiğini ve bunların bulunmadığı yerde kendiliğinden husûle gelemeyeceğini tecârübüyle ispat etti.

Bundan sonra ipek böceklerine ârız olan hastalıkların mikrobunu keşfedip bunun usûl-i tedavisini göstermekle ipekçiliğe büyük hizmette bulundu. Daha sonra hayvanlarda pek çok telefâtı mûcib olan şarbon hastalığının mikrobunu bularak buna karşı keşf eylediği aşı (serum) ile tedavi usûlünü meydana koydu. Nihayet çocukların kuşpalazı hastalığı mikrobunu da keşfederek bu hastalığa karşı bulmuş olduğu “serum” sayesinde âlem-i insaniyete pek büyük bir hizmet daha ibrâz etmiş oldu. Pasteur’ün daha birçok keşfiyâtı vardır ki her birisi bir dâhiye medâr-ı mefharet olabilir.

Müşârün-ileyh daha hâl-i hayatında iken yetiştirmiş olduğu talebesinin keşfiyâtını da görmek bahtiyarlığına nâil oldu. Bunlardan birisi Çin’e giderek veba mikrobunu keşfe muvaffak olmuş idi. Pasteur altmış yaşında iken Fransız akademisi azalığına intihâb edildi. Bakiye-i hayatını âlem-i insaniyet ve medeniyetin istifadesine hâdim keşfiyât ile geçirdi.

Müşârün-ileyh 1894 senesinde bir gün odasından çıkarken bir fenalık gelerek yatağa düştü. Bundan sonra çok zaman kalmayıp 1895 Eylülünde îfâ etmiş olduğu hidemât-ı insaniyet-perverânesi sayesinde nâm-ı ebebiyy’ül-ıştîhârı bütün milletler nezdinde yaşamaktadır.

ZİRAAT

Memleketimizde ziraatı ma’rûf ve müte’âmil olmayan meyvelerden “Arabistan fıstığı” ile “habbülleziz” denilen meyveler Mart içinde güzelce belenmiş ve çapalanmış tarlalara yarımşar arşın fâsıla ile yapılacak küçük ocaklara 3-5 adet olmak üzere dikilir. Toprağın kumlu ve gübreli olması mahsulün taneleri iri ve feyizli olmasını temin eder. Şu iki mahsul çok zahmete muhtaç olmaksızın temmuz ve ağustosta toplanır. Hemen ihtar edelim ki bu meyvelerin mahsûlü patates gibi toprak içinde bulunmaktadır. Binâenaleyh mahsul vaktinde ocaklar çapa ile açılarak mahsul çıkarılmalıdır. Gerek fıstığın gerek habbüllezizin tazesı bayatından pek çok leziz ve latiftir. [s. 327]

TEMAŞA ÂLEMİ

Millî Nevsâl'in geçen seneki nüshasında tiyatro sanatının memleketimizde ilk şuyû' ve intişârı ve tarz-ı terakkisi hakkında bazı malumat-ı tarihiye verdikten sonra bugün mevcut kumpanyalardan bir nebze bahsetmiş ve sanatkârlarımızdan bazılarını hatırlatmış idik. Bu sene her kumpanyanın müessis ve müdürleriyle şerîk-i mesaileri hakkında etraflıca malumat vermek arzusunda bulunduk. Bu hususta kendilerinden talep ettiğimiz izahât zamanında alınamamış ve bu nevsâlimizin zaman-ı neşri gelmesiyle daha ziyade intizâra imkân bulunamamış olduğundan bu arzumuzu inşallâh gelecek sene yerine getirmeye çalışacağız. Ancak Millî Operet Kumpanyası müessisi sanatkâr-ı şehîr Benliyan Efendi taleb-i vâk'imize cevâben bazı izahât i'tâ etmiş olduğundan onu icmâlen burada vaz'-ı enzâr-ı kârî'nin ediyoruz ve bu vesileyle mûmâ-ileyhin resmini neşreliyoruz:

Benliyan Efendi tiyatro ve sanatına 1300 tarihinde Küçük İsmail Efendi'nin teşkil ettiği Dram Kumpanyası'na intisâb etmek sûretiyle dâhil olmuş ve beş senelik mesaiyi müteâkib müteveffâ Fasulyeciyan Efendi refâkatiyle taşralarda ve bir sene kadar da Hasan Efendi nezdinde bulunduktan sonra 310'da Bulgaristan'a azîmetle kendi nâm ve hesabına "Meserret" unvanıyla bir Türk kumpanyası teşkil ederek bidâyet-i Meşrutiyet'e kadar Bulgaristan'ın her vilayetinde Türkçe olarak oyunlar vermiştir. 1324'te İstanbul'a avdetle ilk defa olarak *Mürebbiye* vodvilini Beyoğlu Varyete Tiyatrosu'nda vaz'-ı sahne etmiştir. Muahharen Reşad Rıdvan Bey'le birleşerek bir müddet millî, vatanî piyesler oynadıktan sonra Millî Operet Kumpanyası'nı teşkil edip *Leblebici Horhor* operetinden işe başlamıştır. Bu piyes altı ay zarfında 70 defa vaz'-ı sahne edilmiştir. Bundan başka Fransızcadan mütercem "*Claret'in Yirmi Sekiz Günlük Askerliği, Matmazel Nitoş*"; millî olarak; "*Memiş Çelebi, İki Fidan* [s. 328] *Bir Yılan, Oynak Viktorin, Ah Şu Karım, Ali Baba, Tosun Ağa, Pembe Kız, Himmet Ağa'nın İzdivâcı, İstanbul Efendisi*" gibi muntahab eserleri mükerreren sahneye vaz' etmiştir. Şimdi de *Çardaş Hurşit* operetini hazırlamaktadır.

Benliyan Efendi bir aralık (1326) Londra'ya giderek bir buçuk ay Hipodrom tiyatrosunda *Leblebici Horhor* operetini temsil etmiş idi.

Kendisi mâhir bir sanatkâr olduğu gibi rüfekâ-yı mesaisi de beyne'l-akrân mümtazdırlar. Ezcümle Primadonna Madam Rozali, Madam Lucy, Madam Arusyan gibi sanatkârân ile Hakkı Necib, Fâik, Ömer Aydın, İsmail Zahid Beylerle, Karakaş, Baltazar

Efendiler ve sâire cidden maharetleriyle rağbet-i âmmeyi kazanmışlardır. Bu kumpanya günden güne tekemmül etmekte bu mesaisini artırmaktadır.

1339 SENESİNE MAHSÛS MİLLÎ NEVSÂL'İN MÛSABAKASIDIR

Bir kadın ile evleniyorum, 22 yaşında kızım var. O ki kızımı babama veriyorum. Babam benim hem damadım hem de kızımın büyük babası oluyor. Kızım da benim annem oluyor. Sonra benim bir kızım oluyor babamın torunu hem de kaynanasının kızı oluyor. Kızımın da kardeşi oluyor. Babamın bir kızı benim kızımın teyzesi, benim kızım babamın kızının yeğeni sonra benim kızım annemin kardeşidir. Bu nasıl oluyor?

Bu meselenin sûret-i hallini her şahsa bir isim tahsisıyla ilk sahifelerimizdeki kupona yazıp leffen idarehanemize bildiriniz. Müsabaka şerâiti mezkûr sahifede münderiçtir.

KULUÇKA MERAKLILARINA

Kuluçka tavuğun altına konulacak yumurtaların intihâbında birkaç nokta-i nazardan itina lâzımdır:

1. Cins tavuk veya horoz almak ve bunların piliçlerini yahut horoz ve tavuklarını yüksek fiyatla satabilmek için tavuğun altına yalnız müntehab cins tavuk yumurtalarını koymalıdır. Gerze, Denizli, Palimut, Hacıkadın, Hint, Nemse, Fizan, İспенç ve emsâli gibi.
2. Çok yumurtalayacak cins tavuk almak için kümeslerinizde en çok, misâlen her gün yumurtalayan cins tavukların yumurtalarını kuluçkaya koymalıdır. Bunun için kümeslerde hangi tavukların her gün, hangi tavuklarının fâsılalı günlerde yumurtladığına dikkat ederek her gün yumurtalayan tavukların yumurtalarını almaya itina eylemelidir. En çok yumurta yapan Varna cinsi, bacakları kısa, çatıları geniş olanlarla “feleş” denilen kurşûnî renk tavuklar, bir de Palimut cinsleridir.
3. Kuluçka tavukların altına bazen hindi ve ördek yumurtaları dahi kullanılarak o cins piliçler çıkarılır. Bu da bir itina-yı mahsûsa muhtaçtır.

SONUÇ

Resmî ve şahıslar tarafından oluşturulan salnameler, bir sene boyunca meydana gelen olayları anlatmaktadır. Salmeler, dönemin siyasi, sosyal değişimlerini ele aldığı için tarih alanının vazgeçilmez kaynaklarından olmuşlardır. Özel salnameler arasında yer alan *Millî Nevsâl*, Millî Mücadele dönemini ayrıntılarıyla ele aldığı için dönemin diğer salnamelerinden ayrılmaktadır. İçerik olarak siyasi konuların yanı sıra, sosyal, kültürel, bilimsel yazılara da yer vermiştir. Özellikle “*İstanbul Rehberi*” adı verilen bölüm, yanlış bilinen bilgileri düzeltmek için oluşturulmuştur.

Millî Nevsâl’in 1923 yılına ait cildi, “Padişahım çok yaşa” düşüncesinden “Hâkimiyet Milletindir” bilincine geçiş yıllarını anlattığı için okuyucuya her iki dönemin mukayesesini yaptırarak bir kanaate ulaşabilme imkânı sunmuştur. İstanbul’un tarihini, mimari eserlerini, oluşum süreçlerini, özelliklerini fotoğraflar ile desteklemiş olan Nevsâl, kültürel gelişime ve sanat tarihi alanına katkı sağlamıştır.

Köprülüzâde Mehmed Fuad Bey ve Ali Seydi Bey gibi dönemin tanınmış aydınlarının makalelerine yer vererek, Türkoloji, tuğra gibi farklı alanlarda bilgiler sunmuştur. Yazılan makalelerde ve olaylarda Türklerin çağdaşlaşma bakımından, Batılı devletlerden geri kalındığı hissiyatı bulunmaktadır. Osmanlı Devleti’nin son döneminde ekonomik gelişmeler ve bütçe durumu tablolar ile anlatılarak, memurların maaş durumları incelenmiştir. Eser, bu konulara yer vererek toplumun sorunlarını ele almıştır.

Toplumu olumsuz etkileyen hırsızlık, kapkaççılık, cinayet vb. usulsüzlükleri kınayıcı ve sert bir dille yazıya almıştır. Bu yönüyle her zaman halkın yanında olduğunu göstermek istemiştir. Yıllıkta mahyacılık, kemankeşlik gibi alanların gerektiği kadar önemsenmediğinin altı çizilerek, bu durumdan şikâyet edilmiştir.

Konuları anlatırken yabancı kaynaklardan ve dönemin antlaşmalarından, fotoğraflarından yararlanarak anlatılan bölümleri daha etkili kılmıştır. Olaylar anlatılırken, Avrupa’daki bilimsel ve kültürel gelişimin Türklerde de artması isteği sık sık dile getirilmiştir. Ayrıntılı bilgiye dikkat çekip bu bilgileri tablo ve istatistikler ile destekleyerek okuyucuya sunmuştur. Türk İslam Devletleri’nin ve halifeliğin tarihini ayrıntılı biçimde ele almıştır. Bu genel bilgilere yer verilerek, tarihsel gelişim hatırlatmak istenmiştir.

Millî Nevsâl, 1923 – 1924 senesindeki cildinde, İstiklâl Harbi’nin son dönemi olan Büyük Taarruz Savaşı ile devamında imzalanmış olan Mudanya Mütarekesi ve Lozan Barış Antlaşması sırasında cereyan eden olayları düzenli bir şekilde anlatmıştır. Bu olaylar anlatılırken hassasiyet duygusunun ön planda olduğu hissedilmektedir. Bu

hassasiyet, Millî Mücadele'ye kuşku içinde bakılsa bile bir umut kaynağı olmuştur. Millî Mücadele sırasında siyasal, sosyal, ekonomik etkilerini birebir yaşayıp, aktardığı için doğrudan tarih alanına, kültür, sanat, sosyal hayat ve bilimsel bilgileri ile sosyal bilimler alanına katkı sağlamaktadır.

Tek bir konudan değil, her şeyden bahsederek okuyucuyu her konu hakkında bilgilendirilmiştir. Siyasi, sosyal, bilimsel ve teknolojik, zirai gelişmelerden; sanat, spor ve edebiyata dair yazılara kadar birçok konuya ver verilmiştir. Bu yönüyle *Millî Nevsâl*, herkesin okuyabileceği bir eser haline gelmiştir. Bu netice ile 1923-24 senesine ait ikinci cildi transkripsiyonu yapılarak değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

- AKŞİN, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Milli Eğitim Bakanlığı, C. III., İstanbul 1969.
- AYDIN, Bilgin, " *Sâlnâme*", *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, s. 51-54.
- BAYARTAN, Mehmet. "Türkiye'de Tarihi Coğrafya Araştırmaları Açısından Osmanlı Yıllıklarının (Salnâme) Değerlendirilmesi", *Sosyoloji ve Coğrafya*, (ed. A. Eğribel-U. Özcan), Kızılelma Yayınları, İstanbul 2006, s. 602-610.
- BİLSEL, Cemil, *Lozan*, C. II, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1933.
- CEBESÖY, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar, Vatan Neşriyatı*, İstanbul 1957.
- ÇOKER, Fahri, *Bahriye Sâlnâmeleri*, Donanma Dergisi, İstanbul Deniz Basımevi C.76 S.441, İstanbul 1963, s.1.
- DERMAN, M.Uğur, *Tuğra*, *DİA*, C. 41, İstanbul 2009, s. 336-339.
- DUMAN, Hasan, "Osmanlı Salnâmeleri ve Nevsâlleri Bibliyografyası ve Toplu Katologu", Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2000.
- DUMAN, Hasan, *Ottoman Year-Books (Salnâme and Nevsâl)*, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) Yayınları, İstanbul 1982.
- ERTAN, Temuçin Faik, "Mudanya Mütarekesi'nden Lozan Barış Antlaşması'na", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (Ed.Temuçin Faik Ertan), Siyasal Kitabevi, Ankara 2011.
- ERTAN, Temuçin Faik, "Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti ile TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkiler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.6, S.18 (Temmuz), Ankara 1990, s. 615-626.
- ERTUĞ, Hasan Refik, "Hasan Refik, "Eski Harflerle Özel Yıllıklar", *Hayat Tarih Mecmuası*, C. 1, S. 4, İstanbul 1974, s. 19-24.
- GERÇEK, Selim Nüzhet, *İstanbul Salnameleri*, Akşam Gazetesi, 18 Haziran.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti*, Başnur Matbaası, Ankara 1971.
- İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar 2.Kitap*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987.
- İZGÖER, Ahmet Zeki. "Osmanlı Sâlnamelerinin Şehir Tarihi Bakımından Önemi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.3, S.6, İstanbul 2005, s. 539-552.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, T.T.K. Yayınları, C.7, Ankara 1983.

1339 Sene-i Maliyesine Mahsus Millî Nevsâl, Kanaat Matbaası, İstanbul 1923.

MUTLU, Cengiz, "Millî Mücadele'de Türkiye'de Azalan Nüfus ve İzdivaç Meselesi", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.29, S.85, Ankara (2013/Mart), s. 169-206.

ÖZER, İlbeyi, "Mütareke ve İşgal Yıllarında Osmanlı Devletinde Görülen Sosyal Çöküntü ve Toplumsal Yaşam", Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), C.14, S. 14, Ankara 2003, s. 247-271.

PALA, M. Tuğçe, R.1338/1922-23 Tarihli Millî Nevsâl'in Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

PALALI, İlhan. " Osmanlı Sâlnameleri ve Tarih Araştırmalarındaki Kaynak Değeri", Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.23, Şanlıurfa (2010/Ocak- Haziran), s. 1-4.

SAKAOĞLU, Necdet, "Millî Nevsâl 1339-1923", Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar, S.33, İstanbul 1986, s.61-63.

TEKİN, Talat, *Orhun Yazıtları, Simurg Dil ve Edebiyat Dizisi: I*, İstanbul 1998.

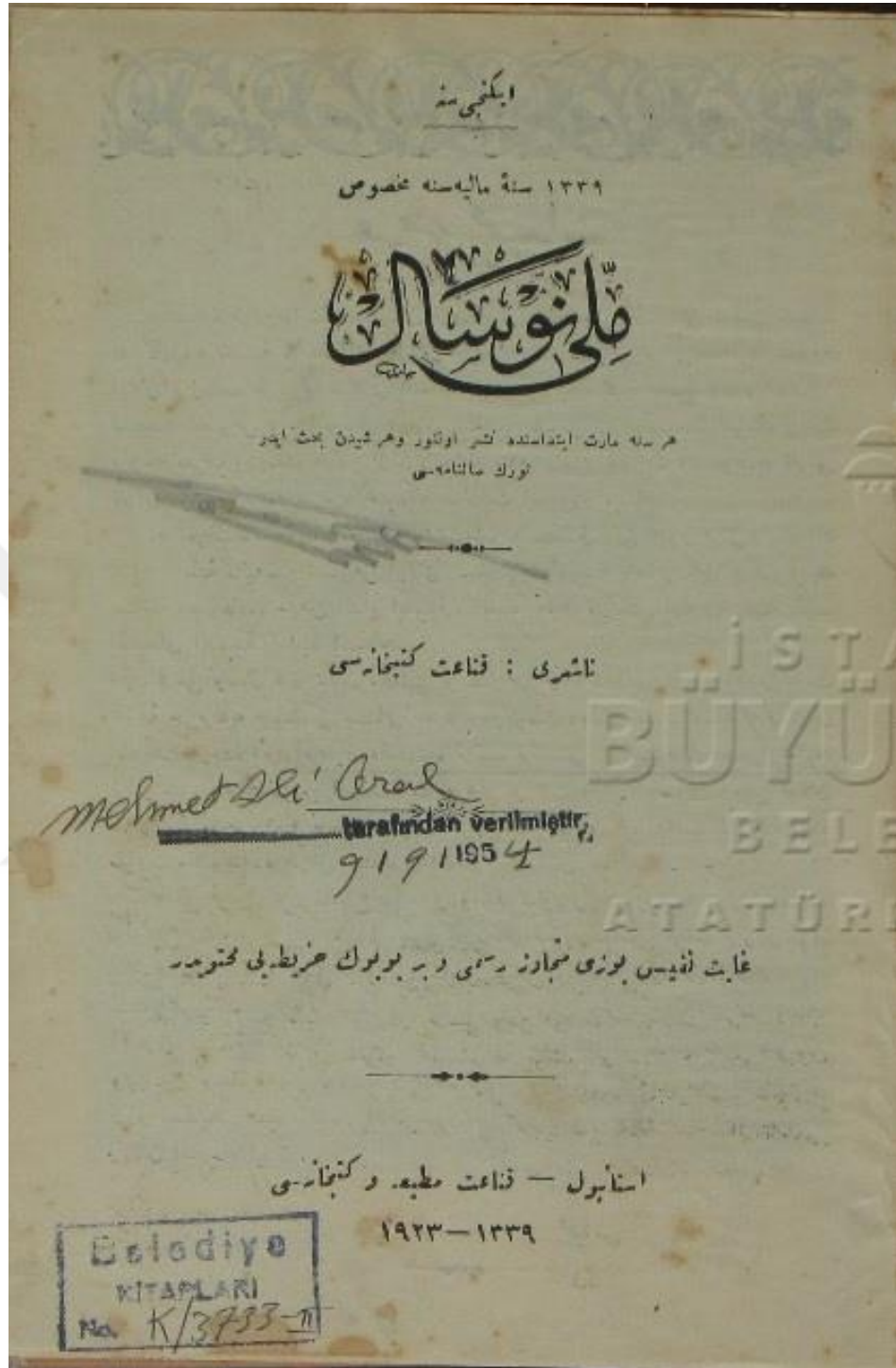
TÜZEL, Abidin, "Türk İstiklâl Harbi, , Batı Cephesi, İstiklal Harbi'nin Son Safhası (18 Eylül 1922 - 1 Kasım 1923)", C: 2, Ks. 6, 4. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, 1.Baskı, Ankara, 1969, s. 117-118.

ÜNAL, Uğur. "Askeri Salnâmelerin Tarih Araştırmalarındaki Yeri", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.2 , Ankara 2008, s. 203-219.

YILMAZ, Hadiye, "The First Yearbook of the Republican Era: Millî Nevsâl [The National Yearbook]", International Journal of Turcologia, Vol. XI, No. 22, 2016, s. 35-54.

EKLER

- 1. 1923 tarihli Millî Nevsâl'in Kapağı**
- 2. Atatürk'ün Fotoğrafı**

Kaynak 1: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Koleksiyonu

Kaynak 2: Beyazıt Devlet Kütüphanesi Hakkı Tarık Us Koleksiyonu